

LIINA KILEMIT

Kristlike kogudustega liitumise
põhjustest

LIINA KILEMIT

Kristlike kogudustega liitumise põhjustest

TARTU ÜLIKOOL
kirjastus

Tartu Ülikool, humanitaarteaduste ja kunstide valdkond, usuteaduskond

TÜ usuteaduskonna nõukogu 9. detsembri 2019 otsusega on käesolev väitekiri lubatud kaitsmisele filosoofiadoktori (PhD) (religiooniuuringud) kraadi taotlemiseks TÜ usuteaduskonna doktorikraadide kaitsmise komisjonis

Juhendaja: *Dr. theol.* Lea Altnurme (Tartu Ülikool)

Retsensendid: dr. Ingmar Kurg (EELK Usuteaduse Instituut)
dr. Tiit Pädam (EELK Stockholmi kogudus)

Oponent: professor Mikko Lagerspetz (Åbo Akademi)

Kaitsmine toimub 2. märtsil 2020 kell 16.15 TÜ senati saalis.

ISSN 1406-2410

ISBN 978-9949-03-283-9 (trükis)

ISBN 978-9949-03-284-6 (pdf)

Autoriõigus: Liina Kilemit, 2020

Tartu Ülikooli Kirjastus
www.tyk.ee

SISUKORD

TÄNUSÕNAD	7
1. SISSEJUHATUS	9
1.1. Väitekirja eesmärgid ja teema valiku põhjendamine	9
1.2. Väitekirja aluseks olevad uuringud	13
1.3. Väitekirja ülesehitus	14
1.4. Uuritava valdkonna piiritlemine ja teoreetilised lähtekohad	15
2. UURIMISTÖÖ TEOREETILINE TAUST	21
2.1. Peatüki sissejuhatus	21
2.2. Pöördumise motiivid	21
2.2.1. Pinge ja deprivatsioon	22
2.2.2. Pöördumine kui mõtestamissüsteemi muutus	26
2.2.3. Sotsiaalsete suhete mõju	29
2.2.4. Muud pöördumist mõjutavad tegurid	33
2.2.5. Pöördumine – kas ratsionaalse otsustusprotsessi tulemus?	34
2.3. Pöördumise protsess	35
2.4. John Loflandi ja Norman Skonovdi pöördujate tüübid	40
2.5. Pöördumise seos usulise arenguga	41
2.6. Pöördumise narratiivi uurimisest	44
2.7. Teoreetilise osa kokkuvõte	47
3. KÄSITLETAVA VALDKONNA KONTEKST JA SENINE UURITUS EESTIS	49
3.1. Kristlike konfessioonide liikmeskonnatrendid	49
3.2. Liikmeskonnatrende mõjutavad tegurid	54
3.3. Kirikus käimise põhjustest ja ootustest kirikule	59
3.4. Kogudustega liitumise põhjuste senisest uuritusest Eestis	65
4. VÄITEKIRJA ALUSEKS OLNUD UURINGUD	68
4.1. Andmekogumise meetodid	68
4.1.1. Küsitlus „Elust, usust ja usuelust 2015“	68
4.1.2. Kvalitatiivuuring „Kristlike kogudustega liitumine 2015“	69
4.2. Analüüsi meetodid	72
4.2.1. Kvantitatiivne analüüs	72
4.2.2. Süvaintervjuude sisuanalüüs	73
4.2.3. Diskursusanalüüs	74
5. PÖÖRDUMISE DISKURSUS KIRIKUTE JA KOGUDUSTEGA LIITUNUTE JUTUSTUSTES	76
5.1. Sissejuhatavad märkused	76
5.2. Kristlaseks saamise ajaline kestvus	78
5.3. Liitumisele eelnenud kriisiolukorra esiletõstmine	81
5.4. Eelneva ja praeguse elu erinevus	82
5.5. Usulise keele kasutamine	84

5.6. Jumala sekkumise kogemine	85
5.7. Diskursusanalüüsi kokkuvõte	86
6. LIITUMISE MOTIIVID JA LIITUJATE TÜPOLOOGIA	89
6.1. Liitumise motiivide kategooriate moodustamisest	89
6.2. Kogudustega liitumise põhjused EEU2015 järgi	91
6.3. Liitumise aeg	93
6.4. Kogudustega liitumise põhjustest KKL2015 järgi	96
6.4.1. Kategooria 1: peretraditsioon ja rahvuskultuur	96
6.4.2. Kategooria 2: õpetus, kultuur ja vaimulaad.....	107
6.4.3. Kategooria 3: inimestevaheliste suhete mõju	109
6.4.4. Kategooria 4: kriiside, eluraskuste mõju.....	116
6.4.5. Kategooria 5: mõtestatuse ja hingerahu otsingud.....	119
6.4.6. Kategooria 6: usuline kogemus	122
6.4.7. Kategooria 7: uue vaimse kogemus	124
6.4.8. Kategooria 8: karismaatilise elamuse otsingud	125
6.4.9. Kategooria 9: identiteedi ja kuuluvuse otsingud	126
6.5. Liitujate tüübid	128
6.6. Faktoranalüüsi tulemused	134
7. LIITUMISE TEEKONNAD	136
7.1. Sissejuhatavad märkused.....	136
7.2. Juhtumianalüüs	136
7.2.1. Anna teekond.....	136
7.2.2. Roberti teekond	140
7.2.3. Mareki teekond.....	142
7.2.4. Ada teekond	144
7.2.5. Linda teekond	145
7.3. Juhtumianalüüsi kokkuvõte	147
ARUTELU	150
KOKKUVÕTE.....	153
KASUTATUD ALLIKMATERJALID JA KIRJANDUS	160
ZUSAMMENFASSUNG	166
LISAD	176

TÄNUSÕNAD

Käesolev väitekirj on saanud teoks tänu paljude inimeste abile, toetusele ja kaasa-
elamisele.

Esmalt soovin tänada oma juhendajat dr. theol. Lea Altnurmet, kes julgustas
mind doktoriõpingute teekonda alustama ja andis väitekirja kirjutamise ajal vaja-
likke teaduslikke suuniseid. Hindamatu panuse väitekirja valmimisse on andnud
Anu Rentel, Silja Härm ja Rain Soosaar, kelle väsimatu abi ja head nõuanded
saatsid mind uurimistöo kõigis etappides. Olen teile väga tänulik kulutatud aja,
suure kannatlikkuse ja moraalse toetuse eest.

Väitekirja keelelise korrektuuri eest ütlen tänusõnad Sirje Toomlale.

Tahan tänada ka uuringuprojekti „Kristlike kogudustega liitumine 2015“ mees-
konda koosseisus Kerstin Kask, dr. theol. Ingmar Kurg, Timo Švedko, Siim
Nigulas ja Made Laas suure hulga põhjalike intervjuude läbiviimise eest, mis olid
minu uurimistöo tänuväärseks alusmaterjaliks. Ühtlasi tänan kõiki selle uuringu
käigus oma kogudusega liitumise loo jutustanud inimesi usalduse ja koostöö eest.

Kuna minu uurimistöo sai suuresti võimalikuks tänu osalusele Eesti Kirikute
Nõukogu uuringuprojektides, soovin tänada nimetatud organisatsiooni ning eri-
liselt selle endist religioonisotsioloogilise töö kuraatorit Eerik Jõksi võimaluse
eest osaleda uuringute „Elust, usust ja usuelust 2010 ja 2015“ ning „Kristlike
kogudustega liitumine 2015“ läbiviimises. Ühtlasi tänan Eesti Kirikute Nõukogu
toetamast uuringuprojekti „Kristlike kogudustega liitumine 2015“ dr Andrus
Saare, dr Hans Hanseni ja Religioonisotsioloogia stipendiumitega.

Tänutundes mõtlen kõigile neile, kes minu huvi religioonisotsioloogia vastu
on innustanud ja mind õppejõu ning uurija teekonnal inspireerinud ja suunanud.
Minu eriline tänu kuulub aga lähedastele kõige armastuse ja toetuse eest, mis on
mul võimaldanud valitud teed käia.

Liina Kilemit

Tallinn – Nõmme, AD 2019

1. SISSEJUHATUS

1.1. Väitekirja eesmärgid ja teema valiku põhjendamine

Käesoleva väitekirja põhieesmärk on leida vastus küsimusele, miks liituvad inimesed tänapäeva Eestis kristlike kogudustega. Kõige olulisem allikas sellele küsimusele vastamisel on 60 erinevate konfessioonidega liitunud inimestega tehtud süvaintervjuud, mille käigus intervjuueeritud jutustasid oma lood sellest, miks ja kuidas neist said kristlased. Lisaks intervjuude analüüsimisele aitasid uurimistöö põhiküsimusele vastata ka mitmete küsitlusuuringute ning teiste uurijate teadustööde tulemused nii Eestist kui ka välismaalt.

Kristlike kogudustega liitumine ei ole tänapäeva Eesti kultuurilises kontekstis sugugi mitte tavapärane ja mõnel juhul võib liitujat ümbritsevate inimeste seas tekitada isegi imestust ja võõristust.¹ Okupatsiooniaegse ateismipoliitika tulemusena on usuline traditsioon ja laste religioosne sotsialiseerimine peredes suuresti katkenud² ning mitu põlvkonda eestlasi pole saanud lapsepõlvkodust mingeid usulaseid teadmisi.³ Meedias ja interneti kommentaariumites kohtab tihti kiriku- ja kristlusevaenulikke hoiakuid. Samal ajal on „usuturg“ rikas uue vaimsuse „pakkumiste“ poolest. Uue vaimsuse ja esoteerika seisukohti kohtab rohkelt ka põhivoolumeedias ning neid ei tajuta alati religioosena, mistõttu on neid lihtsam omaks võtta, samal ajal kui nii-öelda ametliku religiooniga seondud võib tekitada tõrget.⁴ Nende arv, kes rahvusliku identiteediga seostuva religioonina näevad maausku, on olnud tõusutrendis. Maausku nähakse „meie põlise“, „esivanemate usuna“⁵, millele vastandatakse kristlust kui „tule ja mõõgaga“ sissetoodut. Arvestatav hulk inimesi vastab religioonisotsioloogilistes küsitlustes, et nad ei poolda ühtegi religiooni, vaid neil on oma usk.⁶

On mõtlemapanev, miks religioon 20. sajandi keskpaigas eestlaste eneseteadvusest ikkagi sedavõrd ulatuslikult kadus. Kui nii-öelda sinimustvalget rahvuslust anti nõukogude ajal varjatult pereliinis järeltulevatele põlvedele mingilgi määral edasi, siis religiooni mitte. Samal ajal osutus see võimalikuks näiteks Poolas ja Leedus, kus katoliiklus on tänaseni vägagi elujõuline. Alar Kilp on oma doktoritöös väitnud, et ühiskondades, kus kirikliku religiooni näitajad on

¹ Altnurme, L. (2006). Kristlusest oma usuni. *Uurimus muutustest eestlaste religioossuses*, 95–96.

² Altnurme 2006, 72; Soom, K. (2012). Eestimaalaste kuvand ristiusust, kirikust ja kristlastest. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*, 249–270, siin 251.

³ Elust, usust ja usuelust 2015 andmestik.

⁴ Altnurme, L. (2012). Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioossusest. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist*, 193–212, siin 205.

⁵ Altnurme 2012, 210.

⁶ Vt Elust, usust ja usuelust 2010 ja 2015 andmestikud.

endiselt kõrged (Poolas, Slovakkias, Horvaatias ja Leedus) puudub kirikutel ajalooline side rahvusliikumise vastase režiimiga. Neis ühiskondades, kus kirikliku religiooni tase on madal (Eesti, Läti ja Tšehhi Vabariik), on kirik olnud rahvusliikumise algusperioodil rahvusliikumise vastaste poliitiliste jõudude poolel. Kilpi hinnangul kaldus kommunistliku režiimi periood nõrgendama eelnevaid nõrku sidemeid rahvuse ja kiriku vahel (Eesti, Tšehhi Vabariik, Ida-Saksamaa) ning tugevdama sidemeid, mis olid tugevad juba enne kommunismi (Horvaatia, Leedu, Poola) ja seda sõltumata sellest, kas kommunistlik poliitika kiriku suhtes oli repressiivne või mitte.⁷ Seda, et religioon on tugevam nendes riikides, kus see on seotud rahvusliku identiteediga, näitavad mitmed ulatuslikud võrdlev-uuringud⁸.

20. sajandi alguses eestlaste kultuurrahvaks saamise modernses projektis, milles keskseteks väärtusteks tõusid haridus, teadus, kultuur, progress, ratsionaalsus ja edu, polnud religioonil kohta. Konservatiivsed poliitikud nägid kristlusel küll olulist rolli moraalinormide ühiskondliku tagajana, kuid muud panust eriti mitte. Sotsialistid pidasid aga religiooni koguni tagurlikuks ja kahjulikuks progressi teel. Sellest hoiakust said ilmselt alguse ka paljud religiooniga seotud negatiivsed stereotüübid: religioon on kahjulik, sest jätab inimese rumalaks, piiratuks ja nõrgaks. Okupatsiooniajal sai selline hoiak hoogu juurde. Suurem osa lapsevanemaid hakkas nõukogude hariduse mõjul pidama religiooni tagurlikuks ja iganenuks. Kooliharidus, mis hakkas baseeruma teaduslik-materialistlikul maailmavaatel, ratsionaliseeris arusaamise maailmast.⁹ Lapsi hoiti usust eemal ka seetõttu, et see oleks tähendanud neile takistusi haridusteel ja tööalases karjääris. Usku, kui seda oli, pidi varjama. Vaid vähesed pered julgesid avalikult usklikud olla. Eriti tugev sekulariseerumine toimus 1960-ndate aastate progressiivimuse ajal. Just see tõigi kaasa religioosse sotsialisatsiooni lakkamise pereliinis, mille tulemusena muutus religioosne keel enamuse jaoks arusaamatuks ja võimalik et ka naeruväärseks.¹⁰

Kujunenud olukord paneb ühiskonnale oma sõnumit kuulutavad kristlikud kirikud tõsiste väljakutsete ette. Kuidas tõlkida religioosset keelt nii, et see muutuks arusaadavaks ja kõnetavaks põlvkondadele, kes on oma koolihariduse saanud teadusliku maailmakäsitluse raames? Võib öelda, et ainsana on seda suutnud teha Toomas Paul oma arvukate esseede ja mõtisklustega ajakirjanduses¹¹ Kristliku sõnumi arusaadavaks tegemine üksipäini ei pruugi aga tuua inimesi

⁷ Kilp, A. (2012). Kiriku võim ühiskonnas, kultuuris ja poliitikas peale kommunismi. Tartu Ülikooli doktoritöö.

⁸ Üsna põhjaliku ülevaate antud teemast annab nt Pew Research Center'i poolt teostatud uuring. Sahgal, N., Cooperman, A. (2017). Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. *Pew Research Center* <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/> (28.11.2019).

⁹ Altnurme, L. 2006, 54–56.

¹⁰ Altnurme, L. 2006, 72.

¹¹ Altnurme 2012, 205–206.

kirikusse. Milline peaks olema kristlik kogudus tänapäevases Eestis, kuhu inimesed sooviksid tulla?

Enesest mõistetavalt ei anna käesolev väitekirj neile küsimustele ammenda-vaid vastuseid. Küll on aga võimalik kogudustega liitumise põhjuste kaudu saada aimu, miks suhteliselt ratsionaalses ja kristlusest eemaldunud ühiskonnas nagu seda on tänane Eesti, igal aastal siiski arvestatav hulk inimesi liitub mõne kristliku kogudusega. Miks nad seda siis teevad, kui see tähendab teatud mõttes vastuvoolu ujumist? Mis on nende inimeste jaoks seal sellist, mis neid kõnetab ja kaasa haarab? Kas need asjaolud võiksid olla kõnekad ja olulised ühiskonnale laiemalt? Väitekirja autor loodab, et käesoleva uurimistöö tulemused aitavad nimetatud küsimustele vastata ning on kristlikele kirikutele, vähemalt mingilgi määral, sisendiks misjonistrateegiate loomisel.

Lea Altnurme kirjutab oma raamatus „Kristlusest oma usuni“, et tänapäeva Eestis jõutakse kirikusse peamiselt mitte enam kultuuriliste traditsioonide ja koduse kasvatusena, vaid individuaalsete usuliste otsingute tulemusel.¹² 21. sajandi alguse kogudusega liituja motiivid ja teekond kogudusse on mõnevõrra teistsugune võrreldes 1980. aastate lõpu „usubuumi“ aegse liitujaga, kuna ühiskondlikud olud ja inimeste mentaliteet ning arusaamad on vahepeal muutunud. Praegu tulevad kirikusse buumiaegsete liitujate lapsed, kes ei ole seoses kristlusega kogenud piiranguid, mis olid tuttavad nende vanematele ja vanavanematele. Demokraatia ja isikuvabadused on nüüd iseenesest mõistetavad, kõikvõimalik religiooni puudutav informatsioon kättesaadavam. Samas ei pruugi see alati tähendada pluralistlikku ja eelarvamusteta hoiakut erinevate maailmavaadete suhtes argitasandil.

Kui ärkamisajal oli tõenäoliselt arvukalt neid, kes läksid kirikusse muutunud ühiskondlikest oludest mõjutatuna ja jäid peatselt koguduse elust taas kõrvale, kuna kirikus räägitav jäi neile kaugeks, siis tänapäeva liituja teekond kogudusse võib olla pikem ning individuaalselt rohkem läbi tunnetatud ning mõtestatud. Seetõttu keskendub väitekirj lisaks põhieesmärgile, mis on liitumise põhjuste selgitamine, ka liituja teekonnale kogudusse ning selle mõtestamisele ja tõlgendamisele. Seega on väitekirja kõrvaleesmärgid:

1. Selgitada, kas ja kuivõrd on kogudusega liituja jutustus liitumise põhjustest ja teekonnast kogudusse mõjutatud tema konfessioonile omasest usulise pöördumise diskursusest.

Olgugi et iga inimese lugu sellest, kuidas temast sai kristlane ja koguduse liige, on põhiosas kordumatu ja ainulaadne, on see samas siiski mõjutatud ka tema konfessiooni arusaamadest selle kohta, kuidas ja miks usuline muutus inimesega toimub. Kristlike konfessioonide arusaamad usulisest pöördumisest on mõnevõrra erinevad ja see mõjutab, milliseid liitumise põhjusi liitunu rohkem esile tõstab ning millisenä ta kirjeldab teekonda kogudusse. Liitumise põhjusi on seega võimalik viljakalt uurida ainult nende konfessionaalset konteksti arvesse võttes.

¹² Altnurme 2006, 291.

2. Selgitada, millised on liitujate teekonnad kogudustesse.

Osa intervjueeritute teekond kogudusse oli võrdlemisi lühike, samas kui teiste oma kestnud isegi aastakümneid. Protsess, mis kulmineerub koguduse liikmeks saamisega, koosneb eri etappidest, mille järjestus võib olla erinev. Nii näiteks võivad mõne inimese usulised otsingud alata kriisielamusest, teisel inimesel võib aga kriis, mille käigus senise elu sündmused lahti mõtestatakse ja ümber hinnatakse, hoopis järgneda usulise maailmavaate omaksvõtule ja kogudusega liitumisele. Kuigi ka see, millises järjekorras liitumisele eelnevatest sündmustest räägitakse, võib olla mõjutatud jutustaja konfessionaalsest kuuluvusest, on põhisas tegemist siiski individuaalse ja kordumatu sündmustikuga, mis aitab valgust heita sellele, kuivõrd erinevad ja mitmekesised võivad tänapäeva Eestis olla inimeste teekonnad kristlikku kogudusse.

Käesoleva uurimistöö tulemused võiksid eelkõige pakkuda huvi Eesti kristlikele kirikutele ja kogudustele. Viimasel paarikümnel aastal ei ole meie konfessioonid saanud liikmeskonna arvu pärast just eriti rõõmustada. Rahvaloenduste, sotsioloogiliste uuringute ja kirikute enda liikmeskonnastatistika andmestikud¹³ näitavad enamikule neist liikmeskondade aeglast, aga pidevat vähenemist, mis iseenesest mõistetavalt teeb kirikuid murelikuks. Märkimisväärne osa kirikute liikmeskonnast on liitunud teisel rahvuslikul ärkamisajal aset leidnud usubuumi vältel ligi 25 aastat tagasi. Järgneval kahel aastakümnel on liitujaid olnud üha napimalt. Eriti nukker paistab olukord noorte luterlastega. Just selles eagrupis on kahe rahvaloenduse vahel olnud arvuline langus suurim.¹⁴ Sellised protsessid tingivad vajaduse kristlike kirikute liikmeskondadega toimuvaid muutusi ja nende põhjusi analüüsida ning väitekirja püüabki valgustada ühte tahku sellest. Uurimistöö ei anna küll otsest vastust küsimusele, mida teha selleks, et kirikute liikmeskonnad edasi ei väheneks. Küll aga võib nende inimeste lugude kaudu, kellest kristlased on saanud, mõista, miks ja kuidas kristlus tänapäeva inimesele ühel hetkel siiski niivõrd tähenduslikuks ja oluliseks saab, et ta kogudusega liitub.

Teiseks võivad väitekirja järeldused pakkuda huvi uurijatele, kes analüüsivad Eesti usuelus toimuvaid protsesse. Eestis on varem viidud küll läbi uurimusi, mis puudutavad kas liitumist mingi kindla konfessiooniga või milles on käsitletud liitumise põhjusi muude uurimisprobleemide seas, kuid doktoritöö tasemel töid, mis keskenduks põhiprobleemina liitumisele kristlike kogukondadega, seni tehtud ei ole.

Ning kolmandaks võib väitekirja huvitada kõiki neid, kellel on huvi tänapäeva Eesti ühiskonnas toimuvate protsesside vastu laiemalt. Uurimistöö käigus kogutud ja analüüsitud materjal pakub värvikirevat pilti 21. sajandi Eesti inimese hoiakutest, väärtustest, tõekspidamistest, ühiskondlikest arusaamadest ja isiklikest

¹³ Eesti Statistikaameti andmebaas <http://pub.stat.ee> (28.02.2019), religioonisotsioloogiliste uuringute „Elust, usust, usuelust“ 2010 ja 2015 andmestikud, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku liikmeskonnastatistika (võetud EELK majandusaasta aruannetest <https://www.eelk.ee> (26.04.2018)).

¹⁴ Tiit, E.-M. Eesti elanike suhtumisest usku. *Ajalehe „Eesti Kirik“ veebileht* <http://www.eestikirik.ee/uploads/2013/09/Eesti-elanike-suhtumine-usku.pdf> (26.04.2018).

rõõmudest, muredest ja unistustest. See on tükike meie sotsiaalse reaalsuse kaleidoskoobist, mis võiks pakkuda huvi ja kaasaelamist kõigile nii kodus kui välismaal.

1.2. Väitekirja aluseks olevad uuringud

Väitekirja tugineb põhiosas järgnevale kahele uuringule:

1. Küsitlus „Elust, usust, usuelust 2015“ (edaspidi EEU2015).¹⁵

EEU2015 valim koosnes 1002 vastajast, kellest mõnda kogudusse kuulus 207. Neile esitati küsimus selle kohta, miks nad liitusid just selle kogudusega ja millal liitumine aset leidis. Küsimus võimaldas saada statistiliselt usaldusväärset pilti võimalike liitumismotiivide esinemissageduse kohta. Tuleb tähele panna, et kvantitatiivuuringu käigus ei olnud meetodilistel põhjustel otstarbekas küsida, miks vastajatest said kristlased, vaid küsiti, miks nad liitusid just selle konkreetse kogudusega. Kristlaste vähese hulga tõttu valimis ei saanud paraku teha analüüsi kõigi konfessioonide kaupa. Võimalik oli eristada vastuseid vaid suurematelt rühmadelt, nagu luterlased (kes on põhiosas eestlased) ja õigeusklikud (kes on põhiosas venelased).

Lisaks kirjeldavale statistikale sotsiaaldemograafiliste tunnuste kaupa analüüsis autor küsitluse tulemusi ka faktoranalüüsi abil. Faktoranalüüsi viis autor läbi viimase analüüsisammuna ja selle eesmärk oli kontrollida, kas kvalitatiivuuringu tulemusena selgunud liitumise põhjuste komplektid on tuvastatavad ka EEU2015 valimis.

2. 60 süvaintervjuid, mis viidi projekti „Kristlike kogudustega liitumine 2015“ (edaspidi KKL2015)¹⁶ käigus läbi vahemikus august kuni detsember 2015.

¹⁵ Uuring „Elust, usust ja usuelust“ on Eesti Kirikute Nõukogu poolt 1995. aastast alates viieaastase intervalliga läbiviidav religiooniteemaline monitooring, mis pakub tänuväärset analüüsimaterjali Eesti usuelus toimuvate arengusuundade hindamiseks. Tegemist on vähe-malt 1000 vastajaga küsitlustega, mis aastatel 2010 ja 2015 viidi läbi näost näkku intervjuudena (varasemad etapid on viidud läbi postiküsitlustena). Küsitlusuuringu valmistas ette ja ankeedi koostas Eesti Kirikute Nõukogu poolt ellu kutsutud ekspertide grupp Eerik Jõksi juhtimisel ja elanike küsitluse viis läbi uuringufirma Saar Poll OÜ. Väitekirja autor osales ekspertide grupi liikmena 2010. ja 2015. aasta uuringutes nii uuringu ankeedi väljatöötamisel kui ka küsitluse tulemuste analüüsimisel ja interpreteerimisel.

¹⁶ Kvalitatiivuuringu „Kristlike kogudustega liitumine“ (KKL 2015) läbiviimisega tegeles Eesti Kirikute Nõukogu poolt moodustatud kuueliikmeline uurimisgrupp, kuhu kuulusid Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku Usuteaduse Instituudi lektorid Liina Kilemit ja Ingmar Kurg ning magistrandid Kerstin Kask, Timo Švedko (mõlemad EELK Usuteaduse Instituut) ning Made Laas ja Siim Nigulas (mõlemad Tartu Ülikool). Uuring korraldati Eesti Kirikute Nõukogu tellimusel ja seda toetati uurimisspensionitega (Liina Kilemit ja Ingmar Kurg – dr Andrus Saare nimeline stipendium, ja Made Laas – dr Hans Hanseni nimeline stipendium, ning ülejäänud – religioonisotsioloogia stipendium). Uurimisrühma juhatas käesoleva väitekirja autor.

Intervjueeriti enamasti kristlike kogudustega eelneva viie aasta jooksul liitunuid. See uuring võimaldas EEU2015 tulemusi tõlgendada isiklikumat laadi informatsiooni kontekstis ning uurida liitujate vahel lausa aastakümnete pikkust teekonda kogudusse ja seda mõjutanud tegureid. Samuti andsid süvaintervjued võimaluse mõista, kuidas eri konfessioonidest pärit inimesed oma liitumist selgitavad ja põhjendavad, kuidas erinevad nende motiivid ja usulise pöördumise diskursus. Intervjueeriti kõigi Eesti suuremate konfessioonide ja mõnede üksikkoguduste liikmeid: luterlasi, roomakatoliiklasi, õigeusklikke, baptiste, metodiste, adventiste, nelipühilasi ja teiste vabakoguduste, sealhulgas ka 3D koguduse ja Vineyardi koguduse liikmeid.

Süvaintervjude käigus kogutud materjale analüüsis autor järgmise kolme analüüsimeetodi abil:

2a. Kvalitatiivne sisuanalüüs.

Eesmärk oli selgitada intervjueeritute kogudusega liitumise põhjusi ja nad selle alusel grupeerida, et luua liitujate tüpoloogiat. Tüpoloogia loomisel võrreldi kvalitatiivse sisuanalüüsi ja EEU2015 andmeid.

2b. Diskursusanalüüs.

Selle analüüsimeetodi rakendamise eesmärk oli selgitada, kas ja mil määral erinevate konfessioonidega liitunute kõnes kasutatakse usulist keelt ja esineb elemente antud konfessioonile omasest pöördumise diskursusest.

2c. Juhtumiuuring.

Juhtumiuuringu eesmärk oli analüüsida eri liitujatüüpide teekondade erinevusi kogudustesse. Detailselt võttis autor vaatluse alla viis sellele liitujatüübile võimalikult tüüpilist liitumise lugu. Lugudes kirjeldatud teekondi vaatles autor etappide kaupa ja võrdles liitumiseni viinud sündmuste järjekordi.¹⁷

1.3. Väitekirja ülesehitus

Väitekirja algab ülevaatega uurimisteemat puudutavatest teoreetilistest seisukohtadest (2. ptk). Esmalt selgitab autor pöördumise ja liitumise vahekorda ja vastavate mõistete kasutamist töös. Religioonisotsioloogilised usulist pöördumist käsitlevad teooriad, mis on põhiosas töötatud välja 1970.–1980. aastatel Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides, näevad usulist pöördumist mitte ühekordse sündmusena, vaid pikema protsessina. Liitumist usulise organisatsiooniga nähakse enamasti ühe osana sellest protsessist või mõnel juhul ka ühe pöördumise tüübina. Käesolevas töös pöörab aga autor tähelepanu ka pöördumise konfessionaalsele diskursusele ehk siis vaatleb liitumise ja pöördumise temaatikat selles kontekstis, kuidas üks või teine uuritav konfessioon seda usulist muutust ise nimetab. Töö teoreetiline osa käsitleb pöördumise narratiivi kui uurimisobjekti, pöördumise

¹⁷ Rambo, L. R. (1993). *Understanding Religious Conversion*. Yale: Yale University.

teekonda käsitlevaid mudeleid ning lõpuks eraldi doktoritöö alapeatükkide kaupa, mida arvavad erinevad Lääne autorid usulise pöördumise põhjustest.

3. peatükis vaatleb autor, millised on kristlike konfessioonide olulisimad liikmeskonnatrendid ja neid mõjutavad tegurid: millised on Eesti elanike väärtused ja milline on religiooni kui eluvaldkonna positsioon väärtussüsteemis, millised on kirikus käimise põhjused ja inimeste ootused kirikule, ning lõpuks, millest jumalateenistustel soovitakse kuulda ja milliseid küsimusi jutlus peaks käsitlema. Need asjaolud võimaldavad samuti mõista, mis inimesi kirikusse tõmbab ja mis neile seal meeldib või ei meeldi. Lõpuks annab autor lühikese ülevaate teema senisest uuritusest Eestis.

4. peatükis tutvustab autor väitekirja aluseks olevaid uuringuid ja nende meetodeid ning valimit.

5. peatükk käsitleb pöördumise diskursust kogudustega liitunute jutustustes. See, kuidas kogudustega liitumisest, sh ka liitumise põhjustest, räägitakse, sõltub liitunute konfessionaalsest taustast ja vastava konfessiooni kultuurist. Seetõttu tuli enne liitumise motiivide juurde liikumist käsitleda pöördumise diskursust.

6. peatükis analüüsib autor kristlike kogudustega liitumise motiive. Omavahel võrdleb ta kahe uuringu, küsitluse ja intervjuude tulemusi ning saadud järeldusi Lääne autorite teoreetiliste seisukohtade ja teiste Eesti uurijate saadud tulemustega. Peatüki lõpuks pakub autor välja eelkirjeldatud analüüsi tulemusena tekkinud Eesti liitujate tüpoloogia.

7. peatükis analüüsib väitekirja autor juhtumiuuringu meetodiga detailsemalt viie liituja teekonda kogudusse ning võrdleb neid omavahel, püüdes tuua välja nende erinevused ja sarnasused.

8. peatükis võtab autor kokku uurimistöö tulemused ja 9. peatükis on toodud väitekirja järeldused.

1.4. Uuritava valdkonna piiritlemine ja teoreetilised lähtekohad

Käesolevas väitekirjas on kristlike kogudustega liitumise uurimisel autor kasutanud põhisas religioonisotsioloogia lähenemisviisi ja meetodeid, kuigi mõned teooriad on ka interdistsiplinaarsed, sisaldades psühholoogiast ja antropoloogiast pärit aspekte.

Liitumise põhjuste ja teekonna uurimisel on väitekirja autor tuginenud Lääne-Euroopas ja Ameerika Ühendriikides valdavalt 1960–1980. aastatel välja töötatud usulise pöördumise mudelitele. Sellel ajavahemikul sündis märkimisväärne osa pöördumise motiive seletavatest teooriatest, kuna teema oli muutunud aktuaalseks uusreligioosete liikumiste kiire leviku tõttu Lääne noorte hulgas¹⁸.

¹⁸ Vt Wiesberger, F. (1990). Bausteine zu einer soziologischen Theorie der Konversion. *Soziokulturelle, interaktive und biographische Determinanten religiöser Konversionsprozesse (Sozialwissenschaftliche Abhandlungen der Görres-Gesellschaft, Bd. 19)*. 7–9.

Järgmisel kümnendil nihkus uurijate tähelepanu pöördumise motiividelt enam selle protsessile ja indikaatoritele ning samal ajal hakkas sotsiaalkonstruksionistliku vaateviisi mõjul¹⁹ uurimisobjektina populaarsust koguma pöörduja autobiograafiline jutustus ehk pöördumise narratiiv. Viimane avas uurijaile senisest erineva vaatenurga pöördumise teemaatikale.²⁰ Sotsiaalkonstruksionismis ei võta teooria analüüsitava nähtuste ontoloogilise staatuse suhtes seisukohta²¹ ehk siis ei arutleta selle üle, kas uskumuste sisu on realselt olemas või mitte, sest seda ei ole võimalik teaduslike meetoditega kindlaks teha (näiteks kas Jumal on olemas või mitte). Küll aga saab uurida, kas Jumalal on mingi roll inimeste elavikus. Sotsiaalne maailm konstrueeritakse seega sotsiaalsete protsesside ehk interaktsioonide käigus²² ja üksikinimene „avastab“ selliselt konstrueeritud reaalsusest enda jaoks tõlgendusi ja seletusi maailma kohta, olles samas ise nende kaaslooja.²³ Antud paradigma mõjul hakati senisest enam keskenduma mitte niivõrd pöördumise põhjuste, kuivõrd just selle tähendus- ja tõlgendustrite uurimisele, mis ümbritsevad pöördujat tema sotsiaalsetes võrgustikes ja kultuurilises kontekstis. Nii-öelda vanad pöördumise mudelid sattusid uue paradigma pooldajate kriitika alla. Neile heideti näiteks ette pöördujat mõjutavate tähendussüsteemidega mittearvestamist, mistõttu selliste fenomenide nagu autobiograafilise rekonstruksiooni²⁴ ja kanoonilise diskursuse mõju pöördumise motiividele olid alahinnatud. Samuti kritiseeriti vähest kultuurilise kontekstiga arvestamist, mis väljendus peamiselt selles, et ühe uususulilise liikumise põhjal välja töötatud mudelit tõlgendati universaalsena ja kasutati ka teistsugustes liikumistes pöördujate kirjeldamisel.²⁵

Vaatamata sotsiaalkonstruksionistlikule kriitikale on pöördumise põhjusi ja tingimusi käsitlevad mudelid tänini kasutusel ja nende põhjal sünnib arvukalt

¹⁹ Sotsiaalkonstruksionistliku paradigma raames toimuva religiooniuurimise epistemoloogilistest ja teoreetilistest küsimustest on eesti keeles kirjutanud hea ülevaate dr Lea Altnurme. Ta osutab tekkivate probleemide võimalikele lahendustele ja näitlikustab seda Eesti uuringutulemuste põhjal. – Altnurme, L. (2010). Religiooni uurimise probleemidest sotsiaalkonstruksionistlikus perspektiivis. *Usuteaduslik ajakiri*, 60 (1), 4–22.

²⁰ Popp-Baier, U. (2001). Narrating embodied aims. Self-transformation in conversion narratives – A psychological analysis. In *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 2 (3), 2.

²¹ Berger, P., L., Luckmann, Th. (2018). Tegelikku sotsiaalne ülesehitus. Teadmussotsioloogiline uurimus. Tartu: Ilmamaa. 48.

²² Strömpl, J. (2001). Sotsiaaltöö uurimisest: konstruksionistlik lähenemine. *Sotsiaaltöö*, 1/2001. 10–12.

²³ Altnurme 2010, 4–22.

²⁴ Ühe peamise muustrina võib siin nimetada autobiograafia rekonstruksiooni fenomeni – vt Ulmer, B. (1988). Konversionserzählungen als rekonstruktive Gattung. *Zeitschrift für Soziologie*, 17 (1), 19–33, siin 19.

²⁵ Jindra, I. W. (2014). *A new model of religious conversion: Beyond network theory and social constructivism*, 3.

uurimusi.²⁶ Ines Jindra rõhutab näiteks, et pöördumise motiivid ja efektid sõltuvad niihästi selle liikumise tähendussüsteemi sisust, kuhu inimesed konverteeruvad, kui ka nende biograafilisest taustast, isiksuslikest faktoritest ja inimeste arengutasemest.²⁷ Selle arvamuse kohaselt võiks kujuneda viljakaks pöördumise põhjuste uurimine konfessionaalse tähendus- ja tõlgendussüsteemi kontekstis. Käesolevas töö autor püüabki liitumismotiivide analüüsimisel arvestada konfessionaalse diskursuse võimalikku mõju teatud põhjuste esiletõstmisele ning liitumiseni viinud sündmuste järgnevusele liitumise jutustuses. Kristlikel konfessionidel on nimelt erinevate õpetuslike rõhuasetuste tõttu mõneti erinevad arusaamad „kristlaseks saamisest“. Need arusaamad mõjutavad seda, milliseid liitumispõhjusi intervjueritu rohkem tähtsustab ja milliseid mitte ning kuidas ta kirjeldab oma teekonda kogudusse. Niisuguse „pöördumise diskursuse“ olemasoluga arvestamata ei ole võimalik liitumispõhjuste olulisust adekvaatselt hinnata. Üheks näiteks võib siin tuua selle, et paljud uurijad on uuringute käigus täheldanud, et evangelikaalsed pöördujad on teravalt esile tõstnud pöördumiseelset kriisikogemust, mis on nende puhul pöördumise diskursuse osa.²⁸ Selle arvestamata jätmine loob mulje, nagu oleks kõik vastavate kogudustega liitujad olnud enne liitumist sügavas kriisis.

Miks on autor käesolevas väitekirjas liitumise uurimisel kasutanud just usulise pöördumise mudeleid? Väitekirja autori mulje kohaselt on traditsiooniliste kirikutega liitumise teemat Lääne religioonisotsioloogias väga vähe uuritud, kuna kirikutega liitumine pole ilmselt erinevalt uusreligioossetest liikumistest kujutanud endast sotsiaalset probleemi ja selle uurimisele pole olnud sedavõrd sotsiaalset tellimust. Traditsioonilistesse kirikutesse on seal põlvkondade kaupa sünnitud, sinna kuulumine on olnud osa kultuurilisest ja perekondlikust traditsioonist ning nende liikmeks saamine ei ole eeldanud suuri murranguid inimese religioossuses. Võimalik, et just seetõttu on uurijad traditsiooniliste kirikutega seoses tundnud pigem huvi sealt lahkumise põhjuste vastu.²⁹ Teisiti on aga lood uusreligioossete liikumistega. Kuna paljud neist on Ida religioonide mõjutustega ja eristuvad oma õpetustelt, tavadelt ja elustiililt tuntavalt ümbritsevast kultuurist,

²⁶ Jindra, I. W. (2005). *Konversion und Stufentransformation: ein kompliziertes Verhältnis*. Waxmann Verlag, 32–33.

²⁷ Samas, 32.

²⁸ Evangelikaalsetes kogudustes mõistetakse usulist pöördumist kui uuestisündi, milles inimene heidab kõrvale oma vana patuse elu mis juba on või võib viia inimese sügavasse isiksuslikku kriisi. Ristimine on tunnistuseks koos Kristusega uuele elule tõusmisest. Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Liidu veebileht ütleb: „*Meie arusaam Kristuse kogudusega ühinemise uuestimentlikust järjekorrast on järgmine: Jeesuse Kristuse vastuvõtmine, meelearandus ja uuestisünd, ristimine, kogudusse õnnistamine ja Püha õhtusöömaaja lauasaalimine*“. Eesti Evangeeliumi kristlaste ja Baptistide Liidu veebileht. Usk ja ristimine. <http://ekklesia.ee/vana/elu/pm.htm#3> (12.02.2019).

²⁹ Erandina õnnestus mul leida traditsiooniliste kirikutega liitumise teemat puudutav uuring Ida-Saksamaalt, mis pakkus tänuväärset võrdlusmomenti Eesti olukorrale. – Friedrich, E., Hartmann, K., Pollack, D. (1998). Kircheneintritte in einer ostdeutschen Großstadt – betrachtet aus der Perspektive der Konversionsforschung. *Kircheneintritt und Konversion*, 91–122.

eeldavad teadlased nendega liitujatelt enamasti muutust nende maailmavaates. Seetõttu on Lääne religioonisotsioloogias uuritud liitumist nendega indiviidi üsna järsu maailmavaatelise murrangu – usulise pöördumise – kontekstis. Väitekirja autori mulje kohaselt vaatleb enamik teooriaid liitumist, kui pöördumise protsessi osa, mis kas eelneb või järgneb pöördumisele. Lewis R. Rambo mudelis, mida on autor edaspidi ka käesolevas töös pikemalt vaadelnud, on liitumine aga üks usulise pöördumise tüüpe.³⁰

Loomulikult tekib küsimus, kas ja kuidas sobivad Läänes uusreligioosete liikumiste uurimisel väljatöötatud teooriad seletama traditsiooniliste kirikutega liitumist Eesti olukorras. Sarnase küsimusega on religioonisotsioloogid tegelenud Saksamaa idaosas, mis on elanikkonna usklikkuse näitajate³¹ ja teatud ajaloolise fooni poolest³² Eestiga üsna sarnane. Eckhart Friedrich, Klaus Hartmann ja Detlef Pollack uurisid seal luterliku kirikuga liitujaid ja leidsid, et ka neid inimesi võib usulisteks pöördujateks pidada, kuigi nendega aset leidnud muutus ei ole nii ulatuslik kui näiteks evangelikaalsetesse kogudustesse pöördunute puhul. Nii näiteks ei katkesta luterliku kogudusega liituja (erinevalt väiksematest konfessioonidest) oma seniseid sotsiaalseid suhteid.³³ Samas peab ta oma liitumist lähedaste ja sõprade ees välja vabandama,³⁴ mis näitab, et ta läheb liitumisega teatud vastuollu domineeriva kultuuri ja sotsiaalsete võrgustike arusaamadega.

Üheks pöördumise indikaatoriks on peetud ka inimese identiteedi muutumist. Friedrichi, Hartmanni ja Pollacki uuritud luterlased ei muutnud oma identiteeti nii põhjalikult kui väiksemate kogukondadega liitunud, vaid võtsid oma vana identiteedi kirikusse kaasa ja integreerisid uue identiteedi sisse.³⁵ Friedrich, Hartmann ja Pollack leiavad, et vaatamata asjaolule, et luterlastel ei esine neid-samu pöördumise indikaatoreid (või ei esine vähemalt sellisel määral nagu näiteks evangelikaalsete koguduste liikmetel), ei tähenda see, nagu ei oleks kirikuga liituvad luterlased usulised pöördujad. Kui nad ei omandaks religioosset maailmavaadet, siis nad tõenäoliselt ei liituks üldse kirikuga, mis tänapäevaks üsna sekulariseerunud idapoolsetel liidumaadel tähendab teatud eneseületust.³⁶

Eeldatavasti on meie olukord eelkirjeldatuga sarnane: tänapäeva Eestis ei sattuta üldjuhul kristlikku kogudusse formaalsetel põhjustel või kui sattutakse, aga see ei too kaasa liituja sisemist muutumist, ei jääda sinna kauaks. Pealegi tuleb liitujal ületada teatud vastuseis sotsiaalse keskkonna poolt ning see võib tema

³⁰ Rambo 1993.

³¹ Eesti ja Saksamaa idaosas rahvastiku usklikkuse näitajatest annab ülevaate Eva-Liisa Jaanuse ja Marge Undi artikkel, milles on kasutatud Euroopa väärtuste uuringu 2008 andmeid – Jaanus, E.-L., Unt, M. (2012). Eestimaalaste religioosus Euroopa taustal. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (toim E. Jõks), 213–229, siin 217–223.

³² Nt luterlaste suur osakaal, võimude kirikuvastane hoiak peale Teist maailmasõda.

³³ Friedrich, E., Hartmann, K., Pollack, D. 1998, 116–117.

³⁴ Samas, 119.

³⁵ Samas, 91–122.

³⁶ Samas.

maailmavaate muutust veelgi kinnistada. Seetõttu saab väita, et kristliku kogudusega liitumine on meie oludes mõneti võrreldav uusreligioosse liikumisega liitumisega Läänes ning pöördumise mudelite rakendamine on asjakohane, kuid seda tuleb teha konteksti arvestades, kriitilise refleksiooniga ja mudeleid võimaluse korral Eesti oludele sobivaks kohandades.

Lõpetuseks pöördumise ja liitumise mõistete kasutamisest väitekirjas. Uurimistöö hõlmas inimesi, kes olid formaalselt astunud mõne koguduse liikmeks, ükskõik milline ka oli selle põhjus. Pöördumise mõistet intervjuude läbiviijad ei kasutanud, vaid intervjuueeritavale jäeti võimalus endaga toimunud muutust ise selgitada. Usulise pöördumise mõistet kasutasid enda kohta üldse väga vähesed intervjuueeritud, kes pärinesid erinevatest konfessioonidest (sh traditsioonilistest kirikutest) ehk siis nad tegid seda tõenäoliselt üsna juhuslikult. Käesolevas töös on seega pöördumise mõiste kasutusel teadusliku terminina põhiliselt töö teoreetilises osas, mis käsitleb pöördumise mudeleid. Eesti konteksti käsitlevate väitekirja osade puhul räägitakse liitumisest ja liitujatest.

Usulise kogukonnaga liitumist määratletakse religioonisotsioloogias mitmel erineval viisil. Seda võidakse vaadelda nii formaalse aktina, millega maailmavaatelist muutust ei kaasne, osana pöördumise protsessist, kus see ka eelneb või järgneb maailmavaate muutumisele või pöördumise ühe alaliigina. Viimast varianti on kasutanud näiteks ka Lewis R. Rambo, kelle arvates nii liitumine, usulisest kogukonnast lahkumine ehk apostaasia kui ka usuliste tunnete intensiivistumine on pöördumise liigid, kuna eeldavad maailmavaate muutmist. Rambo ütleb, et: „liitumine on indiviidi või grupi liikumine vähesest seotusest või mitteseotusest usulise institutsiooni või kogukonnaga täieliku seotuseni“.³⁷

Rambo määratlus liitumisest kui pöördumise liigist sobib käesoleva uurimistöö töödefinitsiooniks hästi. Esiteks, nii nagu järeldasid eespool viidatud Saksa uurijad sealsete luterlaste kohta, võib ka meie kogudustega liitunud pidada enamasti pöördujateks. Teiseks, kuigi erinevaid pöördumise indikaatoreid on välja pakutud, pole selles konsensust ja võib väita, et teaduslikke kriteeriume järgides pole võimalik tõsikindlalt selgeks teha, kas inimene on ka tegelikult usuliselt pöördunud või mitte. Nimelt ei ole need indikaatorid universaalselt rakendatavad isegi mitte kõigi kristlike konfessioonide puhul, rääkimata siis teistest religioonidest. Näiteks on üks levinumaid indikaatoreid autobiograafia rekonstrueerimine³⁸ ehk oma pöördumiseelse eluloo uuesti tõlgendamine, tuginedes liikumise pöördumise diskursusele. Kui ka autobiograafia rekonstrueerimise fenomeni esineb

³⁷ Ülejäänud pöördumise liigid on tema käsitluses 1) institutsiooni vahetamine, mille käigus inimene liigub ühest usulisest organisatsioonist teise, kuid mõlemad neist on sama religioosse traditsiooni sees ja 2) traditsiooni vahetamine, mille puhul inimene liigub ühest usulisest traditsioonist teise. – Rambo 1993, 12–14.

³⁸ Staples, C. L., Mauss, A. L. (1987). Conversion or commitment? A reassessment of the Snow and Machalek approach to the study of conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 133–147.

vaid osadel usulistel kogukondadel – peamiselt nendel, kelle pöördumise diskursusesse kuulub arusaam uuestisünnist. Sellise indikaatori rakendamisel ei saaks pidada pöördunuteks suurt osa usklikest.

Ka usulise pöördumise mõiste kohta puudub tänapäeva religioonisotsioloogias konsensuslik definitsioon ja käibel on arvukalt erinevaid variante.³⁹ Rambo on näiteks loobunud üldse usulise pöördumise defineerimisest, öeldes, et „pöördumine on see, mida grupp või isik ütlevad selle olevat“.⁴⁰ See arusaam ei peegelda kindlasti mitte Rambo frustratsiooni pöördumise definitsioonide lõputus rägastikus, nagu arvab Steven Tighe,⁴¹ vaid pigem viitab sellele, kui erinev võib olla selle usulise muutuse mõistmine eri kultuurilistes, ühiskondlikes ja usulistes kontekstides. Enamik sotsioloogilisi pöördumise definitsioone, millega käesoleva uurimistöõ autor on tutvunud, teevad rõhuasetuse religioosse maailmavaate omaksvõtule, millega kaasnevad usulise kogukonnaga liitumine, õpetussüsteemi omaksvõtt, identiteedi, elustiili, käitumis- ja retooriliste mustrite ning sotsiaalsete suhete muutused. Ines Jindra on erinevate autorite definitsioone sünteesides pakkunud välja oma definitsiooni, mis osasid eelmainitud komponente ühendab: „pöördumine on radikaalne muutus inimese uskumustes, millega kaasneb senisest erinev vaade reaalsusele, teistsugune maailmavaade ja arusaam endast, mis viib pöörduja „biograafia rekonstrueerimiseni““.⁴²

³⁹ Gillespie, V. B. (1991). *The dynamics of religious conversion*. Birmingham: Religious Education Press, 59.

⁴⁰ Rambo 1993, 7.

⁴¹ Tighe, S. (2015). Born again, again: Conversion in Christian families as a process punctuated by grace. *Christian Education Journal*, 12 (1), 58–80, siin 59.

⁴² Jindra 2008, 196.

2. UURIMISTÖÖ TEOREETILINE TAUST

2.1. Peatüki sissejuhatus

Käesolevas peatükis on autor andnud ülevaate mõnedest laialt tunnustatud teooriatest, mis aitavad seletada usulise pöördumise põhjusi ja protsesse ning avada pöördumisenarratiivi uurimise problemaatikat. Pöördumise teooriaid on loodud arvukalt ning loomulikult ei ole võimalik neid kõiki selles väitekirjas käsitleda. Valiku on väitekirja autor teinud põhimõttel, et kirjeldatavad teooriad oleksid üldtunnustatud ning mitte väga kultuuri- või konkreetse liikumise spetsiifilised, ehk siis oleksid põhiosas rakendatavad ka meie kontekstis ja traditsiooniliste kirikutega liitujate kirjeldamisel. Vajaduse korral on käsitletavate teooriate juures väitekirja autor esitanud ka kriitika ning oma seisukoha teooria rakendatavuse kohta meie liitujate uurimisel.

Eelmises peatükis sai osundatud Ines Jindra seisukohta, et pöördumise motiivid ja tulemused sõltuvad liikumise tähendussüsteemist, inimese biograafilisest taustast, isiksuslikest faktoritest ja tema arengutasemest. Seda mõtet aluseks võttes on selles peatükis autor käsitlenud pöördumise teooriaid vastavas järjekorras: 1) pöördumise motiivid, 2) pöördumise protsessi kirjeldavad mudelid, 3) inimese usulist arengut puudutavad teooriad ja 4) pöördumise narratiivi uurimise problemaatika.

2.2. Pöördumise motiivid

Pöördumise põhjuste kohta on korraka kasutusel palju erinevaid seletusi⁴³ ning paljud küsimused, mis olid vaieldavad pöördumisuuringute algusaegadel, on seda tänini. Näiteks vaieldakse siiani, kui passiivne või aktiivne on pöörduja pöördumisprotsessis, kui oluline on kriisi mõju pöördumise vallandajana, kas pöördumine on aeglane või kiire protsess ning millisel määral mängivad pöördumise mõjutajana rolli sotsiaalsed suhted.⁴⁴ William Sims Bainbridge jagab pöördumise põhjusi selgitavad teooriad alljärgnevasse kolme rühma.⁴⁵

⁴³ Vt ka Gooren, H. (2007). Reassessing conventional approaches to conversion: Toward a new synthesis. *Journal for the Scientific study of Religion*, 46(3), 337–353, siin 347.

⁴⁴ Savage, S. (2000). A psychology of conversion – from all angles. *Previous convictions: An Anatomy of Religious Conversion* (toim M. Percy), 1–18.

⁴⁵ Bainbridge, W. S. (1992). The Sociology of conversion. *In Handbook of religious conversion* (toim H. N. Malony, S. Southard), 178–191, siin 178–187.

- 1) Pingeteooria⁴⁶, mille kohaselt inimene pöördub usu poole sotsiaalse deprivatsiooni ehk ilmajäetuse tunde tõttu, mis tekitab pinget, frustratsiooni, anoomiat ehk nõrgenenud normitaju ja võõrandumist. Sellisel juhul hakkab inimene religioonist otsima muutust või kompensatsiooni. Ilmajäetuse tunne ja pinge võivad olla nii kollektiivsed kui ka individuaalsed ja ilmned inimelu väga erinevates aspektides, millest tuleb lähemalt juttu järgmistes alapeatükkides.
- 2) Sotsiaalse mõju teooria⁴⁷, mille järgi ideid ja uskumusi omandatakse suures osas indiviidide ja institutsioonide kaudu. Inimene võib religioosseks kujuneda oma kasvukeskkonna mõjul, juhul kui näiteks tema vanemad on usklikud. Vanemaks saades mõjutavad teda sugulased, sõbrad, kool, kolleegid ja naabrid, abikaasa, ümbritsev kultuur. Selle teooria kohaselt ongi kõige olulisemad mõjutegurid pöördumisel inimest ümbritsevad sotsiaalsed võrgustikud. Juhul kui indiviid puutub oma sotsiaalsete võrgustike kaudu kokku usklikte inimestega, kellega kujuneb lähedane ja meeldiv suhtlus, mõjutavad need inimesed ajapikku ka tema maailmavaadet.
- 3) Kolmas teooria, kombineeritud analüüs, seob üheks tervikuks kaks eelmist teooriat – esmalt tunneb inimene mingit vajakajäämist oma elus, siis aga kohutub nii-öelda õigel hetkel inimestega, kes tutvustavad talle maailmavaadet, mis mitte ainult ei anna seletusi tema probleemidele, vaid pakub ka välja sobivaid lahendusi ning muutus inimese maailmavaates võibki toimuda. Sellised teooriad keskenduvad tavaliselt pöördumise protsessi kirjeldamisele.⁴⁸ Kombineeritud analüüsina saab käsitleda alapeatükis 2.3 kirjeldatud John Loflandi ja Rodney Starki ning Lewis R. Rambo protsessipõhiseid pöördumise mudelid.

2.2.1. Pinge ja deprivatsioon

Pinget, deprivatsiooni, stressi või kriisi on juba pöördumisuuringute algusest peetud üheks olulisemaks pöördumise põhjuseks. Need tegurid võivad olla nii individuaalsed (puudutada ühte indiviidi) kui ka kollektiivsed (puudutada ühte gruppi, mitmeid grupe või koguni tervet ühiskonda),⁴⁹ nii pikaajalised kui ka situatsioonilised ehk kesta kaua või tekkida ühe ootamatu ja õnnetu juhuse

⁴⁶ ingl k *strain theory*. Robert K. Mertoni loodud pingeteooria edasiarendusi on rakendatud arvukates teadusharudes. Käesoleval juhul kasutatakse seda usulise pöördumise seletamisel. Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682.

⁴⁷ Ingl k *social influence theory*. Sotsiaalse mõju teooria looja Edwin H. Sutherland väitis, et indiviid on võistlevate kultuuriliste mustrite mõju all ning kaldub järgima neid kultuurilisi mustreid, millega tal on kõige arvukamad, varasemad, tugevamad ja pikaajalisemad kokkupuuted. Käesoleval juhul on kasutatud Sutherlandi teooriat seletamiseks, kuidas sotsiaalne keskkond mõjutab usulise maailmavaate omaksvõttu. Sutherland, E. H., Schuessler, K. (1973). On analyzing crime. Chicago: University of Chicago Press, 78–96.

⁴⁸ Bainbridge 1992, 178–187.

⁴⁹ Rambo 1993, 44.

tagajärjel.⁵⁰ Kriisi peeti konversiooniuringutes kaua pöördumise peamiseks ja otseseks põhjuseks, tänapäeval ollakse pigem seisukohal, et see ei ole pöördumise otsene põhjus, küll aga võib vallandada osadel inimestel usulised otsingud, mis lõpuks viivad pöördumiseni. Millist laadi pingeid ja kriise peavad teadlased usuliste otsingute tõukejõuks?

Esmalt ilmajäetuse tunne, mis tekitab pinget, frustratsiooni, anoomiat ehk nõrgenenud normitaju ja võõrandumist. Charles Y. Glock on väitnud, et ilmajäetus võib ilmnedada majanduslikus, sotsiaalses, eetilises (väärtused), psüühilises (mõtestatus) või füüsilises (tervis) aspektis.⁵¹ Tänapäeval on püütud näiteks majandusliku või sotsiaalse ilmajäetuse tundega põhjendada, miks Euroopas elavad noored moslemid ei leia oma kohta ühiskonnas ja liituvad radikaalsete islamiliikumistega.⁵² Kuid ilmajäetuse tunne võib väljenduda näiteks ka tähendusliku väärtussüsteemi puudumises: olgu etteruttavalt öeldud, et KKL2015 intervjueeritute hulgas leidis noori informante, kelle liitumise põhjuste hulgast tõsisis esile pidepunkti otsimine moraali- ja väärtusküsimustes olukorras, kus ühiskonnas toimuvat tajutakse väärtusrelativismina. Oluline on ära märkida, et deprivatsioon võib olla nii individuaalne kui kollektiivne, haarates viimasel juhul potentsiaalselt tervet ühiskonda.

James A. Beckfordi uuring Jehoova tunnistajate hulgas 1975. aastal kinnitas Glocki seisukohta eetilises deprivatsioonist. Tema intervjueeritud Jehoova tunnistajad tõstsid oma pöördumiseelset elu kirjeldades esile mõned hirmu, mis iseloomustavad just seda laadi deprivatsiooni: 1) nõrdimus moraalsete väärtuste (seksuaalmoraal, autunne) allakäigu ja vägivaldakaritegevuse kasvu pärast tänapäeva ühiskonnas, 2) mure tuleviku ja maailmarahu kestmise pärast: see väljendus iseäranis hirmus laste tuleviku pärast, mida tundsid ka need intervjueeritud, kellel endal lapsi ei ole, 3) hirm mõnede oluliste sotsiaalsete institutsioonide, nagu näiteks perekond, ebastabiilsuse ja allakäigu pärast, 4) tugevate isiklikku elu puudutavate kriiside ja murede kogemus, mis samuti vähendas turvatunnet. Intervjueeritud olid kogunud nurisünnitust, keerulisi armastussuhteid, armastatud inimese surma ja pettumust usulistes institutsioonides. Isiklike kriise kogunud nimetasid tulevikuga seoses enim lootust ellu pärast surma.⁵³

Glocki kompensatsiooniteooriat on ka kritiseeritud. Näiteks on väidetud, et religioon mitte ei kompenseeri inimesele puuduvat, vaid hoopis reflekteerib

⁵⁰ Samas, 48–55.

⁵¹ Glock, C. (1973). On the Origin and Evolution of Religious Groups. Essays in the empirical study of religion. *Religion in Sociological Perspective* (toim C. Glock). New York: Wadsworth. Brock Kilbourne, James T. Richardson. Paradigm Conflict, Types of Conversion and Conversion Theories, *Sociology of Religion*, Volume 50, Issue 1, 1989, 1–21 kaudu.

⁵² Franz, B. (2007). Europe's Muslim youth: An inquiry into the politics of discrimination, relative deprivation, and identity formation. *Mediterranean Quarterly*, 18 (1), 89–112.

⁵³ Beckford, J. (1978). Accounting for Conversion. *The British Journal of Sociology*, 29 (2), 249–262. Wiesberger, F. (1990). Bausteine zu einer soziologischen Theorie der Konversion. *Soziokulturelle, interaktive und biographische Determinanten religiöser Konversionsprozesse (Sozialwissenschaftliche Abhandlungen der Görres-Gesellschaft, Bd. 19)*. 183 kaudu.

uskuja vaadet elule.⁵⁴ Uusreligioosete liikumistega liitujate uurijad on aga tähele-
datud, et nende uuritavad on haritud noored, kes pärinevad stabiilsetest keskklassi
peredest ja kelle puhul pole märgata mingit marginaliseerumist, võõrandumist
ega materiaalsel puudust. Pigem iseloomustab neid see, et nad on vabad piirava-
test sotsiaalsetest kohustustest ja sidemetest.⁵⁵ Vaatamata kriitikale kohtab
käesoleva töö autori arvates tänapäevani piisavalt uurimusi, mis Glocki kompens-
atsiooniteooriat toetavad.

Kuigi enamik uurijaid arvab, et kriis (näiteks poliitiline, psühholoogiline, reli-
gioosne, kultuuriline või siis lihtsalt mõnest elus ettetulevast olukorrast põhjus-
tatud) eelneb pöördumisele,⁵⁶ väidab Lewis R. Rambo, et kriis võib vallanduda
ka pöördumise protsessi käigus mõne „katalüsaatori“ toime tulemusena. Kriisi
katalüsaatoritena nimetab Rambo järgmisi asjaolusid:⁵⁷

1. Müstiline kogemus. Usuline otsing vallandub ebatavalise kogemuse tule-
musena, millele hakatakse otsima tõlgendusi ja seletusi.
2. Surmalähedane kogemus. Inimene kogeb näiteks operatsiooni või raske hai-
guse ajal kehaväliselt kogemust, millele hakkab hiljem otsima seletust.
3. Haigus ja sellest tervenemine. Raske haiguse avastamine, põdemine ja sellest
paranemine, eriti kui viimane on ratsionaalselt raskesti seletatav, võib aidata
kaasa usuliste otsingute vallandumisele.
4. „Kas see ongi kõik?“ Rahulolematuse elu kui sellisega. Inimene tunneb, et
tavapärase eluviisi ei rahulda teda enam, tal on igatsus millegi sihipärasema
ja mõtestatuma järele, ta soovib oma ellu midagi enam kui praegusel elul
talle pakkuda on. Tegemist pole otseselt kriisiga negatiivses mõttes, kuid see
viib inimese siiski otsingutele „millegi enama järele“.
5. Igatsus transendentse järele. Inimene otsib oma ellu pühadust, rikastavat, elu
laiendavat kogemust. Taas, nagu eelmise tüübi puhul, ei koge inimene kriisi
selle otseses mõttes, vaid soovib lihtsalt „midagi enamat“.
6. Teadvuse teisenenud seisundid. Inimene soovib kogeda teadvuse teisenenud
seisundeid ilma droogide abita.
7. Muutlik isiksus. Tänapäeva inimesed on pidevas muutuste keerises. Mõned
neist otsivad kogu aeg erinevaid olemise viise, sealhulgas ka religioonist.
Religioon pakub nii muutuse kui ka stabiilsuse võimalusi.
8. Patoloogia. Psühholoogiakirjanduses on pöördumist sageli kirjeldatud kui
adaptatsioonimehhanismi, et tulla toime hirmu, üksinduse, jõuetuse, mee-
leheitega. Humanistlik ja transpersonaalne psühholoogia leiavad aga, et mõned
inimesed lihtsalt on vaimsed otsijad, alati kasvamas, õppimas, arenemas ja
küpsemas. Pöörduja ei pea olema passiivne kriisiohver, vaid ta võib olla ka
aktiivne lahenduse otsija.

⁵⁴ Savage 2000, 7.

⁵⁵ Snow, D. A., Machalek, R. (1984). The sociology of conversion. *Annual review of socio-
logy*, 10 (1), 167–190, siin 181–182.

⁵⁶ Rambo 1993, 44.

⁵⁷ Samas, 48–55.

9. Apostaasia. Kui inimene jätab oma senise usulise kuuluvuse, kogeb ta paratamatult leina katkenud suhete, minetatud ideede ja uskumuste pärast. Ka see võib viia kriisi ja uutele usulistele otsingutele.
10. Väliselt stimuleeritud kriisid. Ulatusliku kollektiivse kriisi võib esile kutsuda näiteks koloniaalne ekspansioon, kus võõrvõimud lõhuvad olemasoleva sotsiokultuurilise süsteemi.⁵⁸ See võib viia korraga suure hulga inimesi usulistele otsingutele.

Rambo mudelis võib seega kriis pöördumisele hoopis järgneda, toimuda paralleelselt mõne teise pöördumise etapiga või ei pruugi seda üldse olla. Rambo leiab, et kriisielamus ei tõuka usulistele otsingutele mitte igäühte, vaid pigem selliseid inimesi, kellel on „eelsoodumus“ otsida oma elu keerulistele olukordadele lähendusi religioosel moel.⁵⁹ Osadel pöördunutel ei pruugi pöördumisele üldse kriisi eelneda.⁶⁰

Arusaama, nagu oleks kriis pöördumise eeltingimus, on mitmed teadlased kritiseerinud. Max Heirich viis 1977 läbi ulatusliku uuringu, milles kasutas kontrollgruppi. Ta võrdles omavahel kahte katoliiklaste gruppi (üks grupp koosnes tavalistest katoliiklastest, teine nelipühi katoliiklastest), kellest osa olid pöördunud ja osa mitte. Ometi kannatasid mõlemad neist uuritavatest gruppidest tugeva stressi all. Miks siis ühed pöördusid, teised aga mitte? Kui stress ja pinge oleks pöördumise eeltingimus, oleksid pidanud mõlema grupi liikmed usu poole pöörduma. Heirich leidis, et järelikult on pingest tähtsam nende gruppide sotsiaalne miljöo ja vahetud isiklikud suhted.⁶¹ Kuigi kriisi ja deprivatsiooni rolli pöördumise motiividena peetakse nüüdisaegses religioonisotsioloogias üldiselt väiksemaks kui sotsiaalse mõju rolli, on see siiski empiirilistes uuringutes pöördumise motiivina olulisel kohal.

Muidugi ei pruugi kõik muutusi esile kutsuvad kriisid olla nii-öelda eksistentiaalsed, vaid ka mõned ootamatud olukorrad võivad sundida inimesi muudatustele. Uuringutes on mainitud näiteks abielulahutust, töökohavahetust või tööta jäämist, kõrghariduse omandamisega seotud pingeid, perekondlikke muutusi ja arvukalt muid hädasid.⁶² Edaspidi tuleb detailsemalt juttu James Fowleri usulise arengu astmete teooriast, mille kohaselt ühelt arenguastmelt teisele liikumine on sageli samuti seotud kriisielamusega, mis on otsekui isiksusliku arengu eelduseks. Kriisi võib selle mudeli kohaselt kutsuda esile ka noore inimese kodust lahkumine ja vanematest iseseisvumine.⁶³

⁵⁸ Samas, 48–55.

⁵⁹ Samas, 44.

⁶⁰ Heirich, M. (1977). Change of heart: A test of some widely held theories about religious conversion. *American Journal of Sociology*, 83 (3), 653–680.

⁶¹ Samas, 667–673.

⁶² Snow, Machalek 1984, 181.

⁶³ Fowler, J. W. (1991). Stufen des Glaubens. *Die Psychologie der menschlichen Entwicklung und die Suche nach Sinn*, 191–192.

2.2.2. Pöördumine kui mõtestamissüsteemi muutus

Kriisiolukordades hakkab inimene otsima toimuva põhjendust: miks see juhtus, miks see juhtus just minuga, mis on kannatuste ja kriiside mõte, kuidas minna edasi? Religiooni üks funktsioone on pakkuda seletust ja mõtestatust ning aidata rasketes või ebaselgetes olukordades paremini toime tulla. Arthur L. Greili sõnul on inimene mõtleval olend, kelle jaoks on oluline maailmas toimuvat mõtestada ning religioon pakub selleks vahendeid. Kui inimese senine maailmapilt ja identiteet paisatakse kriisis segamini, saab temast otsija, kes püüab hakata tasakaalu taastama uue mõtestamissüsteemi loomise kaudu.⁶⁴

Max Heirichi arvates on pöördumine midagi tunduvalt enam kui lihtsalt uskumuste ja identiteedi muutus. See pigem sarnaneb olukorraga paradigma vahetusega teaduses.⁶⁵ Pöördumise eeldused loob olukord, kus „põhireaalsus“⁶⁶ on muutunud inimesele ebaselgeks. See juhtub siis, kui ta ei suuda oma eluprobleeme suure pinge ja stressi tõttu lahendada enam tavapärasel moel. Põhireaalsus saab kannatada järgmistel põhjustel: 1) kollektiivne või individuaalne stress, 2) sündmus, mille seletus ei sobi kokku seniste tõlgendustritega, 3) senised seletused tegelikkuse kohta ei rahulda inimest enam või 4) seni autoriteetideks olnud usulised liidrid valmistavad pettumuse või muudavad oma seisukohti. Pöördumine on uue põhireaalsuse järkjärguline ülesehitamine praktilise, ratsionaalse protsessi käigus seda igapäevakogemuste najal pidevalt testides. Pöördumine võimaldab mineviku olukordi ümber hinnata läbi uute arusaamade prisma.⁶⁷

Seega on pöördumine uue, oma aja ära elanud või tugeva kriisi tulemusena purunenud mõtestamissüsteemi uuesti üles ehitamine ja diskursuse muutus. Raymond Paloutziani arvates on arusaam religioonist kui mõtestamissüsteemist üldse üks olulisemaid teooriaid, mis religioonipsühholoogias on loodud, mõistmaks, kuidas inimese religioossus, pöördumine ja spirituaalne transformatsioon toimivad.⁶⁸ Mõtestamissüsteem on kognitiivne struktuur, mis sisaldab hoiakuid, uskumusi, väärtusi, eesmärke, sihte, identiteeti, enesemõistmist ja eksistentsiaalsete küsimustega tegelemist. Iga element sellest suhestub teiste elementidega ja kui mõni nendest elementidest sattub surve alla, siis mõjutab see ka teiste elementide tasakaalu. Kui olemasolevad elemendid on aga piisavalt tugevad ja peavad survele vastu, ei juhtu midagi ja inimene säilitab pingetest hoolimata senise mõtestamissüsteemi. Ühe aspekti muutumine mõtestamissüsteemist võib

⁶⁴ Greil, A. L. (1977). Previous dispositions and conversion to perspectives of social and religious movements. *Sociological Analysis*, 38 (2), 115–125, siin 120.

⁶⁵ Heirich 1977, 672–677.

⁶⁶ Inglise keeles *root-reality*.

⁶⁷ Heirich 1977, 653–680.

⁶⁸ Paloutzian, R. F. (2014). Psychology of religious conversion and spiritual transformation. *The Oxford handbook of religious conversion*, 216–239, siin 218.

aga kaasa tuua kogu süsteemi muutumise.⁶⁹ Paloutzian kirjeldas mõtestamis-süsteemi muutumist järgmiselt:⁷⁰

1. Inimene peab midagi vajama ja see tunne ei pea olema teadlik ega eksplitsiitne. Näiteks tunneb ta puudust rõõmust, õigustest, õiglusest, baasvajaduste rahuldatusest, järjepidevust põhilistes eluvaldkondades või vaevavad teda negatiivsed emotsioonid.
2. Inimene peab kahtlema, kas ülaltoodud puudusi on võimalik kõrvaldada olemasolevas raamistikus. Paloutzian toob siin näiteks olukorrad, kus pühakirja mingid kohad on inimese jaoks selges vastuolus, religioosne õpetus ja teaduslik idee ei sobi kokku, ta puutub kokku mõnede vaimulike silmakirjalikkusega või kukub läbi püüdlustes elada usuliste ideaalide järgi.
3. Peavad eksisteerima ressursid, mis teevad pöördumise võimalikuks. Näiteks, isegi kui inimene on usuline otsija, ei saa „kohtumine“ toimuda päris juhuslikult, vaid kokkupuude usulist agendat kandva isiku või organisatsiooniga peab toimuma millegi või kellegi vahendusel.
4. Need ressursid, mis teevad pöördumise võimalikuks, peavad olema silmapaistvad, kättesaadavad, inimene peab nendeni jõudma.
5. Keelud või barjäärid peavad olema kõrvaldatud. Näiteks tema vanemad, ümbritsev kultuuriline, etniline, religioosne keskkond peab ta usulist muutumist taluma.
6. Muutus peab rakenduma, uskumused muutuma ja sündiv mõtestamissüsteem peab olema võrreldes eelnevaga midagi täiesti uut ja erinevat.⁷¹

Spirituaalne transformatsioon toob muudatused järgmistes kognitiivsetes komponentides: arusaam iseendast (identiteet), arusaam elust (seletused), elu eesmärgistamine, eksistentsiaalsete küsimustega tegelemine, väärtussüsteem, mõtestamissüsteem.⁷² Sellega väidab Paloutzian, et pöördumisprotsessis muutuvad olulised kognitiivsed elemendid isiksusest, näiteks inimese eesmärgid, püüdlused ja identiteet, kuid näib, et sellel on siiski vähe mõju inimese isiksuse põhistruktuurile, mis jääb põhijoontes samaks. Isegi vastupidi: teatud tüüpi isiksused võivad olla pöördumisele altimad kui teised.⁷³

Crystal Park ja Susan Folkman on leidnud, et enamikule usklikele inimestele toimib religioon läätse, läbi mille nad reaalsust tajuvad ja seda interpreteerivad. Religioon on mõtestatuse süsteem ja nagu teised mõtestatuse süsteemidki, mõjutab

⁶⁹ Samas, 221.

⁷⁰ Need aspektid ei puuduta ainult pöördumist, vaid ka usulisest kogukonnast lahkumist või nende vahetust. – samas, 221.

⁷¹ Samas, 222–223.

⁷² Paloutzian, R. F. (2005). Religious conversion and spiritual transformation. *Handbook of the psychology of religion and spirituality*, 331–347, siin 334.

⁷³ Samas, 335.

see uskumusi, eesmäärke, emotsioone. Võrreldes sekulaarsete mõtestatuse süsteemidega on aga religioon terviklikum ja eksistentsiaalses mõttes rahuldavam.⁷⁴

Roy Baumeister sõnastab elu mõtestamise problemaatikast kirjutades indiviidi neli vajadust: 1) vajadus eesmärkide järele, 2) vajadus väärtuste järele, 3) vajadus tõhususe järele, 4) vajadus eneseväärtustamise järele. Vajadus tõhususe järele tähendab kontrolli oma elu üle ning toimetulekut stressi ja pingega. Vajadus eneseväärtustamise järele sisaldab ka respekti teiste inimeste suhtes.⁷⁵

Alati ei pruugi aga mõtestamissüsteemi muutuse taga olla üldse kriisielamus. Mitmed autorid, näiteks nagu ka Rambo oma „kriisi katalüsaatorites“, on tõstnud esile inimestele üldiselt omast igatsust kõrgemate eesmärkide ning „millegi suurema ja erilisema“ järele, mis teeb elu elamisväärseks. Mõnedel inimestel on suurem vajadus intellektuaalse kooskõla järele kui teistel.⁷⁶ Loflandi ja Skonovdi sõnastatud pöördumise tüüpidest on see väitekirja autori arvates kõige omasem intellektuaalsele pöördujale, kuid võib vähemal määral seostuda ka eksperimentaalse pöördumise tüübiga.

Jako Kari ja Jenna Hartel on 2007. aastal kirjutanud oma kommunikatsiooni-teoorias inimeste igapäevaelu tegevustest, jagades neid „madalamateks“ ja „kõrgemateks“ kategooriateks. Nii-öelda kõrgemateks, positiivseteks asjadeks on rõõmu pakkuvad tegevused, nagu kunst, hovid, huumor, sügavaid elamusi pakkuvad teadmised ja spirituaalsus. Need aitavad lisaks elu elamisväärsemaks muutmisele konstrueerida inimese identiteeti ja isegi parandada tööalaseid saavutusi. Vastanduvad need aga „madalamatele“ tegevustele, milleks on näiteks argielukohustused ja -rutiinid, mida inimesed üldjuhul ei naudi.⁷⁷

Tulles aga tagasi kriisiteemaatika juurde, tuleks kindlasti mainida toimetuleku teooriaid,⁷⁸ mille kohaselt religioon pakub toimetuleku mehhanisme inimestele, kes on sattunud tõsisesse kriisidesse. Olgugi et toimetuleku problemaatika ei näi esmapilgul otseselt seostuvat usulise pöördumise põhjustega, on ta seda siiski. Religiooni pakutavad toimetulekumehhanismid võivad olla usulise pöördumise olulised motivaatorid. Kenneth Pargament, kes on religioosse toimetuleku teooria autor, on defineerinud seda kui katset pühadusega kontaktis olles mõista ja tulla

⁷⁴ Park, C. L., Folkman, S. (1997). Meaning in the context of stress and coping. *Review of general psychology*, 1 (2), 115. Viftrup, D. T. (2014). Personal Crisis, Religious Coping and Transformations. *A Qualitative Study on Pentecostal Danes' Experiences of Religious Beliefs and Practises while facing a Crisis.[PhD]*. Denmark: University of Southern Denmark, 37 kaudu.

⁷⁵ Baumeister, R. F. (1991). Meanings of life, 32–44.

⁷⁶ Suchman, M. C. (1992). Analyzing the determinants of everyday conversion. *SA. Sociological analysis*, S15–S33, siin 19.

⁷⁷ Kari, J., Hartel, J. (2007). Information and higher things in life: Addressing the pleasurable and the profound in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58 (8), 1131–1147, siin 1131.

⁷⁸ Inglise keeles *coping theory*.

toime elu stressoritega.⁷⁹ Religioosne toimetulek teenib paljusid funktsioone, sisaldades mõtestatuse otsinguid, läbikäimist kaasinimestega, identiteeti, kontrolli oma elu üle, ärevuse vähendamist, Jumala abi ja ligioleku tunnet, muutustega toimetulekut. Pargamendi käsitlese järgi on religioosne toimetulek mitmemõõtmeline ja ajas muutuv protsess, mis sisaldab muu hulgas käitumist, emotsioone, suhteid ja tunnetust. See on abiks inimesele, kes võitleb oma elu raskete olukordadega.⁸⁰

Eelkirjeldatud kriisi, toimetuleku ja kohanemisega seotud problemaatika on käesoleva uurimistöo käigus kogutud materjali analüüsimisel suure väärtusega. Samas on oluline pidada silmas asjaolu, et kriisimomentide kaalukust liitumise lugudes võib teatud määral mõjutada osade konfessioonide „normatiivne“ arusaam pöördumisest.⁸¹

2.2.3. Sotsiaalsete suhete mõju

Tänapäeva pöördumisuuringutes peetakse sotsiaalsete suhete mõju indiviidile kõige olulisemaks pöördumise põhjuseks. Kriisielamus võib küll teha inimesest usulise otsija, kuid ilma usukaaslasteta, kes tärkavat usku toetavad ja kinnitavad, ei suuda ta seda kaua hoida. Peter Berger ja Thomas Luckmann on tabavalt öelnud, et Saulus võis küll usulise ekstaasi üksinduses Pauluseks saada, kuid Paulusena oma identiteeti ja usku säilitada sai ta vaid teiste kristlaste keskkonnas, kes teda sellisena tunnistasid ja kes kinnitasid tema „uut olemist“, millesse ta oma uue identiteedi nüüd asetab.⁸² Berger räägib ka „usutavusstruktuuridest“ ehk asjadest, nähtustest või tegevustest, mida ühtviisi mõistetakse, mille järgi käitutakse ning mis toetavad inimese uskumusi. Üks usutavusstruktuuridest on referentgrupid – tuum- ja laiendatud perekond, sõprade võrgustik, kirikud ja vabatahtlikud organisatsioonid, mis sotsialiseerivad inimese kindlasse maailmavaatesse ja aitavad säilitada tema subjektiivset reaalsust. Enamgi veel, ka arusaamad ümbritsevast reaalsusest konstrueeritakse sotsiaalsete võrgutike kontekstis.⁸³

Väitekirja autori tähelepaneku järgi on sotsiaalsete suhete mõju pöördujale käsitletud teoreetilistes allikates mitmes mõttes, näiteks on uuritud lapsepõlve esmast usulist sotsialiseerumist, eespool nimetatud referentgruppide mõju pöördujale (nii positiivset kui ka negatiivset) ning üsna palju on uuringuid ka usu liikumistesse värbamise kohta. Käesoleva uurimistöo seisukohalt pakuvad enim huvi need teaduslikud seisukohad, mis puudutavad referentgruppide mõju

⁷⁹ Pargament K. I. (1997). *The Psychology of Religion and Coping: Theory, Research, Practice*. Pargament, K., Feuille, M., & Burdzy, D. (2011). The Brief RCOPE: Current psychometric status of a short measure of religious coping. *Religions*, 2 (1), 51–76 kaudu.

⁸⁰ Samas.

⁸¹ Vt nt Snow, Machalek 1984, 181.

⁸² Berger, Luckmann 2018, 222–223.

⁸³ Samas.

pöördujale, kuna KK2015 informantide seas oli enim just neid, kelle liitumise loos mängis suurt rolli mõni tema referentgruppi kuuluja.

Millised siis on peamised sotsiaalsed mõjud pöördujale? Esimesed teadmised ümbritsevast kultuurist ja selles valitsevatest väärtustest ning muu hulgas ka religioonist, omandatakse lapsepõlves esmase sotsialiseerumise käigus. Esmased sotsialiseerijad on enamasti vanemad, vanavanemad, eakaaslased, kool, massimeedia. Eestis on vähe perekondi, kes oma lapsi usuliselt sotsialiseerivad⁸⁴ ning KKL2015 intervjuudele tuginedes pole see reegliski isegi neis perekondades, kus üks või mõlemad vanemad on kristlased.⁸⁵ Siiski võimaldavad kodus valitsevad positiivsed hoiakud religiooniga seotud teemade suhtes teha hiljem lastel kergemini otsuseid liitumise kasuks ja vastupidi. Enamasti omatakse usu kohta juba mingeid teadmisi või vähemalt ei tekita religiooni ja kirikuga seonduv enam sellist võõristust, nagu tuleb seda ette täiesti usukaugete inimeste puhul.

Arthur L. Greil väidab, et suhe „oluliste teistega“ mõjutab inimese usulisi otsinguid palju, kuna varasem kogemus religioosse kogukonna või õpetusega määrab suuresti ära selle, kas ja milline õpetus tundub talle usutav ja milline mitte. Samuti mõjutab see, kas millise liikumise intellektuaalne stiil hiljem inimesele sobib ja milline mitte – pöördumise puhul on nimelt oluline, et liikumise intellektuaalne stiil peab inimesele istuma.⁸⁶ Sotsiaalse mõju tähtsust analüüsides tehakse mõnikord pöördujatel vahet nende aktiivsuse järgi: aktiivsema pöörduja puhul, keda võib pidada usuliseks otsijaks, on tähtsam individuaalne usuline otsing ja sotsiaalsed võrgustikud on teisejärgulised. Passiivsema pöörduja jaoks on olulisemad sotsiaalsed võrgustikud ning intellektuaalsed otsingud jäävad rohkem tagaplaanile.⁸⁷

Olgu etteruttavalt öeldud, et Eesti pöördujate puhul mängib tähtsat rolli usuliste tõekspidamiste omandamine referentgruppide mõjul, kuna usuline sotsialiseerumine on sedavõrd haruldane. Referentgruppideks, kes pöördujat mõjutavad, on enamasti sõbrad, sugulased, tuttavad, õpingukaaslased, kes juba on usklikud. Pöördumisteemalises kirjanduses räägitakse sellisel puhul sotsiaalsete võrgustike mõjust. John Lofland ja Rodney Stark pakkusid välja sotsiaalsete võrgustike

⁸⁴ Täpsed kvantitatiivsed andmed selle kohta, kui paljud eestlased on kristlikult kasvatatud, kahjuks praegu puuduvad. Hans Hansen viitab „Luterlased, õigeusklikud ja teised“ (2002, 93–94) kristlike konfessioonide liikmete hulgas 1994–1995 läbiviidud kiriküsitlusele, mis muu hulgas uuris respondentide vanemate konfessionaalse kuuluvuse kohta, kuid selle uuringu andmed pole lõpuni analüüsitud ega avalikustatud ning need on nüüdseks mõnevõrra vananenud. Samuti ei saa me selle põhjal teada, kas respondent sai kristliku kasvatuse. KKL2015 60 informandist olid saanud enda sõnul kodus kristliku kasvatuse seitse.

⁸⁵ Siin tuleb esile huvitav erinevus ka konfessioonide ja rahvuste kaupa. Näiteks väidavad Kaido Soom ja Eerik Jõks, et õigeusklike religioosne sotsialisatsioon toimib tugevamalt kui luterlaste oma, ja see võib olla ka üks põhjusi õigeusklike jätkusuutlikumale statistikale võrreldes luterliku kirikuga. – Soom, Jõks (2016). Eestimaa ristiusu süda – kristlaste analüüs EUU 2015 põhjal. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 69–88, siin 74.

⁸⁶ Greil 1977, 117–122.

⁸⁷ Gooren 2007, 339.

teooria, mis paneb pöördumise puhul rõhku nii liikumise liikmete kui „oluliste teiste“, nagu perekonna ja sõprade potentsiaalselt vastandlikule mõjule. Juhul kui emotsionaalsed suhted liikumise liikmetega osutuvad pöördumise käigus tugevamateks kui perekonna ja sõpradega, siis pöördumine toimub, kui aga mitte, siis pöördumist ei toimu.⁸⁸ Seega aitab varasemate sotsiaalsete suhete nõrkus igal juhul pöördumisele kaasa, juhul kui kogudus, millega inimene liitub, pakub talle toetust ja sooja, inimlikku ning sõbralikku suhtluskeskkonda.

Referentgruppide, nagu tuum- või laiendatud perekond, sõbrad, sugulased või eakaaslased, mõju on oluline seetõttu, et inimene soovib nendega samastuda. Referentgruppide poolt tunnistatav maailmavaade tundub usutav, kuna nad ise on sõpradena usutavad ja indiviidile tähtsad. Kui indiviidi referentgrupiks saab kristlastest koosnev grupp, siis on pöördumine tõenäoline.⁸⁹ James Fowleri teooria järgi on referentgrupi poolt enim mõjutatav sünteetilis-konventsionaalse usu tasandil olev inimene, kes jääb vanuse poolest umbkaudu vahemikku 10–21 eluaastat. Selles vanuses on inimese referentgrupiks tõenäoliselt eakaaslased: see on „kambaiga“, kus valitseb „kambavaim“ ning ka usulise arengu puhul saab määravaks see, mida asjast arvavad ja kuidas käituvad selle grupi teised liikmed.⁹⁰ Eeltoodust võib järeldada, et juhul kui mittekristlasest noor sattub kristlastest noorte gruppi ning see grupp hakkab talle väga meeldima, on tõenäoline, et ka temast endast saab kristlane. Kui kristlikust perekonnast pärit noor sattub mitteusklike noorte grupi liikmeks, võib tal olla üsna raske oma usku sõprade ees tunnistada. Ta võib isegi hakata oma usus kahtlema. Ning samas pole välistatud ka vastupidine võimalus: noor hülgab selle sõprade grupi. Olga Schihalejevi uurimuse raames Eesti kooliõpilastega tehtud intervjuud näitasid, et usulise taustaga õpilastel puudub turvaline võimalus enda usutraditsiooniga samastumiseks. Õpilased ei räägi religioonist omavahel ega perekonnaringis. Olukorras, kus usust kas ei räägita üldse või arusaam religioonist ja usklikest on hägune ja negatiivne, peavad usulise taustaga õpilased oma usku teiste ees salgama.⁹¹

Nii liitumise kui ka apostaasia tõenäosust suurendavad ka teatud olukorrad, mis toovad kaasa järsu sotsiaalsete sidemete katkemise või muutumise, näiteks kolimine, abiellumine, lahutus, kodust lahkumine iseseisvasse ellu. Eriti puudutab see geograafiliselt mobiilseks peetavaid rühmi, nagu teismelised ja noored täiskasvanud, kes teatud vanuses sattuvad eelnimetatud kiirete elumuutuste keerisesse.⁹²

⁸⁸ Lofland, J., Stark, R. (1965). Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociological Review*, 20, 862–874.

⁸⁹ Berger, P. L. (1967). The sacred canopy. *Garden City, NY: Anchor*. Marie Cornwall. *The Social Bases of Religion: A Study of Factors Influencing Religious Belief and Commitment*. – Review of Religious Research 1987, 29 (1), 44–56, kaudu.

⁹⁰ Fowler 1991, 167–192.

⁹¹ Schihalejev, O. (2008). Kohtumine endast erinevaga – õpilaste arusaam. *Töid religiooni-pedagoogikast I*, 123–156, siin 154.

⁹² Lofland, Stark 1965, 872.

Läänes läbiviidud uuringud on näidanud, et iseäranis tähtis on usku pöördumise puhul abikaasa suhtumine sellesse muutusesse. Kui abikaasade suhted on lähedased, on tõenäoline, et usku pöörduvad mõlemad. Kui abikaasade suhted olid juba enne pingelised ja üks neist pöördub usku, siis lõpeb asi sageli lahutusega.⁹³

Alati ei pea kaaslaste sotsiaalne mõju olema nii vahetu ja otsene kui eespool kirjeldatud. Sageli piisab inimese mõjutamiseks ka lihtsalt meeldivusest või eeskujust, näiteks puutub tulevane pöörduja kokku inimesega, kelle sära, ideaalid ja usukindlus äratavad huvi uue usu vastu. Potentsiaalne pöörduja järgneb sellise inimese kutsele ning kogeb peale usulise grupiga kohtumist „koju jõudmise tunnet“ ja „pärale jõudmise tunnet“.⁹⁴ Liitumine ja kuuluvus, mis pöördumisele sageli järgnevad, on seotud „inimliku vajadusega jagada“, antud juhul siis oma värsked või tekkivaid usulisi tundeid ja arusaamu,⁹⁵ või saada vastuseid ning selgitusi oma probleemile, ärakuulamist, juhendamist ja abi. Juhul kui olemasolev võrgustik seda ei paku, võidakse see uue vastu välja vahetada, katkestades äärmuslikul juhul suhted isegi lähedastega.⁹⁶

Milline on aga sotsiaalne mõju pöördujale religioosse organisatsiooni poolt vaadatuna? Theodore E. Long and Jeffrey K. Hadden on välja töötanud mudeli,⁹⁷ mille keskmeks on uue liikme värbamine ja tema sotsialiseerimine liikumise täisliikmeks. Analüüsid värbamist, noviitsi jälgimist, vajaduse korral sanktsioonide rakendamist, talle liikumises rolli andmist ja muid asjaolusid, pakuvad Long ja Hadden välja oma tüpoloogია, milles „kuulumine“ eelneb „pöördumisele“. Seega astub antud mudelis inimene kõigepealt liikumise liikmeks, siis hakkab õppima liikumisele omaseid seisukohti ja käitumist ning alles selle järel toimub pöördumine.⁹⁸ Kuna mudel rõhutab värbamise ja värbaja tähtsust, sobib see iseloomustama vaid aktiivselt misjoneerivaid kogudusi, kuhu vahel satutaksegi värbamise tulemusena ning liikme roll ja usulised tõekspidamised omandatakse peale liitumist sotsiaalse õppimise käigus, mille järel inimene lõpuks pöördub.

⁹³ Greil 1977, 115–125.

⁹⁴ Murken, S., Namini, S. (2004). *Selbst gewählte Mitgliedschaft in religiösen Gemeinschaften: ein Versuch der Lebensbewältigung?*, 302.

⁹⁵ Gunton, L. (2011). Religious information literacy: Using information to learn in church community. *The Australian Library Journal*, 60 (2), 155–164, Guzik, E. (2013). The search for meaning: Information seeking and religious conversion. *Advances in the Study of Information and Religion*, 3 (1), 5, 205–218, siin 210 kaudu.

⁹⁶ Greil 1977, 119.

⁹⁷ Long, T. E., Hadden, J. K. (1983). Religious conversion and the concept of socialization: Integrating the brainwashing and drift models. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1–14.

⁹⁸ Samas.

2.2.4. Muud pöördumist mõjutavad tegurid

Alljärgnevalt on autor käsitlenud selliseid pöördumise motiive, mis otseselt ei jagunenud eelmise kahe teema alla, kuid millele teaduslikes allikates on tähelepanu pööratud ning mis vajavad seetõttu vaatlemist.

Identiteedi ja kuuluvuse vajadus. Religioossus ja identiteet, nii personaalne kui ka kollektiivne, on omavahel tihedalt seotud. Levinud seisukoha järgi on inimestel üldiselt vajadus tunda ennast kellegi hulka kuuluvat ja omada selgepiirilist identiteeti. Religioon on võimeline neile vajadustele vastama, pakkudes nii kuuluvust kui ka identiteeti, mis võivad osa inimeste jaoks olla ka pöördumise ja liitumise motiivideks.⁹⁹

Eespool oli juttu, et inimese identiteet võib saada kriisides kahjustatud ning uus religioosne vaateviis ja sotsiaalne võrgustik võivad aidata tal konstrueerida uut identiteeti. Mõnel eluperioodil on identiteediküsimused aktuaalsemad. Peamiselt on selline periood noorusiga, vanuses 15–21 eluaastat, mil inimene hakkab iseseisvuma oma vanematest ning esitama endale küsimusi „oma mina“ kohta: „kes ma olen?“, „milline ma paistan teistele?“. Selles vanuses on tema identiteet habras ning kergesti kahjustatav¹⁰⁰. Kahjustatud identiteedi ajal võib temast saada usuline otsija, kes püüab hakata taastama oma kannatada saanud identiteeti ja koos sellega ka tulevikuperspektiivi. Selles vanuses on paljude uurijate arvates kõige suurem tõenäosus nii pöördumiseks kui ka apostaasiaks.¹⁰¹

Olulised on ka identiteedi kollektiivsed tahud. Usulise grupi liikme identiteet võib olla inimesele ihaldusväärne ka rahvuslikel või kultuurilistel põhjustel. Nendes maades, kus religioon on seotud rahvusliku uhkusega, võib pöördumine aidata arendada lähemat sidet nendega, kes jagavad kindlat rahvuslikku identiteeti, ajalugu ja tulevikuvisioni.¹⁰² Ja ka vastupidi, pöördumine võib indiviididel ja gruppidel aidata tagasi lükata või ümber defineerida dominantset diskursust, juhul kui see on neile vastuvõetamatu, näiteks kui tegemist on kolonisatsioonivõimuga.¹⁰³ Pöördumine võib toimida ka järjepidevuse hoidjana olemasolevate väärtuste ja maailmavaate huvides. Indiviidid kalduvad selle religioosse traditsiooni poole, mis toetab nende moraali, uskumusi ja ideid maailmast ja mis soodustab traditsioonide järjepidevust.¹⁰⁴

Õpetuslike seisukohtade, esteetiliste tunnuste, organisatsiooniliste karakteristikute meeldivus. Inimene võib sattuda konfessiooni liikmeks ka põhjusel, et talle meeldivad selle teatud esteetilised tunnused, mis väljenduvad näiteks

⁹⁹ Roberts K. A., Yamane, D. (2004). *Religion in Sociological Perspective*, 47–49. SAGE Publications.

¹⁰⁰ Savage 2000, 5.

¹⁰¹ Samas.

¹⁰² Borbieva, N. O. N. (2012). Foreign faiths and national renewal: Christian conversion among Kyrgyz youth. *Culture and Religion*, 13 (1), 41–63. Guzik 2013, 209 kaudu.

¹⁰³ Bowen, P. D. (2010). Early US Latina/o – African-American Muslim Connections: Paths to Conversion. *The Muslim World*, 100 (4), 390–413. Guzik 2013, 209 kaudu.

¹⁰⁴ Guzik 2013, 209.

rituaalides, müstitsismis, religioosnes kogemuses¹⁰⁵ või ka näiteks kirikute võimsas arhitektuuris, kirikumuusikas. Selle kategooria puhul tõusevad esile ka teatud õpetuslike, eetiliste, moraalsete seisukohtade või kategooriate meeldivus.

On järeldatud ka, et inimesed kalduvad üldiselt liituma pigem selliste sotsiaalsete gruppidega, millel on rohkem materiaalseid ja mittemateriaalseid ressursse, sotsiaalset kapitali, on jätkusuutlikumad ning mis pakuvad oma liikmetele enam kuuluvustunnet ja stabiilsust, mentaalset ja füüsilist heaolu.¹⁰⁶ Motiveerivaks on peetud ka enesearengu ning uute teadmiste ja kogemuste ammutamise võimalusi.¹⁰⁷

Juhuslikud faktorid. Sellesse gruppi võib paigutada kõik niisugused liitumist mõjutanud asjaolud, mille puhul inimene sattus kogudusse juhuslike ja ootamatute faktorite tulemusena ning mingit pikemaajalist kriisi, usulisi otsinguid või usklike inimeste mõju talle enne ei olnud. KKL2015 intervjuudest võib tuua näiteks sellise juhtumi, kus noor perekond kaotas tulekahjus kodu, ning esimesed, kes sellele perekonnale abikäe ulatasid, olid kohaliku koguduse liikmed. See puudutas ja mõjutas seda noort peret niivõrd, et nad otsustasid kogudusega liituda. Mõnikord astub aga inimene kiriku uksest sisse lihtsalt niisama, uudishimust, ilma eriliste ootusteta. Kui see, mida ta seal näeb ja kogeb, meeldib talle, siis annab see alust mõtisklusteks, võib-olla usulisteks otsinguteks, aga miks mitte ka kogudusega liitumiseks.

2.2.5. Pöördumine – kas ratsionaalse otsustusprotsessi tulemus?

Peamiselt 1990. muutus religiooniuuringutes populaarseks ratsionaalse valiku teooria, mille kohaselt iseloomustab usuliselt pluralistlikku ühiskonda nii-öelda usuturu fenomen, milles paljud konfessioonid „võistlevad“ omavahel liitujate nimel. See teooria rõhub väga lühidalt öelduna inimkäitumise selgitamisel majanduslikule kaalutlemisele, kus otsustusprotsessid toimivad „tasu“ ja „kasu“ printsiipe järgides. Indiviid liigub aktiivselt usuturul, tehes seal valikuid vastavalt sellele, milline „pakkujatest“ vastab kõige paremini tema usulistele vajadustele ning kaaludes pidevalt „kasusid“ ja „kaotusi“, mis kaasneksid antud konfessiooni kuulumisega.¹⁰⁸ „Tasud“ ja „kaotused“ võivad olla nii vaimsed (nt usk elusse pärast surma) kui seisneda ka näiteks sotsiaalsetes või majanduslikes ressurssides (nt suhete katkestamine seniste sõpradega või töökohast äratulek). Usuturu

¹⁰⁵ Rogozen-Soltar, M. (2012). Managing muslim visibility: Conversion, immigration, and Spanish imaginaries of Islam. *American Anthropologist*, 114 (4), 611–623, Guzik 2013, 207 kaudu.

¹⁰⁶ Jindra, I. W. (2014). *A new model of religious conversion: Beyond network theory and social constructivism*, 19.

¹⁰⁷ Buxant, C., Saroglou, V., & Tesser, M. (2010). Free-lance spiritual seekers: Self-growth or compensatory motives? *Mental Health, Religion & Culture*, 13 (2), 209–222, siin 211.

¹⁰⁸ Roberts, Yamane, 130–137.

„pakkujad“ püüavad aga ennast usuturu olukorras kohandada vastavaks „tarbijate“ nõudmistele, „tühjadesse niššidesse“ ilmuvad uued pakkujad jne.¹⁰⁹

Ratsionaalse valiku teooria populaarsus teadlaste hulgas tulenes esmalt vastandumisest nendele käsitlustele, kus peeti peamiseks pöördumise põhjuseks sotsiaalsete suhete mõju (sh ka värbamist) ning vaadeldi pöördujat suhteliselt passiivsena.¹¹⁰ Ratsionaalse valiku teooria kohaselt on pöörduja aktiivne tähenduse otsija, kes liitub usulise kogukonnaga täiesti teadlikult, kui see vastab tema vajadustele ning omandab antud kogukonna liikme rolli sotsiaalse õppimise tulemusena.¹¹¹

Kuigi ratsionaalse valiku teooria oli eelmise sajandi lõpukümnendil suure mõjuga, kui tänaseks on sattunud tugeva kriitika alla. Kuigi usuturu mõiste on üldiselt aktsepteeritud ning käesolevas usulises olukorras on pöörduja sageli aktiivses rollis otsija, on see kriitika põhjuseks, miks antud käsitluse põhiprintsiipe käesolevas uuringus rakendada ei saa. Mõjusama kriitikana on nimetatud asjaolu, et pole ühtegi empiirilist tõendit selle kohta, et inimesed lähtuksid oma käitumises ja otsustustes „kasu“ ja „kahju“ kategooriate kaalumiseks. Iseäranis kahtlane on omistada sellist ratsionaalsust usulisele käitumisele.¹¹² Sellisel juhul on tegemist reduktsionistliku selgitusega pöördumisele, mis ei arvesta religioosuse kui fenomeni erilisust.¹¹³ Samuti iseloomustab omavaheline konkurents kirikute vahel liitujate pärast Ameerika Ühendriike ning pole täheldatav Euroopas, kus kirikud teevad pigem koostööd kui konkureerivad.¹¹⁴

2.3. Pöördumise protsess

Kuni 1960. aastateni valitses pöördumise uuringutes niinimetatud pauluslik paradigma, mille prototüübiks oli Pauluse pöördumine teel Damaskusesse. Selle paradigma järgi mõisteti pöördumist kui sündmust, mis juhtus suhteliselt ootamatult, oli seotud väga tugevate emotsioonidega ning muutis järsku ja totaalselt inimese isiksust. Pöörduja oli sellises olukorras suhteliselt passiivne ning pöördumine lühike ja kiire. Pöördumiseni viisid rasked isiksuslikud kriisid, mis olid seotud näiteks patu- ja süütunnetega. Selline arusaam tulenes paljuski asjaolust, et esimesed pöördumise uurijad olid psühholoogid, kes keskendusid indiviidi psüühikas toimunud muutustele ning jätsid suuresti tähelepanuta sotsiaalsed mõjutegurid.¹¹⁵

¹⁰⁹ Samas.

¹¹⁰ Samas, 131.

¹¹¹ Samas.

¹¹² Stolz, J. (2018). Theorie rationalen Handelns und erklärende Soziologie. *Handbuch Religionssoziologie*. Springer VS, Wiesbaden, 97–121, siin 102–103.

¹¹³ Samas.

¹¹⁴ Gooren, H. (2006). The religious market model and conversion: Towards a new approach. *Exchange*, 35 (1), 39–60. Gooren esitab oma artiklis arvukalt kriitilisi argumente ratsionaliseerumisteooria suhtes.

¹¹⁵ Savage 2000, 3–5.

1965. aastal ilmus John Loflandi ja Rodney Starki sulest paradigmaatiline artikkel „Becoming a World-Saver“: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective“;¹¹⁶ milles Ühinemiskirikut ehk Mooni liikumist puudutava uuringu põhjal liiguti senise passiivse pöörduja ja lühikese pöördumise kontseptsiooni juurest pöördumise kui pikaajalise protsessi juurde, milles aktiivne pöörduja konstrueerib uue maailmavaate ja elustiili interaktsioonis uue religioosse kommuuni, selle karismaatilise liidri ja entusiastlike järgijatega.¹¹⁷ Sellega venitasid sotsioloogid pöördumise protsessi pikaks ning avasid tee pöördumise sotsiaalsete mõjutegurite uurimisele. Edaspidi hakkas domineerima arusaam pöördumisest kui protsessist, mille vältel usuline otsija püüab leida vastust eksistentsiaalsetele küsimustele, rahuldust emotsionaalsetele ja sotsiaalsetele vajadustele.¹¹⁸

Pärast seda, kui arusaam usulisest pöördumisest kui järsust sündmusest ja pöörduja suhtelisest passiivsusest muutus, töötati välja mitu mudelit, mis kirjeldavad pöördumist etapiviisilisena. Alljärgnevalt on käsitletud neist kolme.

1. John Loflandi ja Rodney Starki mudel.

Selle mudeli kohaselt läbib pöörduja hulga etappe, mis toimivad järjestikustena ja kumulatiivsetena.¹¹⁹ Isiksust tabanud kriis on selles küll oluline, kuid mitte ainus usulise pöördumise põhjus. Tähtsamgi veel on sotsiaalsete suhete mõju. Samuti peab inimesel olema „kalduvus“ lahendada oma probleeme usulisel moel, muu hulgas peab ta olema usuga varem kokku puutunud vähemalt sellisel määral, et üldse osata oma küsimustele hakata vastuseid otsima just religioonist ja suuta selle õpetuse põhiprintsiipidest ja kasutatavast keelest üldse aru saada. Inimene on selles mudelis aktiivne oma probleemidele lahenduste otsija.¹²⁰

1. Inimene kogeb kestva, akuutset pingetunnet.
2. Tal on kalduvus probleeme lahendada religioosset vaatenurgast lähtudes.
3. Seetõttu defineerib ta end religioosse otsijana.

¹¹⁶ Lofland, Stark 1965, 862–874.

¹¹⁷ Rambo, L. R., Farhadian, C. E. (eds.). (2014). The Oxford handbook of religious conversion. Oxford Handbooks. 6.

¹¹⁸ Arusaam usulisest pöördumisest ei muutunud siiski mitte ainult teaduses, vaid selle taustaks oli paradigmuuendus kogu Lääne religioossetes miljöös. Ingmar Kurg on oma doktoritöös pt 2.4.2. ja 3.2.1. selgitanud, kuidas alates 18. sajandi lõpust kuni 20. sajandi keskpaigani valitses anglo-ameerikalik *awakening*-situatsioon, mis kuulutas just niisugust pöördumist „õige“ usulise käitumisena. Hilisem paradigma sündis järsult muutunud ühiskondlikust situatsioonist, mis pidi arvestama pöördumisel mitte ainult usulist-individaalset komponenti, vaid ka sotsiaalset. Kurg, I. (2010). Oikumeenilise evangelisatsiooni perspektiiv nüüdisaja Euroopas: missioloogiline ja religioonisotsioloogiline uurimus. Tartu Ülikooli doktoritöö.

¹¹⁹ Lofland, Stark 1965, 874–875.

¹²⁰ Selle üle, kuivõrd aktiivne või passiivne on usuline pöörduja, on konversiooniuringutes kaua väieldud: kas stressis inimene ikka hakkab ise otsima aktiivset väljapääsu oma olukorrast või on ta pigem passiivne ja resigneerunud? Kas usulised otsingud ei ole pöördumislugudes sageli ületähtsustatud osa liikumiste kanoonilise diskursuse tõttu? Seisukohti on erinevaid. – vt nt Savage 2000, 7–11, Gooren 2007, 337–353, Snow, Machalek 1984, 180–182, kus on esitatud lühike ülevaade antud diskussioonist.

4. Ta puutub oma elu pöördemomendil kokku religioosse liikumisega.
5. Tal tekivad afektiivsed sidemed ühe või enama liikmega.
6. Liikumise välised suhted on puudulikud või neutraliseeritud.
7. Kui temast on saanud liikumise liige, peab ta olema aldis intensiivsele suhtlusele.

2. Lewis R. Rambo mudel.

Rambo pakkus 1993. aastal välja interdistsiplinaarse protsessipõhise mudeli, mis võtab arvesse pöördumise kultuurilisi, psühholoogilisi, sotsioloogilisi, teoloogilisi ning antropoloogilisi aspekte.¹²¹ Tegemist on ulatusliku, konteksti arvestava ning samas paindliku makroteooriaga, mis sisaldab nii individuaalseid kui ka kollektiivseid tahke. Näiteks kriisi puhul tulevad kõne alla niihästi inimese isiklikud raskused kui ka ühiskondlikest olukordadest tulenevad probleemid.

Rambo mudelis on pöördumise etapid kumulatiivsed, kuid mitte järjestikused. Loetletud etapid võivad toimuda teistsuguses järjekorras, samal ajal ja osa etappe vahele jättes: näiteks ei pruugi osa inimesi olla aktiivsed otsijad, teistel ei pruugi aga ilmned kriisi.¹²²

1. Kontekst.

Kirjeldab keskkonda, kust pöörduja pärineb, ning kultuurilisi, sotsiaalseid, religioosseid ja personaalseid tegureid, mis teda seal mõjutasid. Kontekst jaguneb omakorda makro- ja mikrokontekstiks. Neist esimene pöörab tähelepanu ühiskondlikele mõjuteguritele, nagu näiteks poliitiline, majanduslik või religioosne olukord, teine aga indiviidi sotsiaalsele „lähiümbrusele“ ja sealt tulenevatele mõjudele.

2. Kriis.

Ka kriisi saab vaadelda makro- ja mikroperspektiivis. Esimesel juhul on tegemist kogu ühiskonda puudutavate teguritega, nagu näiteks majanduslik või poliitiline ebastabiilsus, mis kutsub korraga esile anoomia või võõrandumise paljude ühiskonnaliikmete hulgas. Teisel juhul aga võib rääkida isikliku elu kriisidest, mis tekivad näiteks lähedase inimese surma, raske haiguse või muude saatuselõokide tõttu. Kriis paiskab segamini senised tõlgendamismustrid ja viib inimese kognitiivsest tasakaalust välja ning sellist olukorda ei ole indiviid võimeline pikalt taluma.

3. Otsing.

Tähistab olukorda, milles inimene püüab kaotsiläinud psüühilist tasakaalu taastama hakata, püüdes leida oma ellu uut eesmärki ja mõtestatust. Kuigi on

¹²¹ Rambo, L. R. (1993). *Understanding Religious Conversion*. Yale: Yale University.

¹²² Olgu taas toodud näide KKL2015 intervjuudest. Intervjueeritute hulgas oli informant, kes esmalt tutvus koguduse liikmetega, võttis nende mõjul omaks konfessiooni õpetuse ja sai liikmeks. Pärast seda algas aga etapp, mida võib vaadelda kriisina: informant hakkas toimunud muutuse valguses oma seniseid elukogemusi läbi töötama ning ümber mõtestama. Kogu protsess oli talle äärmiselt valuline, kuid selle lõpptulemus oli uus enesetunnetus ja kogudusega integreerumine.

ka teistsugust vaateviisi, leiab enamik uurijaid, et kriisi sattunud inimene on sellest väljapääsu otsides siiski üsna aktiivne.

4. Kohtumine.

Märgib inimese kohtumist uue maailmavaate, seletuse, mõtestatuse, kuuluvusega. See võib toimuda nii vahendava inimese, näiteks misjonäri, kui ka vastavasisulise kirjanduse kaudu.

5. Interaktsioon.

Tihe suhtlus uute usukaaslastega, gruppi sotsialiseerimine ja uue rolli õppimine.

6. Usulise organisatsiooni liikmeks saamine.

Nii-öelda ametlik usuliikumise liikmeks saamine. See on enamasti seotud mõne rituaaliga, mille kaudu liikmeks olek saab uutele usukaaslastele nähtavaks.

7. Tulemused.

Liitumise tõttu toimunud muutused inimese maailmavaates, retoorikas, käitumises, identiteedis, elustiilis jne.

3. Henri Gooreni mudel.

Kolmas protsessipõhine mudel on Henri Gooreni „pöördumise karjääri“¹²³ teooria. Võib öelda, et Gooren on „venitanud“ seniseid pöördumise mudeleid veelgi pikemaks. Viimasel ajal on osutunud populaarseks arusaam pöördumisest kui elukestvast protsessist, mis ei lõppe liitumisega. Seda uuritakse inimese bio-graafia kontekstis, püüdes mõista, mis tema usulisele muutumisele eelnes ja kuhu see teda edasi kannab. Selline laiendatud arusaam pöördumisest sobib hästi iseloomustama tänapäevast inimest, kes teeb oma valikuid postmodernistliku, individualistliku ühiskonna ja „usuturu“ tingimustes. Ta liigub teatud usulises miljöös, tehes oma valikuid ja liikudes (korduvalt) erinevate koguduste ja isegi religioosete traditsioonide või siis kuuluvuse ja mittekuulumise vahel. Gooreni teooria eeldusi toetavad ka mitmed empiirilised uuringud.¹²⁴ Ta kirjeldab religioosset kuuluvust järgmiste etappide kaudu:

1. Eelkuuluvus. Religioosse grupi potentsiaalse liikme maailmavaade ja sotsiaalne kontekst, mille pinnalt ta hindab, kas soovib liikumisega liituda või mitte. Külalise, uurija või otsija etapp.
2. Kuuluvus. Inimene saab grupi formaalseks liikmeks, kuid grupiliikmeks olek ei moodusta tema identiteedis ja elus kesket kohta.

¹²³ Gooren, H. (2007). Reassessing conventional approaches to conversion: Toward a new synthesis. *Journal for the Scientific study of Religion*, 46 (3), 337–353.

¹²⁴ Briti antropoloog Simon Coleman täheldas Rootsi nelipühilasi uurides „kestva pöördumise“ fenomeni. Nelipühi kogudustega liitujad olid olnud juba varem teiste kristlike konfessioonide või nelipühi koguduste liikmed. Nende puhul oli täheldatav, et liikumine karismaatiliste veendumuste poole oli olnud kestev protsess ja piirid erinevate kuuluvuste ja identiteetide vahel hägustunud. Coleman leidis, et sellise olukorra seletamiseks oleks vaja laiendatud pöördumise definitsiooni, mille Gooren ka välja pakub. – Coleman, S. (2003). Continuous conversion? The rhetoric, practice, and rhetorical practice of Charismatic Protestant conversion. *The anthropology of religious conversion*. Gooren, H. (2014). Anthropology of religious conversion. In *The Oxford handbook of religious conversion*, 99–100 kaudu.

3. Pöördumine. Kasutatud siin kitsamas mõttes kui Rambo mudelis ning tähistab isiku maailmavaate ja identiteedi muutumist. Viimane puudutab nii pöörduja enesehinnangut kui ka suhteid teistega nii grupis kui ka väljaspool.
4. Tunnistamine. Temast saab tuumikliige, mis sisaldab nii intensiivset osalust kui misjonärlikku hoiakut väljaspool liikumist olijate suhtes.
5. Eemaldumine. Osalemise puudumine. See kategooria võib sisaldada mitut tüüpi, näiteks viidata isikupärase religioossuse olemasolule (uue vaimsuse tõekspidamised, „oma usk“), aga võib olla ka „uskumine ilma kuulumiseta“ või apostasia, kusjuures vahe mittekuulumise ja kuulumise vahel võib Gooreni sõnul olla väga väike.¹²⁵

Mida võtta nendest protsessipõhistest mudelitest kaasa järgnevasse uurimistöösse? Loflandi ja Starki mudel on olnud küll pöördumisteooriate seas suunda näitav, kuid osutub meie kontekstis kasutamiseks liiga kitsaks. Nimelt on see välja töötatud vaid ühe uusreligioosse liikumise uurimisel, mille liikmed olid pealegi üsna noored. Pöörduja on selles mudelis tingimatult aktiivne ning tema usulise aktiivsuse „käivitajaks“ on kriisikogemus. Olgu siinkohal ette ruttavalt öeldud, et kaugeltki mitte kõik KKL2015 käigus intervjueritud ei olnud enne liitumist kogunud kriisi ega ka mitte läbinud usulisi otsinguid. Seega on Loflandi ja Starki mudeli abil võimalik uurida ainult teatud tüüpi pöördujaid.

Tunduvalt viljakamaks osutub aga Rambo mudel, mis on piisavalt lai, paindlik ja konteksti arvestav, tänu millele saab seda edukalt kasutada erinevates sotsiaalkultuurilistes ja konfessionaalsetes kontekstides. Rambo mudeli tugevuseks on kahtlematult asjaolu, et pöördumise protsess pole ühesuunaline, vaid etapid (mis on üsna sarnased Loflandi ja Starki mudeli etappidele) võivad erinevate pöördujate puhul olla erinevas järjekorras ja mõni etapp võib mõne pöörduja puhul sootuks puududa (näiteks kriisikogemus). Gooreni mudelit saab aga vähesel määral arvestada nende KKL2015 informantide süvaintervjuude analüüsimisel, kes olid korduvalt vahetanud kogudusi või isegi konfessioone, kuna leidsid näiteks, et eelmised ei aidanud piisavalt kaasa nende usulisele arengule või soovile liikuda üha intensiivsema karismaatilise kogemuse poole. Iseenesest sobib Gooreni mudel väga hästi kaasaegse usulise maastiku uurimiseks, kus usulised otsingud võivad olla üsna pikad, inimesed liikuda oma elu jooksul vaheldumisi nii kristlikus kui uue vaimsuse miljöös. Samas oli KKL2015 põhieesmärgiks uurida siiski pöördumise motiive ning konfessiooni vahetajaid oli valimis vähe, mistõttu ei saa Gooreni mudel olla käesoleva uurimistöö teoreetiliseks vundamendiks. Gooreni mudeli puuduseks võib pidada ka „kuuluvuse“ (formaalne liikmeksolek, mille puhul liikmelisus ei moodusta inimese identiteedis ja elus kesket kohta) eelnevalt „pöördumisele“, mis KKL2015 põhjal ei pruugi sageli nii olla. Tõenäolisem on selline variant Lääne ühiskondades, kus paljud inimesed on perekondliku traditsiooni tõttu nii-öelda sünnijärgselt mõne koguduse liikmed. Seega osutub kolmest kirjeldatud mudelist käesoleva töö jaoks kõige tõhusamaks Lewis Rambo mudel, mida on kasutatud uurimistöö viimases, juhtumiuuringu osas.

¹²⁵ Gooren 2007, 350.

2.4. John Loflandi ja Norman Skonovdi pöördujate tüübid

Tänini populaarse ja sageli kasutatava pöördujate tüpoloogia löid 1981 John Lofland ja Norman Skonovd.¹²⁶ Mudel rühmitab pöördujad teatud sotsioloogiliste ja psühholoogiliste karakteristikute alusel. See sisaldab ka selliseid pöördumise tüüpe („müstiline“ ja „äratuslik“), mis on sotsioloogide poolt saanud kriitika osaliseks, kuna on vastuolus käsitlusega pöördumisest kui pikast ja sotsiaalsetest suhetest determineeritud protsessist.¹²⁷ Kriitikast hoolimata on mudel laialt aktsepteeritud ja kasutatud ka sotsioloogilistes uuringutes.

Loflandi ja Skonovdi tüpoloogia sisaldab kuut tüüpi, millest iga tüübi puhul on esitatud a) sotsiaalse surve määr ehk kui tugev on ümbritsevate inimeste usuline mõju pöördujale, b) ajaline kestvus, c) emotsioonide intensiivsuse tase, d) afektiivne sisu ning e) uskumise-osaluse järjekord ehk kumb oli enne, kas pöördumine või liitumine.

Tabel 1. Loflandi ja Skonovdi pöördumise motiivid.¹²⁸

	Intellektuaalne	Müstiline	Ekspereimetaalne	Afektiivne	Äratuslik	Sunnitud
Sotsiaalse surve määr	Madal või olematu	Madal või olematu	Madal	Keskmine	Kõrge	Kõrge
Ajaline kestvus	Keskmine	Lühike	Pikk	Pikk	Lühike	Pikk
Emotsionaalsuse tase	Keskmine	Kõrge	Madal	Keskmine	Kõrge	Kõrge
Afektiivne sisu	Valgustatus	Hirm, aukartus, armastus	Uudishimu	Kiindumus	Armastus (ja hirm)	Hirm (ja armastus)
Uskumise-osalemise järjekord	Enne usk, siis osalus	Enne usk, siis osalus	Enne osalus, siis usk	Enne osalus, siis usk	Enne osalus, siis usk	Enne osalus, siis usk

¹²⁶ Lofland, J., Skonovd, N. (1981). Conversion motifs. *Journal For The Scientific Study of Religion*, 20 (4), 373–385.

¹²⁷ Siin tuleb ilmselt mängu teatud vastuolu psühholoogide ja sotsioloogide käsitluste vahel. Psühholoogid näevad osalt tänini sellise suhteliselt kiire pöördumise võimalust, nagu see toimub „müstilise“ või „äratusliku“ tüübi juures. Sotsioloogid on aga uurinud äratuskoosolekutel pöördujaid ja väidavad, et need inimesed on juba varem olnud selle usulise liikumise poolt, mille keskel pöördumine toimub, mõjutatud ja paremal juhul on tegemist usuliste tunnete intensiivistumisega, mitte aga „ärkamisega“ – vt nt Savage 2000, 3. Samuti on oluline silmas pidada, kui tähtsal kohal on järsk pöördumine osa konfessioonide pöördumise diskursuses.

¹²⁸ Lofland, Skonovd 1981, 375.

Käesoleva väitekirja kontekstis on olulised tüübid 1–4 ehk siis „intellektuaalne“, „müstiline“, „afektiivne“ ja „eksperimentaalne“ tüüp. Kirjeldatud on ka „müstilist“ pöördumatüüpi, vaatamata selle teatud vastuolule sotsioloogilise arusaamaga. Nimelt leidis KKL2015 informantide hulgas inimesi, kes pidasid oma liitumise lugudes keskse tähtsusega sündmuseks just sellist laadi kogemust, mistõttu pidas väitekirja autor vajalikuks nemad ka eraldi tüübina esitada.

1. Intellektuaalne pöörduja pöördub usu poole pikaajaliste otsingute tulemusena. Need otsingud kulgevad tal omaette, ilma teiste inimeste olulise sotsiaalse mõjuta, näiteks raamatute, massimeedia või tänapäeval ka interneti vahendusel. Pöördumine toimub enne liitumist. On väidetud, et tegemist on nüüdisaegse, individualistliku pöördumatüübiga, mis levib üha enam.¹²⁹
2. Müstiline pöörduja. See tüüp pöördub äkki ja ootamatult erilise usulise kogemuse mõjul, nagu pöördus Paulus teel Damaskusesse. Sotsiaalse surve määr on vähene, emotsionaalsuse tase kõrge. Pöördumine toimub enne liitumist.
3. Eksperimentaalne pöörduja on omamoodi „katsetaja“, kes püüab osalemise ja pöörduja rolli õppimise teel „proovida, mida usk võiks minuga teha“. Selle pöördumise tüübi puhul tuleb kõigepealt osalus religioosnes kogukonnas, siis maailmavaate muutus ja pühendumine. Sellist tüüpi pöördumine võib olla pikaajaline ja sotsiaalse surve määr on madal. Eksperimentaalse pöördumise tüüpi on seostatud tänapäeva „usuturu“ olukorraga, milles inimesed liiguvad usulises miljöös endale sobiva religiooni otsingutel.
4. Afektiivne pöörduja pöördub nende inimeste mõjul, kes juba on usklikud. Kuuluvus eelneb seega maailmavaate muutumisele. Oluline on suhtlus usklikke kaaslastega, kellelt „õpitakse“ usuliikumise liikme rolli ning omandatakse ajapikku seisukohad ja usualased teadmised.

Edasises uurimistöös analüüsitakse, kas ja kuivõrd need neli Loflandi ja Skonovdi pöördumatüüpi on tuvastatavad KKL2015 intervjueritute hulgas.

2.5. Pöördumise seos usulise arenguga

Levinud seisukoha järgi kulgeb inimese usuline areng üldiselt tema bioloogilise ja sotsiaalse arengu kontekstis, kuid mõnes vanuseastmes võivad aset leida ka konkreetsemad usulised arenguvormid, millest üks on pöördumine.¹³⁰ Henri Gooreni sõnul pole indiviidi vanuse ja pöördumise põhjuste seoseid uuritud piisavalt. Olemasolevate uuringute põhjal on raske teha adekvaatseid järeldusi, kuna need tegelevad peamiselt pöördumisega uusreligioossetesse liikumistesse. Viimastega liituvad enamasti noored ja seetõttu on need uuringud tugevalt noorte poole kaldu.¹³¹ Mõningast valgust pöördumise ja usulise arengu seosteile aitavad

¹²⁹ Savage 2000, 11.

¹³⁰ Lehtsaar, T. (2013). *Sissejuhatus religioonipsühholoogiasse*, 83.

¹³¹ Gooren 2007, 337.

heita arengupsühholoogia kontekstis loodud teooriad, kuigi ka seal on puudutatud usulist arengut pigem põgusalt.¹³² Tõnu Lehtsaar nimetab nelja olulisema usulise arengu teorianana 1) James Fowleri usuastmete teooriat, 2) Oseri ja Gmünderi usulise otsustamise teooriat, 3) James Loderi transformatsiooniteooriat ja 4) narratiivseid arenguteooriaid.¹³³ Fowleri, Oseri/Gmünderi ja Loderi teooriad käsitlevad usulist arengut astmelisena, narratiivsete teooriate puhul on tegemist pigem lähenemisviisi kui tervikliku käsitlusega.¹³⁴ Käesolevasse uurimistöösse on autor nendest neljast valinud James Fowleri arenguastmete teooria, kuna see vaatleb inimese religioosset arengut tema eluloolises perspektiivis ning aitab seletada teatud eagruppide valmisolekut pöördumiseks.¹³⁵

Lääne uurijad on üsna üksmeelselt rääkinud pöördumisest kui peamiselt noori puudutavast fenomenist. 21. sajandi alguse paiku loeti Suurbritannias pöörduja keskmiseks vanuseks 18 aastat ja 11 kuud. See olevat aja jooksul tõusnud ja oli varem veelgi väiksem, jäädes teismeikka umbes 15 eluaasta kanti.¹³⁶ Just teismeikas leiavad aset paljud tähtsad muutused inimese elus: areneb välja abstraktne mõtlemine, intellektuaalne võimekus tõuseb järsult. Koos abstraktse mõtlemisega hakkavad tekkima eksistentsiaalsed küsimused: kes ma olen, miks ma olen siin, kuidas suhestuda teistega, mis juhtub, kui ma suren? Vabanetakse vanemate kontrolli alt, hakatakse otsima omaenda identiteeti, teekonda ja elu eesmärke. Hormoonid mässavad ja see omakorda tekitab küsimusi seksi, suhete ja vastutuse teemadel.¹³⁷ Teismelistel on erinevaid võimalusi proovides suhteliselt vähem kaotada ja rohkem võita, kuna oma ellu, suhetesse, haridusse, identiteeti jne on veel suhteliselt vähe investeeritud. Ollakse veel vabad sotsiaalsetest sidemetest, nagu abielu ja lapsed. Selles vanuses noor inimene otsib oma kohta elus, tema identiteet on veel habras ja ta on sotsiaalselt enam mõjutatav eakaaslaste poolt. Samas võivad selles vanuses kogetud tagasilöögid olla valulikumad ja tuua kaasa tõsisemaid kriise.¹³⁸ Eestis elavad selles vanuses noored üsna tõenäoliselt veel koos vanematega, ja see tähendab, et ollakse vanemate poolt tugevalt mõjutatud ka religiooni küsimustes.

Läänes korraldatud pöördumisuuringud puudutavadki enamasti noori. Vanemaid vanuserühmi on vähe uuritud¹³⁹, kuna vanemas eas toimuvaid usulisi muutusi nähakse pigem „intensiivistumisena“, kui lähtuda Rambo pöördumise liikidest.

¹³² Lehtsaar 2013, 96.

¹³³ Samas, 96–106.

¹³⁴ Samas, 156.

¹³⁵ Fowleri teooriat on kritiseeritud selle astmelisuse pärast, mis justkui laseb kõrgematel astmetel paista väärtuslikemana kui madalamatel astmetel. Fowler ise on leidnud, et iga aste on täiuslik iseendas, üks aste pole parem kui teine. – Lehtsaar 2013, 101. Vaatamata mõningasele kriitikale kohtab Fowleri arenguastmete teooria kasutamist ka praeguse aja teadusartiklites.

¹³⁶ Savage 2000, 1–18.

¹³⁷ Samas, 5.

¹³⁸ Samas.

¹³⁹ Gooren 2007, 348.

Lähtutakse eeldusest, et vanem inimene on saanud üsna tõenäoliselt kodus või koolis usulise kasvatuse ja kuulub kirikusse juba sünnilt.

Fowleri usulise arengu teooria¹⁴⁰ kinnitab uut valmisolekut usuliseks aktiivsuseks alates hilisest keskeast. Fowler toob oma teoorias välja seitse usulise arengu astet, käesolevas uurimistöös saab neist kasutada kolme. Nulltasandi ja esimese astme ehk diferentseerimata ja intuiitiv-projektiivse usu tasanditel usust veel rääkida ei saa, müütilis-sõnasõnalise usu puhul on tegemist lapsea usuga, kuid lapsi meie valimis ei olnud ning universaliseeriva usu tasandit esineb niivõrd harva, et ka seda ei õnnestunud käesolevas uurimistöös kasutada. Kasutada saab aga järgmisi tasandeid:

1. Sünteetilis-konventsionaalne usk. See aste algab normaaljuhul noores põlves, kuid sellele tasandile jäävad siiski „kinni“ ka paljud täiskasvanud. Üleminek sellele astmele toimub sisemiste vastuolude tõttu, mis tekivad uute ja vanade autoriteetide vahel. Olulised on suhted „tähtsate teistega“, seetõttu pole enda iseseisev identiteet ning maailmavaade veel välja kujunenud. Seetõttu on tegemist üsna konformistliku tasandiga. Eriti olulised on suhted eakaaslastega, mis tõttu selle tasandi usku on kirjeldatud „klanniusuna“. Usutakse ja käitatakse nii, nagu teevad seda „tähtsad teised“, oma sõltumatut perspektiivi veel ei omata ega suudeta rakendada. Abstraktse mõtlemise areng toob kaasa senisest sümboolsema jumalakujutluse tekke. Maailm on jagatud meiks ja nendeks, autoriteedid on need, kelle grupp on selleks tunnistanud. See tase algab umbes vanusest 10–21 eluaastat.
2. Individuatiiv-reflektiivne usk. Hiline noorus või varane täiskasvanuiga. Ülemineku sellele astmele võivad kaasa tuua vastuolud autoriteetide vahel, üha suurem iseseisvus „tähtsatest teistest“, oma mina analüüsimine. Fowler peab seda iga kriitiliseks, kuid läbi kriisi muutub usk üha enam isiklikuks. Hakkavad välja kujunema enda isiklik identiteet, iseseisev maailmavaade. Tekib kriitiline mõtlemine nii iseene identiteedi kui ka usuliste osaduskondade suhtes. See on demütologiseerimise tase: usulisi sümboleid püütakse enda jaoks lahti mõtestada ja seotud kontseptsioonidesse asetada. Alates 13.–30. eluaastast.
3. Paradoksaal-konsolitiivne ehk siduv usk. Sellel astmel hakatakse tegelema kõige sellega, mis eelmisel tasandil näis olevat allasurutud või mitte tunnustatud. See tõlgendatakse ja seletatakse lahti ning seostatakse olemasoleva identiteedi ja maailmavaatega. Ülemineku toob kaasa vajadus tegeleda isiksuse süvakihtide ja lapsepõlve kogemustega. Hakatakse huvi tundma oma isikliku mineviku ja selle vastu, kust miski on minusse tulnud: milline osa pärineb rahvuselt, ühiskondlikult klassilt, usuliselt kogukonnalt ja mis pärineb sügavast „enese-süsteemist“. Suhtumine minevikku muutub rahulikumaks, saadakse aru ja lepitakse maailma ja iseenda ebatäiuslikkusega, õpitakse elama enda tehtud otsustega. Lepitakse maailma paradoksaalsuse ja variatiivsusega. Tahetakse anda ka teistele võimalust, oma eesmärgid ja identiteeti leida. Selles vanuses

¹⁴⁰ Fowler, 201–216.

võib tekkida huvi transendentsete küsimuste vastu, isegi valmisolek uueks usuliseks ärkamiseks alates 35.–40. eluaastast.¹⁴¹

Fowleri teooria kinnitab seega, et just hilisemas eas süveneb inimesel valmisolek tegeleda eksistentsiaalsete ja usuliste küsimustega, tekib huvi traditsioonide ja oma päritolu vastu. See seostub oma ajalikkuse tunnetamise ja läheneva elu lõpuga.¹⁴² Fowleri teooria põhjendab (vähemalt teatud osas) eakamate inimeste suurema kirikulembuse põhjusi ka meil. Noored, kes Lääne uuringutes on pöördumisele eriti avatud grupp, lihtsalt ei liitu meie oludes enamasti kristliku kirikuga.

Fowleri teooria astmestikus on ühelt astmelt teisele üleminek sageli seotud isiksuslike kriisidega. Ines Jindra sõnul tekib küsimus, kas liikumine Fowleri usulise arengu astmete vahel võiks olla samuti vaadeldav pöördumisena ning üldistab, et enamike teadlaste arvates see nii siiski ei ole, kuna usuliste tõekspidamiste sisu ei muutu, pöördumine aga on „midagi enamat“. Pigem on Fowleri astmete vahel liikumine pigem Rambo mõistes „intensiivistumine“, mida enamiku pöördumisdefinitsioonide järgi usuliseks pöördumiseks pidada ei saa.¹⁴³

2.6. Pöördumise narratiivi uurimisest

On ilmne, et kõik inimesed hindavad oma elu varasemaid sündmusi läbi „praeguse mina“ silmade, kuid kui inimesest on saanud usklik, võib mineviku ümberhindamine olla veel sügavam. Esiteks eelneb usulistele otsingutele ja pöördumisele sageli kriis, mis sunnib inimest nii ehk naa oma senist elu ümber hindama ja muutma. Teiseks aga mõjutab uute seletus- ja tõlgendusviiside, identiteedi, suhtlusringkonna ja elustiili omaksvõttu konfessioon, millega inimene liitub.

Ulrike Popp-Baieri sõnul võimaldab pöördumisjutustuse uurimine analüüsida, kuidas usku pöördunu seletab ja tõlgendab oma senise elu sündmusi ja suhteid uuest, uskliku inimese perspektiivist vaadatuna.¹⁴⁴ Uurijale avanevad tema usulised kogemused, emotsioonid ja tunnetused, samuti on võimalik uurida tema usulise kogemuse seost narratiivi struktuuriga ning seda, kuidas usulised tõlgendused ja kaanonid suhestuvad inimese isikliku elufilosoofia ning varasemate arusaamadega endast ja maailmast.¹⁴⁵

Uurijad on täheldanud, et pöörduja kaldub omaks võtma usulises kogukonnas valitsevat diskursust ja niinimetatud kanoonilist keelt,¹⁴⁶ mille kontekstis luuakse

¹⁴¹ Samas.

¹⁴² Samas.

¹⁴³ Jindra 2008, 197.

¹⁴⁴ Popp-Baier, U. (2002). Conversion as a social construction: A narrative approach to conversion research. *Social constructionism and theology*, 41–61.

¹⁴⁵ Samas, 48–53.

¹⁴⁶ Samas, 52.

enda pöördumise narratiiv. See narratiiv omakorda kaldub peegeldama usulises kogukonnas valitsevat arusaama „õigest pöördumise mudelist“. Viimane tuleneb põhiliselt antud usulisele kogukonnale omastest õpetuslikest seisukohtadest. Kuulates kaaslaste tunnistusi,¹⁴⁷ õpivad pöördujad kasutama nende põhilist algoritmi ja konstrueerivad sellele oma isikupärase loo,¹⁴⁸ mida siis omakorda esitatakse teistele koguduseliikmetele ja uutele tulijatele tunnistusena.

Ulrike Popp-Baier tõdeb, et usku pöördunu seletab ja tõlgendab oma senise elu sündmusi ja suhteid uuest, uskliku inimese perspektiivist vaadatuna.¹⁴⁹ Peter G. Stromberg lisab eeltoodule, et pöördunu mitte ainult ei tõlgenda oma senist elukäiku ümber, vaid pöördumise narratiivist saab talle ka enesemuutmise¹⁵⁰ vahend. Mineviku sündmused tõlgendatakse uuesti lahti läbi „praeguse mina“ prisma, seotakse seeläbi olevikuga ning põimituna uue identiteetiga kujundatakse selle alusel endale tulevikuperspektiiv. Sealjuures võimaldab loodud narratiiv lepitada ja tasandada pöörduja vastuolulisi ja konfliktseid soove sobivaks enda „uue minaga“,¹⁵¹ mis viibki pöördunu enesemuutmiseni.

Eelnevate autorite seisukohtade põhjal võib järeldada, et pöördumisnarratiiv pole püsiv suurus, vaid see muutub pidevalt, kuna elu ja inimene ise muutuvad ning muutuvad ka usulise kogukonna seisukohad ja vaated. Juhul kui inimene mingil põhjusel usulisest kogukonnast lahkub, võib ta oma eelneva kuuluvuse asjaolud uuesti üsna radikaalselt ümber tõlgendada. On ilmunud hulganisti raamatuid, kus endised uusreligioossete liikumiste pettunud liikmed jutustavad oma lugu sellest, kuidas nad sellesse liikumisse sattusid ja mis siis edasi sai. Veel mõni aasta tagasi oleks nende jutustus kõlanud sootuks teisiti.

Pöördumislugudel on muu hulgas kommunikatiivne eesmärk. Isikliku pöördumisloo esitamine tunnistusena koguduse ees kutsub kuulajaid pühendama oma elu Jeesusele. Pöördumisnarratiivide uurija peab silmas pidama, et evangeelne kristlane võib ka oma intervjuud võtta kui võimalust anda tunnistust.¹⁵²

Sageli seostatakse autobiograafia rekonstrueerimise fenomeni just evangeliikaalsete liikumiste liikmetega. Eri autorid toovad välja erinevaid evangeliikaalsete kristlaste pöördumislugudele omaseid tunnuseid: pöördumiselset aega kujutatakse kui halba aega ja praegust, pöördumise ja liitumise järgset aega kui head aega, jutustus sisaldab järsu murdepunkti ehk pöördumissündmuse olemasolu, mineviku kriise tõstetakse reljeefselt esile ja patuseusega kiputakse liialdama, praegust elustiili ja tõekspidamisi kujutatakse järsult erinevatena pöördumiseelsetest. Siiski ollakse üksmeel selles, et pöördumislugude sisu võib sõltuvalt sotsiaalsest, kultuurilisest ja ajaloolisest kontekstist tugevalt varieeruda. Nii

¹⁴⁷ Evangelikaalsetes liikumistes on levinud nn tunnistuste andmine. „Uuesti sündinud“ kristlased on tunnistajad sellele, kuidas Jumal nende elu muudab (sellest ka väljend „tunnistust andma“) ja sellest räägitakse peamiselt palvekoosolekutel teiste kogudusekaaslaste ees.

¹⁴⁸ Snow, Machalek 1984, 175–176.

¹⁴⁹ Popp-Baier 2002, 49.

¹⁵⁰ Ingl k *self-transformation*.

¹⁵¹ Popp-Baier 2002, 51.

¹⁵² Samas, 56.

näiteks olevat Euroopa ja Aafrika evangelikaalsete kristlaste narratiivid üsna erinevad, olgugi et neil on sarnane „uuestisünni diskursus“.¹⁵³

Brad Kallenberg on pakkunud välja ühe sotsiaalkonstruksionistliku pöördumise definitsioonidest, nimetades seda nähtust uue eluviisi tekkeks, mis tuleneb elu, keele ja religioosse maailmavaate jagamisest usulise kogukonnaga.¹⁵⁴ Seda mõtet toetab ka Lewis R. Rambo, kelle arvates kõik pöördumised, isegi Pauluse oma teekonnal Damaskusesse, on vahendatud inimeste, institutsioonide ja gruppide kaudu.¹⁵⁵ Seega, religioonisotsioloogide arvates on pöördumisloo esitus sotsiaalselt konstrueeritud ning ka ootus pöördumiseks ja lood, mis näitavad ette, kuidas see toimuda võiks, pärinevad pöördujat ümbritsevast sotsiaalsest keskkonnast. Pöördumine võib olla aga ka sügav psühholoogiline sündmus, millele ei pruugi leiduda sobivat seletust ehk sotsiaalselt konstrueeritud keelelist esitust. Pöördumine pole taandatav üksnes sotsiaalselt konstrueeritud fenomeniks, ent vaimse maailma reaalselt eksistentsi ning sellest lähtuvaid impulsse ei saa sotsioloogilises analüüsis arvesse võtta, kuna pole meetodeid, et neid vahetult uurida.

Kuidas aga peaks uurija tõlgendama sellise retrospektiivse uuringu käigus saadava informatsiooni vastavust tegelikult aset leidnud sündmustele? Srđan Sremac on väitnud, et see pole tegelikult üldse oluline: vastaku pöörduja lugu üks ühele tegelikkusele või mitte, see konstrueeritakse vastavas sotsiaalses keskkonnas kui reaalsus, elatakse sedasi psühholoogiliselt läbi ja ka käitatakse vastavalt sellele, mis muudab selle jutustuse reaalseks tema tagajärgede kaudu.¹⁵⁶ Sellega on ta oma väite asetanud Thomase teoreemi: „Kui inimesed defineerivad situatsiooni reaalsena, saab see reaalseks oma tagajärgedes.“¹⁵⁷

Eeltoodud problemaatikaga haakub tihedalt üks teravamaid debatte pöördumisuuringutes, kus David A. Snow ja Richard Machalek pakkusid välja mõned pöördumise indikaatorid ning Clifford L. Staples ja Armand L. Mauss neid kritiseerisid. Nimelt on korduvalt tõstatunud küsimus selle kohta, kuidas teha kindlaks, kas inimene üldse on usuliselt pöördunud või on tegemist religioosse sotsialisatsiooniga, mille puhul usulised tõekspidamised ja käitumine on omandatud ajapikku näiteks vanemate vahendusel. Ainus ligipääs eeldatavatele muutustele inimese teadvuses väidetakse toimuvat keele ja retoorika vahendusel, mis tähendab, et pöördumise uurimine peab keskenduma usku pöördunu retoorika ja keelekasutuse uurimisele ja tooma välja tunnuseid, mis tõestaksid muutusi tema

¹⁵³ Sremac, S. (2014). Conversion as testimony: Reliability, objectivity and other methodological challenges. *Facta Universitatis, Series: Philosophy, Sociology, Psychology and History*, 65–76, siin 70–72.

¹⁵⁴ Kallenberg, B. J. (1995), Conversion Converted: A Postmodern Formulation of the Doctrine of Conversion. *Evangelical Quarterly*, 67/4, 335–364.

¹⁵⁵ Rambo 1993, 1.

¹⁵⁶ Sremac 2014, 70–72.

¹⁵⁷ Thomas, W. I., Thomas, D. S. (1928). The child in America: Behavior problems and programs, 571–572. New York: A. A. Knopf.

teadvuses sellisel määral, et teda võib pidada usuliselt pöördunuks. David A. Snow ja Richard Machaleki indikaatorid olid järgmised:¹⁵⁸

1. Pöördunu liitub usulise kogukonnaga.
2. Ta käitub pöördunule omaselt: laseb end ristida, kasutab glossolaaliat ehk „räägib keeltes“,¹⁵⁹ annab koguduse ees tunnistuse oma pöördumise kohta.
3. Ta kasutab pöördunule omaseid retoorilisi mustreid, mis jagunevad neljaks:
 - a) autobiograafiline rekonstruktsioon (ingl k *biographical reconstruction*) – pöörduja konstrueerib läbi „uue mina“ prisma ümber oma senise eluloo nii, et mõne aspekti oma isiklikust minevikust heidab ta üle parda, mõnd võimendab, osa defineerib ümber ja osa kombineerib nii, nagu ta seda enne pöördumist poleks teinud.
 - b) valitseva omistamisskeemi omaksvõtt (ingl k *the adoption of master attribution scheme*) – tundeid, käitumist ja sündmusi, mida ta varem interpreteeris läbi mitme erineva kausaalse skeemi, seletab ta nüüd ühe algpõhjusega. Asjad, mis enne pöördumist tundusid talle seletamatud või kahemõttelised, on nüüd järsku selged. Näiteks võib tuua need pöördunud, kes kõike oma senises elus toimunut põhjendavad nüüd Jumala plaaniga.
 - c) analoogse põhjendamise katkemine (ingl k *a suspension of analogical reasoning*) – pöörduja väldib enda uskumustest ja usulistest toimingutest rääkides tavapäraste kõnekujundite ja väljendite kasutamist, kuna näeb oma maailmavaadet unikaalse ja võrreldamatuna ning kaitseb niiviisi nende pühadust.
 - d) pöörduja rolli omaksvõtt (ingl k *embracement of the convert role*) – pöörduja roll muutub inimese jaoks domineerivaks isegi igapäevategevuses, jättes teised rollid tagaplaanile.¹⁶⁰

Clifford L. Staples ja Armand L. Mauss väitsid vastu, et tegelikult peegeldab usulise pöördumise toimumist siiski vaid autobiograafia rekonstrueerimine. Nimelt olid nende uuringus ülejäänud indikaatorid omased ka sellistele usulise kogukonnaga liitunutele, kes olid sinna religioosselt sotsialiseeritud, näiteks vanemate kaudu, mitte isiklikult usuliselt pöördunud.¹⁶¹

2.7. Teoreetilise osa kokkuvõte

Käesolev peatükk andis ülevaate mõningatest teoreetilistest käsitlustest, mis aitavad mõista usulise pöördumise põhjusi ja protsessi ning seost inimese usulise arengu tasemega. Käsitletud teooriad said valitud põhimõttel, et need ei oleks

¹⁵⁸ Snow, Machalek 1984, 167–190.

¹⁵⁹ Glossolaalia ehk „keeltes rääkimise and“ ei ole kindlasti midagi tüüpilist, isegi evangelikaalses keskkonnas mitte. See võib olla näide mõne spetsiifilise grupi tava omaksvõtust, ent neiski pole seda nn andi kõigile jagunud.

¹⁶⁰ Snow, Machalek 1984, 171–176.

¹⁶¹ Staples, Mauss, 141–145.

liigselt ühe kultuuriruumi või konfessiooni kesksed ning võiksid seetõttu sobida kasutada ka Eesti kontekstis.

Alljärgnevalt on selgitatud ja põhjendatud, milliseid nendest teooriatest on kasutatud väitekirja analüüsi osas ja millisel määral.

Nagu öeldud, püüab käesoleva väitekirja autor liitumismotiive uurida nende konfessionaalses kontekstis ehk siis arvestada konfessionaalse pöördumise diskursuse võimalikku mõju. Pöördumise diskursuse olemasolu kajastavad teatud mõtestamisviisid ja retoorilised muustrid, millest eri autorite üksmeel on kõige suurem autobiograafilise rekonstruktsiooni osas. Viimast peegeldavad esmajoones pöördumiseelse ja -järgse olukorra tugev eristamine pöörduja poolt ning pöördumiseelse kriisielamuse esiletõstmine. Väitekirja analüüsi osas plaanib autor uurida diskursusanalüüsi abil, kas KL2015 käigus intervjuueeritud kasutavad usulist keelt, ühist mõtestamismustrit oma liitumise teekonnast rääkides, ning kas nende jutus esineb neid retoorilisi elemente, millest rääkisid David A. Snow ja Richard Machalek oma teorias pöördumise indikaatoritest.¹⁶²

Kogudustega liitujate teekondi vaatleb autor Lewis R. Rambo „pöördumise protsessi“ ja Henri Gooreni „pöördumise karjääri“ teooriate kontekstis. Neist esimene sobib oma suhteliselt laiahaardelise ja konteksti arvestava iseloomu tõttu, mis teeb ta sobivaks erinevates kultuurilistes ja konfessionaalsetes kontekstides. Samuti on Rambo mudel paindlik ja kohandatav – protsessi etapid on küll kumulatiivsed, kuid ei pea olema tingimata järjestikused. Teine, Gooreni mudel vaatleb inimese usulisi otsinguid elukestva sündmusena. See aitab mõista tänapäeva postmodernistliku inimese sageli pikki ning mitmetest liitumistest ja lahkumistest koosnevaid usulise otsingu teekondi. Gooreni mudel aitab mõista nende informantide lugusid, kes olid varem juba mõnda teise kogudusse kuulunud.

Uurimistöösse valitud pöördumise motiive seletavad teooriad on kõik rakendatavad meie olukorras ja võimaldavad seletada kristlike kogudustega liitumise motiive siinses kontekstis. Paraku pole usulise pöördumise seost inimese vanusega piisavalt uuritud¹⁶³, mistõttu tuleb selles küsimuses tugineda usulise arengu teooriatele. Viimastest on kasutatud James Fowleri teooriat, mis kirjeldab hästi inimese usulist arengut tema elukaare lõikes ja seostab toimuvaid muutusi ning vanust.

¹⁶² David A. Snow ja Richard Machalek pakkusid välja hulga pöördumise indikaatoreid, mida kritiseerisid Clifford L. Staples ja Armand L. Mauss, kes nõustusid ainult autobiograafilise rekonstruktsiooni olemasoluga.

¹⁶³ Gooren 2007, 348.

3. KÄSITLETAVA VALDKONNA KONTEKST JA SENINE UURITUS EESTIS

3.1. Kristlike konfessioonide liikmeskonnatrendid

Käesolevas alapeatükis on autor püüdnud vastata küsimusele, kui palju on Eestis inimesi, kes ennast kristlasena määratlevad, kuidas inimesed jagunevad kristlike konfessioonide vahel ning millises suunas liiguvad kristlike konfessioonide liikmeskonnatrendid. Paraku ei ole kirikutel ega ka riigil täpseid statistilisi andmeid selle kohta, kui palju inimesi on sajandivahetusest alates kristlike konfessioonidega liitunud. Erinevad andmeallikad, mis konfessionaalse kuuluvuse või identiteedi kohta teavet sisaldavad (nt Statistikaameti rahvaloenduste andmed, Sise- ja Tervise- ja Sotsiaalministeeriumile esitatavad kirikute ja koguduste liikmeskondade statistikad ja küsitlusuuringute andmed), on kogutud erinevatel eesmärkidel ja erisuguste meetoditega.¹⁶⁴ Selleks, et saada mingitki teavet, kui palju liitujaid võiks olla ja kuidas nad jaotuvad konfessioonide vahel, tuleb andmeallikaid omavahel kriitiliselt võrrelda.

2000. ja 2011. aastal olid pärast 66 aastast vaheaega Statistikaameti korraldatud rahvaloenduste ankeetides taas küsimused usulise kuuluvuse kohta.¹⁶⁵ Olgugi et rahvaloendusel esitatud küsimus mõõdab pigem inimese identiteeti kui kuuluvust või tegelikku usulist käitumist,¹⁶⁶ on erinevalt küsitlusuuringutest tegemist kõigse andmestikuga, mis võimaldab teha ulatuslikke järeldusi Eesti elanikkonna kohta, sh mõõta ka väiksemaid uskkondi, mis küsitlusuuringutest valimi väiksuse tõttu välja jäävad. Kahel rahvaloendusel esitati vähemalt 15-aastastele vastajatele kaks küsimust – esimene selle kohta, kas vastaja „peab mingit usku omaks“¹⁶⁷ ja teise küsimusega täpsustati usk.¹⁶⁸ Käesolevas peatükis analüüsib väitekirja autor kristlike konfessioonidega seotud statistilisi näitajaid, kuna väitekirja eesmärgiks on uurida kristlike kogudustega liitumist. Muud uskkonnad on analüüsist välja jätud, välja arvatud tabel 3, kus võrdluse huvides on esitatud andmed ka nende kohta.

¹⁶⁴ Kirikute ja koguduste endi liikmeskonnastatistikad on (üksikute eranditega) üsna puudulikud, selges vastuolus teiste andmeallikatega või ei koguta neid üldse. Seega otsustasin alljärgnevalt võrrelda omavahel rahvaloenduste ja EEU2015 küsitlusuuringu andmeid.

¹⁶⁵ Tiit, E.-M. Eesti elanike suhtumisest usku. *Eesti Kirik*.

<http://www.eestikirik.ee/uploads/2013/09/Eesti-elanike-suhtumine-usku.pdf> (26.04.2018).

¹⁶⁶ Kilemit, L. Mida näitavad viimase rahvaloenduse andmed eestimaalaste usust? *Kirik ja Teoloogia*. <http://kjt.ee/2013/05/mida-naitavad-viimase-rahvaloenduse-andmed-eestimaalaste-usust> (26.04.2018).

¹⁶⁷ Võimalus oli valida ka variant, et isik ei soovi usuküsimusele vastata.

¹⁶⁸ Usu täpsustamisel kasutati esimese võimalusena valikvastuseid, teise võimalusena klassifikaatorit ja kolmanda võimalusena teksti (usulahu nimetuse) kirjutamist vabaväljale – Eesti Statistikaameti 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse juhendmaterjal. Statistikaameti veebileht <https://www.stat.ee/metoodika> (29.03.2018).

2000. aasta rahvaloendusel pidas mõnda usku omaks 29,2% vastanutest. Ülejäänute seas oli nii usu suhtes ükskõikseid (34,1%), ateiste (6,1%), vastata mittesoovijaid (8%) kui ka neid, kes vastata ei osanud (14,6%) või kes kasutasid võimalust jätta vastamata (8%). Levinuim usk oli luterlus, seda tunnistas 13,6% rahvastikust. Populaarsuselt teisel kohal oli õigeusk, mida tunnistas 12,8% kogu rahvastikust. 2011. aasta rahvaloendusel oli usuga seotud inimeste osakaal rahvastikus peaaegu sama, mis eelmiselgi korral: mõnda usku pidas omaks 29,3% rahvastikust (35,1% nendest, kes soovisid ja oskasid vastata). Muutunud oli aga eelistatavate uskude järjestus ja vahekord. Esikohale oli tõusnud õigeusk – seda tunnistas nüüd 16,1% rahvastikust, luterlaste osakaal oli kahanenud, neid oli vaid 9,9% loendatutest.¹⁶⁹ Luterluse omaks pidajate hulk oli seega 3,7% võrra langenud, seevastu õigeusu omaks pidajate hulk aga 3,3% võrra kasvanud.

Siinkohal peame silmas pidama asjaolu, et mõne kiriku või koguduse „omaks pidamise“ puhul on tegemist eelkõige inimese identiteeti, enesemääratlust puudutava küsimusega, mis jätab mõõtmata inimese tegeliku usulise aktiivsuse ja isegi kuuluvuse mõnda kogudusse. Eriti tuleb see kõne alla nende kirikute puhul, mis on seotud teatud osa vastajate rahvusliku identiteediga. Üsna ilmselt puudutab see näiteks vene rahvusest õigeusu omaks pidajaid ja armeenia õigeusu kogudust.¹⁷⁰ Usu ja etnilise kuuluvuse seos ei puuduta nii-öelda uuemaid konfessioone, nagu adventistid, metodistid ja baptistid. Nende konfessioonide omaks pidajate puhul on tõenäoline, et nad on kogudustega individuaalse käitumise ja hoiakute tasandil rohkem isiklikult seotud.

Rahvaloenduste andmed näitavad, et üldiselt on enamiku kristlike kirikute ja koguduste omaks pidajate hulk liikunud kümne aasta jooksul langevas trendis. Eriti drastiliselt hakkab see silma luterlaste puhul. Kuid on ka erandeid. Õigeusu omaks pidajate hulk on kasvanud nii eestlaste, venelaste kui muudest rahvustest vastajate hulgas. Samuti on trend positiivne kategooriates „eristamata kristlane“¹⁷¹ ja „kristlikud vabakogudused“.

Luterliku kiriku jätkuvat negatiivset liikmeskonnatrendi peale 2011. aasta rahvaloendust peegeldavad ristimiste ja leeritamiste andmed vahemikust 2013–2016. Aastal 2016 liitus Eesti Evangeelse Luterliku Kirikuga (EELK) 1255 inimest, mida on 259 inimese võrra vähem kui 2013. aastal. Trend tekitab EELK-le ilmselt muret, kuigi nominaalarve vaadates on ristitud ja leeritatud Eesti mõistes üsna suur hulk inimesi.

¹⁶⁹ Tiit, samas.

¹⁷⁰ 2000. aasta rahvaloenduse andmebaas.

¹⁷¹ KKL2015 intervjuud aitavad mõnevõrra selgitada kategooria „eristamata kristlane“ sisu. Nimelt ei soovinud mõned vabakogudustesse või nelipühi kogudustesse kuulunud informandid end konfessionaalselt määratleda. Nad leidsid, et kristlaste jagunemine konfessioonidesse on väär, negatiivne nähtus, kuna Kristus on kõigile üks.

Tabel 2. Ristimiste ja leeritamiste arv EELK-s 2013–2017¹⁷²

	2013	2014	2015	2016	2017
Ristiti	1997	1962	1964	1659	1610
Leeritati	1514	1511	1404	1255	1335

Kristlike kirikute negatiivseid liikmeskonnatrende kinnitavad ka EEU2010 ja EEU2015 küsitluste andmed. Küsitlusuuringute eelis võrreldes rahvaloendusega on võimalus inimese religioossust palju põhjalikumalt käsitleda, võttes näiteks arvesse nii hoiakuid, tõekspidamisi, teadmisi religioonist, usulist käitumist kui ka tõekspidamiste sisu. Puuduseks on aga valimi väiksusest tulenevad piirangud just väiksemate kristlike kogukondade osas.¹⁷³

Kui palju on Eestis üldse inimesi, keda võib kristlasteks pidada? Sellele küsimusele on võimatu üheselt vastata, sest inimese religioossus on niivõrd mitmemõõtmeline nähtus.¹⁷⁴ Inimene võib olla formaalselt koguduse liige, kuid mitte kristlikesse põhimõttesse uskuda, või siis olla küllaltki usklik, kuid mitte käia kirikus. Üks sagedamini kasutatavaid usklikkuse mõõtmeid on inimese usuline identiteet, mis ei näita siiski kuigi palju selle kohta, milline on tema tegelik usuline käitumine või tõekspidamiste sisu. Alljärgnevalt on siiski vaadeldud just identiteedi mõõdet, kuna ka rahvaloenduse andmestik, millest oli juttu, tugineb sellele mõõtmele.

Kui palju siis EEU2015 andmetel oli Eestis neid inimesi, kes ennast üldse kristlastena määratlevad? Kõikidest EEU2015 küsitlusele vastanutest pidas ennast ise kristlaseks 36%, kusjuures eestlaste hulgas oli selliseid 26% ja muust rahvusest inimeste hulgas 59%. Küsimus oli püstitatud nii, et inimestele esitati hulk mitmesuguseid usulisi identiteete ja ta sai nende seast valida, kellena ta ennast esmajoones identifitseerib ning kellena ta ennast veel võiks identifitseerida. 42% nendest, kes ennast kristlastena identifitseerisid, ei osanud omale alternatiivset identiteeti valida, mis tähendab, et kristlased on oma identiteedile üsna truud ega oska ennast teistsuguse identiteediga ette kujutada.¹⁷⁵ 27,1% domineerivalt kristliku identiteediga vastajatest nimetas teisese identiteedina „religioosset või vaimset otsijat“ ning 17,3% vaimse, kuid mitte religioosse inimese identiteeti.¹⁷⁶

Ennast EEU2015 käigus kristlasena määratlenud inimesed on küllaltki eakad: 51% neist on vanuses 50 eluaastat ja vanemad. Üle poole (52%) ennast kristlasena

¹⁷² EELK majandusaasta aruanded 2013–2016,

<http://www.eelk.ee/et/kiriku-korraldus/aruanded/> (26.04.2018).

¹⁷³ Väiksemate kristlike kogukondade liikmeid elanikkonna üldvalimisse ei pruugigi sattuda ning ka kristlaste osakaal valimis on harilikult üsna väike. EEU2015 valimis N = 1002 oli näiteks 207 kogudustesse kuulujat, kellest omakorda 186 kuulus kristlikesse kogudustesse.

¹⁷⁴ Vt Stark, R., Glock, C. Y. (1968). *American piety: The nature of religious commitment* (Vol. 1).

¹⁷⁵ Soom, Jõks 2016, 75.

¹⁷⁶ Samas.

identifitseerinud vastajatest on mitte-eestlased ning naised (61%) on rohkem kui mehed (39%). Lapsepõlvkonnast oli usulisi teadmisi saanud 67% kristliku identiteediga vastajatest ja ei olnud saanud 31%.¹⁷⁷ Kaido Soom ja Eerik Jõks võrdlesid usulisi teadmisi saanud kristliku identiteediga vastajaid mittekristlastega ning järeldasid, et kristlaste puhul usuline sotsialisatsioon mingil määral ilmselt siiski toimib, sest kristliku identiteediga vastajad on usuteadmisi kodust mõnevõrra rohkem kaasa saanud kui mittekristlased.¹⁷⁸ Õigeusklike religioosne sotsialisatsioon toimib ilmselt paremini, sest luterlased on kodust vähem saanud teadmisi usust kui õigeusklikud.¹⁷⁹ Paraku meil siiski puuduvad täpsemad andmed selle kohta, kuid võrdlevõrd levinud on tänapäeva Eesti kristlikes kodudes laste kasvatamine kristlikus vaimus.

Küsimusele „Kas te kuulute mõnda kogudusse või usuliikumisse?“ vastas jaatavalt 21% vastanutest ja eitavalt 79% EEU2015 küsitlusele vastanutest. Nendest, kes ennast esmajoonel kristlasena identifitseerisid, kuulub kogudustesse alla poole (44%). Kaido Soomi ja Eerik Jõksi sõnul on siin tegemist postmodernistliku tendentsiga, mille puhul inimesed ei soovi ennast siduda organisatsioonilise kuuluvusega.¹⁸⁰ Seda väidet võib pidada tõenäoliseks, kuid sama tõenäoline on ka see, et venelastest vastajate puhul tuleb taas kõne alla religioosse (õigeusu) identiteedi ja etnilise identiteedi põimumine.

Millistesse kogudustesse ja usuliikumistesse inimesed kuuluvad ja kuidas see on muutunud viie aasta jooksul? EEU2015 vastajatel, kes väitsid ennast kuuluvat mõnda kogudusse või usuliikumisse, paluti täpsustada, milline see on.¹⁸¹

Tabel 3. Kogudustesse või usuliikumistesse kuulumine rahvusgruppide kaupa. Toodud on protsent EEU2010 ja EEU2015 vastajatest, kes kuuluvad mõnda kogudusse või usuliikumisse (EEU2010 N=165, EEU2015 N=207).

	EEU2010			EEU 2015		
	kõik	eestlane	mitte-eestlane	kõik	eestlane	mitte-eestlane
Õigeusu	32,4%	11,1%	73,0%	40,0%	12,7%	83,2%
Luteri	44,2%	63,2%	8,1%	35,8%	58,5%	*
Katoliku	5,3%	7,2%	1,5%	3,6%	3,9%	3,1%
Baptisti	5,5%	6,7%	3,2%	3,8%	5,1%	1,7%
Vabakoguduse	*	*	*	3,1%	5,1%	*
Metodisti	0,6%	*	1,8%	0,9%	0,6%	1,4%
Adventisti	1,8%	2,8%	*	1,1%	1,8%	*

¹⁷⁷ Samas, 73.

¹⁷⁸ Samas.

¹⁷⁹ Samas, 74.

¹⁸⁰ Samas.

¹⁸¹ Samas.

	Euu2010			Euu 2015		
	kõik	eestlane	mitte-eestlane	kõik	eestlane	mitte-eestlane
Nelipühi	1,7%	1,7%	1,6%	1,7%	2,2%	0,8%
Jehoova tunnistajad	1,8%	1,8%	1,7%	4,8%	3,8%	6,3%
Islami/muhameedlikku	0,7%	1,1%	*	0,4%	*	1,1%
Muu	4,9%	2,7%	9,2%	0,8%	0,5%	1,3%
Juudi				0,7%	1,2%	*
Budistlikku				1,7%	2,7%	*
Keeldus vastamast	0,5%	0,7%	*	1,1%	1,9%	*
Raske öelda	0,7%	1%	*	0,4%	*	1,1%

Seega on ka küsitlusuuringute EUU2010 ja EUU2015 andmetel kasvanud õigeusklike arv nii eestlaste kui ka venelaste hulgas, langenud on aga luterlaste arv. Mõlema rahvusgrupi hulgas on langenud väiksematesse kristlikesse konfessioonidesse kuuluvate inimeste arv. Nelipühi kogudustesse kuulujate arvu tõusu, mida näitasid rahvaloenduse tulemused, pole paraku nende andmetega võimalik kinnitada ega ümber lükata, sest nelipühilaste osakaal valimis oli sedavõrd väike.

Mida aga ütlevad küsitlusuuringud liitujate hulga kohta? EUU2015 ankeedis oli küsimus selle kohta, millal kogudusse kuulunud vastajate liitumine kogudusega aset leidis. Andmed on esitatud kolme vanusegrupi kaupa.

Tabel 4. Koguduse või usuliikumisega liitumise aeg EUU2015 põhjal.¹⁸² Vastasid need, kes olid eelnevalt vastanud jaatavalt küsimusele „Kas Te kuulute mõnda kogudusse või usuliikumisse?“¹⁸³; N = 207.

	vanus 15–29	vanus 30–49	vanus 50–74
Liitunud viimase 2 aasta jooksul	0	4%	1%
Liitunud 3–10 aastat tagasi	49%	22%	13%
Liitunud 11–20 aastat tagasi	26%	34%	21%
Liitunud rohkem aega tagasi	21%	39%	63%
Raske öelda	5%	2%	3%

Kõige noorema vanuserühma vastajatest pooled liitusid kirikuga 3–10 aastat enne küsitluse toimumist ja ülejäänud pooled rohkem kui 10 aastat enne. Paraku ei sattunud aga EUU2015 valimisse noori, kes oleks kahe aasta jooksul liitunud mõne kiriku või kogudusega. See ei tähenda, nagu ei oleks antud perioodil Eestis kogudustega liitunud ühtegi inimest vanuses 15–29. Kui aga ühtegi sellist inimest

¹⁸² EUU 2015, küsimus K16: „Palun öelge, millal Te selle koguduse või usuliikumisega liitusite?“

¹⁸³ EUU 2015, küsimus K13.

ei sattunud üle-eestilisse 1002 inimesest koosnevasse valimisse, siis võib oletada, et selle vanusegrupi liitumiste arv pidi olema üsna väike ja nii olukord kirikus kui ka rahvaloenduste andmed tõesti toetavad seda oletust. Nende kahe aasta jooksul liitunud oli vähe kõigis vanuserühmades.¹⁸⁴

Järgmises kahes vanuserühmas oli kõige enam liitumisi leidnud aset enam kui 20 aastat enne küsitluse toimumist. Siin on tõenäoliselt tegemist 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse liitujatega. Ka keskealisi vastajaid liitus enim siis.

Seega, nagu näitavad esitletud andmed, liigub enamiku kristlike konfessioonide liikmeskonnatrend negatiivses suunas. Liitujaid on vähe, eriti viimasel aastakümnel ja nooremates vanusegruppides. Kristlike kirikute liikmeskond on keskmiselt üsna eakas. Demograafilised suundumused, nagu madal loomulik iive ja elanike mobiilsus maalt suurematesse linnadesse ja välismaale, toetavad negatiivset trendi. Viimati nimetatut on muidugi vaid üks põhjustest, mis liitujate arvu negatiivses suunas mõjutab. Muudest põhjustest tuleb juttu järgmises alapeatükis.

3.2. Liikmeskonnatrende mõjutavad tegurid

KKL2015 käigus intervjueeritud liitunute hulgas oli neid, kes said usubuumi ajal ristitud, kuid jäid siis peatselt kiriku aktiivsest tegevusest erinevatel põhjustel uuesti kõrvale. Sageli mainiti põhjustena ajapuudust, laste sündi, pereelu kohustusi ja esimese koguduse või konfessiooni (ka vaimuliku) sobimatust. Tegemist oli aga inimestega, kes jäid pikemas perspektiivis siiski kristlike tõekspidamiste, identiteedi ja usulise käitumise juurde. Ülekaalukam osa tollastest liitunutest jäi aga kiriku aktiivsest tegevusest üldse kõrvale.

Põhjusi, miks kirikud ei suutnud (ja ei suuda paljuski tänini) suuremat osa eestlastest kaasa haarata, on lisaks nõukogudeaegsele ateistlikule survele pakutud välja mitmeid. Näiteks on mõnede autorite poolt kirjutatud, et eestlaste suhtumist kristlusesse on mõjutanud ristiusuvaenulik rahvuslik narratiiv,¹⁸⁵ samuti et luterlik kirik ei jõudnud mitmete tegurite tõttu Teise maailmasõja eelõhtuks õieti rahvakirikuks saadagi ja eesti teoloogiat ei sündinud.¹⁸⁶ Jaan Undusk on oma essee „Ideetud eestlased“ arvanud, et eestlastele on omane üldine skeptilisus abstraktsete n-ö suurte ideede suhtes, kuna need on olnud ajaloo vältel enamasti võõraste poolt sisse toodud ja pole tähendanud meile midagi head.¹⁸⁷ On ilmne, et ühe rahvuse hoiakud religiooni(de) suhtes arenevad välja pika ajaloolise protsessi

¹⁸⁴ Kilemit, L. (2016). Kiriku/kogudusega liitumise põhjustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 89–110, siin 94.

¹⁸⁵ Karo, V. K. (2007). Rahvuslikud narratiivid ja religioon. *Mitut usku Eesti II: valik usundiloolisi uurimusi: kristluse eri* (toim L. Altnurme), 13–46.¹⁸⁵ Vihuri, V. (2012). Eestlane ja ristiusk kirikutegelaste pilgu läbi. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (toim E. Jõks), 24–48.

¹⁸⁶ Altnurme 2006, 56–61. Kilp 2012, 36–37.

¹⁸⁷ Undusk, J. (2000). Ideetud eestlased. Eesti sõjakirjandust lugedes. *Vikerkaar* 8–9, 105–115.

jooksul ja on mõjutatud paljudest ühiskondlikest teguritest. Käesolevas väitekirjas ei ole nende tegurite üle pikemalt võimalik arutleda, kuid sellest teemast on kirjutanud arvukalt teisi autoreid. Küll aga keskendub väitekirja autor mõnevõrra väärtuste küsimusele ja vaatab, kuivõrd see seostub tänapäeva usuliste arengusuundadega. See aitab mõista nüüdisaegse inimese teekonda kirikusse ja seda, kui kerge või raske see on, juhul kui tal usulised vajadused ja küsimused peaksid tekkima. Näiteks, vaadates tänapäeva eestlase inforuumi ja igapäevast elu, jääb kergesti mulje, et võimalusi puutuda kokku kiriku ja kristlusega neil samahästi kui polegi, juhul muidugi kui neil pole kristlastest tuttavaid või koolis usundiõpetuse tunde. Teisiti on aga lood uue vaimsuse seisukohtade ja praktikatega, mis vähemalt suuremate internetiportaalide vahendusel on väga lihtsalt leitavad.¹⁸⁸

Nõukogude okupatsioonivõim võimendas juba eespool mainitud negatiivseid mõjusid, mida tekitasid kristluse suhtes luterluse vähene seotus rahvusliku identiteediga ning kristlusevaenulik rahvuslik narratiiv, mis tekkis esimesel rahvuslikul ärkamisajal. Nõukogude võimu kirikuvastane võitlus ja ateistlik ideoloogia tõid kristlusele kaasa väga kurvad tagajärjed: kirikud tühjenesid ajapikku, kristlik traditsioon ühiskonnas katkes.¹⁸⁹ Kristlust jäi kandma väga väikene osa ühiskonnast, kes tegi seda tagakiusamise ja naeruvääristamise tingimustes. Sõna „usklik“ omandas negatiivse varjundi, mille mõju kestab osaliselt tänini.¹⁹⁰ Perekondades katkes usuline sotsialiseerimine,¹⁹¹ kasvas üle mitu põlvkonda inimesi, kelle teadmised usust ja kirikust olid minimaalsed.

Kuigi 1980. aastate lõpus muutunud ühiskondlik-poliitilised olud rajasid tee demokraatiale ja pluralismile ka religiooni asjus, on nõukogudeaegsed hoiakud kiriku ja usklike suhtes tugevalt kanda kinnitanud. Vihalemm, Lauristin *et al.* toovad Ralf Dahrendorfile viidates välja seaduspärasuse, mille kohaselt sotsiaalsed ja kultuurilised muutused toimuvad ühiskonnas palju aeglasemalt kui poliitilised ja majanduslikud muutused. Esimesena nimetatutest aga sõltub inimeste käitumisviiside ja arusaamade teisenemine.¹⁹² Mõistetavalt ei saanud siis eeldada ka kiiret suhtumise muutumist kirikusse ja kristlusesse; maailmavaateline pluralism vajab harjumist. Muidugi pole nõukogude aja jälg ainus tegur, mis seletab hoiakuid religiooni suhtes, sest kuidas muidu seletada kristluse suhteliselt soodsat olukorda Leedus või ka Venemaal, kus ju nagu Eestiski elati läbi nõukogude ateismi vapustus.

¹⁸⁸ Näiteks sisaldab sellekohast infot internetiportaali „Delfi“ rubriik „Alkeemia“.

¹⁸⁹ Vt nt Rimmel, A., Altnurme, R. (2018). Religioon, riik ja ateism. *Eesti kiriku- ja religioonilugu* (toim R. Altnurme), 210–224.

¹⁹⁰ Kilemit, L., Nõmmik, U. (2004). Eesti elanike suhtumisest religiooni. *Mitut usku Eesti. Valik usundiloolisi uurimusi* (toim L. Altnurme), 10–36, siin 33.

¹⁹¹ Vt nt Soom, K. (2012). Eestimaalase kuvand ristiusust, kirikust ja kristlastest. *Astu alla ...*, 250–251.

¹⁹² Lauristin, M., Vihalemm, P. (2017). Hinnangud muutustele ja maailmavaatelistele hoiakud. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused* (toim P. Vihalemm, M. Lauristin, V. kalmus, T. Vihalemm). 139–153.

Veronika Kalmus ja Triin Vihalemm analüüsisid Eesti ühiskonnas siirdeperioodil (1991–2003) toimunud väärtusstruktuuri nihkeid. Nad leidsid, et vaadeldaval perioodil on muutunud tähenduslikumaks ja inimeste silmis tähtsamaks mitmed nautlemise, lähisuhete ja enesetunnetusega seotud väärtused nagu „õnn“, „mugav elu“, „meeldiv elu“, „huvitav elu“, „armastus“, „ühiskondlik tunnus“, „võrdsus“, „tarkus“, „eneseaustus“, „eneseteostus“, „kaunis maailm“, „tõeline sõprus“.¹⁹³ Olulise tendentsina saab esile tõsta väärtuste individualiseerumist põlvkonniti. Nooremad inimesed hindavad kõrgemalt selliseid väärtusi nagu „eneseteostus“, „huvitav elu“, „võimu omamine“, „meeldiv elu“, „mugav elu“, „jõukus“. Nende individualism on ühtaegu nii ennastkehtestav, emantsipatoorne, kui ka hedonistlik-tarbijalik. Noored paistavad silma väga kõrge konsumerismi ja väga madala tarbimusliku ükskõiksuse taseme poolest.¹⁹⁴ 2014. aasta uuringu ajaks oli noorte konsumeristlik hoiak veelgi süvenenud. See oli suurenenud kõigis vanusegruppides, kuid eriti järsk oli tõus vanuserühmas 30–44, kus vastav hoiak iseloomustas 43% uuritutest. Vanuserühmas 15–29 oli see veelgi kõrgem – 47%.¹⁹⁵

Üks väärtusstruktuuri erisuse oluline alus on sissetuleku tunnus. Suurema sissetulekuga rühmad väärtustavad tugevamalt „eneseteostust“ ja „võimu omamist“, vähem aga „võrdsust“, „õiglust“ ja „tugevat perekonda“. Materiaalselt vähem kindlustatute hulgas on (defitsiidina) samuti hinnatud sellised väärtused nagu „jõukus“ ja „mugav elu“. Nende kõrval aga on selles grupis väärtustatud ka hingelist tuge pakkuvad väärtused: „tugev perekond“, „tõeline sõprus“, „kaunis maailm“ ja „lunastus“. Kalmus ja Vihalemm oletavad, et n-ö vähem edukates sotsiaalsetes rühmades tähtsaks peetud isiksuslikku ja sotsiaalset ning hingelist tasakaalu väljendavad väärtused võivad sellele rühmale hakata pakkuma hoopis positiivse eristumise võimalust. Niisugused sotsiaalset eristumist dematerialiseerivad väärtused Eesti siirdekultuuris on tõenäoliselt „tugev perekond“, „tõeline sõprus“, „kaunis maailm“, „sisemine harmoonia“ ja „lunastus“.¹⁹⁶

Eesti venelased väärtustavad kõrgemalt nii „hingelist tasakaalu“ kui „materiaalset kindlustatust“ ja „heaolu“, madalamalt aga „isiksuslikku tasakaalu“ ja „sotsiaalset tasakaalu“. Üksikväärtuste tasandil on venelastel tõusnud tähtsamale kohale üldise harmoonia püüdu tähistavad väärtused, nagu „tõeline sõprus“, „sisemine harmoonia“ ja „tarkus“, aga ka „mugav elu“. Eestlaste seas on muu hulgas kasvanud „võimu omamise“ väärtustamine, millest Kalmus ja Vihalemm

¹⁹³ Kalmus, V., Vihalemm, T. (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse „Mina, maailm, meedia“ tulemustest* (toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Prulmann-Vengerfeldt). 31–44, siin 41.

¹⁹⁴ Samas.

¹⁹⁵ Keller, M, Kiisel, M. (2017). Igapäevaelu praktikad. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused* (toim P. Vihalemm, M. Lauristin, V. Kalmus, T. Vihalemm), 299–342, siin 314–319.

¹⁹⁶ Kalmus, Vihalemm 2004, 41–42.

järeldavad, et siirdeperioodil on kontrolli ja enesekehtestamise motiiv mõjutanud rohkem eestlaste eluorientatsioone.¹⁹⁷

Kahe sugupoole esindajate võrdluses on aga märgatav, et valitsevad pigem traditsioonilised, aeglaselt muutuvad normid ja tõekspidamised, mistõttu naiste ja meeste väärtushinnangute vahel on suured erinevused. Mehi iseloomustab üldine väärtuskehtitsism (võrreldes naistega hindavad nad paljusid väärtusi madalamalt) ning vastassooga võrreldes palju tugevam orientatsioon enesekehtestamisele.¹⁹⁸

Samad teadlased kordasid uuringut aastal 2014 ja leidsid, et Eesti elanike väärtuspilt on võrreldes ülalkirjeldatud 2002. aasta tulemustega püsinud suhteliselt stabiilne. Endiselt on säilinud ka hedonistlike komponentide seostamine võimu väärtuskimbuga. Üks olulisemaid nihkeid on aga eri rahvusgruppide jätkuv eristumine väärtuste kaupa. Eesti venekeelses elanikkonnas on välja kujunenud tugev etnokultuuriline, religioosete juurtega väärtustel põhinev etnilise eristumise ja hingelise solidaarsuse orientatsioon, mis ühendab eri põlvkondi ja toimib seega vähemusrühma sees sünkroniseeriva mehhanismina.¹⁹⁹

Ülalkirjeldatud väärtuste uuringute tulemused on väga olulised, kuna aitavad mõista ja tõlgendada ka Eesti eri ühiskonnagruppide hoiakuid religiooni suhtes. Üldine nihe nautlemise, lähisuhete ja enesetunnetusega seotud väärtuste poole („õnn“, „mugav elu“, „meeldiv elu“, „huvitav elu“, „armastus“, „ühiskondlik tunnustus“, „võrdsus“, „tarkus“, „eneseaustus“, „eneseteostus“, „kaunis maailm“, „tõeline sõprus“) sobitub religioosel maastikul uue vaimsuse ja individualiseerunud religioossuse leviku tendentsiga, kus tulevad esile samad püüdlused: õnn, rahulolu, tervis, eneseareng, eneseaustus.²⁰⁰ Religioosse turuplatsi olukord võib aga omakorda seostuda teatud tüüpi konsumeristliku hoiakuga – religioossed otsijad valivad ise endale sobivaid ja usutavaid elemente, millest kujundavad „oma usu“, uue vaimsuse miljöös liikudes aga on võimalik „osta“ erinevaid praktikaid ja teraapiaid, mille praktiseerija on rohkem tarbija kui kuuluja. Seega sobitub antud uuringute põhjal selgunud väärtuspilt igati nüüdisaegsete religioosete suundumustega.

Teisalt võib konsumerism tähistada muidugi ka sellist tüüpi tarbijalikkust, mis spirituaalsetele otsingutele just palju ruumi ei jäta. Kalmuse ja Vihalemma uuringu järgi iseloomustas konsumeristlik-hedonistlik väärtuskompleks just kõige nooremaid vanuserühmi, kes Eestis ka kõige vähem liituvad kirikutega. Et väärtused, nagu „sisemine harmoonia“ ja „lunastus“, on omasemad väiksema sissetulekuga ühiskonnagruppidele, kinnitab ilmselt mingil määral töö teoreetilises osas kirjeldatud kompensatsiooniteooria kehtivust. Kuid võib olla ka teisiti: materiaalsed väärtused pole kättesaadavad ning seetõttu pole ka hoiakud tarbijalikud. Samad

¹⁹⁷ Samas, 42.

¹⁹⁸ Samas.

¹⁹⁹ Kalmus, V., Vihalemm, T. (2017). Väärtused ja identiteedid. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2000–2014 tulemused*, 111–138, siin 134

²⁰⁰ Altnurme, L. (2012). Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioossusest. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (toim E.Jõks), 193–212, siin 195.

väärtused, mis iseloomustasid madalama sissetulekuga rühmi, olid omased enam venelastele, kelle puhul on selgelt eristuv ja kahe uuringu vahelisel ajal veelgi esile kerkinud traditsiooniline ja kollektiivne mõttemuster, mis on tugevalt seotud religioossusega ning majanduspoliitilisele liberaalsusele vastandumisega.²⁰¹ Eestlaste väärtuspildis selline vastandumine välja ei tule. Samas on mõned sotsioloogilised uuringuid näidanud küllaltki konservatiivseid väärtusi ka eestlaste hulgas.²⁰² Viimasel aastakümnel on poliitiline debatt Eestis nihkunud mõnevõrra parem-vasakpoolsuse skaalalt liberaalsuse-konservatiivsuse skaalale. Eriti on seda tendentsi esile toonud näiteks vaidlused pagulaskvootide, kooseluseaduse või ÜRO rändepakti teemadel. Muu hulgas on selle käigus olnud palju juttu euroopalikest ja kristlikest väärtustest. Tõenäoliselt on see mõjutanud vähemalt osa inimesi nende väärtuste päritolu enda jaoks teadvustama ja ennast nende suhtes kuidagi positsioneerima. Samuti võib see olla mõjutanud inimesi mõtlema oma identiteedi üle. Lisaks on olnud kristlikud kirikud (eelkõige EELK) meedias ja avalikkuses rohkem esiplaanil. See ei tähenda kindlasti seda, nagu hakkaksid eestlased nüüd kristluse vastu senisest enam huvi tundma, kuid see võib edaspidi tuua kaasa mõningaid nihkeid ka eestlaste elutunnetuses ja enesemääratluses.

Üksikisiku valikuid ja vabadusi puudutavates hoiakutes on venelased eestlastest konservatiivsemad. Ave Roots, Laur Lilleoja ja Mai Beilmann tegid 2014. aasta Euroopa sotsiaaluuringule tuginedes huvitava tähelepaneku: end religioosse inimesena identifitseeriv eestlane eristub oma väärtustelt märksa vähem ülejäänud eestlastest kui usklik vene keele kõneleja ülejäänud vene keele kõnelejatest.²⁰³ Seega võib järeldada, et õigeusklik venelane elab ümbritseva ühiskonnaga suuremas väärtuste konfliktis kui luterlane.

Samad uurijad täheldasid 2015. aasta integratsiooni monitooringu andmete põhjal, et peaaegu kõigi Eesti ühiskondlike institutsioonide vastu on muust rahvusest elanike usaldus väiksem kui eestlaste oma, välja arvatud kohalikud omavalitsused, mida usaldatakse eestlastega samal määral, ja kirik, mida usaldatakse märksa enam.²⁰⁴

EUU2010 ja EUU2015 uurisid, millisel kohal on usk kui eluvaldkond Eesti inimeste jaoks. Kõige tähtsam on vastajatele perekond (tähtis 97% jaoks), järgnevad sõbrad-tuttavad (91%), vaba aeg (91%), Eestimaa olevik ja tulevik (90%) ning töö (89%). Nimekirja lõpuossa jäävad usk (oluline 37%), poliitika (27%) ja kirik (24%). Usku peab oluliseks 26% eestlastest ja 60% teiste rahvuste esindajatest, kirikuid 17% eestlastest ja 38% teiste rahvuste esindajatest.²⁰⁵ Võrreldes EUU2010 tulemustega on EUU2015 küsitluse põhjal usu tähtsaks

²⁰¹ Kalmus, Vihalemm 2004, 130.

²⁰² Vt nt EUU2010 ja EUU2015 moraalset otsustusi puudutavaid küsimusi.

²⁰³ Roots, A., Lilleoja, L., Beilmann, M. (2016). Võrguühiskond kui missioloogiline võimetus. Kirjeldav osa. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 321–336, siin 326.

²⁰⁴ Samas, 332.

²⁰⁵ Telpt, E. (2016). Kokkuvõtte uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ tulemustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 35–68, siin 38–39.

pidajate arvus toimunud võrdlemisi suur nihe, mida ei saa seletada ainult venekeelse ankeedi „usu“ termini muutmisega. Nimelt on mitte-eestlaste hulgas tõusnud usu kui valdkonna tähtsaks pidajate arv 29%-lt 60%-le, eestlaste hulgas 17%-lt 26%-le. Millega sellist tõusu seletada, on kvalitatiivsete lisaandmete olemasolul võimatu väita. Usku tähtsustavad teistest enam naised, üle 50-aastased inimesed ning kesk- ja kõrgharidusega inimesed.²⁰⁶

3.3. Kirikus käimise põhjustest ja ootustest kirikule

Käesoleva alapeatükk püüab vastata küsimusele, millised on eestimaalaste ootused kiriku rollile ühiskonnas ja miks nad käivad või ei käi kirikus. EEU2010 ja EEU2015 käigus esitati sellekohased küsimused nii neile, kes kogudustesse kuuluvad, kui ka neile, kes sinna ei kuulu. Väitekirja seisukohast on need küsimused tähtsad seetõttu, et võimaldavad heita valgust küsimusele, milline on üldisemalt tänapäeva inimese meelsus ja hoiakud kiriku suhtes, kuidas ta üldse suhestub kirikuga ja kui kõrge on „kiriku lävepakk“ tema jaoks siis, kui tal ühel hetkel tõesti tekib vajadus ja soov kiriku poole pöörduda.

Vastajatele esitati EEU2015 käigus küsimus: „Kui rääkida praegusest Eestist, siis milline peaks Teie arvates olema kiriku roll järgmistes eluvaldkondades?“ Nendel vastajatel, kes kuulusid mõnda kogudusse, paluti vastates mõelda oma kirikule, nendel kes aga kuhugi ei kuulunud, paluti mõelda Eestis tegutsevatele kirikutele üldiselt. Valdkondade valik ankeeti ei sõltunud sellest, kui suur on kirikute roll nendes tegelikult. Pigem testiti, milline oleks inimeste hoiak kiriku (hüpoteetilise) osaluse korral antud valdkonnas. Kuna tegemist on laiema ühiskondliku teemaga, siis on allpool autor võrrelnud kahe rahvusrühma vastuseid, kuna just selline võrdlus võiks tuua välja kõige selgemaid erinevusi.

Esiteks, suhtumine kiriku võimalikku rolli sisepoliitikas ja välispoliitikas on rahvusrühmiti erinevad. Kui sisepoliitika puhul arvas 64,1% eestlastest ja 54,3% mitte-eestlastest, et kiriku praegune roll selles valdkonnas on sobiv, siis 10,8% eestlaste ja koguni 19,2% mitte-eestlaste arvates võiks see olla praegusest väiksem. Neid, kelle arvates kiriku roll sisepoliitikas võiks olla senisest suurem, oli mõlema rahvuse puhul 13% ringis. On imekspandav, et nii suur protsent mitte-eestlasi leiab, et kiriku(te)l üldse on sisepoliitikas mingi roll, mida tuleks veelgi vähendada. Paraku on see tulemus ilma kvalitatiivuuringuta raskesti tõlgendatav ja jääb küsimuseks, mida sellega on õieti mõeldud. Pole võimatu, et vastajad kardavad kiriku(te) sekkumisel sisepoliitikasse veelgi suuremat rahvuslikku polariseerumist ühiskonnas.

Kuidas aga suhtutakse kiriku võimalikku rolli sõja ja rahu küsimustes ning rahvustevaheliste konfliktide lahendamisel? Võrreldes eelmise küsimusega arvavad märksa enamad vastajad ehk 28,9% eestlastest ja 31,5% mitte-eestlastest, et siin võiks kiriku roll olla suurem. Arvestades, milline on usklikte protsent

²⁰⁶ Samas, 39.

valimist, on tegemist suhteliselt suure protsendiga. Ligi pool vastajaist arvab, et praegune roll on piisav ja 10% ümber jääb nende arv, kes arvavad, et kiriku roll nendes küsimustes võiks olla praegusest väiksem.

Keskonnakaitse, keskkonna probleemidega tegelemise küsimuses läksid eestlaste ja mitte-eestlaste arvamused kokku. 57,4% vastajatest arvab, et kirikute praegune roll on piisav; 24,2% arvab, et see võiks olla suurem ning 8,2%, et väiksem.

Kõige suuremat ühiskondlikku rolli nähakse kirikul vaesusesse ja sotsiaalprobleemidesse sattunud inimeste abistamisel, näiteks töös probleemsete noortega, sõltuvushaigetega, endiste vangidega jne. Ligi kolmandik mõlemast rühmast pärinevatest vastanutest arvab, et kiriku praegune roll on selles küsimuses sobiv, ning ligi kaks kolmandikku arvab, et see võiks olla senisest suurem. Vähe on neid, kes arvavad, et kirikute roll võiks nendes küsimustes olla tagasihoidlikum. Erinevate rühmade hoiakud on selles küsimuses sarnased ja antud juhul on tegemist valdkondadega, kus kirikul on ka realselt märgatav roll, millega ka osa vastajaid võib olla kokku puutunud.

Rahvussuhete ja lõimumise puhul on tulemused rahvusrühmade kaupa erinevad. Kui eestlastest leiab 58,9% vastanutest, et kiriku praegune roll antud teemas on sobiv ja 22,4% vastanutest arvab, et roll võiks olla suurem, siis mitte-eestlastest näevad praegust rolli sobivana pooled ja 29,4% ehk peaaegu kolmandik vastanutest leiab, et kiriku roll antud küsimustes võiks olla suurem.

Ligi pool mõlema rühma vastanutest leiab, et kiriku praegune roll seisukohtade väljendamisel meedias üldistes moraali ja eetika küsimustes on sobiv, veidi üle 25% arvab, et see peaks olema senisest suurem ja ligi 10% mõlema rühma vastajatest arvab, et see võiks olla senisest väiksem. Need tulemused üllatavad, kuna eeldasin, et venelased võiksid siinjuures oodata kirikult suuremat rolli. Tegelikult ei eristu kahe rühma seisukohad selles küsimuses peaaegu üldse.

Hoiakud eristuvad ka küsimuses, mis puudutab kiriku rolli koolihariduse andmisel. Kui nende osakaal, kes leiavad, et kiriku roll selles valdkonnas võiks olla suurem, on rühmiti sarnane (neid on 15–16% ringis), siis nende hulk, kes leiavad, et kiriku roll antud küsimuses võiks olla väiksem, on mitte-eestlaste hulgas suurem (19,6%) kui eestlaste hulgas (14,3%). Kusjuures praegust rolli pidas sobivaks 58,9% eestlastest ja 52,1% mitte-eestlastest. Taaskord jääb tulemuse adekvaatseks tõlgendamiseks kvalitatiivsest infost puudu. Ehk on eestlaste positiivne kogemus kristlike koolidega lihtsalt suurem või kardavad mitte-eestlased, et luterlik kirik segab ennast kuidagi vene koolide ellu?²⁰⁷

Ka kiriku võimalikus rollis kunsti-, muusika- ja kultuuritegevuses ilmneb mitte-eestlaste suurem vastuseis. 14,4% eestlastest ja ligi poole vähem ehk 7,5% mitte-eestlastest leiab, et kiriku roll võiks siin olla suurem; praegust rolli peab sobivaks 68% eestlastest ja 60,7% mitte-eestlastest ning neid, kes leiavad, et kiriku roll

²⁰⁷ EEU2015 käigus paluti nendel vastajatel, kes ise mõnda kogudusse ei kuulunud, mõelda sellele küsimusele vastates Eestis tegutsevatele kirikutele üldiselt.

nendes küsimustes võiks olla väiksem, on eestlaste hulgas 7,4% ja mitte-eestlaste hulgas 16,8%. Siin ilmneb veelgi selgemalt osa venelaste soov hoida kiriklik ja ilmalik kultuur lahus. Ka siin võib olla tegemist mitte-eestlaste murega luterliku kiriku mõju pärast nende kultuurile.

Küsitluse käigus tunti huvi ka selle vastu, kuidas kirik vastajate arvates mõjutab nende rahvuskultuuri säilimist. Vastajate käest küsiti: „Mida Te arvate, millist mõju omab kirik Teie rahvuskultuuri säilimisele Eestis?“ Ootuspäraselt arvasid mitte-eestlased eestlastest enam, et kirik soodustab nende rahvuskultuuri säilimist (protsendid vastavalt 52,7 ja 44,3). 7,2% eestlastest ja 6,4% mitte-eestlastest arvas, et kirik ei soodusta rahvuskultuuri säilimist ning eestlastest 41,7% ja mitte-eestlastest 28,6% arvasid, et kirik ei mõjuta rahvuskultuuri säilimist üldse.

Analüüsi kokkuvõtteks saab öelda, et suhtumine kirikute rolli ühiskonnas ei sõltu mitte niivõrd sellest, millisesse rahvusgruppi vastaja kuulub, vaid sellest, kas ta ise kuulub kogudusse või mitte. Juhul kui kuulub, on suhtumine kirikute rolli positiivsem. Üldiselt ei ole aga Eesti inimestel midagi kiriku sotsiaalse kaasatuse vastu, meelsasti nähakse kirikul rolli sotsiaaltöös ja riikide-rahvuste lepitajana. Nende inimeste osakaal, kes kiriku mõju loetletud valdkondades piiraks, jäi enamikus aspektides 10% kanti. Seega võib enamiku ühiskonna-liikmete hoiakuid kristlike kirikute sotsiaalse kaasatuse suhtes tõlgendada kas neutraalse või siis pigem soosivana.

Seda järeldust toetavad ka mitmed teised EEU2015 käigus esitatud küsimused. Need peegeldavad, et kirikut nähakse pigem traditsioonide säilitaja ja edasikandja rollis: 72% elanike arvates peaks kirik jääma oma traditsiooniliste kombetalituste juurde, püüdes neid võimalikult vähe nüüdisajastada ning peaks jääma kindlaks oma õpetusele ja moraalinormidele ning mitte minema kaasa kõigi ühiskondlike muutustega. Teisalt leiab 53% inimestest, et kirik peaks oma õpetust lihtsamalt, moodsamalt ja tänapäevaselt tutvustama ja lahti seletama. Viimasega nõustuvad kogudustesse kuuluvad vastajad isegi rohkem kui mittekuulujad.²⁰⁸ Siit tekib huvitav järeldus: kirik peaks jääma küll traditsiooniliste kombetalituste, õpetuse ja moraalinormide juurde, kuid samas püüdma neid lihtsamalt, tänapäevaselt ja moodsamalt tutvustada ning lahti seletada.

Kogudustesse kuuluvad vastajad sooviksid mittekuulujatest enam ka jumalateenistuse välisel ajal kirikusse minna (vastavalt 75% ja 55%), mõne kirikuõpetajaga lihtsalt juttu ajada (vastavalt 71% ja 36%) ning osaleda kirikuüritustel (vastavalt 65% ja 35%).²⁰⁹ Nende kogudustesse mittekuuluvate inimeste arv, kes jumalateenistuse välisel ajal sooviks kirikusse minna, on üsnagi suur. Samas vähene soov kuulata kiriku sõnumit, osaleda kiriku üritustel ja kirikuõpetajaga juttu ajada, peegeldab siiski, et kiriku lävepakk kipub kogudustesse mittekuulujate jaoks siiski kõrge olema. Pole huvi ega põhjust tulla kuulama, millest kirikus räägitakse ja millist sõnumit kuulutatatakse. Kui üldse, siis tulla vaatama kirikut kui arhitektuuriliselt väärtuslikku hoonet, nautima seal valitsevat rahu ja erilist

²⁰⁸ Telpt 2016, 54–55.

²⁰⁹ Samas, 55.

miljööd (ning võib-olla isegi mõtisklema või palvetama), soovimata samas kuulata kiriku sõnumit või kellegagi suhelda.

Miks inimesed käivad kirikutes? EEU2015 ja EEU2010 käigus esitati sellekohaseid küsimusi kogu valimile, hoolimata sellest, kas inimene mõnda kogudusse kuulub või mitte või kas ta jumalateenistustel üldse käib. Ootuspäraselt sõltusid ka nimetatud küsimusele antud vastused sellest, kas inimene kuulub mõnda kogudusse või mitte. Siiski on aga mõlema grupi vastuste hulgas üllatusi, mis väärivad lähemat analüüsi.

Peaaegu pooled Eesti elanikud (47%) võtavad mõnikord osa jumalateenistustest. Valdav osa (30,2% elanikest) nendest, kes mõnikord jumalateenistustel osaleb, teeb seda ainult üks-kaks korda aastas. Kõige enam käiakse jumalateenistustel jõulude ajal (73,1%). 23,3% käib kirikus ülestõusmispühade ajal ja 20% käib mõnikord kirikus ka nii-öelda tavalistel pühapäevadel. Neid, kes käivad kirikus iga nädal, on vaid 4,7% kogu valimist.²¹⁰ Jumalateenistusel osalemine on ootuspäraselt tugevalt seotud kogudusse kuulumisega.²¹¹

Miks inimesed käivad jumalateenistustel? EEU2015 valimis oli 476 inimest, kes osaleb jumalateenistustel vähemalt korra aastas. Nende jaoks oli peamine põhjus see, et neile meeldivad vanad kombed ja traditsioonid (51%), nad käivad seal koos pereliikmete või lähedastega (43%), nad saavad sealtingeringu (44%), naudivad kiriku arhitektuuri, hoonet kui sellist ja selles viibimist (31%), naudivad kirikulaule, kirikumuusikat (28%). Alles siis järgnevad sisulised põhjused nagu „see on minu kui uskliku inimesed vajadus ja kohustus“ (21%) ja „mulle on oluline jumalateenistuse sõnum (jutlus)“ (17%).²¹² Olulised on seega õhkkond ja meeleolu, mis kirikus valitseb, jumalateenistuse sisu (jutlus ja sakramendid) jäävad nimekirja teise poolde.²¹³ Kuna vaadeldud grupi hulgas oli palju neid, kes käivad kirikus ainult suuremate pühade ajal, jääb neile ilmselt jumalateenistuse sisuline pool kaugeks.

Miks aga jumalateenistustel ei käida? Need, kes kirikus üldse ei käi, ei tule jumalateenistustele selle pärast, et nad tunnevad, et see teema ei puuduta neid, kuna nad pole usklikud (76% vastanutest). Järgnevad põhjused on juba oluliselt väiksema kaaluga: „ma ei soovi ennast siduda ühegi organisatsiooniga, sealhulgas kirikuga“ (38%), „mul ei ole aega“ (33%), „ma ei vaja vahendajat enda ja Jumala vahele“ (23%). Ka järgmised põhjendused on kõnekad: „jumalateenistusel räägitakse asjadest, millest mul on raske aru saada“ (17%), „seal on minust liiga erinevad inimesed“ (15%), „ma ei saa seal sellist elamust või emotsiooni, mida ma vajaks“ (14%), „kardan kaotada oma mõttevabadust, isiklikke veendumusi“ (10%), „tunnen ennast seal ebamugavalt, kuna ei tea, kuidas käituda“ (10%).²¹⁴

²¹⁰ EEU2015 andmestik.

²¹¹ Telpt 2016, 36–68.

²¹² Samas, 48–49.

²¹³ Samas.

²¹⁴ Telpt 2016, 50.

Need aga, kes jumalateenistustel siiski osalevad (harvemini kui igal nädalal), ei käi praegusest sagedamini jumalateenistustel peamiselt seetõttu, et „pole aega“ (40%), „pole usklik“, „see ei puuduta mind“ (29%), „ma ei vaja vahendajat enda ja Jumala vahele“ (28%), „jumalateenistused on liiga pikad“ (20%), „ma ei soovi ennast siduda ühegi organisatsiooniga, sealhulgas kirikuga“ (15%), „mul on keeruline kohale jõuda (transpordiprobleemid, terviseprobleemid jms)“ (15%), „jumalateenistustel räägitakse asjadest, millest mul on raske aru saada“ (15%) või „ma ei saa sealt sellist elamust või emotsiooni, mida ma vajaks“ (15%).²¹⁵

Õigeusklike koguduste liikmetele on keskmisega võrreldes tähtsamad põhjused hingerahu ning sakramendid, luterlike koguduste liikmete jaoks vanad traditsioonid, koos pere ja lähedastega käimine, kirikumuusika ning arhitektuur, muude koguduste liikmete jaoks sisemine vajadus ja kohusetunne, jumalateenistuse sõnum ning soov saada kokku oma koguduse liikmetega. Mehed käivad keskmisest sagedamini jumalateenistustel lähedaste ja pereliikmete tõttu, naised rohkem hingerahu ja kirikumuusika pärast. Üldiselt on meeste ja naiste vastused siinkohal üsna sarnased, samuti eestlaste ja teistest rahvustest inimeste vastused. Suurim erinevus seisneb selles, et teistest rahvustest inimesed käivad jumalateenistustel eestlastega võrreldes palju sagedamini sisemise vajaduse ja kohusetunde tõttu. Ka haridusgruppide vastused ei erine väga palju. Vanusegruppide võrdlus seevastu näitab suurt erinevust noorte ja täiskasvanute vahel. Alla 20-aastased käivad jumalateenistustel kõige sagedamini oma pere ja lähedaste tõttu. Sisemine vajadus ja kohustus, sakramendid, kirikumuusika ja kohtumine oma koguduse liikmetega on nende jaoks tunduvalt vähem olulised põhjused, kui need on täiskasvanute jaoks. Samas on just noortele tähtis põhjuse kiriku arhitektuur. Täiskasvanute ehk siis üle 20-aastaste ja vanemate vastused on omavahel sarnasemad. Teatud erinevused siiski on: vanu traditsioone ja kirikumuusikat tähtsustavad rohkem vanemad inimesed.²¹⁶

Mõneti üllatav on see, et vanad traditsioonid-kombed osutusid niivõrd oluliseks nii koguduste liikmetele kui ka mitteliikmetele. See näitab taas teatud konservatiivseid hoiakuid kirikut puudutavates aspektides. Kirikus käiakse keskmiselt vähe, kuid kui käiakse, siis soovitakse, et kõik oleks alati samasugune, kui oli vanaisade-vanaemade ajal. Üldisest emotsionaalsest orienteeritusest oli juba juttu – kirikust otsitakse hingerahu, seda mis seondub emotsioonidega. Ratsionaalne komponent jääb tagaplaanile.²¹⁷ Emotsionaalse komponendi suurt tähtsust näitavad ka mõned teised Eestis läbiviidud uuringud.²¹⁸ Üllatav on ka see, et vaid 14% peab oluliseks sotsiaalset suhtlust kogudusekaaslastega: kogudusesiseseid sõprusuhteid peetakse üldiselt religioonisotsioloogide poolt üheks tähtsaimaks religioos-

²¹⁵ Samas, 51.

²¹⁶ Samas.

²¹⁷ Samas.

²¹⁸ Vrd Kilemit, L., Nõmmik, U. (2002). Über Religion im heutigen Estland. *Trames*, 6 (56/51), 4, 297–321.

set kuuluvust mõjutavaks ja kinnitavaks aspektiks. Kas väljendub interpersonaalsete suhete väheses tähtsuses meie rahvusele omane individualism? Või näitab see hoopis seda, et kirik ei paku praegu sellist suhtlemisvõimalust, nagu inimesed sooviksid?

Milliseid tundeid aga jumalateenistustel käimine inimestes tekitab? Selle teema analüüsiks kasutati EEU2015 käigus semantilist diferentsiaali ehk paluti vastajatel hinnata erinevaid vastandsõnade paare ja otsustada, kumba tunnet ja millisel määral jumalateenistustel käimine neis tekitab.²¹⁹ Selgus, et jumalateenistustel käijatel jäävad kõikides sõnapaarides peale positiivsed tunded: jumalateenistused on neile rahustavad (78%), julgustavad (66%), lohutavad (63%), rõõmustavad (61%), aga ka lihtsad (52%), inspireerivad ja innustavad (44%) ning põnevad (38%). Need, kes jumalateenistustel ei käi, ei oska oma tundeid kirjeldada või annavad skaala keskmises ehk neutraalses punktis oleva hinnangu. Neile seostub jumalateenistus ka negatiivsete tunnetega: 46% arvab, et see on igav, 43% peab seda tavaliseks ja 34% keerukaks.²²⁰

EEU2015 käigus esitati neile, kes vähemalt korra aastas käivad jumalateenistusel (N = 476) küsimus selle kohta, millest võiks nende arvates kirikus eelkõige rääkida ja mida nad sooviksid kuulda. Enim soovitakse kirikus kuulda 1) elus ette tulevatest moraalsetest valikutest ja nende lahendamise teedest, 2) enda hingemurede, üksinduse ja kurbusega toimetulekust, 3) igavikulistest küsimustest, nagu elu ja surm, 4) inimestevahelistest suhetest ja seal tekkinud probleemide lahendamisest, 5) saada rohkem selgitusi Piibli kirjakohtadele, 6) eakate probleemidest ja 7) igapäevaelu probleemidest koos seletuse ja juhatusena nende lahendamiseks.²²¹ Vähem sooviti kirikus kuulda rahvuskultuurist ja -identiteedist, teoloogilistest, filosoofilistest küsimustest ning noorte probleemidest.²²² Seega, enim oodatakse kirikust abi isiklikele probleemidele: tröösti, psühholoogilisele kohanemisele ja heaolule kaasa aitamist, inimestevaheliste ja igapäevaelu probleemide korral hea nõu jagamist. Ka selgitused Piibli kirjakohtadele ja igavikulised küsimused langevad väga tõenäoliselt samasse „kanalisse“. Teoloogilised, filosoofilised küsimused on ilmselt enamikule kuulajatest veidi raskepärased. Rahvuskultuuri ja -identiteediga seonduvaid teemasid ei soovita kirikusse ilmselt seetõttu, et kardetakse päevapoliitiliste teemade „sissetungi“. Selles küsimuses eestlaste ja mitte-eestlaste seisukohad ei erine.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et eestimaalaste suhtumine kirikusse on kahetine. Ühelt poolt suhtub valdav enamik inimestest kiriku sotsiaalsesse kaasatusse pigem positiivselt, kirikut nähakse traditsioonide edasikandja ja säilitajana, soovitakse, et kirik jääks pigem endiseks ega läheks kaasa kõigi ühiskondlike muutustega, hea meelega käiakse nautimas kaunist kirikuhoonet, muusikat ja seal valitsevat rahu, teisalt aga ei tunta suuremat huvi kirikus räägitava vastu ega

²¹⁹ Telpt 2016, 51.

²²⁰ Samas, 51–53.

²²¹ Samas, 53.

²²² Samas, 54.

soovita kuuluda kogudusse. Kirikus räägitav justkui ei kõneta, tundub arusaamatu ja igav, ka ei soovita kuuluda kirikusse kui organisatsiooni. Kiriklikku kuuluvust ei toeta ka üha süvenevad individualistlikud, hedonistlikud ja konsumeristlikud hoiakud, mis pigem kipuvad soosima uue vaimsuse tüüpi uskumist, kus kindlate praktikate abil on võimalik „osta“ rahulolu ja hingerahu, ilma et peaks kuhugi kuuluma või omama kohustust kusagil kohal käia. Need, kes kogudustes käivad, sooviksid jumalateenistustel kuulda teemadest, mis aitavad kaasa isiklike probleemide ja murede lahendamisele.

3.4. Kogudustega liitumise põhjuste senisest uuritusest Eestis

Kogudustega liitumise põhjused on Eestis olnud üsna populaarne üliõpilasuurimuste teema. Samuti on liitumise põhjustega tegeletud kolmes doktoritöös. Käesoleva väitekirja seisukohast on tegemist huvipakkuva materjaliga, kuna uuriti põhjalikumalt mitmeid selliseid konfessioone, mis KK2015 valimis olid esindatud väheste informantidega.²²³ Alljärgnevalt on antud lühiülevaate nende uurimuste eesmärkidest, valimitest ja meetoditest, järeldusi on esitatud minu töö uurimuslikus osas, võrdluses käesoleva töö leidudega.

1. Lea Altnurme uuris oma 2005. aastal avaldatud doktoritöös²²⁴ eestlaste religioossuse muutumist 20. sajandil. Uurimistöö aluseks oli 77 autobiograafiat, millest 23 kuulus luterlastele, üheksa baptistidele, kolm katoliiklastele, üks metodistile, üks adventistile, viis Jehoova tunnistajatele, kolm Elu Sõna koguduse liikmetele, viis ebaselge kuuluvusega kristlastele, kuus budistidele, neli krišnaaitidele ning 17 individuaalse religioossusega inimestele. Uurimistöö hõlmab muu hulgas ka intervjueeritute usulisi otsinguid ning pöördumise ja liitumise motiive.
2. Kaido Soom käsitles oma 2007 avaldatud doktoritöös²²⁵ muuhulgas leeri tuleku põhjusi EELK kogudustes. Ankeetküsitlus ja intervjuud olid läbi viidud 1998, küsitlusele vastas 113 leerilast ja 16 leerikooli õpetajat.
3. Liina Eek tegeleb oma eestikeelsete õigeusklike uskumusi ja kateheesi käsitlenud doktoritöös muu hulgas ka nende kirikuga liitumise põhjustega.²²⁶ Uurimistöö, mis avaldati 2017, aluseks oli 57 süvaintervjuud eestikeelsete õigeusklikega. 34 intervjueeritut olid ilmikud ja ülejäänud vaimulikud.

²²³ Autor kasutab alljärgnevalt neid uuringuid, mille kohta on õnnestunud raamatukogudest või veebist infot leida. Ei saa siiski välistada, et uuringuid liitumise või lahkumise kohta on tudengid teinud veel, kuid see info pole avalikult kättesaadav.

²²⁴ Altnurme, L. (2006). Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. Tartu Ülikooli doktoritöö.

²²⁵ Soom, K. (2007). Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrateegia koostamine“. Tartu Ülikooli doktoritöö.

²²⁶ Eek, L. (2017). Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest. Tartu Ülikooli doktoritöö.

4. Iiti-Liis Orro uuris 2015. aastal oma bakalaureusetöös²²⁷ kristlusesisese konfessioonivahetuse põhjusi, intervjuuerides 21 inimest vanuses 21–80 eluaastat, sealhulgas nelja baptisti, kolme katoliiklast, 11 õigeusklikku, kahte luterlast ja ühte Vineyardi koguduse liiget. Suure õigeusklike osakaalu tõttu valimis ei ole uurimistöö tulemused laiendatavad kõigile Eesti konfessioonivahetajatele, kuid intervjuude kohta esile tõstetud materjal annab huvitavat lisainformatsiooni mitte ainult konfessiooni vahetamise, vaid ka sellega liitumise motiivide kohta.
5. Hele Kulpi 2013. aastast pärinev magistr töö²²⁸ käsitles kogudusest eemale jäämise põhjusi EELK Tallinna Toompea Kaarli Koguduse ja Seitsemenda Päeva Adventistide Tallinna I Koguduse liikmete kogemusjutustuste põhjal. Uurimistöö käigus tehti struktureerimata süvaintervjuud kahe koguduse peale kokku 25 inimesega. Kulpi töö järeldused on käesoleva väitekirja eesmärke silmas pidades olulised, kuna sisaldavad samuti teavet liitumise põhjuste kohta: kogudustest kõrvale jäänud inimestel olid tõenäoliselt kogudustele mingid ootused, mis ei täitunud ja põhjustasid hiljem kogudusest kõrvalejäämise. Tegemist on küll juhtumiuuringuga, mis ei võimalda teha kaugemale ulatavaid üldistusi teiste konfessioonide ja koguduste osas, kuid teema käsitlemine antud juhtumite piires on üsnagi põhjalik.
6. Katrin Kikerpilli 2011. aastal kaitstud lõputöö²²⁹ käsitleb usu osatähtsust noorte elus ja nende kogudusest lahkumise põhjusi Tartu Kristliku Risttee Koguduse näitel. Töö autor analüüsib poolstruktureeritud intervjuude põhjal viie noore naise (vanuses 16–22 eluaastat) teekondi kogudusse ja kogudusest eemale. Intervjuud illustreerivad ilmekalt teismeliste liitumist kogudusega, mis misjoneerib just noorte seas, ning asjaolusid, mis neid lõpuks kogudusest eemale viivad.
7. Eva Mõtte uurimistöö²³⁰ käsitles tudengite usulisi otsinguid kristlikus miljöös. Uuringu käigus intervjueriti 10 meest ja 10 naist vanuses 20–37 eluaastat. Tegemist oli üliõpilastega, keda võis käsitleda usuliste otsijatena ning kelle usulised otsingud toimusid kas peamiselt või muu hulgas ka kristlikus miljöös. Uuringuga püüti selgitada, millised olid usuliste otsingute tagamaad, otsinguid käivitavad tegurid ning milleni need otsingud olid jõudnud, samuti millistel põhjustel oli kogudustega liitunud või mitte.

²²⁷ Orro, I.-L. (2015). Kristlusesisese konfessioonivahetuse põhjustest ning mõjuritest intervjuude näitel Eesti kodanikega. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö.

²²⁸ Kulp, H. (2013). Kogudusest eemale jäämise põhjused EELK Tallinna Toompea Kaarli Koguduse ja Seitsemenda Päeva Adventistide Tallinna I Koguduse liikmete kogemusjutustuste näitel. Tartu Ülikooli magistr töö.

²²⁹ Kikerpill, K. (2011). Usu osatähtsus noorte elus ja nende kogudusest lahkumise põhjused Tartu Kristliku Risttee Koguduse näitel. Tartu Teoloogia Akadeemia lõputöö.

²³⁰ Mõtte, E. (2007). Tudengite usulised otsingud kristlikus miljöös. *Mitut usku Eesti II: valik usundiloolisi uurimusi: kristluse eri*, 127–149.

8. Signe Schulzi bakalaureusetöö²³¹ aastast 1998 uuris pöördumise põhjusi religiooni uutesse vormidesse. Uurimistöö käigus viidi läbi 20 struktureeritud süvaintervjuud, kus paluti informantidel neile esitatud küsimusi vabas vormis kommenteerida. Valimisse kuulusid Jehoova tunnistajad, taarausuline, elusõnalased, nelipühilane, mormoon, krišnait, Uusapostelliku Kiriku liige, satanist, budist ja Sai Baba järgija. Lisaks struktureeritud süvaintervjuudele paluti vastajatel täita põhjalik test teatud maailmavaatelistele ja väärtuselistele seisukohtade hindamiseks. Uurimistöö võimaldab saada mõningast lisainformatsiooni liitumise põhjuste kohta, kuid silmas tuleb pidada ka kristlaste vähest hulka valimis ning seda, et uurimistöö jääb juba 20 aasta tagusesse aega.
9. Vanim kristlike konfessioonidega liitumise põhjusi käsitlev uurimistöö Eestis pärineb 1995. aastast käesoleva väitekirja autori ja Anu Renteli sulest.²³² Lõputöö aluseks olev uuring koosnes kahest osast: 1) fookusgrupi intervjuu Tartu kristlike koguduste esindajatega ja 2) 94 kogudusega liitunu ankeetküsitlusest, mille käigus küsitleti: metodiste, nelipühilasi, elusõnalasi, baptiste, adventiste, katoliiklasi ja luterlasi. See töö sisaldas käesolevas alapeatükis vaadeldutest ainsana ankeetküsitlust. Fookusgrupi intervjuude tulemusena moodustus 52 võimalikust liitumise motiivist koosnev nimekiri. Anketeeritavad pidid hindama, kuivõrd need motiivid kirjeldavad nende kogudusega liitumise põhjusi. Ankeedi vastuseid analüüsiti muu hulgas faktoranalüüsi abil ning moodustati erinevate konfessioonidega liitujate motiividest komplektid, mis peegeldasid, millised motiivid milliste konfessioonidega liitujaid enam iseloomustasid. Uurimistöö jääb samuti juba enam kui 20 aasta tagusesse aega. Uurimistöö tulemused iseloomustavad usubuumijärgset olukorda ning on nüüdseks ilmselt põhiosas vananenud, kuid uuringut on autor käesolevas uurimistöös osundanud seetõttu, et see oli suureks abiks ja inspiratsiooniallikaks EEU2015 kogudustega liitumisteemaliste küsimuste sõnastamisel.

²³¹ Schulz, S. (1998). Pöördumise põhjustest religiooni uutesse vormidesse. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö.

²³² Laasi, L., Rentel, A. (1995). Kirikutega liitumise põhjustest. Tartus 1994–1995 läbiviidud küsitluse põhjal. Tartu ülikooli lõputöö.

4. VÄITEKIRJA ALUSEKS OLNUD UURINGUD

4.1. Andmekogumise meetodid

4.1.1. Küsitlus „Elust, usust ja usuelust 2015“

Nüüdisaegses sotsioloogias on sageli arvatud, et parima ülevaate uuritavast probleemist annab kvantitatiivse ja kvalitatiivse uurimisviisi paralleelne või kombineeritud rakendamine²³³ ehk triangulatsioon. Kvantitatiivne uurimisetapp võib eelnevalt kvalitatiivsele, kui meil on uurimisküsimuse kohta piisavalt eelinfot, et kvantitatiivse uuringu mõõteinstrumenti luua. Ulatuslik kvantitatiivne mõõteuurimus võib näiteks luua ka aluse sellele, kuidas moodustada mõttekaid võrreldavaid rühmi kvalitatiivsete intervjuude jaoks.²³⁴ Religioonisotsioloogias on triangulatsiooni ja miksitud meetodite disaini seni siiski vähe kasutatud.²³⁵

Käesoleval juhul saab rääkida kahe lähenemisviisi, kvantitatiivse ja kvalitatiivse, paralleelsest kasutamisest. Kõigepealt toimus EEU2015 küsitlusuuring. Kogudusega liitumise põhjusi selgitava küsimuse koostamiseks oli olemas eelteadmine väitekirja autori ja Anu Renteli lõputöö näol.²³⁶ Nendele respondentidele, kes olid EEU2015 ankeedi eelnevate küsimuste juures vastanud, et kuuluvad mõnda kogudusse või usuliikumisse, esitati küsimus: „Miks Te liitusite just selle koguduse või usuliikumisega?“ Vastajale anti võimalus mitme võimaliku motiivi hulgast valida kolm talle olulisemat põhjust ning vajaduse korral loetletud motiive omalt poolt sobiva vastusevariandiga täiendada. Viimast võimalust kasutati vaid mõnel juhul, mis näitab, et ankeedi koostajate sõnastatud võimalike liitumise põhjuste nimekiri oli üldiselt ammendav.

Küsitlusuuringu eelis võrreldes kvalitatiivsete uuringutega on võimalus saada informatsiooni suurelt hulgalt vastajatelt, laiendada saadud teadmist üldkogumile ning võrrelda saadud vastuseid küsitluse teiste tulemustega. Samas on küsitlusuuringul ka piiranguid. Tegemist on läbilõikeuuringuga, mis ei anna meile informatsiooni pöördumise ja liitumise protsessi kohta, mis võib olla üsna pikaajaline. Samuti puudub kvantitatiivse uuringu puhul nii intervjuerijal kui vastajal võimalus minna põhjalikumaks, esitada lisaküsimusi, täpsustada ja selgitada. Seega jääb kvantitatiivse uuringu puhul alati küsimus, kas ankeedi koostaja ja vastaja ankeedis kasutatud mõisteid ühtmoodi tõlgendavad ja kui ei tõlgenda, siis millised arusaamad neist asjadest on levinud vastajate seas. See oli üks põhjus, miks liitumise põhjusi otsustati täiendavalt uurida kvalitatiivse lisauuringu KKL2015 käigus. Teine põhjus oli soov kogudustega liitumise problemaatikat Eestis süvendatult uurida. Sellest, et EEU2015 ja KKL2015 käigus liitumise

²³³ Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). Uuri ja kirjuta. *Medicina*, 126–128.

²³⁴ Samas.

²³⁵ Pickel, G., Sammet, K. (2014). Einführung in die Methoden der sozialwissenschaftlichen Religionsforschung. Springer-Verlag, 13–14.

²³⁶ Laasi, Rentel, 1995.

kohta esitatud küsimuste tähendusväljad suuresti kattusid, annab tunnistust kahe uuringu tulemuste suhteliselt suur sarnasus peamiste liitumise motiivide osas.

Liitumise põhjuste tuvastamiseks võrdles autor analüüsi käigus omavahel EEU2015 ja KKL2015 tulemusi (antud analüüs on esitatud alapeatükis 6.2). Selle võrdleva analüüsi tulemusena joonistusid välja liitujate tüübid, keda iseloomustasid sarnased nii-öelda liitumise põhjuste komplektid. Uurimistöö viimase analüüsisammuna kasutas autor taas kvantitatiivset uuringumeetodit faktoranalüüsi, et kontrollida, kas EEU2015 andmestikus on vähemalt osaliselt tuvastatavad sarnased liitumise põhjuste komplektid, nagu ilmnevad kvalitatiivuuringu tulemusena. Seega kasutas autor uurimistöö käigus kvantitatiivset ja kvalitatiivset lähenemist vaheldumisi.

Küsitlus „Elust, usust ja usuelust“ viidi aastatel 2010 ja 2015 läbi näost näkku intervjuudena.²³⁷ Vastajaid küsitleti nende kodudes nii, et küsitlaja intervjuueeris vastajat suuliselt ja märkis vastused ise paberankeeti. Respondente vanuses 15–74 eluaastat oli mõlemal korral veidi üle 1000 (2010 N = 1009 ja 2015 N = 1002). Küsitlus viidi läbi nii vene kui ka eesti keeles. Küsitluse valim moodustati proportsionaalse juhuvaliku meetodil. Valim kaaluti vastavusse Eesti elanike sotsiaaldemograafiliste karakteristikutega, mistõttu küsitluse tulem on üldistatav Eesti elanikkonnale vanuses 15–74. Uuring kavandati ja ankeet koostati Eesti Kirikute Nõukogu poolt kokku kutsutud ekspertide grupi poolt, kuhu kuulus ka väitekirja autor. Küsitlustöö tehniliseks läbiviijaks oli uuringufirma Saar Poll. Küsitlesid uuringufirma professionaalsed küsitlajad. EEU2015 valimist kuulus 1002 vastajast mõnda kogudusse 207.²³⁸ Valimi suurus oli piisav, et saada statistiliselt usaldusväärset pilti võimalike liitumise motiivide esinemissageduse kohta üldkogumis, kuid liiga väike selleks, et saada teavet väiksemate konfessioonide kohta. Teatud ettevaatusega oli siiski võimalik teha järeldusi soo ja rahvuse lõigetes. Küsitluse tulemusi on esitletud väitekirja järgmises peatükis.

4.1.2. Kvalitatiivuuring „Kristlike kogudustega liitumine 2015“

Nagu juba eelnevalt mainitud, viidi uuringuprojekt KKL2015 läbi selleks, et EEU2015 küsitluse käigus selgunud liitumise põhjusi tõlgendada sügavamalt ja isiklikumat laadi informatsiooni valguses ning saada teadmisi nii liitumisprotsessi kui ka pöördumise diskursuste kohta. Lisaks liitumise temaatikale uuriti projekti käigus ka liitumist takistavate tegurite ja kogudustesse integreerumise

²³⁷ Antud küsitluse läbiviimisega seotud üksikasjadest on juttu Eve Telpti artiklis kogumikus „Kuhu lähed, Maarjamaa?, 36–68.

²³⁸ Antud küsimus hõlmab lisaks kristlastele ka väga väikest osa mittekristlasi, kellest kümme olid Jehoova tunnistajad ja ülejäänud kuus muude uskkondade liikmed. Siiski küsiti kogudusega liitumise põhjusi ka nendelt.

kohta. Nende küsimustega aga käesolev väitekiri ei tegele ning nende uuringutulemustega saab tutvuda teiste autorite vahendusel.²³⁹

Uuringu käigus viidi läbi 60 süvaintervjuud peamiselt küsitlusele eelnenud viie aasta jooksul kogudustega liitunutega. Ajaline piirang oli seatud seetõttu, et varem kui viis aastat toimunud sündmuste asjaolusid ei pruugi inimene enam kuigi hästi mäletada. Nii EEU2015 kui ka KKL2015 puhul on tegemist retrospektiivsete uuringutega, mis vaatavad ajas kohati üsna palju tagasi. Osa EEU2015 vastajatest näiteks oli kogudusega liitunud enam kui 20 aastat tagasi. Retrospektiivsuse faktorit tuli silmas pidada ka KKL2015 intervjuu kavandamisel.

Intervjuud viis läbi kuueliikmeline uurimisgrupp vahemikus august kuni detsember 2015 eesti keeles. Informandid leiti põhiosas vaimulike ja kirikutöö tegijate abiga või isiklike kontaktide kaudu. Vestluste käigus selgus, et siiski mitte kõik informandid polnud nii-öelda värsked liitujad. Osa olid juba varem mõnda kogudusse kuulunud, kuid siis kogudust vahetanud (mõni isegi korduvalt) või lihtsalt koguduseelust mingil põhjusel vahepeal pikemalt kõrvale jäänud. Mõnel juhul oldi kogudustest eemal oldud isegi aastakümneid. Peamiste põhjustena nimetati pettumust eelmises vaimulikus, konfessioonis või koguduses ning üsna sageli ka seda, et perekonda sündisid lapsed ning laste ja töökoha kõrvale ei jätkunud enam aega ega jaksu millekski muuks. Siiski otsustati ka sellised informandid uuringusse kaasata, kuna koguduse vahetamine on näiteks Rambo järgi seotud nii ulatuslike muutustega inimese mõttemaailmas, et ka seda võib vaadelda usulise pöördumisena.²⁴⁰ Samuti aitavad lahkumise põhjused valgustada neid ootusi, mis inimestel liitudes olid, aga mis ei realiseerunud.

Intervjuud olid anonüümsed. Nendega soostumus oli hea, vaatamata uurimisprobleemi mõneti delikaatsele loomusele. Vaid paaril juhul oli intervjuueeritav sõnakehv või palus intervjuud mitte salvestada. Intervjuud olid keskmiselt tunni pikkused. Intervjuueriti kõigi Eesti suuremate kristlike kirikute ja mõne üksikoguduse liikmeid: luterlasi, roomakatoliiklasi, õigeusklikke, baptiste, metodiste, adventiste, nelipühilasi ja teiste vabakoguduste, sealhulgas ka 3D koguduse ja Vineyardi koguduse liikmeid. Konfessionaalselt jagunesid informandid järgmiselt:

6 katoliiklast

15 luterlast

7 metodisti

11 baptisti

1 elusõnalane

1 Tartu evangeelse linnakoguduse liige

5 3D koguduse liiget

2 vabakoguduste liiget

1 Vineyardi koguduse liige

²³⁹ Kask, K. (2016). Takistused kogudusega liitumisel. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks) 111–119, Švedko, T., Kurg, I. (2016). Kogudusse integreerumisest. *Kuhu lähed, ...* 120–130.

²⁴⁰ Samuti osutusid need inimesed olulisteks infoallikateks intervjuu teise osa problemaatika puhul, mis käsitles takistusi kogudusse integreerumisel.

3 adventisti
4 nelipühilast
4 õigeusklikku (EAÕK-i liikmed)²⁴¹

Uuringu valimi moodustamisel püüti jälgida soo, asulatüübi, kahe eagrupi (inimesed vanuses kuni 40 eluaastat ja üle 40 eluaasta) esindatust ja väga üldistatult ka proportsionaalsust Eesti elanike vastava jaotusega. Valimi moodustamise printsiibid polnud siiski kuigi ranged, püüdsime tagada, et esindatud oleks võimalikult erinevad elanikegrupid. Vanuseline jaotus kujunes alljärgnevalt:

Mehed \geq 40 aastat = 14 informanti

Mehed $<$ 40 aastat = 14 informanti

Naised \geq 40 aastat = 13 informanti

Naised $<$ 40 aastat = 19 informanti

Naisi oli informantide hulgas 32, mehi 28. Lisaks Tallinnale jälgiti ka väiksemate linnade (Tartu, Pärnu, Haapsalu) ja maa-asulate (alevikud, külad või üksiktalud) esindatust, kuna EEU2015 põhjal selgus, et maal võidakse liituda luterliku kirikuga sageli ka põhjusel, et see on ainus kirik seal piirkonnas, ning maaelanikel on tõenäoliselt kõige rohkem liikumisprobleeme. Informantidest 10 oli pärit maa-asulatest, 21 Tartust, Pärnust või Haapsalust ning 29 Tallinnast. Ka konfessionaalne jaotus ei olnud valimis väga range. Jälgisime siiski, et esindatud oleksid võimalikult erinevad konfessioonid ning spiritualiteeditüübid.

Intervjuusid alustades võttis meeskond eesmärgiks, et vastajad räägiks esmalt oma liitumise loo ise kogemusjutustuse vormis ära. Kogemusjutustust võib vaadelda osalise narratiivina, mille käigus inimene jutustab oma elu ühe sündmuse või aspektiga seotud asjaoludest. Intervjuu alustuseks esitati informandile narratiivne üldküsimus: „Palun mõelge ennast nüüd ajas tagasi ja meenutage järgemööda neid sündmusi ja olukordi, mille tulemusena sai teist kiriku ja selle konkreetse koguduse liige. Palun rääkige mulle sellest päris algusest peale ...“ ja paluti oma lugu jutustada algusest kuni tänini, püüdes keskenduda oma tollastele mõtetele ja motiividele. Pärast seda, kui vastaja oli oma jutu lõpetanud või ei osanud sellega enam edasi liikuda, esitati talle lisaküsimusi. Lisaküsimused olid välja töötatud teoreetilistele allikatele tuginedes, et kontrollida teooriates välja pakutud motiivide olemasolu ja samas ühtlustada veidi ka intervjuude suunda, kuna intervjuerijaid oli kuus. Samuti oli täpsustavate ja konkretiseerivate küsimuste eesmärk mõnede konfessioonidele omase pöördumisloo normatiivse põhiskeemi taha „piiluda“.²⁴²

Vaatamata esialgsele püüdlusele alustada kõiki intervjuusid kogemusjutustuse vormis, ei saa siiski kõiki intervjuusid käsitleda narratiivsetena. Esiteks ei osanud paljud informandid oma liitumise sündmustikku üldse näha tervikliku loona, nad lihtsalt polnud sellele kunagi varem mõelnud. Evangelikaalsete ja nelipühi

²⁴¹ Valimi täpsem kirjeldus on toodud väitekirja lisis 3.

²⁴² Vrd Pickel, Sammet 2014, 65–66.

koguduste liikmete puhul ilmnis vastupidine – ilmselt tänu tunnistuste andmise kogemusele oli nende jutustus ladus, läbi mõtestatud ja „komponeeritud“, nagu vahel teoreetilises kirjanduses väljendatakse. Seega tuli neile esitada täpsustavaid küsimusi just selliste seikade kohta, millest kogemusjutustuses üle libiseti. Osa informante polnud ka kuigi jutukad ning eelistasid vastata intervjuueerija küsimustele, mistõttu intervjuu võttis poolstruktureeritud intervjuu vormi. Ka nende inimeste lood, kes olid kirikuga liitunud põhjusel, et soovisid saada ristivanemaks või vastu tulla abikaasa soovile, jäid üsna lühikeseks. Seetõttu on osa intervjuusid tehtud kogemusjutustustena, osa poolstruktureeritud intervjuudena,²⁴³ mis aga sellegipoolest võimaldab jälgida inimese teekonda kirikusse ning teha selgeks liitumise motiivid.

4.2. Analüüsi meetodid

4.2.1. Kvantitatiivne analüüs

Esmalt kasutas autor liitumise motiivide selgitamiseks EEU2015 sagedusjaotusi. Peale KKL2015 kvalitatiivuuringut ning liitujate tüüpide loomist pöördusin tagasi EEU2015 andmetiku juurde ning kasutasin faktoranalüüsi, et kontrollida, kas EEU2015 andmestikust on võimalik tuvastada samasuguseid liitumise põhjuste komplekte, nagu selgus kvalitatiivuuringu tulemusena.

Faktoranalüüs on meetod suure hulga tunnuste omavahelise seose esiletoomiseks neid mõjutavate varjatud ehk latentsete tunnuste varal. Analüüsi tulemusena leitakse esialgselt palju väiksem komplekt tunnuseid, mistõttu seda meetodit on iseloomustatud ka kui informatsiooni kokkusurumise meetodit. Meetodi lähtealuseks on tunnuste vaheline korrelatsioonseos ja seetõttu sobib meetod arvuliste skaalade tõlgendamiseks.²⁴⁴ Faktoranalüüsi rakendatakse metodoloogiliselt kas 1. kirjeldavana (otsingulisena) või 2. kinnitavana. Mõlema eesmärgiks on tuua keskmiste ja kovariatsioonide kaudu esile tunnuste vaheliste lineaarsete seoste parim võrgustik. Kinnitava faktoranalüüsi korral antakse ette teatav kindel teoreetilisest kontseptsioonist lähtuv faktorlaadungite valik ehk määrang, millised faktorid milliseid tunnuseid laadivad. Kirjeldava faktormudeli korral on kõigi laadungite väärtused vabalt määrata. Analüüs seisneb uurimises, kui hästi sobitub leitud mudel andmetega.²⁴⁵

²⁴³ Lisaks oli osa Made Laasi intervjuusid viidud läbi enne uuringuprojekti algust tema magistritöö raames. Need olid salvestatud ja transkribeeritud. Selleks, et intervjuude käigus kogutud materjali ühtlustada, võttis ta informantidega uuesti ühendust ja esitas neile lisa-küsimused. Made Laasi intervjuud luterlastega olid kõik poolstruktureeritud süvaintervjuud.

²⁴⁴ Tooding, L.-M. (2014). Faktoranalüüs. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas* (toim K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, T. Vihalemm) <http://samm.ut.ee/faktoranalyyis> (12.02.2019).

²⁴⁵ Samas.

Käesolevas uurimistöös kasutas autor kirjeldavat faktormudelit.²⁴⁶ Faktorite pööramise käigus (autor kasutas varimaks pööramist) koondasid korrelatsiooniseosed algtoonused tunnuste kimpudesse ehk faktoritesse. Autor katsetas erinevat faktorite arvu, kuni selgus selline, mille puhul tekkis loogiline ja teoreetilise kirjanduse ning eelnenud kvalitatiivse analüüsi abil interpreteeritav faktormudel. Faktoranalüüsi tulemus on esitatud peatükis 6.6.

4.2.2. Süvaintervjuude sisuanalüüs

Kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutatakse tekstide sisu ja/või kontekstiliste tähenduste uurimiseks, kusjuures keelt kui kommunikatsioonivahendit uuritakse intensiivselt, piirdumata sõnade pelga loendamisega.²⁴⁷ Tekstilised andmed võivad pärineda kas individuaal-, paari-, fookusgrupi- vm intervjuudest, vaatlusprotokollidest /-päevikutest, erinevatest dokumentidest, uuritavate omaloomingust ja kõikvõimalikest meediaväljaannetest.²⁴⁸

KKL2015 intervjuusid analüüsis autor kahes etapis: 1) vertikaalne analüüs²⁴⁹, mille käigus sai kindlaks määratud iga informandi trajektoori kogudusse etappide kaupa. Etappide määramisel lähtus töö autor Lewis R. Rambo usulise pöördumise etappidest²⁵⁰. Lisaks analüüsis autor ka liitumist mõjutanud konteksti, näiteks kui informandi perekond seisis tema kogudusega liitumisele vastu, siis võttis autor seda analüüsi käigus arvesse. Liitumise trajektoore ja nende erinevaid etappe on põhjalikumalt käsitletud väitekirja juhtumiuuringu peatükis 7.

Järgmisena viis autor läbi: 2) horisontaalse analüüsi²⁵¹ eesmärgiga selgitada kogudustega liitumise põhjusi ning moodustada nendest (ja nende võrdlusest EEU2015 andmetega) lähtudes liitujate tüpologia. Üldjuhul oli inimestel mitu põhjust, miks nad kogudusega liitusid, paljudel oli neid ka kolm või neli. Samas

²⁴⁶ Kuigi uuritava nähtuse kohta olid olemas teoreetilised allikad ja kvalitatiivuurimus, on EEU2015 valim ja liitumise põhjuste kohta esitatud küsimus siiski mõneti erinevad, mistõttu uurimistöös autor pidas otstarbekamaks kindlat faktorlaadungite arvu enne faktorite pööramist mitte kehtestada.

²⁴⁷ Laherand, M.-L. (2008). Kvalitatiivne uurimisviis, 290.

²⁴⁸ Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). Kvalitatiivne sisuanalüüs. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas* (toim K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, T. Vihalemm) <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> (12.02.2019).

²⁴⁹ Vertikaalse ehk juhtumipõhise analüüsi puhul on vaatluse all korruga üks juhtum kogu analüüsitava materjalist. – samas.

²⁵⁰ Kontekst, kriis, otsing, kohtumine, interaktsioon ja usulise organisatsiooni liikmeks saamine. – Rambo, 1993.

²⁵¹ Horisontaalse ehk juhtumilise analüüsi korral vaadeldakse samal ajal mitut analüüsivat juhtumit, nt kogutakse erinevatest intervjuudest kokku kõik konkreetse teema kohta käivad tekstiosad ja võrreldakse selle teema käsitlemist kõigi kogutud intervjuude lõikes. Võrdlusvõimalus loob eeldused mõnevõrra suuremaks üldistatavuseks võrreldes juhtumipõhise analüüsiga. – Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. 2015, <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys> (08.02.2019).

ei olnud need põhjused võrdse kaaluga, vaid oli võimalik eristada peamist, domineerivat põhjust ning ülejäänud põhjused olid liitumist mõjutanud nii-öelda taustateguritena. Analüüsi alustades kasutas autor eelnevalt teoreetilise kirjan-duse põhjal moodustatud kategooriaid ja koode. Siiski lähenesin kategooriatele avatult: neid tuli analüüsi vältel korduvalt korrigeerida ning luua uusi kate-gooriaid, alamkategooriaid ja koode ning liita juba olemasolevaid.

4.2.3. Diskursusanalüüs

Diskursusanalüüs on teksti ja kõne uurimine kontekstis; teksti ja kõne tegelike struktuuride süstemaatiline, üksikasjalik ja teorial põhinev analüüsimine. See aitab vastata küsimusele, kuidas kasutavad inimesed keelt, kujutamaks reaalsust ja konstrueerimaks arusaamu sotsiaalsest maailmast.²⁵² Selle lähenemise kasuta-misel huvitab uurijaid nii tekst kui ka sellest väljaspool olev – analüüsitakse kirjalikes, suulistes või multimodaalsetes tekstides öeldut, kuid konstrueeritakse analüütiliselt ka mitteöeldut. Analüüsis on kesksel kohal teksti lingvistiliste oma-duste sotsiaalsed funktsioonid, mis tähendab, et vastatakse küsimusele, missugust semantilist ja ideoloogilist rolli teksti detailid ja omadused kommunikatsioonis täidavad.²⁵³ Diskursusanalüüs pole konkreetne meetod, vaid eklektiline meetodite kogum, kuhu kuuluvad erinevad analüüsistiilid, -tüübid ja -koolkonnad. Ana-lüüsimeetod tuleb uurijal endal teha sõltuvalt analüüsi eesmärkidest ja andmetest, valides ja/või kohandades konkreetsele uurimusele sobivad analüütilised lähene-mised ja vahendid.²⁵⁴

Väitekirja teises peatükis oli juttu sellest, et religioosne pöörduja kaldub omaks võtma usulises kogukonnas valitsevat diskursust ja niinimetatud kanoonilist keelt, mille kontekstis luuakse enda pöördumise narratiiv. Kuna uurimistöö autor uurib liitumise põhjusi liitujate konfessionaalset konteksti arvesse võttes, kasutas ta diskursusanalüüsi, et leida intervjueeritute kogemusjutustustest vastuseid järg-mistele küsimustele: kas 1) intervjueeritu kasutab oma konfessioonile omast usulist keelt, 2) intervjueeritu kasutab oma liitumise teekonna kirjeldamisel enda konfessioonile omast mõtestamismustrit (kas teekond oli pikk või lühike, kas liitumisele eelnes kriis või otsingud), 3) intervjueeritu kõnes esineb autobio-graafilist rekonstruktsiooni, kus on kujutatud selget pöördemomenti ja eelnenud elu kujutatakse patuse ja läbikukkununa, 4) intervjueeritu kõnes peegeldab valitseva omistamisskeemi omaksvõtt (Jumala mõju enda otsustele ja tegudele). Autobiograafiline rekonstruktsioon ja valitseva omistamisskeemi omaksvõtt on laenatud Snow ja Machaleki pöördumise indikaatorite teooriast,²⁵⁵ kus need olid

²⁵² Kalmus, V. (2015). Diskursusanalüüs. *Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas* (toim K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, T. Vihalemm) <http://samm.ut.ee/diskursusanalysys> (08.02.2019).

²⁵³ Samas.

²⁵⁴ Samas.

²⁵⁵ Vt ptk 2.6.

välja toodud kui tõendid inimese usulise pöördumise kohta. Need aspektid peegeldavad aga ka seda, kas inimene on võtnud omaks oma uue koguduse pöördumise diskursuse, sest vastavad tõlgendus- ja seletusmustrid omandatakse konfessionaalses kontekstis.

Käesoleva uurimistöö diskursusanalüüsi põhieesmärgiks oli eelmainitud Snow ja Machaleki usulise pöördumise indikaatorite tuvastamine intervjuude materjalist. Lisaks kontrollimisele, kas mainitud neli diskursust esinevad, oli autor siiski avatud ka uute diskursuste tuvastamisele, kuna nende olemasolu võis tänu mõnele varasemale uuringule eeldada. Nii näiteks leidis kinnitust Liina Eeki õigeusklikke käsitlevas doktoritöös kirjeldatud diskursus, mida Eek nimetas „tähduse otsimiseks“²⁵⁶. Mõnevõrra sarnast motiivi kohtas väitekirja autor ka intervjueritud roomakatoliiklaste intervjuudes. Tegemist oli intellektuaalsete otsingute motiiviga, mille käigus püüti leida vastuseid teatud „kesksetele küsimustele“, milleks olid põhiliselt tähduse ja mõtestatuse küsimused või teatud väärtuskonflikt ümbritseva sotsiaalse keskkonnaga. „Kesksetele küsimustele“ vastuse otsimine kui konfessionaalne diskursus vajaks siiski täiendavat kinnitust järgnevate uuringutega, kuna roomakatoliiklaste arv oli valimis ulatuslikumate järelduste tegemiseks liiga väike.

Diskursusanalüüs algas kvalitatiivse sisuanalüüsiga, mille käigus valiti intervjuudest välja need (terviklikku mõtet kandvad) lõigud, kus informant kasutas mõnda ülalnimetatud diskursiivsetest elementidest. Samuti fikseeriti, kas ja kui palju ta kasutas oma intervjuus usulist keelt. Edasi järgnes väljavalitud tekstilõikude detailsem analüüs, et selgitada, kas kasutatud mõttemuster on antud konfessionist pärit intervjueritutele tüüpiline või mitte, kas see vastab teoreetilistes allikates kirjeldatule ning konfessionaalse diskursuse esinemise puhul määratleda selle põhiskeem(id). Analüüsi tulemustest tuleb juttu järgmises peatükis.

²⁵⁶ Eek 2017, 41.

5. PÖÖRDUMISE DISKURSUS KIRIKUTE JA KOGUDUSTEGA LIITUNUTE JUTUSTUSTES

5.1. Sissejuhatavad märkused.

Diskursusanalüüs lähtus eeldusest, et konfessioonidevahelised erinevused usulise keele kasutamises ja pöördumise diskursuse olemasolus võivad olla üsna suured: teoreetilises kirjanduses ja varasemates uuringutes on kirjeldatud nähtuse esinemist evangelikaalsetes ja mõnikord ka karismaatilistes kogudustes, märksa vähem on aga viiteid konfessionaalse diskursuse esinemisele traditsioonilistes kirikutes. Liina Eek on selle esinemist täheldanud eestikeelsete õigeusklike puhul,²⁵⁷ kuid teiste Eestis tegutsevate traditsiooniliste kirikute puhul pole selle nähtuse esinemisest kuigi palju teada.

Intervjuu teises osas (esimene osa puudutas liitumise motiive) esitati informantidele täpsustavad küsimused: „Millal Teist sai kristlane? Mida see Teie jaoks tähendab? Kas kristlaseks saamine tuli järsku või on see olnud pikaajaline areng“?²⁵⁸ Küsimus „kristlaseks saamise“ kohta oli piisavalt üldine, et kõnetada ükskõik millise konfessiooni liikmeid ja mitte suruda peale intervjuuerija poolt kasutatavat terminoloogiat usulise pöördumise käsitlemiseks. Kategoriseerisin analüüsi käigus esinenud diskursiivsed elemendid järgmistesse kategooriatesse: 1) kristlaseks saamise ajaline kestvus, 2) eelneva kriisiolukorra esiletõstmine, 3) eelneva ja praeguse elu erinevus, 4) usulise keele kasutamine ja 5) Jumala sekkumise kogemine. Vastavas järjekorras on diskursusanalüüsi tulemusi järgmiste alapeatükkide all esitletud.

Mida öelda informantide üldiseloostuseks? Liitumislugudes esines ühiseid tunnuseid, mis ei sõltunud jutustaja konfessionaalsest kuuluvusest, vaid olid iseloomulikud kõigile. Nii näiteks ei leidunud 60 intervjueeritu hulgas kedagi, kes väitnuks ennast Jumalasse üldse mitte uskuvat ja vähemalt mõnikord ei palvetaks. Samuti pidasid kõik intervjueeritud ennast kristlasteks. See kehtis ka nende informantide kohta, kelle seotus kogudusega jäi nõrgaks²⁵⁹ ja kes kahtlesid oma kiriku osas õpetuslikes seisukohtades. Seega polnud valimis inimesi, kes kuuluks kogudustesse, kuigi ise usklikud ei ole ja ennast kristlaseks ei pea. Samuti oli vähe neid intervjueeritud, kellel enne liitumist puudus igasugune kokkupuude usuga. Enamik alustas oma lugu mingi usu või kirikuga seonduva mälestuse või mõttega varasest lapsepõlvest või ajast, mil tekkis huvi „teispoolete teemade“, „igavikuliste teemade“ vastu. Osa põhjendasid oma „eelsoodumust“ usule hingelise, tundliku psüühilise laadiga. Paljude esmased kokkupuuted usuga on tulnud lähedaste, tavaliselt vanavanemate, vanemate, õdede-vendade ja sõprade

²⁵⁷ Eek, 41–42.

²⁵⁸ Need täpsustavad küsimused esitati ainult vajaduse korral siis, kui informant ise sellest ei rääkinud.

²⁵⁹ Üks intervjueeritu jõudis uurimisprojekti vältel kiriku tegevusest kõrvale jääda.

kaudu. Sageli väideti usk Jumalasse või „millesegi kõrgemasse“, „teispool-
susesse“ olevat mingil määral olemas olnud juba ammu, vahel lausa lapsepõlves,
kuigi sellega ei kaasnenud tollal muutusi käitumises, kuuluvuses, maailmavaates.
Tegemist oli raskesti määratletava tundega, mis ootas „uinuvas olekus“ oma aega
ja mis mingite sündmuste või arengute tulemusena „aktiviseerus“. Toon siinkohal
tsitaatidena mõned näited intervjuudest.²⁶⁰

*Juured on, ma arvan, kauges lapsepõlves. Elu jooksul oli huvi. Viimasel ajal
jõudsin selleni, et tahan ristitud olla, tahaksin Jumalaga rohkem seotud olla. Ja
siis oligi nii. [---] Tegelikult kui ma hakkasin leerikoolis käima, siis mul oli usk
Jumalasse küll, ma sain lihtsalt selgust paljudes küsimustes. (Naine, 52, luterlane)*

*Tegelikult me (koos abikaasaga) oleme mõlemad olnud sellised, kes pole Jumalat
eitanud aga me pole nagu sidunud ennast kellegagi. [---] Ateistiks ei ole ka meil
peres ennast keegi nimetanud. (Mees, 47, õigeusklik)*

*Ma olen teadnud kogu aeg või tunnetanud, et see muu maailm on olemas [---]
tajunud, et midagi on veel. Seda miskit või midagi ma olen otsingud kogu aeg.
Lapand mingeid raamatuid või usundeid, millelgi pikemalt peatamata. [---] Mingi
nälg, rahutus on hinges olnud kogu aeg. (Naine, 32, vabakogudus)*

Liitumiseelsest kriisist rääkimine oli samuti omane erinevate konfessioonide
esindajatele. Kas see tuli aga eriliselt esile just evangeelsete ja karismaatiliste
koguduste liikmete jutustustes, nagu väidavad teoreetilised allikad? Tõepoolest,
mõnevõrra rohkem rõhutavad pöördumisele eelnenud kriisi tähtsust ka Eesti
evangelikaalsete ja karismaatiliste ning adventkogudustega liitunud. Nende
kirjeldatud kriis ei pruukinud olla tingitud välistest teguritest nagu näiteks enda
või sõbra, lähedase raske õnnetus, haigus, surm, abielulahutus, mida küll esines
ka. See kriis oli pigem hingeline: sisemise tühjuse, läbikukkumise tunne, tunne,
et elatakse sihitut ja mõttetut elu ning võõrandumine, väärtus- ja rollikonfliktid.
Samas kõikides nimetatud konfessioonide liitumislugudes kriisi ei olnud. Heaks
näiteks sellise informandi jutustusest on peatükis 7.2.1 esitatud Anna lugu. Neli-
pühilasest Anna liitus kogudusega sõbrannade mõjul ja tema loos pole vähimatki
märki läbielatud kriisist.

Üldiselt võib pidada meie liitujate lugusid väga mitmekesisteks. Kõige
suuremat variatiivsust kohtab luterlaste hulgas, kus piltlikult väljendudes „skaala“
ühte otsa jäävad need, kes kasutasid muidu luterlastele mitteomast usulist sõna-
vara ja kelle jutustamisviis oli sarnasem karismaatilise või evangelikaalse liituja
omaga, teise otsa aga need, kelle sõnavaras ja kasutatavas diskursuses oli selgelt
märgata uue vaimsuse mõju.

²⁶⁰ Intervjueeritute tsitaadid on toodud muutmata kujul kursiivis.

5.2. Kristlaseks saamise ajaline kestvus

Pealkirjas nimetatud aspekt pakkus väitekirja autorile huvi eeldusel, et see võiks tuua ilmekalt välja erinevused nende konfessioonide vahel, kus esineb järsu pöördumise diskursus ning nende vahel, kus seda ei esine. Evangelikaalsete, karismaatiliste ja adventkogudustega liitunud rääkisid enda „kristlaseks saamisest“ kui suhteliselt kiiresti toimunud muutusest. Enamasti tähistas pöördemomenti mingi konkreetne ja väga eriline sündmus või emotsionaalne kogemus, looduselamus, eriline äratundmise hetk, hingerahu kogemine, kuid mõned informandid rääkisid ka enda religioossetest, müstilistest kogemustest: kogeti Jumala puudust või kõnetamist. Nendes kogudustes, kus on tavaks päästepalvet lugeda, järgnes see sageli päästepalvele. Valimis olid mõned noored, kes olid oma lapsepõlvkodus saanud kristliku kasvatusel ehk siis usuliselt sotsialiseeritud. Kuigi antud noorte puhul ei saa eeldada järsku isiklikku pöördumist, oli ka nende narratiivides siiski mingi eriline sündmus, mis pöördemomenti tähistas. Selle järel nad ristiti. Ühe 18-aastase baptisti neiu, kes oli kasvanud usklikus perekonnas, loos tähistas näiteks pöördemomenti noortelaagris vahetult pärast päästepalve lugemist kogetud eriline ja kaunis looduselamus:

Me läksime ujuma, peale sauna. Ma olin esimene julge vettehüppaja. Ja me avastasime vees olles, et jää oli järvel peal olnud ja ma hüppasin läbi jää. See oli midagi väga erilist [---] ma kuulsin vee all, kuidas jäätükid murdusid vee all. See oli vist kõige ilusam hääl, mis ma kuulnud olen. See kõik täitis mind kuidagi eriliselt. Ja siis ma tõesti tundsin, et nüüd ma olen vist Jumala laps. Peale seda ma hakkasin tahtma Piiblit lugeda. (Naine, 18, baptist)

Seega võib järeldada, et nende kogudustega liitujad, kus eksisteerib nii-öelda normatiivne pöördumise mudel, järgivad seda oma lugude jutustamisel ka siis, kui indiviidil tõenäoliselt järsku usuliste tõekspidamiste muutumist esinenud ei ole.

Traditsioonilistest kirikutest (luteri, õigeusu, katoliku) pärinevate informantide jutustustes üldjuhul sellist järsku pöördumise sündmust esile ei tooda, kuigi on ka üksikuid erandeid. Katoliiklased ja õigeusklikud räägivad pikast otsinguperiодist, mille käigus sooviti leida lahendust mingitele eksistentsiaalsetele küsimustele või siis mõtestatuse, identiteedi, seletuse, kuuluvuse probleemidele. Selline otsinguperiод järgneb mõnikord mingile kriisiolukorrale või raskele sündmusele inimese elus, mida siiski ei tooda välja nii terava ja ulatuslikuna kui see on näiteks esimesse gruppi kuuluvate jutustajate lugudes. Rõhutatakse enda intellektuaalset huvi religioonide, ajaloo, filosoofia, vaimsete õpetuste vastu või siis vastavat iseloomutüüpi (nt „olen väga hingeline inimene ja siia ma olen nüüd lõpuks välja jõudnud“). Roomakatoliiklased tõid oma jutustustes liitumiseelsest ajast välja nii-öelda keskse küsimuse: see oli küsimus või küsimused, millele oli pikka aega väga erinevatest allikatest vastust otsitud kuni saabus äratundmishetk. Mõned neist mainisid näiteks juurdlemist moraalsete dilemmade üle või väärtuskonflikti ümbritsevaga: kuidas tulla toime maailmas, kus kõik näib olevat lubatud? Näiteks rääkis üks 27-aastane katoliiklane oma teismee küsimustest nii:

Palju asju võib elus teha, igasugu huvitavaid asju ja igasugu igavaid asju aga milleks, et mis see kaugem eesmärk nagu on? Et kindlasti see keskkond, kus ma nagu teismelisena üles kasvasin seal 2000ndate alguses üles kasvasin, muutus väga palju. Eesti ühiskond muutus nagu ise hästi palju, tarbimisühiskonnaks ja rohkem hakkas nagu prevalveerima relativistlik mentaliteet. Tekkis küsimus, et kõik on suhteline, mis siis kõige mõte on? – see oli nagu minu jaoks krutsiaalne lahendada. Kus on lootuse allikas? Miks pingutada, et olla nagu parem inimene? (Naine, 27, katoliiklane)

Või siis sarnane näide 51-aastaselt mehelt:

Ühel hetkel tekkis minu elus küpsus ja huvi mõelda nagu üldse elu üle järgi, et: mis siis saab? mis siis ees ootab? kus on taevas? Kõik on nii kaugel, midagi näha ei ole, aru ei saa. Kuidas inimene sünnib? Kõik on nii tundmatu. (Mees, 51, katoliiklane)

Roomakatoliiklased nimetavad tähtsa motiivina ka jumalateenistuse korda koos liturgia, palvete ja sakramentidega, mis andvat korrastatuse mitte ainult mõtlemisele, vaid ka tunnetele ja elulaadile. Samu aspekte pidasid olulisteks ka õigeusklikud, kuid mitte luterlased, kes nimetavad hoopis jutluse olulisust, leeri-kursust ja vaimuliku isikut. Katoliiklaste lugudes on tähtsal kohal ka lugemine ja reisid katoliiklikesse maadesse, mis said hiljem otsustavaks just konfessiooni valikul.

Luterlaste kirjeldus liitumisprotsessist sarnanes teiste traditsiooniliste kirikute liikmete omadele: kogudusega liitumist nähti kui juba olemas olnud usuliste tunnete „vormistamist“, millega omakorda kaasneb seniste mõtete ja hoiakute „intellektuaalne korrastumine“. Korduvalt kasutatakse abielu metafoori: „olen kaua liikunud selles suunas, usk tuli minusse tasapisi ja nüüd vormistasin selle suhte ära“. Liitumise motiivina toovad nemad teistest enam välja soovi saada uusi teadmisi, laiendada silmaringi, milleks pakkus suurepäraseid võimalusi leeri-kursus. Luterlik kirik seostub teistest enam ka pere- ja kultuuritraditsioonidega, kodukandi identiteediga, mistõttu see tundus olevat teistest kirikutest nii vaimselt kui ka füüsiliselt lähemal ja kättesaadavam. Sellesse kirikusse tulekul on veel üks esmapilgul üllatav motiiv, mida teiste konfessioonide puhul nii palju ei esine – see on soov saada enne surma ristitud ja hiljem kristlikult maetud. Selle motiivi tagamaad vääriskid edaspidi põhjalikumalt uurimist.

Õigeusklikud sarnanesid oma „kristlaseks saamise“ protsessi pikkuse poolest teiste traditsiooniliste kirikute informantidega. Liitumisele eelnesid samuti üsna pikad otsingud, mis päädisid „koju jõudmise tundega“, „äratundmisega“ just selles kirikus. Erilist rolli on nende puhul mänginud teatud õigeusuteemalised või kristlikku filosoofiat sisaldavad raamatud,²⁶¹ mis samuti sellise „äratundmise momendi“ esile kutsusid. Veel võlusid neid õigeusu kiriku liturgia, palved, müstilisem ja emotsionaalsem jumalateenistus, vastandina eelkõige just luterlikule

²⁶¹ Informandid mainisid näiteks Kallistos Ware „Õigeusu teed“ või Nikolai Berdjajevi raamatuid.

kirikule. Ka nemad märgivad oma lugudes reise mõju. Õigeusu maades käimisel on vaimustatud sealsetest kirikutest.

Luterlaste puhul kirjeldatud „kultuuri- ja traditsioonide järgija“ tüüpi informante tuli teiste konfessioonide puhul ette vaid üksikuid. Adventistlike, evangelikaalsete või karismaatiliste kogudustega liitumine tähistab suuremat laitmurret nii domineerivast kultuurist kui ka traditsioonilisest religioossusest ja seda tajuvad ka informandid ise. Sellist mustrit ei kohta küll sageli, aga nii mõnedki noored informandid näevad evangelikaalse või karismaatilise kogudusega liitumises vastandumist vanemate ja vanavanemate „leigele usklikkusele“, mida iseloomustatakse irooniliselt kui „pühapäeva-usklikkust“ või „jõululaupäeva-usklikkust“.

Traditsiooniliste kirikutega liitujate hulgas on üksikuid informante, kelle maailmavaate muutus on siiski suhteliselt järsk ja/või seotud mingi üleloomuliku kogemusega. Kuna puudub normatiivne jutustus selle kogemuse seletamiseks, tehakse seda individuaalselt, tuginedes erinevatest allikatest laenatud teadmistele. Mõnel juhul on aimata uue vaimuse või mõne karismaatilise koguduse mõjusid. Järgnev tsitaat on ühest intervjuust, mille andja koges raskesti seletatavat religioosset elamust, mida ta sellele järgnenud otsingute käigus hakkas seletama.

Selle kriisi olukorras ma sain ühel õhtul mingisuguse sellise väga raskesti kirjeldatava religioosse kogemuse, mille järel mu maailm muutus. Ma olin peale seda veendunud, et maailm ei ole selline, mida saab käega katsuda ja suhu toppida. Toimus selline väga järsk pöördeline kogemus mu elus, peale seda sai minust otsija. Siis ma hakkasin otsima väljundit. [---] Haarasin raamatupoest iga-sugu raamatuid. Sattusin nii-öelda New Age'i radadele. (Mees, 45, katoliiklane)

Informant ei seletanud oma kogemuse sisu põhjalikumalt, kuid tema otsingud kestsid kaua ning viisid ta lõpuks kristluse juurde.

Eelnevalt kirjeldatud kahest suuremast grupist aga jäävad eraldi metodistid. Nende hulgas oli võrdselt nii selliseid intervjuueerituid, kelle pöördumise protsess oli nii pikkuselt kui ka vormilt sarnasem adventistlike, evangelikaalsete või karismaatiliste koguduste liikmete omaga, kui ka selliseid, kelle liitumise protsess sarnanes enam luterlastega. Näiteks oli üks valimisse sattunud informant liitunud metodisti kirikuga soovist saada laulatatud ja hiljem last ristida, mis on üsna üllatav väljaspool luterlikku kirikut. Hiljem hakkas kirikus räägitav talle huvi pakkuma ja ta jäi aktiivseks koguduse liikmeks edasi. Teistest enam rääkisid värsked metodistid kuuluvusest, ühistundest ja toredatest kogudusekaaslastest. Sotsiaalne pool tundub nende puhul üldse väga tähtis olevat – mistahes põhjustel kirikusse poleks mindud, kogudusesisesed suhted on neil jutustustes väga olulisel kohal.

Eelneva kirjelduse puhul võib seega väita, et „kristlaseks saamise“ ajalise kestvuse alusel võib informandid jagada kahte gruppi: evangelikaalsete, karismaatiliste ja adventkogudustega liitunutele on iseloomulikum kiirem ja lühema teekonnaga liitumine, traditsiooniliste kirikutega (roomakatoliku, õigeusu ja luterlikud kogudused) liitunutele on omasem pikem teekond ja aeglasem liitumine. Metodistid jäävad üllatuslikult nende kahe grupi vahele.

Lühidalt kokku võttes võib öelda, et „kristlaseks saamise“ kohta käib kaks diskursust: kui vanadel kirikutel tähistab pöördumise hetk pigem pikaajaliste usuliste otsingute, kasvamise, arenemise lõpufaasi, siis uute kirikute puhul sellest alles usuline kasvamine ja arenemine algab. Samas peab siiski silmas pidama seda, et uute kirikutega liitunud hulgas oli rohkem nooremaid inimesi, kelle jaoks liitumine langes paljuski kokku nende isiklike „uute algustega“. Oma pöördumise lugu vaadatakse sageli ka laiema vaimse enesearengu kontekstis ja mõnevõrra üllatav oli avatud suhtumine tulevikku: „vaatan ja uurin, vajaduse korral otsin edasi“. See kehtib kõigisse kolme gruppi kuuluvate informantide puhul.

5.3. Liitumisele eelnenud kriisiolukorra esiletõstmine

Nagu eespool mainitud, oli liitumisele eelnenud kriis intervjueritute hulgas üsna levinud ning sellest rääkisid erinevate konfessioonidega liitunud kui sisemise muutumise algpõhjusest või vallandanud tegurist. Kriisi põhjused võib jagada kaheks: välispidistest põhjustest, nagu õnnetustest ja haigustest tingitud kriisid, ja sisemised kriisid, näiteks ärevus, depressioon, pingeseisund, stress, läbi põlemine, mõttetuse- ja tühjustunne, võõrandumine, pidetus, sihitus.

Chana Ullmann väidab, et traditsiooniliste religioonide konvertiidid räägivad enam välistest stressifaktoritest, samas kui mittetraditsiooniliste usuliste gruppide pöördujad on kogenud enam sisemisi kriise.²⁶² Mingil määral on see seos olemas ka Eesti pöördujate puhul. Evangelikaalsete, karismaatiliste ja adventkogudustega liitujate lugudesse kuulub sageli tugeva isikliku kriisi läbielamine, vahel isegi psüühiline kokkuvarisemine enne pöördumist. Selle põhjuseks on „patune elu“, mida elati enne päästetud saamist ja kuhu kuulusid väga erinevad pahed, nagu ületöötamine, stress, alkohol, tubakas, peod, sündsusetu käitumine ning vahel ka psüühilisele tervisele laastavalt mõjunud mittekristlikud vaimsed praktikad. Kokkupuude kristlas(t)ega, kes olid nendest pahedest vabad, aga siiski elurõõmsad ja vaimsetele väärtustele keskendunud, tekitas kõige suurema kriisi hetkel soovi olla nende sarnane. Usuline pöördumine leiabki aset selles kontekstis ning tähistab järsku lahti ütlemist vanast patusest elust ja uue ning parema, korralikuma elu algust.

Kriis tingis otsingud, oli liikuma panevaks jõuks. Teekond kriisist „kohtumiseni“²⁶³ võis olla indiviiditi väga erineva pikkusega. „Kohtumine“ aga tähendab kokkupuudet inimese, koguduse, sündmuse, sõnumiga, mis tähistas „aratundmist“, seletust juhtunu kohta ja uue eluperspektiivi tekkimist.

Ühel hetkel ma tegin otsuse et tahan Piibli läbi lugeda. Sellele eelnes see, et mu elu oli rööbastelt maha jooksnud ... täiesti nagu ... pikali maas. Ühel hetkel tuli

²⁶² Ullman, C., (1988), Psychological well-being among converts in traditional and non-traditional religious groups, *Psychiatry*, 51/3, 312–322.

²⁶³ „Kohtumine“ oli üks Lewis R. Rambo välja pakutud pöördumise etappidest. Rambo 1993, 168–169.

lihtsalt teadmine, et mul on vaja see Piibel läbi lugeda. Ma teadsin, et tuleb see aeg ka, et ma saan seda teha. Planeerisin sinna aega selle tegevuse. [---] Ühel hetkel ma sain selle raamatu läbi. Ja siis ma hakkasin käima nagu ühes väikses koguduses seal. (Mees, 38, nelipühilane)

Ma sain aru, et kõik on valesti minu elus. Pereelu ei läinud, tööl oli palju kohustusi, ühiskondlikke kohustusi oli ka meeletult palju. Koorem oli nii suur. Ma tundsin juba, et see karikas hakkab nagu täis saama. [---] Kõik need viimased päevad olid minu jaoks suur muutus, kui ma kohtusin ühe adventistiga. [---] Ja nüüd ma ütlen, et see oli Jumala juhtimine. Nii nagu ma selle inimesega kokku sain, mul südames tuli selline hääl, et ma tahan ka nii rahulikku elu nagu see inimene elab. (Naine, 53, adventist)

Traditsiooniliste kirikutega liitunud informandid üldjuhul ei seostanud isiklikke kriise nii otseselt pöördumissündmusega. Näiteks võis õnnetusjuhtum peres tingida muutusi, mis viisid inimese kokku mõne koguduse või kristlasega või siis tekitas see küsimusi ja mõtteid ning inimesest sai otsija. Siinkohal näiteks lõik ühe luterlasest neiu loost:

Umbes aasta tagasi suri mu üks sõbranna, sooritas enesetapu. See oli mulle väga tugev löök. Minu maailmapilt varises kokku. Sain aru, kui kaduv kõik on. Minul on pere, lähedased, on hästi läinud. Olen õnnelik. Sain aga aru, et see on nii ebastabiilne. See võib iga hetk ära kaduda. Mul ei ole siis mingit toetust, mul pole mingit ankrut. See oli väga raske aeg. Olen väga lähedane perega, emaga. Sain aru, et kui mu ema peaks ära surema, mul ei oleks lihtsalt jõudu, et edasi minna. [---] See oli katalüsaator, mis kiirendas. Seda oli vaja. (Naine, 18, luterlane)

Muidugi on siingi erandeid, näiteks selliseid luterlasi, kellele vahetult õnnetuse järel kirikust nii vaimset kui füüsilist abi pakuti, mis viis omakorda kiire liitumiseni selle kogudusega ning ka selliseid, kes pöördusid järsku isikliku elu kriisi kõrghetkel ning leidsid kirikust vaimset tuge ja uue eluperspektiivi. Kriiaspekti väljatoomise osas võiks metodistid paigutada ühele reale pigem traditsioonilistesse kirikutesse kuulujatega.

5.4. Eelneva ja praeguse elu erinevus

Evangelikaalsete, karismaatiliste ja adventkogudustega liitujatele tähistab pöördumine ja usulise kogukonnaga liitumine sageli suurt muutust isiklikus elus: uusi tõekspidamisi, teistsugust, sihipärasemat, tervemat ja karskemat elulaadi, vahel ka paremaid suhteid vanematega ning vanavanematega. Mõnikord jäävad taga-plaanile vanad, mittekristlastest sõbrad-tuttavad ja tekivad uued sõprussuhted kogudusekaaslastega. Muutust mõttemaailmas ja elulaadis peetakse koguni nii suureks, et mõnigi informant ütleb enda „uue mina“ kohta: „miski pole enam endine, olen uus loodu“. Vahel ütlevad informandid, et neil on tagantjärele raske mõista oma „endise mina“ otsuseid ja tegemisi. Seega on tegemist üsna suure identiteedimuutuse ja uue rolli omaksvõtuga.

On huvitav, et seda, millal muutus täpsemalt aset leidis, polegi väga lihtne üheselt määratleda. Osa nimetatud grupi informantidest peab „kristlaseks saamise“ hetkeks päästepalvet, osa aga ristimist. Samuti on need sündmused liitunute jaoks erineva emotsionaalse intensiivsusega. Osade liitunute jaoks on isiklikult olulisem olnud päästepalve, osade jaoks aga ristimine. Siiski tähistas päästepalve rohkem sisemist muutust ning ristimine toimunud muutuse nähtavaks tegemist teistele inimestele.

Ma arvan, et ristimine oli minu jaoks isegi olulisem kui päästepalve. Kuigi jah, ma ei kõrvutaks neid nii aga lihtsalt ristimise hetkest ma tundsin väga selgelt, et olen oma vana elu nüüd täitsa maha matnud ja ma olen nüüd uus loodu. (Mees, 24, 3D kogudus)

Ma olen aasta hiljem täiesti teine inimene. Tol hetkel ei olnud mul järsku muutust, mina olin selline kahtleja, sain päästetud alles neli kuud peale kogudusse minekut. Ma leidsin kirikus kindluse, kindluse Jumalas, õppisin Jeesust usaldama, et pimedus mu sees talle ära anda emotsionaalselt ja vaimselt. Sain hinges rahu. (Mees, 21, 3D kogudus)

Elustiili muutusest on intervjuudes üsna palju juttu. Nii-öelda kristliku eluviisi kohta on olnud inimestel palju eelarvamusi. Olles kogudusega liitumas, esitatakse endale ikkagi küsimusi selle kohta, kui palju ollakse nõus enda senisest elulaadist ja suhetest loobuma. Või vastupidi: kristlusele ja kristlastele lähenedes ei paku ühtäkki endised meelelahutused ja sõbrad enam lõbu. Peod ja senised hobid hakkavad äkki tunduma sisutühjad ja mõttetus.

Kuna esimesse gruppi kuuluvatest liitunutest on osa üsna noored inimesed, kes veel vanematekodus elavad, tuli juttu ka vanemate ja lähedaste suhtumisest liitumisse. Pinged ei ole selles küsimuses just haruldased: vanemate hoiakud varieeruvad heakskiidust kuni täieliku keelamiseni. Paaril juhul üllatas aga noorte intervjuueeritute skeptiline suhtumine oma vanemate religioossusesse: kuigi intervjuudest järeldus, et kristlusesse suhtuti kodus sümpaatiaga ja lastele anti isegi usualaseid teadmisi, ei nimeta lapsed oma kodu kristlikuks ja tunnevad kahetsust, et pole lapsepõlves saanud kristlikku kasvatust.

Traditsiooniliste kirikutega liitunud informantide lugudes sellist murrangulist lahtiütlemist vanast elust esile ei tule. Muutused mida siiski välja tuuakse, on pigem psühholoogilise toimetuleku paranemine („olen nüüd palju rahulikum kui enne“), elustiili muutusena („olen pühapäeviti varem hakanud üles tõusma, kuna käin nüüd kirikus“) või siis uue identiteedi tekkena („mul on nüüd kindel teadmine, kes ma olen. Olen nii-öelda paigas“). Elu on saanud selgema sihi ja raamid. Sageli vastavad just luterlased intervjuueerija täpsustavale küsimusele toimunud muutuse kohta siiski lihtsalt: „Eriti midagi ei ole muutunud.“

Arvan, et see ei too midagi drastilist kaasa. Huvitav on pühapäeviti kuulata päevasõnumeid, ennast sellel alal harida. Kaasa ei too midagi. Oma loomust ei muuda, kuid saad kohandada ennast. [---] Lisandub teistega arvestamist, tahad head teha, heategevust, arvestada ka kogukonnaga. (Naine, 50, luterlane)

Kui nüüd mõtlema hakata, siis väga palju polegi muutunud. Kuid üks asi, mis mulle endalegi on hämmastavalt oluliseks saanud, on pühapäeva pidamine. Olen siis üksi ja omaette – see on minu aeg. (Naine, 42, luterlane)

Jah, palju on muutunud. Suuremad muutused on sisemised, hingelised ja minu enda muutumine. Mina kui inimene, isiksus. Tunnen, et iga päev muutun, tänu Jumalale. Kui see, mida näha on, siis see, et käin iga pühapäev kirikus. (Naine, 18, luterlane)

5.5. Usulise keele kasutamine

Sotsioloogias vaadeldakse religioosseid kogukondi mõnikord subkultuuridena, millele lisaks muudele subkultuuridele omastele tunnustele on vahel iseloomulik ka oma eripärane keel. Usulisel keelel on mitmeid kognitiivseid ja sotsiaalseid eesmärke, kuid üks peamisi neist on sakraalse ja profaanse mõõtme eristamine.²⁶⁴ Niisugust religioosset keelt esines ka meie informantide kõnes, kusjuures arvestatama peab seda, et vesteldes uurimisgrupi intervjuerijatega, kes olid informantidele üldjuhul varem tundmata, võidi religioosset keelt kasutada vähem, kui oleks kasutatud kogudusekaaslastega suheldes. Mitmedki intervjueritud tundsid huvi intervjuerija konfessionaalse päritolu vastu ja ka selle vastu, kas teatud terminid või seisukohad tema jutust on intervjuerijale arusaadavad. Autor pidi mitmeid intervjueritu kasutatud termineid paluma lahti seletada ning enamasti olidki need seotud just usulise keelega.

Lisaks oma konfessioonile omasele usulisele keelele ja retoorilistele elementidele esines intervjueritavate jutus ka selliseid mõisteid ja väljendeid, mis tõenäoliselt ei tulene antud konfessiooni kultuurist ja õpetuslikest seisukohtadest, vaid mille allikas võib olla populaarne kirjandusteos, kristlik meediakanal või vaimulik. Need on muutunud populaarseks, hakanud levima ja muutunud nii-öelda käibefraasideks kas antud konfessiooni või mõnede suuremate koguduste sees. Niisuguseid ütlosti ilmnas näiteks luterlastel. Käesoleva töö käigus ei uuritud selliste väljendite päritolu ja allikaid – see oleks eeldanud palju ulatuslikumat analüüsi.

Üks tunnuseid, mis esimest (ehk niinimetatud uute konfessioonide) ja teist (ehk niinimetatud traditsiooniliste konfessioonide) gruppi omavahel selgelt eristab, on nii-öelda usulise keele kasutamise sagedus. Evangelikaalsete, karismaatiliste ja adventistlike kogudustega liitunud kasutavad seda palju rohkem võrreldes traditsiooniliste kirikutega liitunutega. Viimastest aga omakorda kasutavad seda kõige vähem luterlike koguduste liikmed, kus usulise keele kasutamist peaaegu üldse ei kohta. Luterlaste puhul näib retooriliste elementide ja keeleliste väljendite variatiivsus olevat kõige suurem. Oma usulistest tunnetest ja emotsioonidest kõnelemisel kasutatakse pea täielikult ilmalikku sõnavara. Vähesel määral kasutatakse isegi psühholoogiast pärinevat või uue vaimsuse mõjudega sõnavara,

²⁶⁴ Bayer, K. (2004). *Religiöse Sprache: Thesen zur Einführung* (Vol 2). Münster: LIT Verlag, 9–11.

näiteks: „saavutasin enesekindluse“, „sain sisemine rahu“, „kanalid läksid lahti“. Juttu on ka kaitseinglitest jne.

Olen saanud usus eneseleidmist, tuge ka. Mingi kanalid on lahti läinud, mis varem olid umbes. Asjad, millest õieti aru ei saanud, ei julgenud tunnistada. Hirmusid on palju vähemaks jäänud. (Naine, 37, luterlane)

Ühe luterlasest informandi sõnakasutus oli sarnane karismaatiliste koguduste liikmete omale. Intervjuu käigus selguski, et ta tundis suurt huvi ja sümpaatiat nende koguduste vastu ning oli neis sage külaline. Ja nagu juba öeldud, tulevad usulise keele ja retoorika kujunemisel kõne alla ka muud kogudusevälised allikad, juhul kui pöördunu jälgib näiteks kristlikke meediakanaleid, suhtleb aktiivselt teistest kogudustest pärit inimestega või on varem kuulunud mõnda teise kirikusse ning selle retoorilised muustrid oma uude kogudusse kaasa võtnud.

Ka usulise keele kasutamise poolest ei saanud metodiste liigitada kummassegi suuremasse gruppi: nende hulgas oli nii selliseid informante, kes usulist keelt kasutasid, kui ka neid, kes seda ei teinud.

5.6. Jumala sekkumise kogemine

Viies aspekt, mis uuritud usulisi kogukondi omavahel eristas, oli see, kuivõrd nende liikmed räägivad isiklikust jumalasuhtest ja Jumala mõjust oma elule. Antud aspekt, nagu varem sai mainitud, on kohandatud Snow ja Machaleki pöördumise indikaatori „valitseva omistamisskeemi omaksvõtt“²⁶⁵ järgi ja peegeldab, millisel määral näeb pöördunu oma eelnevaid elusündmusi osana Jumala „suurest plaanist“ temaga.

Adventistlike, evangelikaalsete ja karismaatiliste kogudustega liitunute lugudes kohtab rohkem lähedase ja otsese jumalasuhte taotlemist, Jumala otsest ja vahetat mõju igapäevasündmustele, tema pidevat mõju ja sekkumist ka imede ja tunnustähtede vahendusel. Kogu inimese elukäik on kulgenud Jumala suure plaani kohaselt. Liitumiseelseid elusündmusi ja „vana mina“ seletatakse ja tõlgendatakse peale kristlaseks saamist uuesti vastavalt uuele maailmavaatele. Seega esineb karismaatilistel ja evangeelsetel kristlastel ning ka adventistidel nii valitseva omistamisskeemi omaksvõttu kui ka biograafia rekonstrueerimist. Mõned ise-loomulikumat näited intervjuudest, mis illustreerivad evangeelsete kristlaste jumalasuhet:

Selle aja jooksul [informandi eluraskused] Jumal mind maha ei jätnud. Ta rääkis mulle kogu aeg, et see praegune elu on vale. [---] Järsku läks kõik selgeks ja oli nagu mingi jõud ja teadmine, et sa pead sellest välja astuma. [---] Ühel ööl lihtsalt Jumal äratas mind üles ja ütles, et nüüd, S., on aeg see asi ära teha. (Naine, 36, baptist)

²⁶⁵ Vt ptk 2.6. „Uurimistöõ teoreetiline taust“.

Mina ise pean andma ennast temale [Jumalale] töödelda. See tähendab ka minu arusaamade lihvimist. See pole kerge. [---] Oma igapäevaelus ma otsin osadust. Jumal saab mind ka otse kõnetada. Otsin just selliseid igapäevakõnelusi, kus ma annan talle oma igatsused ja Jumal vastab mulle. Ma leian selle aja lihtsalt olla temaga kahekesi. (Naine, 42, evangeelne kogudus)

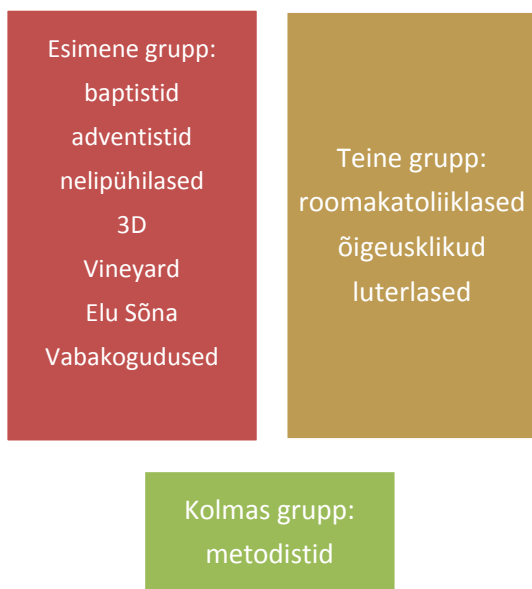
Traditsiooniliste kirikutega liitunud informantide lugudes on väga harva juttu Jumala sekkumisest igapäevaellu. Ka isiklikust jumalasuhtest ei räägita sellise detailsusega, kui esimese grupi liikmed seda teevad. Seevastu ideed „Jumala suurest plaanist“ kohtab ka selle grupi informantide hulgas. Jumala mõju enda elusaatusele nähakse üldisemas ja laiemas plaanis. Näiteks loodetakse, et ollakse peale ristimist justkui rohkem hoitud ja kaitstud. Sellist hoiakut ei väljenda ka mitte kõik selle grupi informandid. Kõige vähem kohtabki seda luterlaste hulgas. Metodistide hulgas kohtab nii esimesele kui teisele grupile omaseid vaateid enam-vähem võrdselt.

5.7. Diskursusanalüüsi kokkuvõte

Käesolev peatükk tutvustas uuringu seda etappi, mille eesmärk oli analüüsida pöördumise diskursust Eesti kristlike kogudustega liitunud pöördumisjutustustes. Autor soovis selgitada, kuidas liitunud ise kirjeldavad, selgitavad ja defineerivad seda protsessi, mille käigus neist said kristlased ja koguduste liikmed. Samuti selgitas ta, kas informantide jutustustes esineb usulise keele kasutamist, kindlat mõtestamismustrit liitumise teekonna kirjeldamisel, autobiograafilist rekonstruktsiooni, valitsevat omistamisskeemi ning kuidas erinevad nendes aspektides erinevate konfessioonidega liitunud. Eeldasin, et nende elementide kaudu tuleb kõige paremini esile konfessionaalse diskursuse olemasolu ja sisu.

Kõigis analüüsitud kategooriates jooksis „veelahe“ kahe konfessioonide grupi vahelt. Esimesse gruppi liigitusid adventistid, baptistid, nelipühilased ning evangeelsete, 3D, Vineyardi, Elu Sõna ja vabakoguduste liikmed. Teise gruppi liigitusid nii-öelda traditsiooniliste kirikute liikmed: õigeusklikud, roomakato-liiklased ja luterlased. Metodistid jäid üllatuslikult peaaegu kõigi nimetatud tunnustega nende kahe grupi vahele.

Esimese grupi ehk evangelikaalsete, karismaatiliste ning adventistlike kogudustega liitunud pöördumisjutustused varieerusid konfessiooniti sisu poolest (iga inimene ja tema lugu on ainulaadsed), kuid lugude vormis oli sarnasusi ehk seletused, mõtestamise loogika ja sündmuste järjekord oli ühe konfessiooni sees suhteliselt sarnane. Seega saab käesoleva uuringu põhjal väita, et esimeses grupis olevate konfessioonidega liitujate lood järgivad normatiivse tüüploo ehk pöördumise diskursuse raamistikku, mille vormile konstrueeritakse oma eripärane jutustus usulisest pöördumisest. Selliste normatiivsete pöördumislugude peamisi mõjutegureid ja edasikandumise vahendeid on avalike tunnistuste andmise traditsioon kogudustes.

Joonis 1. Konfessioonide jaotumine gruppidesse usulise keele kasutamise ja olulisemate pöördumise diskursuse elementide lõikes.

Sellesse gruppi kuuluvad liitunud kirjeldasid oma usulist pöördumist suhteliselt kiire ja radikaalse muutusena ning pöördumiseelset olukorda teravalt erinevana pöördumise järgsest elust. Kristlaseks saamine tähistab uue ja parema elu algust ja uut identiteeti. Vana elu aga lõppes kriisiga ja halvemal juhul varises täielikult kokku. Oma lugude rääkimisel kasutatakse usulist keelt ning lugudes on olulisel kohal igapäevane suhe Jumalaga, tema mõjud ja imeteod.

Teise grupi ehk roomakatoliiklaste, õigeusklike ja luterlaste lugudes esines märke pöördumise diskursuse olemasolust tunduvalt vähem. Roomakatoliiklaste lugudes esines intellektuaalsete otsingute motiivi, mille käigus püüti vastuseid leida teatud „kesksetele küsimustele“, milledeks olid põhiliselt tähenduse ja mõtestatuse küsimused või teatud väärtuskonfliktid ümbritseva sotsiaalse keskkonnaga. Mõnevõrra sarnast otsimise motiivi leidis ka õigeusklike lugudes. Liina Eek nimetas seda tähenduse otsimiseks²⁶⁶ ja käesoleva uurimistöö tulemusena võib antud väidet kinnitada. Nendegi lugudes oli olulisel kohal mõtestatuse ja seletuse otsimine, usuline kasvamine, elu eesmärgistamine. Kõige suurem oli variatiivsus luterlaste lugudes, kus polnud võimalik tuvastada ühtset mustrit või selliseid elemente, mis viitaks konfessionaalse pöördumise diskursusele. Mõned huvitavad metafoorid või ütlused, mida kasutati, pärinevad tõenäoliselt hoopis tuntud ja populaarsete pastorite jutlustest või kirjutistest või on silma jäänud raamatutest või mõnest TV või raadiokanalist.

²⁶⁶ Eek 2017, 41.

Traditsiooniliste kirikutega liitunute lugudes eelneb liitumisele mõnikord samuti kriis, kuid sellega ei kaasne järsku pööret, vaid see toob mugavusstsoonist välja ja tõukab usulistele otsingutele. Pöördumissündmusest räägivad vähesed nende konfessioonide informandid, enamiku jaoks oli liitumine pikaajalise rahuliku arengu finaal. Sellisel juhul pole ka järsku lahtiütlemist minevikust ega „uue mina“ sündi: kui üldse midagi muutus, väljendub see pigem elustiilis või üldisemas eluhoiakus. Tavaliselt leitakse lihtsalt, et juurde on tulnud vaimset küpsust ja hingerahu. Traditsioonilistesse kirikutesse kuuluvad informandid ei kasuta peaaegu üldse usulist keelt, oma usulisi tundeid ja hoiakuid väljendatakse sageli ilmalike terminitega. Jumala mõju endale nähakse laiemas plaanis: Jumal on suunanud tema elusaatust ja inimesel on tunne, et keegi kusagil valvab ja tema käike mõjutab, ja see annab rahu ja kaitstuse tunde.

Metodistid jagunesid antud uuringus pea kõigi aspektide osas kaheks: osa neist sarnanes oma hoiakutel rohkem evangelikaalsete või karismaatiliste kristlastega, osa oli sarnasem luterlastega. See grupp oleks vajanud kindlasti põhjalikumat käsitlemist, kuid kahjuks oli nendega tehtud intervjuusid selleks liiga vähe. Teistest palju enam rõhutasid nemad kogudusesiseste sotsiaalsete suhete tähtsust, mis on intervjuueeritute kirjeldustes väga soojad ja lähedased. Tekib küsimus: kas see võib olla üks põhjusi, miks metodisti kogudustes saavad koos olla suhteliselt erinevate vaadetega kristlased?

6. LIITUMISE MOTIIVID JA LIITUJATE TÜPOLOOGIA

6.1. Liitumise motiivide kategooriate moodustamisest

Käesoleva peatüki eesmärk on 1) tuua välja peamised põhjused, miks inimesed tänapäeva Eestis kirikute ja kogudustega liituvad, 2) luua nende motiivide põhjal Eesti kristlike kogudustega liitujate tüpoloogiat. Liitumise põhjusi on selles peatükis analüüsitud tabelis 4 toodud kategooriate kaupa. Nagu juba varem mainitud, tekkisid esialgsed kategooriad pärast teoreetilise kirjanduse läbitöötamist ning neid sai kohandatud ja muudetud KKL2015 intervjuude sisuanalüüsi käigus. Alates peatükist 6.4 on esitatud sisuanalüüsi tulemused tekkinud kategooriate lõikes. Igas peatükis on KKL2015 sisuanalüüsi tulemusi võrreldud EUU2015 vastavate tulemustega, saamaks teada, kui levinud on need motiivid kogudustega liitunute seas. Samuti on liitumise põhjusi võrreldud tagasivaatavalt väitekirja teoreetilise osa seisukohtade ja teiste Eesti autorite uurimistulemustega. Järgmine tabel annab ülevaate analüüsikategooriate sisust.

Tabel 5. Kvalitatiivse sisuanalüüsi tulemusel moodustunud kategooriad.

Kategooria nimetus	Kategooria sisu
1. Peretraditsioon ja rahvuskultuur	– seotus rahvuslike traditsioonide, rahvuskultuuri ja -identiteediga – suguvõsa ja peretraditsioonide mõju (nt. vanavanemate vahendusel) – soov kiriklike talituste kui ilusate traditsioonide järele (nt. soov last ristida, leer, laulatus) – usuline sotsialiseerimine, lapsepõlvkodu mõju
2. Õpetus, kultuur ja vaimulaad	– konfessiooni õpetuslikud seisukohad – palved, sakramendid, jumalateenistuse laad – esteetilised küljed, muusika, arhitektuur jne. – organisatsioonilised karakteristikud, väline imago, ajalugu
3. Inimestevaheliste suhete mõju	– pereliikme, sõbra, tuttava, kolleegi, naabri, sümpaatse inimese eeskuju ja mõju – abikaasa mõju – vaimulik, misjonäri, koguduse töötajaja mõju
4. Mõtestatuse ja hingerahu otsingud	– vastused eksistentsiaalsetele küsimustele, eesmärgid, väärtused, identiteet, eetika ja moraali küsimused, soov transtsendentse, püha järele, „kas see ongi kõik?“
5. Kriiside, eluraskuste mõju	– õnnetused, katsumused, mured, psühholoogiline kriis – vahetu abi ja toetus kristlas(t)elt
6. Usuline kogemus	– otsingud ja liitumine usulise, müstilise kogemuse ajal
7. Uue vaimsuse kogemus	– uue vaimsuse miljööst tulnud liitujad
8. Karismaatilise elamuse otsingud	– karismaatiliste kogemuste otsingutel liitunud
9. Identiteedi ja kuuluvuse otsingud	– soov luua, tugevdada identiteeti – soov grupikuuluvuse, tihedate sotsiaalsete suhete järele

Põhjusi, miks inimesed kogudusega liituvad, on tavaliselt enam kui üks. Motiiv, mis ühe inimese jaoks võib olla liitumise foon, võib teise jaoks olla katalüsaator. Näiteks tõlgendatakse sedasi erinevaid kriisiolukordi: mõne inimese usulised otsingud algavad kriisikogemusest, samas kui teise jaoks on see „viimaseks piisaks karikas“. Tihti ei olegi indiviidi puhul võimalik eristada nii-öelda liitumise eeldusi ja tõukejõudu, mistõttu on käesolevas uurimistöös püütud selgitada, milline motivaator oli liitumisel kõige olulisem ja millised mängisid väiksemat rolli.

Lisaks pöördumise motiividele on käesolevas peatükis pakutud välja ka liitujate tüpologia. See tekkis EEU2015 ja KKL2015 käigus selgunud liitumise motiivide võrdlemisel Loflandi ja Skonovdi pöördujate tüüpidega.²⁶⁷ Esmalt jagunesid KKL2015 60 informanti domineeriva liitumismotiivi alusel nelja põhigrupi: 1) intellektuaalne, 2) afektiivne, 3) kriisi tulemusena liituja ja 4) traditsioonikeskne liituja. Kaks esimest gruppi, intellektuaalne ja afektiivne, tekkisid vastavate kategooriate („õpetus, kultuur ja vaimulaad“ / „mõtestatuse ja hinge- rahu otsingud) ning („inimeste mõju“) alla liigitunud motiivide võrdlemisel Loflandi ja Skonovdi mudeliga. „Peretraditsiooni ja rahvuskultuuri“ aga Loflandi ja Skonovdi mudel ei kirjeldanud ning „kriisi mõju“ osutus uuringu käigus nende mudeli „eksperimentaalse pöördujaga“ võrreldavaks vaid osaliselt,²⁶⁸ mistõttu tuli viimast kahte põhigrupi Eesti olustikule vastavaks kohandada. Nii tekkisid kolmas põhigrupp „kriisi tulemusena liituja“ ja neljas põhigrupp „traditsiooni- keskne liituja“.

Lisaks põhigruppidele tekkis muude oluliste karakteristikute alusel veel neli niinimetatud segagrupi: 5) usklikust kodust pärit liituja, 6) uue vaimsuse kogemusega liituja, 7) karismaatilisuse otsija, 8) müstiline pöörduja. Seega, domineeriva liitumise motiivi järgi jagunesid informandid esmalt põhigruppidesse, seejärel aga osa neist täiendavate liitumismotiivide või tunnuste alusel veel

²⁶⁷ Lofland, Skonovd 1981, 373–385.

²⁶⁸ Kogumikus „Kuhu lähed, Maarjamaa?“ kasutas väitekirja autor selle grupi nimetusena Loflandi ja Skonovdi teooriast tulenevalt „eksperimentaalne pöörduja“. KKL2015 andmete süvendatud uurimisel selgus, et Eesti liitujate puhul on „eksperimentaalse pöörduja“ nimetus mõneti ebatäpne ja seetõttu otsustas ta käesolevas väitekirjas kasutada terminit „kriisi tulemusena liitujad“. Loflandi ja Skonovdi mudel on välja töötatud uusreligioossete liikumistega liitujate uurimisel, kes antud liikumisse pöördudes justkui katsetavad, kuidas usk võiks neid nende probleemides aidata. Selline eksperimenteerimise motiiv ei tulnud KKL2015 liitujate intervjuudest välja, kuid kogudusest eemale jääjate uurimisel (vt Kikerpill, K. (2011). Usu osatahtsus noorte elus ja nende kogudusest lahkumise põhjused Tartu Kristliku Risttee Koguduse näitel. Tartu Teoloogia Akadeemia lõputöö, 27–28) oli retrospektiivselt võimalik kindlaks teha, et mingil määral siiski tuldi kogudusse „katsetama“, kas näiteks peale ristimist või päästepalvet liitunu elus midagi paremaks muutub, ja kui ei muutunud, siis pettuti. Mõneti on siiski see küsimus praegu ebaselge ja antud terminist oli kindlam loobuda. „Eksperimentaalse pöörduja“ terminist on teoreetikud kritiseerinud ka kui hoiakulist, kuna see laseb antud tüüpi pöördumisel paista ebasirana.

segagrupidesse. Seega võib üks informant kuuluda mitmesse gruppi, näiteks afektiivne pöörduja olla ka karismaatiliste pöördujate segagrupis.²⁶⁹

Tuleb silmas pidada, et liitumise tüpoloogiate puhul on suuresti tegemist ideaaltüüpiliste olukordadega, mida tegelikku ellu ei saa ühele üle kanda. Ka KKL2015 puhul oli informante, kelle liigitamine on üsnagi problemaatiline. Nii näiteks on mitu Loflandi ja Skonovdi mudeli järgi „intellektuaalset pöördujat“ kogenud ka ilmutust või tugevat kriisiolukorda, mis on tinginud järgnevad pikaajalised usulised otsingud. Informantide jaotus on seega teatud määral tinglik: otsustatud on motiivi järgi, mis nende puhul domineerisid ja nende lugu iseloomustasid.²⁷⁰ Gruppide sisu on täpsemalt iseloomustatud peatükis 6.5.

6.2. Kogudustega liitumise põhjused EEU2015 järgi

EEU 2015 käigus uuriti nendelt, kes olid vastanud, et on mõne koguduse liikmed, miks nad liitusid just selle kiriku või usuliikumisega. Nagu varem mainitud, ei tulnud vastusevariandid päris „tühjalt kohalt“, nimelt on sellised motiivid selgunud Eestis ühe varem tehtud uuringu²⁷¹ käigus ja enne olemas olnud informatsioon lihtsustas mõnevõrra võimalike motiivide väljapakkumist. Seda, et väljapakutud vastusevariandid katsid hästi võimaliku variatiivsuse, näitas asjaolu, et EEU2015 respondendid ei soovinud ise loetelu täiendada.

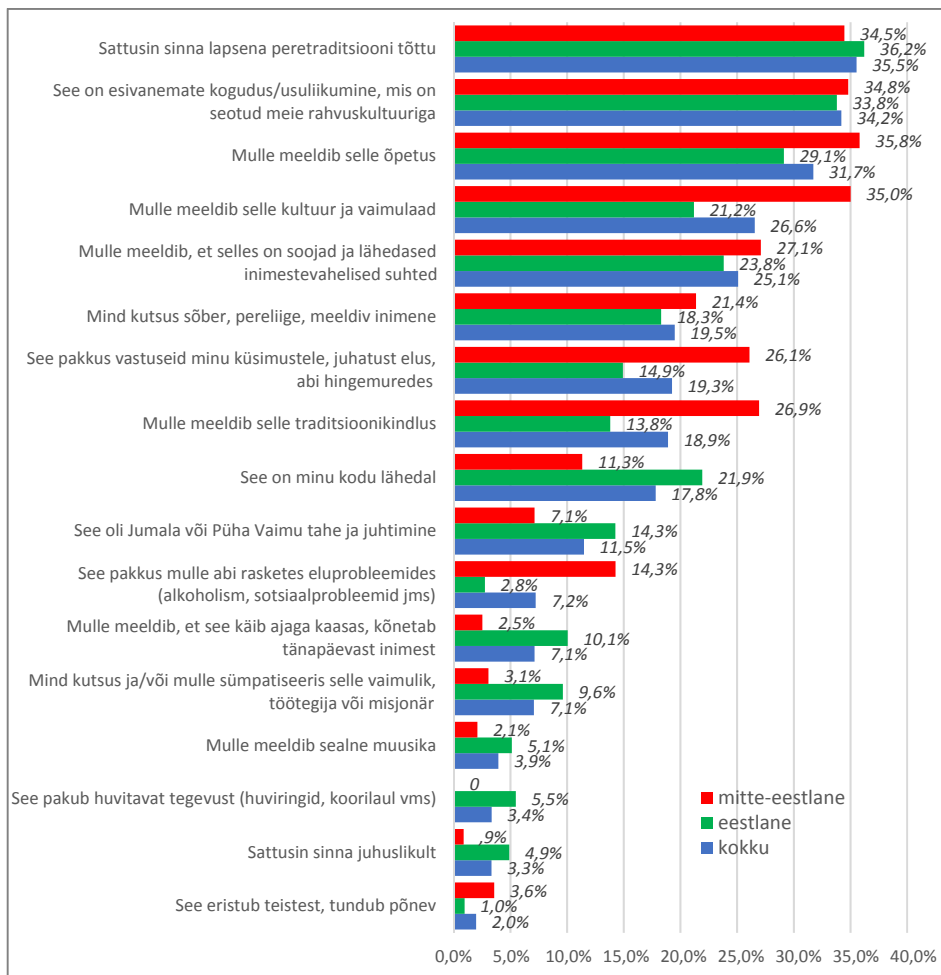
Nagu graafikult näha, peavad vastajad kõige tähtsamateks motiivideks antud koguduse või usuliikumisega liitumisel peretraditsiooni ja seotust oma rahvuskultuuriga. On tähelepanuväärne, et need kaks motiivi on ühtviisi tähtsad nii eestlaste kui mitte-eestlaste jaoks. Järgmised kaks motiivi – õpetuse, kultuuri ja vaimulaadi meeldivus – tulevad juba märksa selgemini esile mitte-eestlaste rühmas, kellest põhiosa on venelastest õigeusklikud. Soojad ja lähedased inimestevahelised suhted ning liitumine sõbra, pereliikme, meeldiva inimese mõjul on mitte-eestlaste hulgas veidi enam esindatud, kuid siiski olulised ka eestlastest koguduseliikmete motiivide hulgas. Küll on aga mitte-eestlaste jaoks tähtsamad järgmised kaks motiivi. Esiteks, see kogudus pakkus vastuseid inimese küsimustele, juhatust elus ja abi hingemuredes ning teiseks, vastajale meeldis antud kiriku traditsioonikindlus. Rohkem eestlastele omane motiiv „see on minu kodu lähedal“ on ilmselt seletatav luterlike maakirikute liikmete vastuste osakaaluga. Eestlaste hulgas on rohkem esindatud ka motiiv „see oli Püha Vaimu tahe ja

²⁶⁹ Seetõttu on arvuliselt kirjeldatud vaid põhigruppe. Kõigi segagruppide kohta ei ole arvu välja toodud, mistõttu on põhi- ja segagruppide liikmete üldsumma suurem 60-st.

²⁷⁰ Kilemit, L. (2016). Kiriku/kogudusega liitumise põhjustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 94.

²⁷¹ Liina Laasi (Kilemit) ja Anu Rentel viisid 1995. aastal Tartus oma lõputöö raames läbi uuringu, mis selgitas kirikute ja kogudustega liitumise motive. Vt Laasi (Kilemit), L., Rentel, A. (1995). Kirikutega liitumise põhjustest. Lõputöö. Tartu. Selle töö järeldest oli kasu EEU 2015 ankeeti ettevalmistaval asjatundjate komisjonil ankeedi küsimuse K17 vastusevariantide sõnastamisel.

juhtimine“. Mitte-eestlased on kirikust saanud rohkem konkreetset abi, näiteks sotsiaalabi või toetust alkoholismiprobleemidega toimetulekul. Kui mitte-eestlased hindasid kõrgelt oma koguduse traditsioonikindlust, siis eestlased hindavad mitte-eestlastest enam, et nende kogudus käib ajaga kaasas ja kõnetab tänapäeva inimest. Eestlased on rohkem nimetanud liitumise motiivina ka seda, et neid kutsus kogudusse või neile sümpatiseeris vaimulik, töötaja või misjonär. Ülejäänud motiivid olid aga vähem esindatud.

Joonis 2. Koguduse või usuliikumisega liitumise põhjused EEU2015 alusel²⁷². Vastajad rahvusühenda kaupa ja koos; toodud on vastuste jaotumine protsentides; joonisel on ainult nende vastajate tulemused, kes vastasid eelnevalt jaatavalt küsimusele „Kas Te kuulute mõnda kogudusse või usuliikumisse?“²⁷³ N = 207.

²⁷² EEU2015, küsimus K17: „Mis oli peamiseks põhjuseks, miks Te liitsite just selle koguduse või usuliikumisega?“

²⁷³ EEU2015, küsimus K13.

6.3. Liitumise aeg

EUU2015 ja KKL2015 valimitesse kuulunute kogudustega liitumised on suures osas toimunud erineval ajal ja erinevates ühiskondlikes oludes. Nagu 3. peatükis juttu oli, näitasid EUU2015 andmed, et küsitlusele eelnenud kahel aastal oli kirikutega liitujaid vähe kõigis vanuserühmades ning selliseid noori ei sattunud valimisse üldse. Järgmises kahes vanuserühmas oli kõige enam liitumisi leidnud aset rohkem kui 20 aastat enne küsitluse toimumist. Tegemist on tõenäoliselt 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse niinimetatud usubuumi ajal liitunudega. Rohkem kui 20 aastat tagasi liitus 30–49-aastastest vastajatest 39% ja 50–74-aastastest vastajatest 63%. Ilmselt on suur osa vanema vanuserühma vastajatest lapsena ristitud.

KKL2015 informandid seevastu olid peamiselt liitunud viie aasta jooksul enne küsitluse läbiviimist ehk siis vahemikus 2010–2015. Intervjuu käigus selgus, et osa neist oli siiski olnud lapsena ristitud (mõned ka leeritatud) või siis usubuumi ajal liitunud, kuid peatselt peale seda kirikust kõrvale jäänud ning ülalnimetatud ajavahemikus uuesti liitunud oma praeguse kogudusega. Seega aitasid vanemate informantidega tehtud intervjuud tõlgendada hästi liitumise aja kohta käivaid EUU2015 tulemusi.

Järgnevalt on toodud tabel, millest nähtub 1) informantide arv vanusevahemike kaupa intervjuu läbiviimise ajal 2015, 2) informantide sünniaastad vanusevahemike kaupa, 3) informantide vanusevahemikud usubuumi aastal 1988, mil ristimiste ja leeritamiste arv oli saavutamata kõrgpunkt ja 4) praegune vanusevahemik.

Tabel 6. KKL2015 informantide jaotumine vanuse järgi.

Vanusegrupp 2015	Informantide arv	Sünniaasta	Vanus 1988	Vanus 2019
kuni 20	6	1995 ja hiljem	polnud sündinud	kuni 24-aastased
21–30	18	1985–1994	kuni 3-aastased	25–34-aastased
31–40	11	1975–1984	4–13	35–43
41–50	15	1965–1974	14–23	44–53
Üle 50	10	1965 ja varem	Üle 23	Üle 53

Kuigi paljudel noorematel informantidel puudusid isiklikud mälestused usubuumi ajast, tuleb selle „jälj“ välja isegi nende intervjuudest. Nimelt on tegemist juba buumiaegsete liitujate lastega, kelle vanemad olid tulnud kirikusse just siis ning lasknud ristida nii ennast kui oma väikseid lapsi. Seega on Eesti kristlikule maastikule tulnud uus põlvkond, kellel puuduvad kogemused nõukogudeaegse ateismipoliitikaga. Nad on kasvanud pluralistlikus ja demokraatlikus ühiskonnas, kus usku küll institutsionaalselt ei vaenata, kuid kus argitasandil elavad edasi paljud nõukogude ajast pärinevad eelarvamuslikud hoiakud usklike suhtes.

Ka paljude keskealiste informantide religioonihuvi ja esimene kokkupuude kirikuga on alguse saanud just buumiaastatest: mainitakse ristimist, leeritamist sageli perekondade kaupa, piiblikursusi, loenguid, Jeesuse elust kõnelevat filmi,²⁷⁴ „Piiblitlugude“ raamatut ehk helesiniste kaantega lastepiiblit,²⁷⁵ põnevuse pärast erinevate koguduste küllastamist, kättesaadavaks muutunud raamatuid usust jne.²⁷⁶ Kuigi paljude värskelt liitunute jaoks jäi tollane kohtumine kiriku ja kristlusega põgusaks, oli ühte informanti parafraseerides „seeme pandud idanema“. KKL2015 käigus uuritute puhul tähendas see eelkõige seda, et usk Jumalasse oli tekkinud, samuti olid omandatud esmased teadmised religiooni ja kirikus toimuva kohta, mis võimaldas usuliste tunnete ja vajaduste intensiivistumisel taas kiriku juurde naasta.

Kuigi paljud usubuumi ajal liitunud jäid 1990. aastatel koguduste aktiivsest tegevusest taas kõrvale, jättis tollal tekkinud kontakt valmisoleku teatud tingimustel kiriku juurde taas tagasi pöörduda. Vähemalt oli neil rohkem teadmisi kirikus toimuva kohta ning vähem eelarvamusi ja tõrkeid kui nendel, kes kirikuga kokku polnud puutunud.

Olin õrnas varateismelises eas, kui Eesti Vabariigi tulekuga tuli suur puhang: usuline ärkamine. Ma sattusin ühte klassi tüdrukuga, kellega sain kiiresti sõbrannaks. [---] Temaga koos hakkasin käima kirikus ja pühapäevakoolis. Aga samas minu sisetunne ütles, et selle vabakoguduse vaated mulle ei sobi. Need tekitasid minus sisemise konflikti ja ristimiseni ma seal ei jõudnud. Vahepeal läksid meie teed lahku ja ma kaugesin kirikust. Aga selline teadmine ja pisik oli minu sees. See oli mind ikkagi puudutanud ja elu muutnud. Uuesti kirikusse pöördumisel oli otsustavaks üks väga suur kriis minu elus, kus ma ise ei osanud mitte mingil moel lahendust leida. (Naine, 37, luterlane)

Sageli toimus uus liitumine juba mõne teise konfessiooniga. Uus usuliste otsingute algus oli seotud kas mingite elus tekkinud kriisidega või informandi vanusest tulenevate muutustega tema elustiilis ja mõttemaailmas. Nii näiteks nimetati vahepealse kirikust kõrvale jäämise põhjusena argielu kohustusi, suurt töökoormust ja eelkõige laste sündi. Nüüd, kui lapsed on suureks kasvanud ja kodust lahkunud, leitakse taas rohkem aega oma soovide ja vajaduste jaoks. Ka vanus soosib igavikuliste, religioossete küsimustega tegelemist. See sobib väga hästi

²⁷⁴ Film, millele informant L9 viitab, on Luuka Evangeeliumi põhjal 1979. aastal tehtud film „Jeesus“, režissöörid John Krish ja Peter Sykes, nimiosas Brian Deacon. Seda filmi näidati 1990. aastate alguses Eesti kinodes ja levitati hiljem – tegelikult levitatakse veel praegugi – salvestisena. Lisaks kinodele käis eraldi meeskond filmi koolides ja rahvamajades näitamas.

²⁷⁵ Siinkohal on mõeldud Eestis 1992. aastal välja antud raamatut „Piiblitlood“, mille autorid on Borislav Arapovitš ja Vera Mattelmäki (tõlkijad J. ja M. Mugam). Selle raamatu olulisus tuleb välja ka Eva Mõtte läbiviidud intervjuudest. Raamatut mainisid paljud tema poolt intervjuueeritud noored. Vt Mõtte 2007, 138.

²⁷⁶ Kilemit 2016, 94–95.

kokku James Fowleri usuastmete teooria „sidusa usu“ tasandil toimuvate muutustega.²⁷⁷

Kui sündis meie õde, vanaema arvas, et võiks meid ära ristida. Meil ei olnud midugi selle vastu midagi. Õe käest midugi ei saanud küsida, sest tema oli beebi. Mina olin 15. 1993. aastal olen ma ristitud. [---] [Praegune liitumine] tundus loogiline jätk ja õige aeg olevat. Lapsed on juba suuremad ja on enda jaoks rohkem aega. (Naine, 38, luterlane)

Seda, et buumiaegsed kokkupuuted kirikuga on avaldanud suurt mõju kogudustega liitumisele, näitab ka Eva Mõtte uurimus. Ligikaudu pool tema valimist (usuliselt otsivatest tudengitest) sai siis kristlikku kasvatust ning õpetust kas pühapäevakoolis, leeris või mõlemas korraga, seega tuleb just tollast usuharidust arvesse võtta olulise tegurina, mis hilisemas elus on aidanud huvi religiooni vastu alal hoida.²⁷⁸

Valimisse sattus ka paar sellist informanti, kelle huvi kristluse vastu oli olnud pikaajaline, kuid kes ei soovinud usubuumiaegse massilise liitumisega kaasa minna ning liitusid alles enne intervjuu läbiviimist.

Keskkooli ajal, siis ma käisin hästi palju erinevates kirikutes. [---] Ühel hetkel, kui see asi läks popiks, siis mul see asi langes nagu ära. Siis ma olen väga palju mõelnud igasugu kõiksuse ja absoluutse tõe peale. Ega me selleni ei jõua ja võib-olla see kirik ka selleni ei vii aga see on nagu karkassiks. Olen sinnani [kiriku ja usuni] jõudnud iseenese sees. (Mees, 47, õigeusklik)

Lea Altnurme, kes uuris oma doktoritöös eestlaste religioossuse muutumist 20. sajandil, täheldas, et religioossete muutuste dünaamika avaldub põlvkondade kaupa. Vanem põlvkond, kes oli sündinud ja koolihariduse saanud eelmisel iseisvusajal, mäletas usku veel kui normi ning kujunes ka religioosseks peamiselt kasvukeskkonna mõjul. Nõukogude ajal muutus religioon aga normist alternatiiviks ning usklikuks kujuneti üha enam isiklike otsingute tulemusel.²⁷⁹ Nõukogude ajal oli usk üks vastandumisvõimalusi kehtivale korrale ning sellesse pöörduti otsingute käigus. Eesti Vabariigi taasiseseisvumise järel aga otsiti religioonist lahendusi isiklikele probleemidele. Elulugudesse sügenes süngretismi, kristliku müüdi mõju ja luterlik mentaliteet nõrgenesid, samas tugevnes uue vaimsuse mõju. Ühistele välistele autoriteetidele suunatus asendus püüdlustega isiklikele ja sisemistele kogemustele.²⁸⁰

Altnurme toob intervjuudest esile olulisi usulisi otsinguid ja pöördumist puudutavaid tähelepanekuid: usuline sotsialiseerimine kodus ja vanemate mõjul

²⁷⁷ James W. Fowler kirjutab, et sellel astmel on täheldatav usuliste tunnete intensiivistumine ning suureneb tõenäosus uueks usuliseks „ärkamiseks“. Vt Fowler, 201–216.

²⁷⁸ Mõtte 2007, 137.

²⁷⁹ Altnurme 2006, 291.

²⁸⁰ Samas, 291.

on muutunud 20. sajandi keeristes väga erandlikuks,²⁸¹ niinimetatud usuturg, mis on laienenud ja mitmekesistunud Läänest tulnud religioossete ühenduste ja ideede ning praktikatega teevad usulise otsija teekonna keerulisemaks, kuna nõuab temalt aktiivset tegelemist religioossete küsimustega.²⁸² Sageli liiguvad usulised otsijad nii kultuslikus kui kristlikus miljöös ja otsingute aeg võib olla väga pikk.²⁸³

KKL2015 intervjueeritute hulgas ei ole enam seda põlvkonda, kes sai lapsepõlve kasvatuse ja hariduse enne Teist maailmasõda. Kõige vanem vanuserühm esindab nõukogude ajal sündinud ja kasvanud põlvkonda. Vähesel määral mäletab nõukogude perioodi ka eelviimane vanuserühm, peamiselt läbi lapse või nooruki silmade. Nõukogudeaegsetest usulistest otsingutest ja nende põhjustest on vanemate informantide intervjuudes vähe juttu. Näiteks kirikus käimist kui teatud protesti valitseva võimu vastu mainisid vaid mõned intervjueeritud. See on ka mõistetav, sest kui liitumine toimus alles 21. sajandi teisel kümnendil, polnud usulised otsingud nende inimeste puhul siis veel teemaks.

Suur osa informantidest esindab nii-öelda uut, 21. sajandi alguse kristlaste põlvkonda, kellel on mõneti teistsugune isiklik ja sotsiaalne taust ning kasvu-tingimused, erinevad eesmärgid ja väärtused ning see mõjutab vaieldamatult ka nende liitumise motiive. Etteruttavalt võib öelda, et Altnurme poolt täheldatud trendid, nagu pikad otsingud usuturul, liikumine uue vaimsuse ja kristliku miljöö vahel, suunatus isiklikele ja sisemistele küsimustele, on ilmselt veelgi süvenenud. Kodust kristliku kasvatuse saanud oli valimis väga vähe, küll aga leidus neid, kelle vanematel endal olid usulised otsingud käimas. Mälestus nii-öelda kristlikust vanaemast on enim vanematel vanuserühmadel, nooremate informantide puhul kerkib aga esile kristliku kooli, pühapäevakooli või noortelaagri kogemus. Vastandumise asemel valitsevale võimule võib religioosne eluhoiak tähendada aga noorema põlvkonna silmis hoopis vastandumist väärtusrelativismile, seksuaalmoraali lõtvusele või konsumerismile. Ülejäänud suundumustest tuleb juttu konkreetsete liitumise motiivide juures.

6.4. Kogudustega liitumise põhjustest KKL2015 järgi

6.4.1. Kategooria 1: peretraditsioon ja rahvuskultuur

EUU2015 alusel sattus enim vastajaid ehk 35% sellesse kirikusse või kogudusse, kuhu ta praegu kuulub, lapsena peretraditsiooni tõttu ehk siis nad on selle kiriku liikmed, kuhu kuulusid juba nende vanemad või vanavanemad ning kus nad ka ise paljudel juhtudel juba lapsena ristiti. See võib tunduda esmapilgul olevat vastuolus eespool esitatud väitega, et religioosne sotsialiseerimine on tänapäeva Eestis väga erandlik. Siinkohal peame aga silmas pidama, et antud küsimus ei

²⁸¹ Samas, 230, 232–233.

²⁸² Samas, 234.

²⁸³ Samas.

mõõda perekondliku religioosse sotsialiseerumise ulatust, vaid pigem traditsioonide ja rahvusliku identiteedi mõju konfessiooni valikule. Küsimus on sõnasutatud nõ konfessionaalse kuuluvuse keskselt („miks Te liitusite just selle kiriku või usuliikumisega?“). Paljud vanemaealised vastajad ristiti lapsena selles kirikus, kus olid ristitud nende vanemad või vanavanemad, kuid ristimine (leeritamine) iseenesest ei tähenda seda, et neid oleks kodus usuliselt sotsialiseeritud. Usulise sotsialiseerimise all on autor pidanud silmas laste sihipärast ja järjekindlat kristlikku kasvatamist, mille käigus laps omandab usulised teadmised, hoiakud, arusaamad ja võtab selle käigus omaks ka vastava maailmavaate. Et me sellises ulatuses kristlikust kasvatuses peredes Eesti puhul rääkida ei saa, kinnitab ka EEU2015. Selle käigus vastas küsimusele „Kas te saite oma lapsepõlvkodus usulisi teadmisi?“ vaid 14,1% et sai neid „küllalt palju“²⁸⁴.

Peaaegu sama paljud ehk 34% pidasid liitumise põhjusena oluliseks, et see on esivanemate kirik või kogudus, mis on seotud vastaja rahvuskultuuriga. Kahe peamise motiivi tõlgendamisel tuleb pidada silmas seda, et 207 vastajast 127 olid eestlased ja 80 mitte-eestlased. Eestlastest omakorda olid ligi 60% luterlased ja mitte-eestlastest üle 80% õigeusklikud.²⁸⁵ Kiriku seotus rahvuskultuuriga oli motiivina tugevalt esindatud EEU2015 vastajate seas, kuid KKL2015 intervjuudes jäi see teiste motiividega võrreldes märksa tagasihoidlikumale kohale.

Seos rahvuskultuuriga. On huvitav, et kiriku/koguduse seotus rahvuskultuuriga on eestlastest ja mitte-eestlastest vastajatele küsitlusuuringu põhjal võrdselt olulised. Õigeusu kiriku ja vene kultuuri seotust on harjutud pidama üheks vene laste suurema usklikkuse põhjuseks ja seetõttu võis eeldada, et see peegeldub ka meie uuringus. Eestlaste puhul see aga esmapilgul nii ootuspärane ei ole, kuna mitmed autorid on rääkinud eestlaste vastuolulisest suhtumisest kristlusesse, isegi kristlusevastasest rahvuslikust narratiivist.²⁸⁶ Siin tuleb seletuse leidmiseks vaadata esmalt, millal liitumine aset leidis. Kuna üsna palju on valimis 1980. aastate lõpu ja 1990. aastate alguse usulise elavnemise aegseid liitujaid, mil rahvusteadvuse, ajaloo ja traditsioonidega seotud teemad olid ühiskonnas eriliselt päevakorras, seletab osaliselt see rahvuskultuuriga seotud motiivi. Kvalitatiivuuring aga selgitab tollaegsete värske luterlaste suhet antud teemasse – seotus rahvuskultuuriga ei ole pöördumise kui sellise põhjuseks, küll aga põhjendatakse sellega konfessiooni valikut. Eelkõige tuleb see sisse sellistes kategooriates nagu „ilusate peretraditsioonide jätkamine“, „eestlase iseloom ja psüühiline laad“, „rahulikkus, lihtsus, arusaadavus“, „harjumuspärasus, läbi põlvete tõestatud sobivus“, mida üldjuhul töid välja luterliku kirikuga liitujad. Uuring KKL2015 näitab seega, et luterlus on

²⁸⁴ EEU 2015, küsimus K19: „Kas Te saite oma lapsepõlvkodus usulisi teadmisi?“ Vastusevariandid olid: „jah, küllalt palju“, „jah, veidi“, „ei saanud“, „raske öelda“. Vastaja sai valida ühe vastusevariandi.

²⁸⁵ Kuna võrreldavad grupid on üsna väikesed, tuleks statistiliste järelduste tegemisel olla ettevaatlik.

²⁸⁶ Vt nt Karo, K. (2007). Rahvuslikud narratiivid ja religioon. *Mitut usku Eesti II* (toim L. Altnurme), 13–27.

vastajate teadvuses rahvuslusega seostatav ning võib oletada, et käibel ei ole mitte ainult üks narratiiv rahvuse ja religiooni suhtest, vaid mitu. Mõned näited informantidelt:

Luterlus on eestlasele kõige lähedasem, meie kultuuri ja ajaloo seotud ja kõige lihtsamini ka arusaadav. Omastatav, kõige lähedasem meile. On seotud meie rahvakalendri päevadega ja kõigega. Loogiline valik. Selle tõttu sai niimoodi otsustatud. [---] Luterlus on oma, omas keeles. Mis on ka väga tähtis. Minu jaoks sobib selline peavoolu asi. (Naine, 35, luterlane)

Luteri kirik sobib meile, eestlastele. [---] See luteri kirik sobib mulle nagu rohkem. Lihtsus ja ... see tundus ajalooliselt ka oluline, Eesti oma kirik. Vabadussõjast tulid tagasi ja tegid oma kiriku, see on meie kirik, noh. (Mees, 36, luterlane)

Seega on luterliku kirikuga liitumise motiivide puhul märgata teatud rahvakirikliku tendentsi olemasolu. Ühe informandi puhul ilmnes ka omamoodi kultuurilise õigeusu fenomen. Nimelt oli tegemist setuga, kes küll ei saanud lapsepõlvkodust kristlikku kasvatust, kuid osales sageli koos perega õigeusu pühade tähistamisel. Hilisemad isiklikud usulised otsingud viisid ta siiski teise konfessiooni rüppe.

Me käisime seal kirikus aga see kirikus käimine piirdus sellega, et nii nagu õigeusus ikka, tehti võileivad kaasa ja kalmu peal söödi. Käisime surnuaias ära ja panime küünla. Kodus oli pühasenurk. Emal olid ikoonid seinale peal. [---] Mingit isiklikku tunnet (seoses sellega) ei tekkinud. Kuigi me käime kirikus. Tseremoonia – kõik käivad, peretraditsioon, selle piirkonna traditsioon, kogukonna traditsioon. (Naine, 53, adventist)

Seos peretraditsioonidega. Selle alakategooria all on mõeldud eelkõige austust ja huvi eelmiste põlvete traditsioonide ja eluhoiakute vastu, mitte niivõrd uuritute endi vahetut (religioosset) kasvukeskkonda. Ühe informandi (naine, 50, luterlane) luteri kiriku liikmeks saamise loo keskmes on tema huvi oma perekonna juurte ja ajaloo vastu, kus on selge koht kristlikul elulaadil, vastavate tähtpäevade, pühade ja isiklike sündmuste tähistamisel, pühapäeva pidamisel. Neist on jäänud kauneid fotosid ja mälestusi, millest informant süvaintervjuus räägib. Perekonnalu näib olevat talle oma identiteedi konstrueerimise allikas, kirikuga liitumise üks põhjusi järjepidevuse tunnetamine, asetumine peretraditsiooni konteksti.

EUU2015 tulemused kinnitavad vanade traditsioonide olulisust. Küsimusele „Miks te käite jumalateenistustel?“²⁸⁷ vastas 51% respondentidest, et neile meeldivad vanad kombid ja traditsioonid, kusjuures eestlastest vastanutele oli see aspekt olulisem, kui mitte-eestlastest vastanutele (eestlased 55%, mitte-eestlased 44%). Traditsioonid pakuvad turvatunnet ühiskonnas, mis on sattunud kiirete muutuste pöörisesse. Peatükis 3.2 oli juttu sellest, et veel mõnda aega tagasi sai Eestit iseloomustada siirdeühiskonnana, mis elas läbi väga kiireid

²⁸⁷ EUU 2015, küsimus K36. Respondentidelt küsiti kolme kõige olulisemat põhjust, miks nad käivad jumalateenistustel. Saadud tulemus 51% peegeldab kõigi kolme põhjuse summeeritud tulemust. Täpseid tulemusi üksikute põhjuste kaupa vt *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 465–470.

ühiskondlikke muutusi. Majanduslikud ja poliitilised muutused aga toimusid kiiremini kui kultuurilised ja sotsiaalsed. Selline olukord on inimestele kahtlemata koormav ning sellistes ebakindlates ja muutlikes oludes vaadatakse tõenäoliselt traditsioonide poole, kuna need pakuvad turvatunnet ja aitavad tugevdada identiteeti.

Huvi vanade traditsioonide vastu ilmneb rohkem vanematel informantidel²⁸⁸ ja pigem luterliku kirikuga liitunudel. Kuna venekeelsete õigeusklikega intervjuusid ei tehtud, pole paraku võimalik öelda, kuivõrd see motiiv võiks rolli mängida nende seas.

EUU2015 sisaldas küsimusi ka selle kohta, kas respondent on oma lapsepõlvkodust saanud usuteadmisi, ja kui on, siis kellelt.

Tabel 7. Usuliste teadmiste saamine lapsepõlves EUU2015 andmetel²⁸⁹; kõik vastajad; N = 1002; tabelis on toodud vastajate arvud ja aritmeetiline keskmine protsentes.

	Arv	%
Jah, küllalt palju	141	14,1%
Jah, veidi	347	34,7%
Ei saanud	489	48,8%
Raske öelda	24	2,4%

Tabel 8. Lapsepõlves saadud usuliste teadmiste allikas EUU2015 andmetel²⁹⁰; vastasid ainult küsimusele K19 jaatavalt vastanud ehk need, kes on saanud oma lapsepõlvkodus usulisi teadmisi kas „veidi“ või „küllalt palju“; tabelis on toodud vastajate arvud ja aritmeetilised keskmised protsentes; N = 488.

Vanaema(de)lt	308	63,0%
Emalt	238	48,7%
Isalt	90	18,5%
Vanaisa(de)lt	70	14,3%
Teistelt naissoost pereliikmetelt / sugulastelt	39	8,0%
Teistelt meessoost pereliikmetelt / sugulastelt	15	3,1%
Õelt / õdedelt	11	2,3%
Muu	9	1,8%
Vennalt / vendadelt	8	1,6%
Raske öelda, ei mäleta	6	1,3%

²⁸⁸ Vrd Fowleri „sidusa usu“ tasandiga.

²⁸⁹ EUU 2015, küsimus K19: „Kas Te saite oma lapsepõlvkodus usulisi teadmisi?“ Vastaja sai valida ühe vastusevariandi.

²⁹⁰ EUU 2015, küsimus K20: „Kellelt Te neid teadmisi saite?“ Üks vastaja sai nimetada mitut vastusevarianti.

Lapsepõlvkodus on usualaseid teadmisi saanud pool vastanutest. Juhul, kui neid teadmisi on saadud, on allikas olnud peamiselt vanaema, järgneb ema. Mitteeestlased on altimad lastele kodus usualaseid teadmisi jagama (58% eestlaste 44% vastu), kusjuures naiste (vanaemade ja emade) roll usualaste teadmiste edasiandjatena on mitteeestlastel suuremgi kui eestlastel. Eesti lapsed kuulevad oma isadelt usuasjust rohkem (21%) kui mitteeestlaste lapsed (14%). Emad ja vanaemad on lastele rohkem religioonist rääkinud esmalt seetõttu, et üldtuntud tõdemuse kohaselt on naised religioossemad ja meestest enam traditsioonide edasikandjad²⁹¹ ning nad ka tegelevad lastega rohkem.

Eelnimetatud asjaolud saavad kinnitust kvalitatiivuuringu KKL2015. Usklikku vanaema on mainitud 30 intervjuus 60-st. Tõsi, tegemist nii-öelda valimi vanema poole intervjuudega. Ükskõik, milline on olnud informandi tuumperekonnas (ema, isa, lapsed) valitsenud suhtumine religiooni, on usklik, kogudusse kuuluv või religiooni huvi ja sümpaatiaga suhtuv vanaema KKL2015 intervjuudes seega väga levinud. Vanaemast algavad paljud intervjuud, tema kaudu on tulnud esimene kokkupuude usu ja kirikuga – kas on tähistatud kristlikke pühi, võetud last kaasa kirikusse või surnuaeda, räägitud usu teemadel, vanaema kodus on olnud Piibel vms. Varieerunud on määr, kui palju vanaema julges nõukogude ajal lapselastega neil teemadel rääkida. Pole harvad ütlused selle kohta, et „vanaema omaette uskus“, „omaette palvetas“, „tema justkui midagi uskus“, millest kumab läbi, et ta ilmselt kartis lastele usuteadmisi edasi anda või oli noorem põlv ehk siis informandi vanemad selle tal keelanud. KKL2015 valimi nooremate vanuserühmade intervjuudest usklite vanavanemate teema taandub.

Vanemate, vanavanemate mõju. Selle alamkategoriat all on mõeldud KKL2015 informantide vahetut kasvukeskkonda ja seal valitsenud hoiakuid religiooni suhtes. Kuigi kogudusega liitumise motiiv on võib olla kodu positiivne mõju ehk sümpaatiat ja huvi äratav hoiak religiooni(de) suhtes või lausa kristlik kasvatus, on käesoleva alamkategoriat all juttu ka ükskõiksetest või negatiivsetest hoiakutest. Viimased võimaldavad mõista informantide tausta ja vastuolusid teekonnal kogudusse. Nendest teemadest oli KKL2015 intervjuudes palju juttu, kuna need on lähedased ja olulised.

Arthur Greil arvas, et sotsialiseerumine mõjutab inimese hilisemaid usulisi otsinguid tõsiselt, kuna varasem kogemus kiriku ja selle õpetusega määrab, kas ja milline õpetus tundub talle hilisemas elus usutav ning millise usuliikumise intellektuaalne stiil inimesele hiljem istub või mitte.²⁹² Sellest võib järeldada, et lapsepõlvkodu suhtumine usku on tähtis tegur religioosete hoiakute kujunemises.

Oma hoiakutelt jagunesid 60 KKL2015 informandi kodud tabelis olevatesse gruppidesse. Jaotus on teatud määral tinglik, kuna ühe pere erinevad liikmed võisid religiooni suhtuda erinevalt.

²⁹¹ Eesti keeles on naiste religioossusest ülevaatlilikult juttu kogumikus „Mitut usku Eesti I“. Vt Kilemit, Nõmmik, 20–23.

²⁹² Vt ptk 2.2.3.

Tabel 9. Informandi kodu suhtumine kristlusesse.²⁹³

Grupp 1	Usklikud vanemad, kristlik kodune kasvatus	Hoiak väga positiivne, sai vanematelt teadmisi usu kohta, lastega räägiti kirikust ja usust, kodus palvetati ühiselt ja loeti Piiblit, lapsed viidi kirikusse jms.	7 inimest
Grupp 2	Usulembene, kristlusesse sümpaatiaga suhtuv kodu, kuid mitte kristlik kasvatus	Positiivne hoiak, kuid mitte otseselt kristlik kasvatus. Lastega räägiti kristlusega seotud teemadest, anti vastavaid teadmisi, tähistati kristlikke pühi, käidi pühade ajal kirikus, toetati nende vastavasisulisi huvisid jms, kuid tegu oli pigem teadmiste andmise kui usulise kasvatusena.	15 inimest
Grupp 3	Neutraalne, ükskõikne, ettevaatlik või skeptiline hoiak	Suhtumine kristlusega seotud teemadesse neutraalne, ükskõikne, ettevaatlik, skeptiline või polnud nendest teemadest juttu.	28 inimest
Grupp 4	Negatiivne, halvustav, kriitiline suhtumine	Üldise ükskõiksuse taustal negatiivsed, kriitilised, halvustavad väljaütlemised, hoiatamine, laste kristlusega seotud tegevuse ja huvide piiramine ja keelamine.	10 inimest

1. grupp: kristlas(t)est vanema(te)ga pered.

Nagu ka teised uurijad on väitnud, on Eestis vähe perekondi, kes oma lapsi usuliselt sotsialiseerivad.²⁹⁴ KKL2015 tuginedes pole kristlik kasvatus enesestmõistetav isegi nendes peredes, kus üks või mõlemad vanemad on kristlased. Need informandid, kes ei kavatsenud oma lapsi usu vaimus kasvatada ega ka mitte lapsena ristida, põhjendasid seda peamiselt sooviga „jätta see asi nende endi otsustada, kui täiskasvanuks saavad“. Eriti levinud oli selline hoiak luterlaste seas. Siiski soodustavad kodus (või ka vanavanemate kodus) valitsevad positiivsed hoiakud kristluse suhtes vähemalt seda, et usuliste huvide ja otsingute tekkides on inimesel täiskasvanuna kergem kirikuga kontakti saada: eelarvamusi ja teadmatust on vähem ning kirikus räägitav ja toimuv tuleb kuigivõrd tuttav ette.

60-st kvalitatiivuuringus intervjuueeritust vaid seitse olid saanud oma kristliku kasvatusena emalt ja isalt ning kaks vanavanematelt. See näitab, millise ulatusega on olnud kristliku traditsiooni katkemine Eestis.²⁹⁵ Kristliku kasvatusena saanute konfessionaalne taust oli mitmekesine: neli informanti pärines baptisti, üks

²⁹³ Kilemit, L. (2017). Sotsiaalsete suhete mõju kogudusega liitumisel. *EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame* (toim R. Saard), 96–116.

²⁹⁴ Nt Altnurme 2006; Soom 2012; Soom, Jõks 2016.

²⁹⁵ Religioosse sotsialisatsiooni katkemise kohta vt Soom 2012, 250–251.

metodisti, üks luterlikust perest ja ühe informandi vanavanemad olid katoliiklased. Ka vanused erinesid. Kaks informanti olid alla 20-aastased ning ülejäänud 40-aastased ja vanemad, seega on antud gruppi kuulunud inimeste kristlikuks kasvatamiseks olnud ühiskondlikest oludest tulenevalt mõnevõrra erinevad eeldused.

Sellele grupile oli iseloomulik, et peredes anti lastele maast-madalast edasi usuteadmisi, neid viidi kirikusse, kodus palvetati ühiselt ja loeti Piiblit, usk kuulus perekonna igapäevaellu ja seda jagati ka lastega. Siiski ei tähenda see usuiliste hoiakute automaatset omaksvõttu. Informandid kirjeldavad väga erinevalt seda perioodi, millal leiab aset religiooni tähenduse ja sisu isiklik lahtimõtestamine ja isikliku suhte otsimine Jumalaga. Tavaliselt juhtub see teismeeas või noore täiskasvanuna ja seda perioodi kirjeldatakse intervjuudes kui isikliku otsingu ja juurdlemise perioodi.

Mina olen kristlikus peres sündinud ja kogu usuasi on minu pere juurde algusest peale kuulunud, aga ma ei võtnud seda isiklikult päris kaua aega. Kuni 14 aastaseni ma ei võtnud seda isiklikult. Ma mõtlesin, et ma lükan seda tõsiselt võtma hakkamist veel edasi mõnda aega [---] Ma olen alati uskunud aga edasi lükanud, sest ebamugav on ju olla käskude täitja ja palju mugavam on lasta lõdvalt edasi. (Naine, 18, baptist)

Seda, et kristlikult kasvanud mingil hetkel usulise juurdlemise etapi läbivad, kinnitab ka asjaolu, et kaldutakse vahetama nii-öelda sünnijärgset konfessiooni. Hilisem konfessiooni vahetus koguni kolme informandi puhul seitsmest on tõestuseks, et vanemate usku ei võeta üks ühele üle. Ühel juhul (naine, 45) liiguti baptismist katoliiklusesse, ühel juhul (mees, 45) katoliiklusest õigeuskku, ühel juhul (naine, 41) metodismist läbi mitme konfessiooni Elu Sõnasse ja ühel juhul (mees, 44) luterlusest pärast mitme konfessiooniga tutvumist metodismi.

Ma väga palju ei juurelnud kiriku valiku üle. Lähtusin esivanematest. Isa on katoliiklane [---] Kui olin väiksesena vanaema-vanaisa juures, siis nemad viisid mu kirikusse. See oli katoliku kirik. Selles olukorras polnudki nagu alternatiivi [---] Katoliku kiriku liikmena hakkasin järjest rohkem tundma, et ma ei ole nagu kodus. See ei ole õige koht minu jaoks. Alguses ma mõtlesin, et see on minu probleem. Et ma ei ole seda usku nii omaks võtnud. Minu usu probleem. Aga aja jooksul selline sisemine teadmine süvenes, et see ei ole nii. (Mees 45, õigeusklik)

Liina Eeki doktoritöö käigus intervjuueeritud eestikeelsetest õigeusklikest on valdav enamik kirikusse jõudnud kas oma perekonna või „olulise teise“ mõjutusel ehk siis religioosse sotsialiseerimise kaudu.²⁹⁶ Kas see annab alust eeldada, et eestikeelsed õigeusklikud elasid mingil põhjusel okupatsiooniaegse surve paremini üle kui luterlased ja usuline traditsioon ei katkenud nende peredes sellisel

²⁹⁶ Eek 2017, 41.

määral? Ka Kaido Sooma ja Eerik Jõks täheldasid EEU2015 põhjal, et õigeusklike religioosne sotsialisatsioon toimib tõhusamalt²⁹⁷. See teema vajab täpsustamist edasiste uuringute käigus.

2. grupp: kristlusesse sümpaatiaga suhtuv kodu, kuid mitte kristlik kasvatus. Sellesse väga eripalgelisse gruppi võib liigitada 15 informanti, kes väitsid, et nad ei olnud lapsepõlvkodus saanud otseselt küll kristlikku kasvatust, kuid suhtumine kristluse ja kirikuga seonduvasse oli peres olnud valdavalt positiivne, mis võib väljenduda väga erineval moel ja põhjustel. Näiteks on suguvõsas varem olnud usuline traditsioon ja seda väärtustatakse, vanematel endil oli huvi religiooniga seotud teemade vastu ja neid teadmisi jagati ka lastega. Nooremate informantide hulgast kerkib esile rühm, kelle vanemad ei olnud kristlased, kuid panid oma lapsed kristlikku kooli või pühapäevakooli. Ning samuti nooremate informantide hulgas on neid, kelle vanematel endil olid käsil usulised otsingud ning kes ei ole veel liitunud kogudusega, kuid laste arvates on sinna teel. Mõned näited selle 2. grupi informantide intervjuudest:

Ma olen perest, kus emapoolne perekond olid kristlased [---] nende kodus oli kogunemisi olnud, kus käidi „sõna kuulamas“ [---] Ema oli mulle väga palju rääkinud neid „Jumala juhtimise lugusid“, et me ei olnud küll kristlased [---] aga Jumal oli meie jaoks nagu olemas ... et see ei olnud avastus. Me nagu ei palvetanud. Ema oli nõukogude ajal olnud õpetaja enne minu sündi [---] elu oli usukaugeks läinud. Aga kuna see õpetus oli lapsest saati olnud [emal], siis elu rasketel hetkedel oli palve tagataskus olemas. (Naine, 41, baptist)

Hea on see, et oldi neutraalsed, usku ei tehtud maha. Kunagi olime isaga kalal, autos mängis Pereraadio ja isa ütles, et voh, see on hea raadio. Kuigi me ei kuuland seda raadiot regulaarselt [---] Mind pandi N²⁹⁸ kristlikku kooli, kuigi põhjusega, et see on erakool aga küllap see usuline kaalutus ka oli. Kahju on sellest, et vanemad ise ei uskunud ja mind nagu ei juhatanud aga õnneks oli see neutraalne hoiak [---] mis julgustas Jumalat otsima, et äkki seal ikka on midagi. Isegi õrnalt positiivne hoiak oli. (Mees, 28, luterlane)

Lapsele võidi kodus kristlusest rääkida ka väärtuste, moraali õpetamise ja teatud käitumisviiside vahendusel, rääkides näiteks kümnest käsust, vanemate ja pereväärtuste austamisest, sellest, et surnuaias pole sünnis lärmata vms.

Võib olla ma olen kodus midagi kuulnud oma emalt, kui on räägitud näiteks kümnest käsust ja Jeesusest ja juutidest ... võib olla siis jäi lapsena midagi nagu külge [---] ema mingitest elujuhtumitest rääkis ja see on nagu meelde jäänud. (Mees, 51, roomakatoliiklane)

²⁹⁷ Soom, Jõks 2016, 74.

²⁹⁸ Informandi anonüümsuse huvides on kooli nimi välja jäetud.

Vahel meenutavad informandid mingeid vanematelt või vanavanematelt pärinevaid tähenduslikke ütlemissi, mis on pannud neid hiljem lausutu üle sügavalt järele mõtlema ja avaldanud hiljem teatud mõju usulistel otsingutel.

Kunagi minu isa, vaadates taevasse ja jälgides tähti, kui palju neid seal on, ütles mulle, et „ei, see universum ei ole lihtsalt niisama siia tekkinud“. Need isa sõnad panid mõtlema ... et kuidas üldse, milleks me siin oleme, kuhu me kunagi jääme. (Naine, 52, luterlane)

Kahel juhul liitusid informandi vanemad kas lapsega samal ajal või vahetult peale teda. Oli ka selliseid vanemaid, kelle usulised otsingud toimusid samal ajal, kui laps kogudusega liitus. Informant väljendas seda nii, et „ema tundis ka ise huvi kõiksuguste väimsete asjade vastu“ ning seetõttu polnud ta vastu lapse liitumisele kogudusega.

Meie perekonnas oli väga toetav õhkkond, sellist negatiivset varjundit ei olnud nagu mõnes perekonnas. [---] Alati selline uuriv ja toetav keskkond. Ema andis alati vabaduse uurida ja teha ise otsuseid. [---] Nüüd peale päästetud saamist ja ristitud saamist ma näen, kuidas minu ja ema suhe on paranenud. Kuidas emal on rohkem usku ja rohkem lootust. Me oleme ka koos palvetanud. [---] Nii soe tunne on, kuidas ta saadab mulle nüüd õnnistusi kaasa. Ta pole varem siukene olnud minu elu jooksul. (Mees, 21, 3D kogudus)

Paar vanemat informanti otsustasid kogudusega liituda oma laste eeskujul, kuigi huvi kiriku vastu oli juba varem ning vajati lihtsalt otsustavat tõuget. Mõnel juhul oli lähedastel tänu informandi kogudusega liitumisele positiivseid ootusi tema elustiili ja hoiakute suhtes, näiteks mis puudutab eemale hoidmist alkoholist, narkootikumidest ja muudest pahedest.

3. grupp: neutraalselt, ükskõikselt või ettevaatusega suhtuvad pered. Mitme KKL2015 informandi suguvõsa kristlik traditsioon on leidnud lõpu okupatsiooni algusaastatel suguvõsa tabanud terrorist, represseerimisest ja küüditamisest põhjustatud hirmu tõttu. Vahel on usulembesed vanemad soovist lapsi kaitsta jätnud neile oma veendumustest rääkimata ning tõde on tulnud päevavalgele siis, kui laps ise on usuasjade vastu hakanud huvi ilmutama.

Ma olen kasvanud täiesti ateistlikus perekonnas. Minu isa oli veendunud ateist ja ideeline kommunist, kes ka uskus sellesse. Lapsepõlves ma ei kuulnud sellest [usust] põhimõtteliselt mitte midagi. Tagantjärele ma olen emalt kuulnud, et mu vanaema oli usklik, kes küll ei praktiseerinud oma usku ja et nad olid minu isaga kõvasti vaieldud sellel teemal, põhiliselt Jumala olemasolu üle. Ja vanaema juures ma nägin Piiblit. (Mees, 45, roomakatoliiklane)

Kodus ei räägitud Jumalast. Vanaema oli kristlane, suguvõsas Aafrika misjonär... Sõjasündmuste karmus võõrandas vanaema usust Jumalasse: sõjas surid ta tütar ja poeg ning hiljem mu ema ja isa. Pettumus. (Naine, 53, roomakatoliiklane)

Kõige tavapärasem on siiski informantide kodus valitsenud ükskõiksus, leigus religiooniga seotud teemade suhtes. Sellest lihtsalt ei räägitud.

4. grupp: usku negatiivselt suhtuvad pered. Informantidest 32 olid sellised, kelle peres valitses usu suhtes halvustav hoiak. Lapsed, kes näiteks sattusid kristlastest sõprade hulka ja soovisid koos nendega hakata koguduses käima, talusid kodu negatiivset hoiakut väga raskesti. Mõni informant oli selle pärast jätnud ka oma teekonna vahepeal katki, jätkates seda siis pärast kodust lahkumist täiskasvanuna.

Kui usust juttu oli, siis negatiivses võtmes. [---] Kahju, et midagi, mis oli nii hea mulle, oli midagi nii halba minu vanematele. Kahju. Sellest küll ei olnud hea meel. [Vanemad reageerisid liitumisele] ... tol ajal väga-väga halvasti. Mul ikka konkreetselt mingi hetk keelati ära kristlastega suhtlemine, see oli üleni halb. Ikka väga halb oli, et kui ma üldse kirikus käisin, siis see oli väga harva ja salaja. Et see oligi üks põhjus, miks ma mingil hetkel jäin kaugemale, ei jaksanud lihtsalt võidelda. (Naine, 21, metodist)

Lähedased naeravad mu üle. Irooniliselt. Mina ütlen, et igal ühel on õigus teha, mida tahab. Nende jaoks on see lihtsalt ebaoluline ja ebavajalik. Koht, kus mina olen kasvanud, on usk pigem narrimise teema, tabu. Naerdakse välja. Mind see ei häiri. Nemat ei tea, miks seda teen, mis saan sellest. Mina ei sunni neid kirikus käima. Seetõttu ei saa nemad öelda, mida mina teen. (Naine, 22, luterlane)

Lähedaste halb suhtumine ei pruugi mõju avaldada üksnes piiramise, ironiseerimise või halvustamise, vaid ka distantseerumise ja ignoreerimise kaudu. Üsna mitmedki informandid on õnnetud, sest neil ei ole kodus usuasjadest võimalik kellegagi rääkida, kuigi on tahtmine endale nii olulisi mõtteid ja tundeid lähedastega jagada – ükski on raske seda teed käia. Täiskasvanud on oma otsustes iseseisvamad ja sõltuvad vähem kaasinimeste hoiakutest,²⁹⁹ kuid nagu näitab KKL2015, on eriti just lähedaste negatiivset suhtumist kogudusega liitumisse neilegi raske taluda.

[Vanemad olid] absoluutselt kirikukauged inimesed. [---] Nad üldse ei käinud kirikus ja suhtusid negatiivselt kirikusse. Ka nüüd, kui uus vabariik peale tuli ja usk nii-öelda au sisse tõsteti. [---] Ma ka imestan, et see suhtumine nii negatiivne oli. Peres olid koguni tülid, kui vanaema maeti, kuidas vanaema matta, kas kiriklikult või mitte. (Mees, 46, roomakatoliiklane)

Lofland ja Stark juhtisid tähelepanu perekonna ja sõprade potentsiaalselt vastandlikule mõjul pöördumise mõjutajatena. Juhul kui emotsionaalsed suhted liikumise liikmetega osutuvad tugevamaks kui perekonna ja sõpradega, kes religiooni negatiivselt suhtuvad, siis pöördumine toimub, kui aga emotsionaalsed sidemed usku ükskõiksel või negatiivselt suhtuva pere või sõpradega jäävad tugevamaks kui värskete kogudusekaaslastega, siis pöördumist ei toimu.³⁰⁰ Seega

²⁹⁹ Fowler 1991, 192–201.

³⁰⁰ Lofland, Stark 1965, 862–874.

sellistel konfliktsetel juhtudel määrab koguduses valitsev õhkkond, kas inimene sinna jääb või mitte. Kui ta ei leia kogudusest piisavalt soojust, tuge ja inimlikku suhtumist, on tal raske välisele survele kindlaks jääda. Pöördumisteooriad väitsid, et sellisel puhul võib oluliseks osutada ka kolimine, lapseõlvekodust lahkumine, kooli lõpetamine. KKL2015 intervjuud kinnitasid nende teooriate kehtivust ka Eesti oludes. Noored inimesed olid kogudusega liitunud sageli just siis, kui nende elus algas uus etapp ja senistes sotsiaalsetes võrgustikes toimusid muutused.

Soov kristlike talituste järele. Seda alamkategoriat iseloomustavad sellised liitumispõhjused nagu soov saada ristitud või ristivanemaks, leeritatud, laulatud ja lõpuks ka kiriklikult maetud. KKL2015 valimisse sattus selliseid inimesi neli, üks neist on nüüdseks taas kirikuelust kõrvale jäänud. Peamiselt iseloomustab liitumine kiriklike talituste tõttu luterlasi, kuid KKL2015 valimist liitus selle motiivi tõttu ka üks metodist.³⁰¹ Neid inimesi iseloomustas, et oma loost rääkides ei kasutanud nad üldse kristlikke väljendeid ega usulist keelt (mis küll on luterlastele ka üldisemalt omane). Samuti ei räägitud mingitest usulistest ega ka mitte psühholoogilistest põhjustest, mis oleks võinud maailmavaate muutuse esile kutsuda. Liitumise põhjenduseks kasutatakse väljendeid, nagu „tahtsin oma maailma avardada“, „tahtsin silmaringi avardada, uusi teadmisi saada“, „hakkas huvitama, mis kristlus üldse on“. Lisaks leiti, et kristlikes talitlustes on ülevust, pühalikkust ja ilu, millele ilmalikel talitlustel pole midagi vastu panna. Kirikust otsitakse head emotsiooni, hingerahu, head tunnet.³⁰² Eriti trööstitu tundub inimestele ilmalik matus.

Esmapilgul võivad sellised põhjendused jätta mulje liitumisest kui formaalsest aktist. Nii lihtne aga asi kaugeltki ei ole. Juba asjaolu, et nad olid intervjuuks kättesaadavad ja sellega nõus, näitas, et nad peavad ennast kogudusega seotuks ja neil on oma lugu rääkida. Sageli tuli vestlusest välja väga isiklik suhe Jumalaga: palvetatakse, soovitakse enne surma ristitud ja kristlikult maetud saada. Tajutakse, et peale ristimist ollakse hoitud ja kaitstud ning tuntakse kuuluvustunnet.³⁰³ Nende inimeste usutunne on veel otsiv, raskesti seletatav ja maagiline. Kiriklike talitustega soovitakse oma ellu pühaduse dimensiooni, midagi erilist ja argisest erinevat.

Olin juba tükk aega mõelnud, et peaks minema. Jälle läksime õega koos. Tema tahtis ka. Mõitlesime, et läheme ja käime ära. [---] See on minu jaoks mingi kuulumise tunne, mis kaasneb ristimisega, tunne et olen hoitud ja kaitstud. (Naine, 38, luterlane)

Tahaksin enda maailma avardada. Tundus õige suund, kuhu minna. Pluss üks sõbranna palus ristiemaks, see andis viimase tõuke. [---] Nüüd tekkis mul usu

³⁰¹ Nagu näitavad Hele Kulpi ja Liina Eeki uuringud, esineb seda motiivi ka õigeusklikel ja isegi adventistidel, kus küll ristitakse peamiselt „usu peale“.

³⁰² Vt ka Kulp 2013, 50.

³⁰³ Vt samas.

vastu huvi. Kodus ei ole keegi usklik. Tahan näha erinevaid seisukohti ja tõekspidamisi. (Naine, 22, luterlane)

Et kirikliku talituse meeldivus, ülevus ja sealt saadav emotsioon võib olla pöördumise põhjuseks, tõestab ühe informandi juhtum, kelle teekond kirikusse sai alguse soovist oma abielu laulatada. Enne ei olnud neil kummalgi sidet kirikuga, kuid laulatus jättis neile niivõrd sügava mulje, et neist said koguduse aktiivsed liikmed.

Seda, kui olulised on luterlaste jaoks kiriklikud talitused, näitas ka Kaido Soomi uurimistöö luterlike koguduste leerilaste hulgas. Kõige olulisemateks leeri tulemise põhjusteks täiskasvanute puhul oli soov osa saada kiriklikest talitustest, nagu laulatus, ristimisest, matusest ja soov saada vaderiks. Huvi kiriku ja usu suhtes jäi teisele kohale ning sellele järgnesid traditsioonid. Kõige vähem olid inimesi nende valikutes mõjutanud vanemad, sõbrad, kolleegid, perekond ja elukaaslane.³⁰⁴

6.4.2. Kategooria 2: õpetus, kultuur ja vaimulaad

EUU2015 tulemustes mainiti tähtsusest kolmanda liitumise põhjusena, et vastajale meeldis selle kiriku või koguduse õpetus (32%) ning neljandana, et meeldib selle kiriku või koguduse kultuur ja vaimulaad (27%). Need motiivid tulevad valdavalt õigeusklike venekeelsete vastajate puhul enam esile kui peamiselt luterlastest eestikeelsete vastajate puhul. Ilmselt on mingil määral tegemist konfessionaalse diskursuse mõjuga, kuna neid aspekte on esile tõstnud ka eestlastest õigeusklikud KKL2015 intervjuudes. Õpetuse meeldivus on mitte-eestlaste jaoks liitumise põhjusena 36%-ga esimesel kohal (eestlastel 29%-ga kolmandal kohal), kultuuri ja vaimulaadi meeldivus 35%-ga teisel kohal (eestlastel 21%-ga kuuendal kohal).

Sellesse kategooriasse kuuluvad motiivid olid KKL2015 intervjuudes enim esindatud niisugust tüüpi liitujate seas, keda Lofland ja Skonovd nimetasid „intellektuaalseteks pöördujateks“.³⁰⁵ Intellektuaalseid pöördujaid oli KKL2015 valimis 60-st 18. Neid iseloomustas suhteliselt pikk usuliste otsingute periood (mõnel juhul isegi kuni 20 aastat), huvi filosoofia, psühholoogia, ajaloo, erinevate religioossete ja spirituaalsete õpetuste vastu, usulise maailmavaate omaksvõtt enne liitumist, otsingute individuaalsus ehk teiste isikute vähene mõju otsingute ja pöördumise protsessile ning keskmisest kõrgem vanus (vaid neli inimest alla 40 eluaasta) ja meessugu (vaid kuus olid sellest grupist naised). Põhiliselt kuuluti nii-öelda vanadesse kirikutesse: neli õigeusu, kuus roomakatoliku, viis luterlikku kirikusse (uuematest kirikutest olid esindatud kaks baptisti ja üks metodist).

³⁰⁴ Soom 2007, 108.

³⁰⁵ Lofland, Stark 1965, 862–874.

Eriti just roomakatoliiklased ja õigeusklikud eristasid ennast selgelt teistest konfessioonidest ning nende „konfessiooniteadlikkus“ ja konfessionaalne identiteet oli kõrge. Nad rõhutasid sageli, et nende praegune konfessioon on pikaajalise otsimise, valimise ja võrdlemise tulemus ning osa neist olid varem juba mõnda teise konfessiooni kuulunud, kuid selles pettunud. See grupp oli hästi kursis erinevate kirikute õpetuslike seisukohtadega ning oma praeguse konfessiooni puhul rõhutasid nad palvete, jumalateenistuse korra, ametihierarhia ja ajaloo, kultuuri, talituste jms konfessioonispetsiifiliste tunnuste olulisust ja erilisust. Selline rõhuasetus oli tugevas kontrastis mõnede karismaatiliste koguduste liikmete omale, kes lubasid end nimetada ainult kristlasteks ega soovinud ennast üldse konfessionaalselt määratleda, kuna „Kristus on kõigile üks“.

Huvitava faktorina kerkis esile reisidel ja palverännakutel saadud elamuste mõju konfessiooni valikule, mis tuli esile samuti eeskätt roomakatoliiklaste ja õigeusklike puhul. Reaside mõju mainis antud grupis koguni üheksa inimest 14-st.

Mida ütlevad ülalnimetatud motiivide kohta aga Eestis varem läbi viidud uuringud? Iti-Liis Orro uurimistöös, kus kaaluka osa valimist moodustasid õigeusklikud³⁰⁶ lisab mõned just selle konfessiooni intellektuaalsetele pöördumistele omased eripärad. Esiteks olid ka Orro informantidele olulised reisid ja palverännakud, mille käigus külastati õigeusu kirikuid ja kloostreid. Teine tähtis motiiv oli pühakute ja märtrite elulugude lugemine ja sealte eeskujude ammutamine.³⁰⁷ KKL2015 õigeusklikest informantidest nimetas kirikuisade raamatuid vaid üks, kuid paraku oli meie uuringus õigeusklike osakaal ka üsna väike. See tõttu on Orro töö leid antud küsimuses oluline.

Orro uurimistöös intellektuaalsed pöördumised nimetavad veel sümpaatiat ja huvi õigeusu ja katoliku kiriku ajalooliste väga vanade traditsioonide vastu, muusika olulisust, väga tähtsat rolli mängib ka jutluse sisu. Viimase puhul soovitakse, et see puudutaks hinge, hariks, oleks huvitav ja inspireeriv, pigem lühem ja lihtsam kui pikk ja keeruline.³⁰⁸ Seega on jumalateenistusest ja kiriku esteetilisest karakteristikutest saadav emotsioon liitumisel suure tähtsusega. Samas on erinevatel inimgruppidel erinevad ootused ja soovid, mistõttu see pöördumistüüp otsibki kaua endale sobiva kultuuri ja vaimulaadiga konfessiooni.

Kultuuri ja vaimulaadi olulisuse tõstis hästi esile ka Liina Eeki doktoritöö, mis uuris eestikeelseid õigeusklikke.³⁰⁹ Eeki uuritud informandid nimetasid enda jaoks tähtsate tunnustena õigeusu kirikute välist ilu, arhitektuuri, interjööri,

³⁰⁶ Orro, I.-L. (2015). Kristlusesisese konfessioonivahetuse põhjustest ning mõjuritest intervjuude näitel Eesti kodanikega. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö. Suure õigeusklike osakaalu tõttu valimis ei ole uurimistöö tulemused kahjuks laiendatavad kõigile Eesti konfessioonivahetajatele, kuid intervjuude kohta välja toodud materjal annab huvitavat lisainformatsiooni mitte ainult konfessiooni vahetamise, vaid ka sellega liitumise motiivide kohta.

³⁰⁷ Samas, 19–23.

³⁰⁸ Samas.

³⁰⁹ Eek, L. (2017). Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest. Tartu Ülikooli doktoritöö.

ikoone, viirukit, kogemuslikku külge, traditsioonide püsivust, palveelu ehedust ja vahetust; seda, et õigeusk on terviklik ja kõikehõlmav, võimaldades samas mõtte- ja tegutsemisvabadust. Samuti oli vastajatele oluline vastandumine teistele konfessioonidele ja seeläbi oma usulise identiteedi esiletõstmine.³¹⁰ Eek ei nimeta seda gruppi küll intellektuaalseteks pöördujateks, vaid „tähenduse otsijateks“, kuna nad pole Eeki sõnul kuigi ratsionaalsed kalkuleerijad, küll aga oli nende õigeusku pöördumist olulisel määral mõjutanud eluliselt tähtsatele küsimustele vastuste otsimine ja ebamäärane millestki ilmajaetuse tunne,³¹¹ millest tuleb edaspidi juttu vastava kategooria all.

6.4.3. Kategooria 3: inimestevaheliste suhete mõju

Kolmas EEU2015 tulemustes esile toodud motiivide komplekt on isikute mõju liitumisprotsessis: kas vastajatele meeldis, et antud kirikus või koguduses on soojad ja lähedased inimestevahelised suhted (25%) või oli kutsujaks sõber, pereliige või muidu meeldiv inimene (19%). Vähesel määral kajastus vastustes ka motiiv „mulle sümpatiseeris või mind kutsus selle koguduse vaimulik, misjonär või töötaja“ (1,6%). Eestlased ja mitte-eestlased vastasid siin üsna sarnaselt. Mõlema grupi puhul positsioneerus see motiiv tähtsuse poolest 4.–5. kohale vastavalt 24 ja 27 protsendiga.

Nagu oli juttu väitekirja teoreetilises osas 2. peatükis, peetakse religiooni-otsioloogias üsna üksmeelselt sotsiaalsete võrgustike mõju usulisele pöördumisele üheks peamistest pöördumise põhjustest. Neid, kelle liitumises teised inimesed üldse rolli ei mänginud, oli KKL2015 valimis mõni üksik. KKL2015 oli kaasinimeste mõju üks kolmest kõige olulisemast liitumise motiivist. Kuna väitekirja autor eeldas, et retrospektiivse uuringu põhjal (ja ka konfessionaalse diskursuse mõjul) võivad inimesed kippuda kaasinimeste mõju kogudusega liitumisele alahindama (millele viitas EEU2015 vastuste erinevus teoreetilistest seisukohtadest), esitati KKL2015 intervjuudes täiendavaid lisaküsimusi võimaliku kaasinimeste mõju kohta liitumisprotsessis.

Käesoleva kategooria all on juttu nendest informantidest, kelle liitumist mõjutasid abikaasa, sõbrad, töökaaslased, tuttavad, koolikaaslased, vaimulikud ehk inimesed, kes juba olid koguduste liikmed. Juttu on ka sotsiaalsete suhete negatiivsest mõjust liitujatele. Selle kategooria all ei räägita informandi vahetu kasvukeskkonna ja sinna kuulunud inimeste mõjust, millest oli juttu eespool.

KKL2015 intervjuueeritute hulgas eristus selge grupp, kelle liitumisel kogudusega mängis kõige suuremat rolli teise inimese mõju: 60 intervjuueeritust oli selliseid inimesi 25. Usulise maailmavaate omaksvõtule ja kogudusega liitumisele eelnes koguduse üritustel käimine, kristlastega suhtlemine, mõne kristlase eeskuju. Seega, üldjuhul mingeid pikemaajalisi usulisi otsinguid ei olnud, selle asemel mõjutasid liitumist hoopis sotsiaalsed suhted. Mõjutajatena nimetati eelkõige

³¹⁰ Samas.

³¹¹ Samas, 41–43.

abikaasat, sõpru, tuttavaid, kaasüürlisi, koolikaaslast, sümpaatseid inimesi kogudusest ning Facebookist leitud tuttavaid. Neli informanti liitusid abikaasa mõjul. Loflandi ja Skonovdi teooria kohaselt on tegemist „afektiivse pöörduja“ tüübiga.

Seda tüüpi pöördujaid iseloomustab vastupidi intellektuaalsetele noorus – vaid viis inimest neist on vanemad kui 40 eluaastat ning vaid viis inimest on nn vanast kirikust – luterlased. Naisi on sellist tüüpi pöördujate hulgas 15, mehi 10. Valdavalt on need noored inimesed metodisti, baptisti, adventisti, nelipühi, Vineyardi, 3D kogudustest. Neile on olulised sotsiaalsed suhted, osadus, inimestevaheline tihe ja soe läbikäimine ning nad on liitunud just selle mõjul. Sellesse gruppi kuulujad kasutasid intervjuudes palju religioosset keelt. Liitumine tähistas nende jaoks palju suuremat lahtimurret senisest elulaadist ja sotsiaalsetest suhetest kui teiste liitujate tüüpide puhul. Mõnedele informantidele oli iseloomulik soov ennast mitte konfessionaalselt identifitseerida. Nende arvates ei käi see kokku kristluse olemusega. Nende lugudes olidki esiplaanil sotsiaalsed suhted, osadus, ühistegevus, sellele järgneb isiklik suhe Jumalaga, Jeesuse eeskuju järgimine, usulised tunded, moraalne elu. Õpetuslikud, teoloogilised teemad on afektiivsetel pöördujatel täiesti tagaplaanil.

Kogudused, kuhu kuulutakse, teevad aktiivset misjonitööd. Suur mõju liitumisele on olnud Alfa-kursustel ja väikegruppidel, nagu kodugrupid ja noortegrupid, mis on aidanud kergemini ületada teatud eelarvamuslikku barjääri, mis muidu ühiskonnas valitseb. Tähtis on mentori olemasolu. Lisaks on peetud oluliseks, et koguduses on palju noori, teenistused on noortepärased, üldine miljöö vaba, tänu millele kogudusse mineku protsess on sujuvam. Isegi ruumid, kus teenistusi korraldatakse, mõjutavad – helged, valged, tavalised, kirikusse ei julgeks minna, see justkui hirmutab, nõuab teatud barjääri ületamist.

Eva Mõtte toob oma uurimuses tudengite otsingutest kristlikus miljöös välja, et noorel inimesel on sageli soov, et keegi aitaks tal otsustada, mis on õige ja mis vale – seega vajab ta moraalseid orientiire, reegleid ja autoriteete. Eriti kehtib see religioonivaldkonna kohta, sest see on enamikule noortest võõras.³¹² Nii seda kui ka põhjust, miks noored liituvad sageli just eakaaslaste mõjul, saab seletada James Fowleri teooria abil. Tegemist on sünteetilis-konventsionaalse usu tasandiga, kus oma sõltumatut perspektiivi veel ei omata ja käitatakse ja arvatakse nii nagu seda teevad „tähtsad teised“. Kui „tähtsad teised“ on eakaaslaste grupp, mis juhtub olema kristlik, püüab noor järgida nende eeskuju, olla nende moodi. Sõprade maailmavaade tundub usutav, sest nad ise on sõpradena usutavad ja indiviidile olulised ning noor soovib nendega samastuda.³¹³ Intervjuusid, mis seda seisukohta kinnitavad, oli KKL2015 käigus palju. „Tähtsate teiste“ mõju pöördumisele võib olla muidugi ka vastupidine – kui kristlasest noore sõbrad on mittekristlased, kes suhtuvad religiooni halvasti, siis ta kas jääb kogudusest kõrvale või vahetab vanad sõbrad uute, kristlike sõprade vastu.

³¹² Mõtte 2007, 134.

³¹³ Berger 1967, Cornwall, 44–56 kaudu.

Hilisteismeiga on ka oma identiteedi, teekonna ja elu eesmärkide otsimise aeg. Üks võimalusi, kust neid otsida, on religioon. Nagu nägime eelmise kategooria puhul, ei ole selles vanuses noortele veel iseloomulikud intellektuaalsed usulised otsingud. Kui otsitakse, siis inimeste toel ja vahendusel.

Esimene kokkupuude kogudusega leidis selle grupi informantidel enamasti aset inimese kaudu, kes talle väga meeldis: oli eeskuju, sõber, ärakuulaja, abistaja. Samuti võiks kohatud kristlane olla eeskujuks oma rahulikkuse, külalislahkuse, meelekindluse, sära, hoolivuse või muude informandile atraktiivsete väärtuste ja eluviisi tõttu. Tema moodi sooviti olla ning see tekitas huvi ka religiooni vastu. Mõnel juhul võis kohtumine sellise inimesega olla toimunud juba varem, kuid jääda meelde ja panna hiljem mingil isikliku kriisi või otsingu hetkel selle kohtumise üle järele mõtlema. Peamisena nimetasid informandid soovi „olla nagu tema, kogeda samu asju“. Üks näide informandilt, kes isikliku kriisi ajal kohtus adventistiga, kes jättis talle sügava mulje ja tõenäoliselt mõjutas hilisemat usulist pöördumist:

See kohtumine oli Jumala juhtimine, nii nagu ma temaga kokku sain mul tuli südamesse selline hääl, et ma tahan ka nii rahulikku elu nagu sel inimesel. (Naine, 53, adventist)

Enamasti ei olnud KKL2015 noortel informantidel, keda võib iseloomustada afektiivsete pöördujatena, kodust kaasa saadud usulisi teadmisi, pigem ettevaatlikkust ja skepsist. Mingi aja pärast kutsus sõber Piiblipäevadele, kontserdile, festivalile, väikegruppi, palvekoosolekule. Seal hakkas meeldima, kuna kohati vaba noortepärast õhustikku, moodsat muusikat ja sõbralikku vastuvõttu. Ühel juhul sai informandi tutvus noorte kristlastega alguse Facebookis, ühel juhul rokk-kontserdil. Temaga kogudusse kaasa minnes kogeti erakordselt sooja vastuvõttu ja huvi enda isiku vastu. Hiljem määrati mentor või abiline, kes hakkas värsket liitujat suunama ja pühendama kristlikku õpetusse. Seda viimast on liitujad oma intervjuudes tagantjärele kõrgelt hinnanud. Usuline pöördumine tuli harilikult üsna kiiresti ja leidis aset peale grupikuuluvust, kuigi oli ka selliseid informante, kes olid Jumalasse ka juba varem uskunud, kuid kellel polnud kristlikke usulisi seisukohti ega identiteeti.

Mul olid kaks parimat sõbrannat, kes käisid N. koguduses. Kui ma nendega veetsin aega, siis nad rääkisid, mis seal toimub ja miks Jumal on lahe. See tundus üsna huvitav. [---] Mõnel korral käisime ühes kodugrupis, mida tegi üks välismaalane. Temaga oli hästi vaba suhelda. [---] See õhkkond oli mega vaba. See oli minu jaoks. [---] Ma tahtsin sellist kogemust nagu neil (sõbrannadel), nad on suht minusugused. (Naine, 20, nelipühilane)

Aasta aega tagasi tulin ma tagasi Prantsusmaalt ja kolisin [üürilisenä] kokku S.-ga. Mingil hetkel ta kutsus mind N. koguduse koosolekule. [---] Veider oli, et ta mind kutsus. Kuna mu elus ei saanud tol hetkel enam midagi halvemaks minna, läksin. [---] Hästi veider kogemus [koosolek], võõrastav. Teiselt poolt tekitas rahulolu tunde. Jäingi sinna käima. Lisaks kutsus S. mind kuttide kodugruppi. Väga tore aeg oli. (Mees, 3D koguduse liige, 21)

Sellesse gruppi kuulujad kohtavad enim eelarvamusi ja skepsist lähedaste ja seniste sõprade poolt. Alljärgnevalt kirjeldab 17-aastane baptisti perest pärit neiu, kuidas ta häbenes oma usku koolikaaslaste ees ja julgus teiste kuuldes oma usust rääkida tekkis alles peale põhikooli lõpetamist ning keskkooli minekut, kui kooli vahetusega kaasnes ka kristlasest lähedase sõbra leidmine, mis mõjus julgustavalt.

Koolis ma kuidagi väga häbenesin oma usku ja ei tahtnud et keegi sellest kuuleks. Näiteks kui ajaloos oli sellest juttu, siis ma ei tahtnud, et keegi mulle tähelepanu pööraks. [---] Kui sain 14 või midagi, siis tutvusin ühe sõbraga, kui käisin teises koguduses noortekatel. Leidsin teisi kristlasi sõpru [---] Muidu mul olid ainult mitte kristlastest sõbrad koolis ja siis tahtsidki nende moodi olla ainult ja varjata siis oma usku. [---] Siis kadus see ära, et ma ei varjanud enam oma usku. Ei tekinud enam sellist vastikut tunnet. Et varem oli nagu häbi või nii. (Naine, 17, baptist)

Vastutöötamine on seda mõjusam, et tegemist on vanusega, kus sõprade ja lähikondsete arvamus on oluline ja tihti elatakse veel vanematekodus. Kohati on tegemist raskete konfliktolukordadega, mida ületada on keeruline: näiteks üks neiu, kelle isa oli kristlastega suhtlemise vastu, sai kogudusega liituda alles pärast isa surma. Intervjuueritutel on aidanud sellest üle saada sõpruskonna muutumine – tihti on vana sõpruskond vahetunud uue, kristlaste oma vastu.

Eesti oludes kinnitab kristlastest noorte probleeme omanustega suhtlemisel Olga Schihalejevi poolt 2006. aastal läbiviidud uurimus, mis näitas, et usulise taustaga õpilastel puudub turvaline võimalus enda usutraditsiooniga samastumiseks ning nad peavad teiste ees oma usku salgama. Paljud sellised lapsed ei räägi kaaslaste kuuldes religiooniga seotud teemadel üldse, et vältida võimalike erimeelsuste teket juba eos, teised eelistavad suhelda ainult samu religioosseid vaateid jagavate kaaslastega.³¹⁴

Üks aspekt, mida evangelikaalsete ja nelipühi kogudustega liitunute intervjuudes sageli mainitakse, on elustiili muutused pärast kogudusse astumist: loobutakse alkoholist, nikotiinist, pidutsemisest. Ka see võib soodustada vanade sotsiaalsete suhete katkemist. Üks 23-aastane neiu 3D kogudusest kirjeldab sõprade hämmingut kui ta järsku lõpetas nendega koos pidutsemise. Sõbrad arvasid, et „talle on tehtud ajupesu, kuna selline suur muutus ei saa tulla nii äkki“. Hiljem sõbrad leppisid tema kuulumisega kogudusse, kuid selleks ajaks oli neiu leidnud juba uue lähedase sõpruskonna oma kogudusest.

Siiski ei ole ka afektiivsete pöördujate liitumisotsus olnud määratud pelgalt kaaskodanike mõjust ega juhuslikkusest. Muudest motiividest võib tuua esile teatud pettumust valmistanud kogemusi (poiss-sõber kohtles halvasti, informandi juhitud bänd lagunes) või noorte inimeste valulikke eneseotsinguid. Siis kohtutakse „tundlikul hetkel“ kristlasega, mis viib muutuseni. Intervjuud annavad tunnistust ka sellest, et toimunud muutust siiski kaalutakse ja mõtestatakse enda jaoks lahti ning tegemist ei ole pelgalt „kaasavoolamisega“.

³¹⁴ Schihalejev, O. (2008) Kohtumine endast erinevaga – õpilaste arusaam. *Töid religiooni-pedagoogikast I* (toim P. Valk). Tartu, 154–155.

Uute sõprussuhete teke kogudusega liitumisel on peamine mehhanism, millega ületatakse vanade sõprade halvakspanu. See, et vanad sõbrad jäävad tagaplaanile või kaovad sootuks, on sellises olukorras tavapärane. Seda põhjendavad informandid tavaliselt teistsuguste väärtuste ja elustiiliga, mis uue eluga enam kuidagi kokku ei sobi. Juhul, kui vanad sõbrad siiski jäävad, ei räägita nendega usuasjadest. Tüüpilised olid ütlused nagu „ega ma väga ei afišeeri seda“, „ei käi ega kuuluta ju sellest igäihele“. Esineb ka teatud kognitiivseid mehhanisme, mis aitavad sõprade halvakspanuga toime tulla, näiteks põhjendati endale, et kannatatakse Jeesuse nimel.

Ma ei ole rääkinud neile, kellega koos töötasin ja õppisin. See ei ole neile vastu võetav. Ma ei saa ikkagi kõike jagada. Teatud ringkondades enam ei käi. Tean nende suhtumist. Nad peavad kristlasi nõrkadeks ja abituteks. Seal ei ole ka mõtet vastu minna sõnaga. Täiesti mõttetu vaev ... siin peab Jumal ise tööd tegema. Nad ei ole mind ise ka üles otsinud. (Naine, 32, metodist)

Need kes mu ümber olid, olid negatiivsed ja skeptilised. Et me ei viitsi sinuga siis suhelda enam, sest see on nagu hullulehmatõbi. Ma ei viitsind seda kellegagi arutada. Ma olen nende jaoks avatud aga ei pressi ennast enam nende ellu. Ei kasuta enam lauseid, mis tõmbavad neil harja punaseks. Ma kasutan teistsuguseid sõnu nii, et mõte jääks samaks. (Mees, 38, nelipühilane)

Mõned informandid rääkisid, et nende jaoks oli kogudusega liitumist lihtsustanud samale ajale langenud koolivahetus või lõpetamine, teise kohta kolimine. Vanad sõbrad jäid siis niigi tagaplaanile ja liitujad ei pidanud neile midagi seletama ega põhjendama. Seega leiab kinnitust töö teoreetilises osas esitatud seisukohad, et igasugune mobiilsus, mis kutsub esile sotsiaalsete suhete muutuse (näiteks kolimine, abiellumine, lahutus), kaldub muutma ka kuuluvust ning võib soodustada nii pöördumist kui ka apostaatia.³¹⁵ KKL2015 informantidest jäi üks noormees vahepeal kogudusest eemale sõjaväe ja ülikoolis õppimise tõttu. Kuna tema varasem sotsiaalne võrgustik (klassikaaslased) olid olnud usklikud ja suhe nendega katkes ning uued sotsiaalsed suhted tema usku ei toetanud, oli tal niioelda kergem kogudusest eemale jääda.

Muidugi mõista ei ole sotsiaalsete suhete mõju oluline ainult afektiivsetele liitujatele. Ka teiste kirikute ja liitujatüüpide puhul mängis see rolli. Sageli on mõne inimese mõju viimaseks tõukeks, olgugi et soov ja huvi selles vastu on informandil juba ammu olnud. Sõbra või pereliikmega koos tundub lihtsalt julgem minna kogudusse, kus kõik on võõrad. Eriti kehtib see väikeste koguduste puhul, kus inimesed üksteist tunnevad. Suured kirikud on anonüümsemad ega pööra jumalateenistustel viibijatele sedavõrd otsest tähelepanu.

Ka teised Eestis läbiviidud uuringud kinnitavad sotsiaalsete suhete olulisust liitujale. Katrin Kikerpilli uurimus avas viie noore evangeelse naise kogudusega

³¹⁵ Lofland, Stark 1965, 872.

liitumise ja sealt lahkumise põhjusi.³¹⁶ Intervjueeritud ristiti ja said koguduse liikmeteks väga noorelt, 13–14-aastaselt. Peamine liitumise põhjus oli sotsiaalne kontakt tuttavatega, kes juba olid liikmed ja kutsusid koguduse tegevuses osalema. Noori võlus koguduse liikmete sõbralikkus, rõõmsameelsus, avatus, üttekuuluvustunne. Liitujad soovisid olla nende sarnased ja üks nende hulgast. Kogu liitumisprotsess oli mõjutatud perekonna ja sõprade vastuseisust.³¹⁷ KKL2015 andis kuigivõrd aimu sellise vastasseisu põhjustest: lähedaste poolt kardetakse liituja „ära lollitamist“, „ära pööramist“, „skeemitamist“, isegi temalt „raha välja meelitamist“, seda, et nende lähedane muudab oma käitumist ja seisukohti neile vastuvõetamatul määral ja suunas, peljatakse usku ja usklikku kui sellist. Kikerpilli tulemused toovad välja, et kohati läks suhtumine nii kaugele, et senised sõbrad hakkasid pöördumat isegi mõnitama, solvama ja katkestasid temaga suhted.³¹⁸ Mõned informandid nimetasid liitumise põhjusena ka isiklike probleemide (nt tühjustunne, vanemate äraolimine), kuid üldiselt jäi domineerima kristlastest sõprade ja eeskujude mõju.³¹⁹

Kikerpilli töö näitas, et kogu uuritud noorte kristlaste elu möödus ilmaliku ja kogudusliku sfääri vastandlikkuse pingeväljas. Ümbritsevate inimeste negatiivne suhtumine põhjustas lõpuks kogudusest kõrvalejäämise. Kurdeti ka, et liigse hõivatuse (kool, trennid, maakodu, muusikakool) tõttu jääb koguduse jaoks üha vähem aega ning tekivad uued sõbrad, kellel on teistsuguste huvid kui kirik. Samuti lahkuti kogudusest (ja usuelust laiemalt) kolimise tõttu.³²⁰ See näitab sotsiaalsete suhete tähtsust kogudusega liitumise ja sinna kuulumise juures. Kui need suhted katkevad, siis on kogudusest kõrvalejäämine või konfessiooni vahetus lihtne.

Signe Schulzi uuritud informantide jaoks oli lähedaste, pereliikmete ja sõprade sotsiaalsete suhete mõju vähene. Küll aga hinnati eeskujude rolli kõrgeks nii vahetute suhete kui ka kirjanduse kaudu. Seitsmel juhul oli liitumise mõjutegurina aga rolli mänginud misjonitöö: kas siis kohtuti misjonäri isiklikult või sattuti misjoneerijatega kokku usulise suunitlusega kontserdil.³²¹ Pereliikmete vähene mõju on siinkohal mõistetav, kuna esiteks oli tegemist valdavalt noorte täiskasvanutega, kes enam ei elanud kodus, teiseks ja olulisem põhjus aga on kindlasti asjaolu, et Schulzi informandid olid liitunud uusreligioosse liikumisega, mis oli 1998. aastal Eestis veel üsna uus ja harjumatu ning seega olid üldse vähesed inimesed nendega kokku puutunud.

³¹⁶ K. Kikerpill (2011). Usu osatähtsus noorte elus ja nende kogudusest lahkumise põhjused Tartu Kristliku Risttee Koguduse näitel. Töö autor tegi poolstruktureeritud intervjuud viie naisega vanuses 16–22 eluaastat.

³¹⁷ Samas, 20–22.

³¹⁸ Samas, 24–25.

³¹⁹ Samas.

³²⁰ Samas, 28–31.

³²¹ Schulz, 52–55.

Hele Kulbi, kes intervjueris EELK Tallinna Toompea Kaarli Kogudusest ja Seitsmenda Päeva Adventistide Tallinna I Kogudusest kõrvalejäänuid,³²² töö võimaldab võrrelda kahe üsna erineva konfessiooni kogudusi. Kulp leidis, et Kaarli koguduse liikmetele pigem meeldib, et koguduses valitsevad sotsiaalsed suhted ei ole väga tihedad ja võimalik on teatud iseolemise³²³ (Kulp nimetab seda vaimseks ja sotsiaalseks eraldatuseks). Vähestelt kirikuhetkedelt loodetakse rahu ja omaetteolemist, suhtluse puuduse üle kogudusekaaslastega ei kurdeta.³²⁴ Jumalateenistusele tullakse pigem kuulama jutlust ja nautima erilist meeleolu.³²⁵ Hele Kulbi selline leid Kaarli koguduse liikmete puhul läheb mõneti vastuollu KKL2015 luterlastega tehtud intervjuude tulemusega, milles paljud luterlased kurtsid sotsiaalsete suhete vähesuse üle koguduses. Nad väitsid, et neid „ei haagita ära“, nad ei suhtle kogudusekaaslastega, ei lõimu ning nii on raske kaua olla kiriklikult aktiivne. Kuna tegemist on EELK seisukohast niivõrd olulise teemaga, tuleks sotsiaalsete suhete tähtsust antud konfessiooni kogudustes edaspidi kindlasti süvendatult uurida. Pole võimatu, et kogudused on selles osas ka omavahel erinevad ning eelkõige võivad selles küsimuses erineda suurte linnakoguduste liikmete ja väiksemate maa- ja väikelinnade koguduste liikmete hoiakud ja eelistused.

Adventkoguduste liikmed seevastu tähtsustavad Kulpi uurimuse põhjal tihedaid suhteid kogudusekaaslase ja vaimulikuga väga. Nende puudumine tekitab pingeid ja pettumust, isegi niivõrd, et jäädakse koguduse tegevusest kõrvale. Mida väiksem on kogudus, seda olulisemad on sotsiaalsed suhted. Kogudusekaaslastelt loodetakse abi, mõttekaaslust, positiivseid, sooje suhteid, turvatunnet. Kardetakse aga liigset kontrolli ja etteheiteid riietuse ja välimuse ning elustiili kohta.³²⁶

Abikaasa suhtumist oma usulistesse otsingutesse ja kogudusega liitumisse pidasid üldiselt kõik KKL2015 informandid väga tähtsaks. Intervjuudes tuli juttu nii abikaasa mõjul liitumisest kui ka halvustavast ja negatiivsest hoiakust. Otseselt mehe või naise mõjul oli liitunud neli informanti. Abikaasa mõju avaldus nendel juhtumitel erineval moel: kogu usuliste otsingute, pöördumise ja liitumise protsess võidi läbida mõttekaaslastena koos, liitumine võis toimuda juba liikmeks oleva abikaasa mõjul, kristlasest tulevase abikaasaga võidi tutvuda vahetult liitumise eel, kui tekkisid suhted kristlastega.

KKL2015 valimist oli kuue informandi abikaasa või elukaaslane olnud varem kogudusega liitumisele vastu ning nendest suhetest neli olid lagunened. Tõsi küll, mõnel juhul olid lahkkelide põhjuseks pikemaajalised erinevused väärtustes, elustiilis, mitmesugused pahed nagu alkoholism jne. Ühel juhul ei olnud informant enam nõus kooselu jätkama vabaabielulises suhtes ning see sai lahkuminek

³²² Kulp, H. (2013). Kogudusest eemale jäämise põhjused EELK Tallinna Toompea Kaarli Koguduse ja Seitsmenda Päeva Adventistide Tallinna I Koguduse liikmete kogemusjutustuste näitel. Tartu Ülikooli magistriröö.

³²³ Samas, 85–89.

³²⁴ Samas.

³²⁵ Samas.

³²⁶ Samas, 66–69.

põhjuseks. See kõik kinnitab Arthur Greili uuringute tulemusi, mille põhjal ta järeldas, et kui abielu oli juba eelnevalt halvas seisus, siis lõpeb see ühe kaasa pöördumise järel lahutusega, aga kui abikaasad on lähedased ja üks pöördub, siis pöördub tõenäoliselt ka teine.³²⁷ Alati ei pruugi ühised usulised otsingud viia samasse konfessiooni: üks informant otsustas pärast abikaasa liitumist luterliku kirikuga samuti end ristida lasta, kuid temast sai sõbra eeskujul hoopis õigeusu kiriku liige.

Lähedase inimesega oli võimalik avameelselt arutada probleeme, millest ehk kellegi teisega ei oleks rääkida julgenud. Samuti tasakaalustas mõttekaaslasest abikaasa väljastpoolt tulevaid kahtlusi ja halvakspanu – see ei läinud nüüd enam lihtsalt korda.

Kristlasega koos oleks toredam olla aga kui mittekristlane oleks mu kõrval, siis poleks nii palju selgroogu, kaoks see kõik. Inimene on oma ihadega väetike. (Naine, 32, metodist)

Üks noor meesinformant pidas abielu mittekristlasest partneriga koguni võimatuks: lahku läheks mitte ainult maailmavaade ja väärtused, vaid ka igapäevarutiinid, sõbrad, huvid ja tegevus, varsti poleks enam millestki rääkida. Viimane on ka põhjuseks, miks nii mõnigi informant läks peale teatud „vastupanu perioodi“ abikaasaga kirikusse kaasa ning on praeguseks aktiivne kristlane.

Mõnel informandil on kristlikud tõekspidamised aidanud abielu (mõnel juhul ka halba abielu või suhet) koos hoida, pannud rohkem järele mõtlema kristlike väärtuste, nagu truudus abielus, teise inimese individuaalsuse ja eripäradega arvestamine jne üle. Üsna tüüpiline oli väide, et kristlaseks saamine „on meie suhet tugevamaks muutnud“. Abiellumisel kristlasega tekkis informantidel sageli abikaasa kaudu uus kristlastest sõprusringkond ning tihti olid ka abikaasa vanemad, vanavanemad, õed ja vennad kristlased, ja see omakorda mõjutas seda sotsiaalset keskkonda, kuhu tulevane liituja sattus.

Konfessioonidest pidasid sotsiaalseid suhteid koguduses kõige olulisemaks ja rääkisid neist kõige rohkem metodistid.

6.4.4. Kategooria 4: kriiside, eluraskuste mõju

Käesoleva kategooria all on võetud arvesse neid liitumise põhjusi, mis seondusid informante tabanud vahetute ja konkreetsete õnnetuste, probleemide ja eluraskustega. Sellised kriisid tingivad sageli kognitiivseid ja psühholoogilisi ebakõlasid või identiteediprobleeme, mis võivad viia mõtestatuse ja hingerahu otsingutele, millest on juttu järgmises alapeatükis. Käesolevas alapeatükis on juttu konkreetsetest õnnetustest ja probleemidest, mis alati ei pruukinud päädida pikaajaliste otsingutega, vaid mõnedel juhtudel osutasid tuttavad kristlased kriisi sattunule abi ja inimene või kogu perekond liitus kirikuga selle mõjul.

³²⁷ Greil 1977, 115–125.

EUU2015 küsitluses kajastasid antud teemat motiivid nagu: „see kirik või kogudus pakkus vastuseid minu küsimustele, juhatust elus, abi hingemures“ (19%) ning „see kogudus pakkus mulle abi rasketes eluprobleemides nagu näiteks alkoholism, sotsiaalprobleemid“ (7%). Siinkohal on huvitav, et mitte-eestlaste puhul tulid mõlemad motiivid eestlastega võrreldes enam esile. Kui mitte-eestlastest nimetas esimest motiivi 26%, siis eestlastest 15%. Abi sotsiaalprobleemide puhul mainis 14% mitte-eestlastest ning vaid 3% eestlastest. Nagu eespool öeldud, ei pruugi EUU2015 ja KKL2015 vastusevariantide tähendusväljad täpselt kattuda, kuid tõenäoliselt on neil suur kattuvusala, kuna KKL2015 olid kõikvõimalikud kriisiolukorrad üsna levinud motiiv.

KKL2015 informantide hulgas oli 13 inimest, kelle kristlaseks saamise teekonna algust tähistas raske kriis või õnnetus: alkoholism, vanemate pankrot, sõbranna enesetapp, täielik vaimne või füüsiline kokkuvarisemine, pagendus, kodu põlemine, kuritegelik minevik, abielu purunemine, raske haigus. Seega oli tegemist ühega kolmest kõige olulisemast liitumise motiivist. Sellesse gruppi kuulub üheksa naist ja neli meest, vanuserühmade ja konfessionaalse kuuluvuse seoseid ei ilmne. Neid ei iseloomusta üldiselt pikk usuliste otsingute periood (kuigi on ka erandeid), muutus on tulnud suhteliselt kiiresti. Mõnikord sai kriisiolukord „viimaseks piisaks karikas“, see tähendab, et inimene oli usuliselt või vaimselt otsiv juba enne ning negatiivne elusündmus andis viimase tõuke kogudusega liitumiseks.

Inimestel tekivad sellistel kriisihetkedel küsimused sageli küsimused, miks see kõik juhtus, miks see juhtus just nendega ja kuidas minna edasi. Kriis paiskab segamini senised tõlgendustraditsioonid, misjärel üritab indiviid hakata kriisist väljumiseks neid uuesti üles ehitama.³²⁸ Mõtestatuse, seletuse, lohutuse pakkumist on peetud üheks religiooni põhifunktsioonidest. Psühholoogiakirjanduses on pöördumist sageli kirjeldatud kui adaptatsioonimehhanismi, et tulla toime hirmu, üksinduse, jõuetuse, meeletusega. Siiski, nagu oli juttu ka töö teooria osas Loflandi ja Starki mudeli kontekstis, ei vii kriis üksi usulisele pöördumisele,³²⁹ vaid sellele järgneb vastavalt kas lühem või pikem otsingute periood või siis kokkupuude kristlas(t)ega, kes pakuvad moraalset ja materiaalist toetust, seletavad juhtunut oma vaatepunktist ning kutsuvad kogudusse.

Olid ka mõned üsna eripäraseid juhtumeid, kus sügaval kriisihetkel sai informant usulise kogemuse, mis vallandas usulised otsingud. Sealjuures on tähelepanuväärne, et mitte kõik otsingud ei alanud kristlikus kontekstis. Mõned informandid pöördusid oma hädades kõigepealt uue vaimsuse õpetuste ja praktikate poole, lootes esialgu nendelt abi ja leevendust saada. Kui see ebaõnnestus, siis pöörduti kristlikku kogudusse.

Mõned näited kriisi ja eluraskuste kategooriasse kuuluvate informantide jutustest.

³²⁸ Vrd Paloutzian 2005, 331–347.

³²⁹ Vrd Lofland, Stark 1965, 862–874.

42-aastane naine evangeelsest kogudusest kirjeldas, kuidas tal avastati ravimatu haigus. Haiglas külastasid teda kristlased, koos palvetati paranemise eest. Veidi hiljem teda elustati, mille käigus koges informant, et on väljaspool aega. Ta mõistis, et senine elu on elatud valesti, koges patutunnetust. Haiglajärgsel aastal hakkas ta varasemas elus läbielatud hingetraumasid teadlikult ükshaaval läbi töötama, nuttis palju. See oli ränk protsess, mis päädis kogudusega liitumisega. 53-aastane naine adventkogudusest elas läbi kriisielamuse seoses ootamatult tabanud raske haigushooga, mil ta pöördus Jumala poole:

Jumal, ära jäta mind siia, ma ei taha veel surra, mul on kaks last, ma tahan neid veel näha, palun anna mulle andeks, mis ma olen valesti teinud. (Naine, 53, adventist)

Haiglas luges ta Uut Testamenti, tundes, et leiab sealt vastuseid teda ammu vaevanud küsimustele. Pärast haiglat algas järkjärguline lahtiütlemine vanast elust, sõpradest, pidudest, harrastustest. Ta nägi ennast justkui kõrvalt ning sai aru, mida seni valesti oli teinud ja miks tema tervis selle kõige tulemusena üles ütles. Vana elu ei köitnud teda enam.

Mõnedel juhtudel on kogudusse minek planeeritud. Kohatakse inimesi, keda usk on samade probleemide korral aidanud ja loodetakse niisamuti abi saada või siis saada leevendust kahetsustundele minevikus tehtud tegude pärast. Hele Kulp leidis oma uurimistöö käigus, et selline kriisiolukorda sattunud inimene loodab Jumala abile; kui aga usk ei näi töötavat ega vastuseid pakkuvat, siis eemaldub ta taas.^{330 331}

Signe Schulzi bakalaureusetöös tõusis teravalt esile isikliku kriisi mõju. Informandid mainisid järgmisi isiklikke probleeme: keerulised peresuhted, suured elumuutused, lapsepõlvkodust lahkumine, sisemise tühjuse tunne.³³² Keeruliste peresuhte, terviseprobleemide ning järskude elumuutuste, millega ei suudeta kohaneda, mõju tõi usuliste otsingute vallandajana välja ka Lea Altnurme doktoritöö.³³³

Evangelikaalsete ja osalt ka nelipühi kogudustega liitujate puhul tuleb kriisiolukordadest rääkimise puhul arvestada ka kanoonilise diskursuse mõjuga: pöördumisele eelnenud elu lõppes õnnetuse ja kriisiga, misjärel inimene mõistis, et endist viisi ta enam jätkata ei saa. Sellisel juhul ei olnud kriisi tinginud õnnetus väljastpoolt determineeritud, vaid sellel oli vähemalt osaliselt, informandist

³³⁰ Kulp 2013, 72.

³³¹ Loflandi ja Skonovdi mudelis on „eksperimentaalse pöörduja“ tüüp, kes „katsetab“, kuidas usk võiks teda aidata. Käesolevas väitekirjas ma otsustasin loobuda selle kasutamisest, vt ptk 6.1 alamärkus 258. Vaadates aga Kulbi järeldusi, kes uurib kogudustest kõrvale jäänuid, võib järeldada, et mõned inimesed ka Eesti kontekstis siiski käituvad vastavalt Loflandi ja Skonovdi eeldustele. KKL2015 valim lihtsalt ei võimaldanud selle nähtuse tausta kirjeldada, kuna „eksperimenteerimine“ ei tule välja nende puhul, kes kogudustesse jäävad.

³³² Schulz 1998, 52–55.

³³³ Altnurme, L. (2005). *Kristlusest oma usuni: uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel*. Doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, 236.

endast tulenev põhjus. Kriisil on sellistes lugudes sageli murdepunkti roll ning seda osa elust, mis tuli peale kriisi, kujutatakse kriisieelsest elust kvalitatiivselt erinevana. Kriis kulmineerib arusaamisega, mõistmisega ja alistumisega, misjärel inimene hakkab otsima sellele lahendust, kas siis iseseisvalt või mõne kristlase abiga.

6.4.5. Kategooria 5: mõtestatuse ja hingerahu otsingud

Selle kategooria alla on paigutatud need liitumise põhjused, mida võib seostada mõtestatuse, hingelise tasakaalu, elu eesmärkide, väärtusorientatsiooni, eksistentsiaalsetele küsimustele vastuste otsimise jms. EEU2015 ankeedis vastas sellele vastusevariant „See kirik või kogudus pakkus vastuseid minu küsimustele, juhust elus, abi hingemuredes“, mida pidas enda liitumise põhjusi iseloomustavaks motiiviks 19% vastanutest. See motiiv oli eestlaste hulgas vähem esindatud (13,8%) kui peamiselt õigeusklike mitte-eestlaste hulgas (26,1%).

Lewis Rambo väitis, et mõnedel usulistel otsijatel on teistest suurem vajadus intellektuaalse kooskõla järele.³³⁴ Nagu KKL2015 intervjuudest ilmses, ei pruukinud selle grupi puhul mõtestatuse ja hingelise tasakaalu otsingutele eelne da sageli mingit kriisi või kui eelnes, siis ei tõstetud seda oma jutustuses esiplaanile. Pigem leidsid informandid, et kristliku õpetuse järgimine ja kogudusse kuulumine pakuvad neile selget, sisukat ja õiget suunda, kuhu liikuda, elu eesmärki, võimalust kogeda midagi teistsugust, püha, rikastavat, elu laiendavat. Sageli toodi tähtsa motiivina välja vastuste otsimist mingitele „kesksetele küsimustele“, mis olid kas nii-öelda eksistentsiaalsed küsimused elu mõtte kohta või siis lihtsalt moraalil, eetika ja elus ees seisvate dilemmadega seotud küsimused. Noorte puhul kohas ka vastandumist väärtusrelativismile ja konsumeristlikule elulaadile.

Sellesse gruppi kuulus küll üsna erineva konfessionaalse taustaga ja eri vanuses inimesi, kuid rohkem olid siiski esindatud traditsiooniliste kirikutega liitunud. Loflandi ja Skonovdi teooria järgi sobitusid need informandid kõige paremini „intellektuaalse pöörduja“ tüüpi, kuna nende hulgas olid levinud pikemad ja individuaalsemad otsingud. Kuigi grupis oli ka noori inimesi, domineeris vanuserühm 40 eluaastat ja enam. Fowleri järgi kuuluvad selle vanuserühma liikmed peamiselt „sidusa usu“ tasandile, mis on tõlgendamise ja mõtestamise tasand. Selles vanuses on soov tegeleda isikliku mineviku ja isiksuse süvakihtidega. Suhtumine enda minevikku muutub rahulikumaks, mõistetakse ja lepitakse ka maailma ebatäiuslikkuse, paradoksaalsuse ja variatiivsusega. Tegemist on vanusega, kus võib tekkida uus huvi religioossete küsimuste vastu.³³⁵

Järgmisena üks näide intellektuaalse pöörduja loost. Tema pikaajaliste otsingute hulka kuulus huvi erinevate filosoofiate, religioossete ja spirituaalsete õpetuste vastu, ajaloo huvi, eksistentsiaalsed küsimused, juurdlemine väärtus- ja eetikaküsimuste üle. Lõpuks jõudis ta kristluse juurde, kuna see tundus isiklikult

³³⁴ Suchman 1992, 19.

³³⁵ Vt ptk 2.5.

õige ja loogiline, pakkus lisaks teadmisele ja õpetusele ka emotsioone, väärtusi ja moraalseid juhiseid.

Umber 20 aastat tagasi, kui astusin ülikooli, hakkasin väga intensiivselt huvi tundma filosoofia vastu ning lugema filosoofiaalast kirjandust. Osa sellest kirjandusest oli kristlik. See oli minu jaoks kõige huvitavam. Berdjajev, Jaspers, Jung. Sealt tuleb otsida ka huvi põhjust kristluse vastu. [---] Ülikooli ajal oli tunne, et mul ei ole kirikut vaja, et ma saan ise hakkama, et loen ise raamatutest tarkusi, ise valin, ise loen, ise õpin tundma, et sellest kõigest piisab, et pole kirikut vaja. See tunne, et tegelikult ei piisa, tuli üsna hiljuti alles. Kogu see raamatute hunnik on liiga teoreetiline ja tugevdab inimese mina, mida iga religioon taunib. Ja see tarkus, mis sealt tuleb ... religiooni on vaja hinge pääsemiseks ja see tarkus, mis sealt raamatutest tuleb, ei vii hinge pääsemiseni. Siis tuleb hakata mõtlema, mis see muu võiks olla. Religioon annab emotsiooni ja käitumisjuhiseid. Inimene on nõrk ... mina ka. Kui ma loen filosoofia raamatuid, võin ma omale konstrueerida ükskõik mida ... aga kirik annab mulle seda, millest mul puudu jääb. (Mees, 46, roomakatoliiklane)

Ühel hetkel tekkis minu elus küpsus ja huvi mõelda elu üle järgi. Et mis siis saab, mis siis ees ootab, mis on taevas, kõik on nii kaugel, aru ei saa, et kuidas inimene sünnib ja ... kõik on nii tundmatu. [---] Olin siis 31 aastane. (Mees, 51, roomakatoliiklane)

Mitu informanti töid intervjuudes välja, et kristlus pakub pidepunkti tänapäeva väärtusrelativistlikus tarbimisühiskonnas. Üks näide noorelt naiselt roomakatoliku kogudusest:

2000ndate aastate algus, kus sai alguse tarbimisühiskond ja relativism, tekitas palju küsimusi: kui kõik on suhteline, mis siis elu mõte on? See oli minu jaoks krutsiaalne³³⁶ lahendada. Kus on lootuse allikas? Miks pingutada? (Naine, 27, roomakatoliiklane)

Enda usulist pöördumist iseloomustavad intellektuaalsed pöördujad pika kasvamise ja arenguna, järsk pöördumiskogemus nende jutustustest üldjuhul puudub, kuigi on ka kaks erandlikku informanti, kelle usulised otsingud said alguse ilmuse kogemisest. Kogudusega liitumisest rääkimisel meeldis selle grupi liikmetele kasutada abielu metafoori: usuliste otsingute käigus oldi justkui „vabaabielus“, liitumine aga „vormistas ära“ juba kaua aega arenenud suhte, kuuluvus andis olemasolevale „hajusale“ usule selge ja konkreetse vormi.

Pikaajaliste usuliste otsingutena kirjeldavad oma teekonda kogudusse enim roomakatoliiklased, kasutades selle kohta väljendeid, nagu „aeglane kasvamine“, „aeglane äratundmine“. Need otsingud sisaldasid lugemist, mõtisklemist, eksistentsiaalsetele ja moraalilistele väärtusküsimustele vastuste otsimist, püüet „oma usku elada“. Ühelt poolt võib roomakatoliiklaste puhul oletada kanoonilise diskursuse mõju, mis rõhutab „kesksete küsimuste üleskerkimist“ ja intellektuaalseid

³³⁶ Informantide tekst on toodud muutmata kujul. Sõna „krutsiaalne“ on kõnekeelne laensõna inglise keelest (*crucial*) tähendades „ülioluline“ või „otsustav“.

otsinguid neile vastuse leidmiseks. Teisalt aga tekib küsimus, kas intellektuaalsete otsingute motiivi võib nende puhul mõjutada ka see, et antud kogudustega liitub enam teatud tüüpi inimesi, kelle jaoks näiteks filosoofia, psühholoogia ja usundite teemaliste raamatute lugemine ongi harjumuspärane viis oma maailmatunnetust laiendada. Teema, kas teatud konfessioonid tõmbavad enam teatud tüüpi inimesi, vajaks Eestis kindlasti põhjalikku uurimist.

Ka õigeusklike puhul olid „mõtestatuse ja hingerahu“ motiivid kõigis intervjuudes väga olulised. Ilmselt on tegemist konfessionaalse diskursuse mõjuga. Seda kinnitab ka Liina Eeki doktoritöö, kes leidis et õigeusklikud ei rõhuta oma pöördumislugudes kuigivõrd kriisielamust, enese patusena tunnetamist ega ole ka kuigi ratsionaalsed kalkuleerijad, vaid õigeusku pöördumist mõjutas olulisel määral hoopis eluliselt tähtsatele küsimustele vastuste otsimine ja ebamäärane millestki ilmajaetuse tunne. Eek nimetab neid „tähtsuse otsijateks“.³³⁷ Konfessionaalse diskursuse olemasolu aitab põhjendada ka seda, miks antud motiiv oli EEU2015 andmestikus mitte-eestlastest kogudustega liitunute (peamiselt õigeusklike venelaste) jaoks nii palju olulisem kui peamiselt luterliku kirikuga liitunud eestlastele.

Humanistlikus ja transpersonaalses psühholoogias leitakse, et mõned inimesed lihtsalt on vaimsed otsijad: alati kasvamas, õppimas, arenemas ja küpsemas.

Rambo üks pöördumise katalüsaatoritest kandis pealkirja „Kas see ongi kõik?“. ³³⁸ KKL2015 intervjuude hulgast sobib seda seisukohta näitlikustama intervjuu ühe 30ndates eluaastates naisega, kelle usulised otsingud olid alanud just selle küsimusega. Oma õpingute lõppjärgus tõstatas tema jaoks küsimus, mis saab tema elust edasi. Kas kõik kulgeb justkui etteantud rada: abielu, lapsed ja töö? Kas see ongi kõik, mida ta oma elus saab kogeda? Soovides oma ellu „midagi enamat“, hakkas ta tegelema idamaiste religioossete praktikatega, mis aga viisid ta vaimsesse ummikusse ning edasi liikus ta juba kristlikku kogudusse. Soov „millegi enama“ järele tuleb ette ka vanemas eas liitujatel. Kui lapsed on suureks kasvatatud, materiaalsed põhivajadused rahuldatud ning elus üht-teist saavutatud, võivad tekkida taas küsimused elu mõttest ja eesmärkidest.

Kuigi Signe Schulzi uuritute puhul oli oluline kriisi läbielamine, kerkis „tähtsuse otsimine“ ka selles grupis selgelt esile: 20 informandist 10 olid otsinud enne liitumist elu mõtet, 12 vastajat oli tundnud oma elus midagi puudu olevat, seitse vastajat soovis vabaneda tühjuse tundest ja viis kannatustest, kaheksa vastajat püüdis leida lahendust oma elu põhiprobleemidele.³³⁹ Tähtsal kohal oli identiteedikriis – sooviti vabaneda üksindustundest, hirmust tuleviku ees, otsiti armastust, võimalust ennast teostada.³⁴⁰ Oluline on siinjuures panna tähele, et enamik Schulzi intervjuueerituid on nooremapooldsed inimesed, vaid neli neist on

³³⁷ Eek 2017, 41–43.

³³⁸ Rambo 1993, 48–55.

³³⁹ Schulz 1998, 52–55.

³⁴⁰ Samas.

40-aastased või vanemad. Tegemist on tüüpiliste nooreea kriisidega,³⁴¹ mis tingivad soovi kuhugi kuuluda, olla tunnustatud ja armastatud, vabaneda eba-kindlusest ja hirmust tuleviku ees. Signe Schulz leidis uusreligioossetesse liikumistesse pöördujaid uurides,³⁴² et peamine tee, kuidas usu juurde jõuti, olid isiklikud otsingud. Töö autor rõhutab, et need kestsid valdavalt pikka aega ja olid teadlikud ehk siis valdav osa informantidest otsis sobivat maailmavaadet ja liikumist teadlikult ja kaua, liikudes vahel ühest liikumisest või kogudusest teise. Ainult neli informanti sattus liikumisse nii-öelda juhuslikult. Religioosse maailmavaate otsimisel lähtuti eelkõige enda isikust ja huvidest. Liikumise juures peeti oluliseks selle tolerantsust, liikmete pühendumist usule, emotsioone ja kogemuslikkust, jumalatunnetust.³⁴³

6.4.6. Kategooria 6: usuline kogemus

Lofland ja Skonovd tõid ühe pöörduja tüübina välja „müstilise pöörduja“. Nende teooria kohaselt oli tegemist pöördumisega, mis toimus kiiresti ja ootamatult usulise kogemuse tulemusena ning teiste inimeste mõju sellele oli vähene.³⁴⁴ KKL2015 informantide hulgas olid mõned liitujad, kelle lugudes selline kogemus oli, kuid mitte keegi neist ei pidanud seda peamiseks liitumise põhjuseks. Üldjuhul tekkis selline elamus kriisi tulemusena ning seda kirjeldati kui intensiivset „äratundmist“, selgust, palvevastust vms. KKL2015 informantide hulgas oli selliseid intensiivseid müstilise kogemuse lugusid 60-st kuus (ehk siis 10%), neist kaks luterlast, üks roomakatoliiklane, kaks baptisti ja üks evangeelse koguduse liige. Neli neist olid naised ja kaks mehed. EEU2015 vastajatest 11,5% tõid liitumise motiivina välja „see oli Jumala või Püha Vaimu tahe või juhtimine“, mida võib mõneti tinglikult seostada KKL2015 valimi usulise kogemuse saanutega.

Ka Rambo pöördumise katalüsaatorite hulgas leidub müstiline kogemus: surmalähedane, kehaväline, ebatavaline kogemus, millele hakatakse otsima tõlgendusi ja selgitusi ja mis vallandab sedasi usulised otsingud³⁴⁵. Selle grupi jaoks ei olnud usuline kogemus ainus ega ka mitte domineeriv liitumise põhjus. Nad küll pidasid seda kogemust väga oluliseks (kuna tegemist on ka emotsionaalselt põrutava elamusega), kuid mitte määravaks. Harilikult eelnes antud kogemusele kriis ja järgnesid usulised otsingud või teiste kristlaste mõju. Eriti tähelepanuväärne on aga see, et osa selle grupi informantide puhul oli konfessionaalse konteksti mõju, mis oleks müstilist kogemust võinud soodustada või vähemalt väärtustada, vähene. Vaid baptistide ja nelipühilaste puhul võime sellest rääkida. Luterlaste ja roomakatoliiklase puhul see aga nii ei ole: ühel juhul sai

³⁴¹ Vt Fowler, 191–192.

³⁴² Schulz, S. (1998). Pöördumise põhjustest religiooni uutesse vormidesse. Tartu Ülikooli bakalaureusetöö.

³⁴³ Schulz 1998, 58.

³⁴⁴ Lofland, Skonovd 1981, 373–385.

³⁴⁵ Rambo 1993, 48–55.

informant enda sõnul „raskesti seletatava usulise kogemuse osaliseks“, mille tõlgendamiseks alustas ta otsinguid uue vaimuse kontekstis. Enne seda oli tema kokkupuude religiooniga peaaegu olematu. Alljärgnevalt kaks tsitaati intervjuudest, kus informandid on kirjeldanud oma usulist kogemust.

2013 suvel, eks ma tundsin enda sees mingit tühjust, hingelist vaakumit [---] otseselt ei olnud midagi halvasti. Olin just lõpetanud kooli, tulin V linna tööle. [---] Ühel hetkel kui ma olin kodus diivani peal, tundsin, kuidas alistusin Jumalale, tundsin kuidas ta füüsiliselt puudutas mind. Mu elus oli järsku täiesti teine perspektiiv, täielik muutus. Tundsin, et midagi [üleloomulikku] peab veel olema. (Mees, 27, baptist)

Sarnane on näide ühe luterlase intervjuust, kus ta kirjeldab keset suurt hingelist kriisi (palvevastusena) tekkinud ootamatut selgust, millest alates tema suhtumine toimunusse muutus ja kriis hakkas lahenuma. Ise ta peab seda usulise pöördumise momendiks ja nii ka nimetab, mis pole luterlaste hulgas just tavapärane, kuna sellisest järsust pöördumisest tavaliselt selle konfessiooni kontekstis ei räägita. Tal polnud ka mõjusid teistelt konfessioonidelt.

Kui lõpetasin abielu, olin väga suures hingelises kriisis. See oli väga raske, sest laps oli väike, kaheaastane. [---] Kui astusin X hoonesse, mis oli tühi ja remontimata, saabus minusse täielik rahu. [---] Ei ole sellist asja varem ega hiljem kohanud. [---] See, mis juhtus, oli minu jaoks nagu müstika, nagu oleks keegi tableti sisse andnud ja lihtsalt mured ära võtnud. (Naine, 37, luterlane)

„Müstiliste pöördujate“ grupist eraldi võib vaadelda evangelikaalsete ja nelipühi kogudustega liitujaid, kelle kanoonilistes pöördumislugudes on kesksel kohal eriline emotsionaalne kogemus, millele võib, aga ei pea eelnema kriisi ning mis tähistab usulise pöördumise momenti. Tavaliselt märgitakse seda kui erilist emotsionaalset tunnet („krõks käis ära“), selguse momenti, hingepuudutust, isegi lummatvat looduskogemust, mis järgneb päästepalvele. Oli siiski ka selliseid informante, kes pidasid emotsionaalsemaks momendiks just ristimist, mitte päästepalvet. Vähemalt mingil kujul on selline elamus enamikus evangelikaalsete liitujate jutustustes ning tähistab „vana mina“ surma ning uue ja parema kristliku „mina“ sündimist.

Liina Eeki uurimuses pidasid üllatavalt paljud, koguni 85% intervjueeritustest õigeus oluliseks ebaratsionaalset, seletamatut religioosset kogemust, mida oldi kogenud. Eeki sõnul on selline müstilise, ebaratsionaalse kogemuse aspekt õigeus üldse väga suure tähtsusega ja leidnud iseenesest mõistetava koha ka selle konfessiooni „pöördumise tüüplugudes“.³⁴⁶

Ka Iti-Liis Orro intervjueeritud informandid nimetasid konfessioonivahetuse põhjusena usulist, müstilist või tugevat emotsionaalset kogemust,³⁴⁷ mis on osalt

³⁴⁶ Eek, 41–42. Usulise pöördumise „tüüplugude“ teoreetilistest seletustest on juttu töö teooria osas ptk 2.

³⁴⁷ Orro 2015, 8–16.

kindlasti põhjendatav õigeusklike suure osakaaluga valimis. Nagu nägime Eeki doktoritöö tulemustest, on müstiline komponent õigeusus suure kaaluga ja enesestmõistetaval kohal õigeusklike nii-öelda pöördumise tüüplugudes. KKL2015 käigus sellise kogemusega õigeusklikke valimisse ei sattunud, seejärel on Orro ja Eeki leiud igati tähelepanuväärsed ja aitavad olulises aspektis laiendada meie teadmisi selle konfessiooniga liitumise motiivide kohta.

6.4.7. Kategooria 7: uue vaimsuse kogemus

Valimis oli üheksa inimest, kelle eelmised usulised otsingud olid viinud neid kokku mitmesuguste mittekristlike vaimsete õpetuste ja praktikatega. Varasemat esoteerika ja parateaduste huvi mainisid mõned teisedki informandid, kuid see polnud nende lugudes nii silmapaistval kohal. Ka selle motiivi puhul paistis silma pikkade usuliste otsingutega intellektuaalsete pöördujate osakaal. Vaid kaks inimest sellest grupist olid nooremad kui 40-aastased ja pärineti väga erinevatest konfessioonidest. Enim mainiti uue vaimsuse keskkonnast reikit, Silva meeletu kontrolli meetodit, *feng shui*'d, šamanismi, erinevaid joogasuundi, tantrat; Ida religioonidest krišnaitlust, budismi. Uue vaimsuse sfääris kogetu oli aga informantidele valmistanud pettumuse. Kolm informanti olid mittekristlike praktikatega tegeledes puutunud kokku vaimse tervise probleemidega ning otsisid nüüd abi kristlikest kogudustest. Üks pettunu oli endine joogaõpetaja. Pettumuse põhjusi esitati mitu:

Ennem kristlaseks saamist, siis ma lugesin ikka igasugu esoteerikat ka. Naisega kokku saades käisime feng shui laagrites. Naine tegi enne seda reikit. Kõik see vajus ära. Olid mingid asjad, mis häirisid. Minu jaoks on perekond oluline olnud. Keegi kuskil esoteerika õpikutes ütleb, et see on halb, et sa pead olema vaba. No see ei ole võimalik! See ei ole minu sisetundmusega kooskõlas. [---] Alati see raha küsimine, see läks lõpuks vastikuks. [---] Noored pered, kes on läinud tõsiselt esoteerikasse, ... igasugu need tantrad ja, on lõppend nagu halvasti. Nad on lahku läind. Ma ei tahaks nagu niimoodi lõpetada, et keegi ütleb, et me ei sobi kokku. [---] Sama lugu reikiga. Suurem osa kogudusest läks reikit tegema ja kadus. Vanad inimesed! Ja siis need, kes mingeid drooge panevad ja lähevad rännakutele. Joovad oma mingit kaktuse jama. No aga mis siin lähedat on, kui sa jätad oma perekonna maha? (Mees, 36, luterlane)

[---] Ja siis ma hakkasin otsima alternatiivravist abi, eneseabiraamatud, siis järgnesid neli aastat joogaharjutusi. Jooga andis kehale hea enesetunde. Minu vaimu ta sidus, nii et hakkas tekkima enesekeskne maailmapilt ja ma tundsin, et see ei ole õige asi. Joogat ei saa ilma vaimse taustata, aga see ei ole see koht, kus elab Jumal, see tuleb muust allikast. Tol ajal ma ei tulnud selle peale, et minna kirikuõpetaja juurde. Käisin nõidade ja sensitiivide juures, need rääkisid huvitavaid asju minu loo kohta, aga ei ammendanud. Minu peas oli ikka küsimus: mis minuga juhtus? (Naine, 41, nelipühilane)

Põhiline etteheide uue vaimsuse õpetustele ja praktikatele on nende individualistlikkus, isikukeskus, mis suure häda korral paneb vastutuse täielikult indiviidile.

See filosoofia teeb inimese jumalaks. Mina teen kõike, mis on õige, mina, mina, mina ... (Naine, 36, baptist)

Tähelepanuväärne on aga see, et mõnede informantide huvi nii-öelda eriliste elamuste vastu elas kristlikus kontekstis edasi. Nad eeldasid mõneti isegi samade küsimustega tegelemist (tervis, tervislik toitumine, psühholoogiline kohanemine jms) ning väga emotsionaalset jumalateenistuse laadi, mis pakub erilisi elamusi. Mõnel juhul loodeti seda leida just karismaatilistest kogudustest.

6.4.8. Kategooria 8: karismaatilise elamuse otsingud

Osa nelipühi koguduste informantide juures tuleb esile pidev püüdlemine elamuslikkuse ja karismaatilisuse poole. Neid inimesi on ka eelmises grupis ehk siis on tulnud uue vaimsuse radadelt ning ka nüüd, kristluses, on oluline elamuslikkus, müstilised kogemused, ekstaatilisus, prohveteerimine, keeltes rääkimine, Püha Vaimuga täitmine jms. Mõned informandid liiguvad ühest kristlikust kogukonnast teise üha karismaatilisema poole. Neile on oluline, et koguduses „vaim liiguks“, kui seda pole tunda, siis lahkutakse pea. Nende püüdluste keskmes on isiklik müstiline osadus Jumalaga, õpetuslikest seisukohtadest vms need informandid üldjuhul pikalt ei räägi ning nagu mõne informandi intervjuust välja tuli, isegi pühakirja eriti ei loe. 41-aastane informant on liikunud pikalt kirikust kirikusse: metodisti kirikust baptisti kirikusse, vahepeal olnud nelipühi koguduses, sealt edasi Elu Sõnasse, kuhu on jäänud pidama ja millega soovib lõpuks ka liituda.

Ma otsisin enamat, otsisin Püha Vaimu tööd ... Tahtsin näha, et koguduses on ka tõeliselt Jumal olemas, et tunned tema ligiolu. Seda ma tunnen Elu Sõnas. [---] Kõik kogudused ei tunnista Püha Vaimu tööd. Ei räägita Püha Vaimu tööst. Puudub keeltega palvetamine, paljud vaimuannid puuduvad, prohvetlik anne ja muud ... sa nagu ei näe neid seal. [---] [Praeguses koguduses] on näha vaimuande: keegi räägib keeltega, keegi on prohvet, samuti seda lihtsalt näeb inimeses, et ta teeb ja räägib vaimus. (Naine, 41, Elu Sõna koguduse liige)

Tajun seda, et mõnedes konfessioonides sõnas ollakse hästi tugevad aga ei olda tundlikud Püha Vaimu liikumisele. See paneb inimesed raamidesse ja vähendab nende usku. [---] Kui vaim on Sinu sees, siis see ju tunnistab. Sul ei ole siis vajadust otsida seda kinnitust väljastpoolt ega ka mitte Pühiblist, sest vaim on see, kes tunnistab. Ole rohkem Jumala ees, lase vabaks ennast, anna Jumalale üle asju. [---] Muidu loeme palveid raamatust maha aga see ei saa ju elavaks. (Naine, 41, nelipühilane)

Endise New Age'i kogemusega 29-aastane naine M. kogudusest kirjeldab oma tunnet palvetamise ajal nii:

Mediteerimine transis oli nii hea, kuid nüüd on mul palvetades sama kaif, kuid see pole tervisele ohtlik. (Naine, 29, M. kogudus³⁴⁸)

Tegemist on tõenäoliselt sellist tüüpi informantidega, kes koguduse juures väärtustavad eelkõige jumalateenistuste elamuslikkust ning eelistavad seda ratsionaalsele, sõnakesksele. Evangelikaalsete ja karismaatiliste kristlaste puhul võib panna tähele ka märke Henri Gooreni viidatud „pöördumise karjäärist“: inimesed liiguvad vastavates kristlikes miljöödes ega soovi end pikalt siduda ühegi konkreetse kogudusega. Oli ka selliseid informante, kes ei soovinud end isegi konfessionaalselt määratleda. Sellist tüüpi kristlased seavad eesmärgiks usuliselt kasvada ja areneda ning niipea kui nad leiavad, et nimetatud arengut enam ei toimu, vahetavad kogudust. Sellist suhtumist koguduste vahel liikumisse kui usulise arengu teekonda kohtas nelipühilaste intervjuudes sedavõrd sageli, et eeldada võib kanoonilise diskursuse mõju. Viimast kinnitab ka töö teooria osas osundatud uuring Rootsi nelipühilaste „kestvast pöördumise karjäärist“.³⁴⁹

Mul ükskõik, mida teised teevad, mina tahan ise kõik läbi katsuda. [...] Tunnen Jumalast puudust ja otsin teda siit ja sealt, otsin ja suhtlen edasi. See kogudus ei jää ainukeseks. (Naine, 32, N. vabakoguduse liige)

6.4.9. Kategooria 9: identiteedi ja kuuluvuse otsingud

KKL 2015 valimis oli kolm informanti, kelle puhul paistis üks olulisemaid liitumise motiive olevat enese identiteedi konstrueerimine. Kindlasti on identiteediküsimus rohkemal või vähemal määral oluline ka paljude teiste informantide jaoks, kuid nemad ise domineeriva motiivina seda välja ei toonud. Üks eripärasemaid ja väitekirja autori jaoks huvitavamaid informante oli 24-aastane noormees, kellest sai Ameerika kristliku *metal*-bändi andunud fänn. Enne seda oli ta liikunud ühe noortekultuuri mõjuväljast teise (satanism, uuspaganlus, emo³⁵⁰), kuni jäi peatuma kristluse juurde. Oma teekonda märkis ta ise väljenditega nagu „identiteedikriis“, „kuulumissoov“, „subkultuuriline areng“, „kuulumine euroopa kultuuri- ja väärtusruumi“. Seega oli tema jaoks tegemist selge identiteediotsinguga, mida ta ka ise nii sõnastas. Ta hakkas oma teekonnal teadlikult otsima kristlasi, kellega tuttavaks saada, kuni jõudis kogudusse ja oli intervjuu läbiviimise hetkeks kristlane.

³⁴⁸ Siinkohal on tegemist väikese üksik kogudusega ning informandi anonüümsuse huvides on koguduse nimi tähistatud vaid juhusliku tähemärgiga.

³⁴⁹ Coleman 2003; Gooren 2014, 99–100 kaudu.

³⁵⁰ Emo on noorte subkultuur, millele on omane teatud riietumis- ja muusikastiil ning emotsionaalsed käitumismustrid. Lähemalt vt Loonet, T. (2010). Gooti subkultuuri representatsioon. Bakalaureusetöö. Tartu; http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/15324/Loonet_Teelemari.pdf (12.02.2019).

Teiste informantide puhul oli tegemist kuuluvussooviga. KKL2015 käigus on mõneti üllatav, et soov kuuluda kogudusse kui grupp on motiivina siiski sedavõrd vähe esindatud. Kas annab see tunnistust individualistlikust ühiskonnast, kus inimestel on üldisemalt tõrge organisatsiooni kui sellisesse kuulumise vastu või pole kogudusse kuulumine muudel põhjustel atraktiivne, vajaks lisakäsitlust. Kõige vastandlikum paistab probleem olevat luterlastega. Osa on pettunud koguduse sedavõrd väikese sidususe ja uute liikmete mittekaasamise tõttu, teised näevad koguduses siiski kogukondlikkuse ja ühistegevuse sädet. Ilmselt ongi olukord luterliku kiriku eri kogudustes väga erinev. Kirik kogukondlikkuse ühe allikana tuleb peamiselt esile nooremas keskeas luterlaste puhul, kelle hulgas on nii maa- kui ka linnainimesi. Mainitakse vastastikust abistamist, kristlikke koole, ühistegevust. Kuuluvustunde ja kaasamise³⁵¹ aspektile peaks luterlikus kirikus suuremat tähelepanu pööratama, kuna see ei ole kindlasti oluline ainult osaduse seisukohast, vaid ka identiteedi allikana. Viimane on tähtis eelkõige noortele.

Mõnel juhul mainitakse kirikus käimisele pühendatud aega kui „kvaliteetaega“, „aega enese jaoks“. Siin on tegemist teise nüüdisaegse ilminguga: kristlaseks olemist võidakse vaadata ka elustiili seisukohast: mida see minu jaoks tähendab, et ma kirikuga liitusin? Kuidas see peaks väljenduma minu igapäevaelus ja suhetes? Nooremad kristlased räägivad palju (kristlikust) elustiilist, mis sisaldab endas tervislikku eluviisi ja kristlikust moraalist lähtuvat käitumist. Võib isegi öelda, et sellest on intervjuudes üllatavalt palju juttu. Järelikult ei saa kirikud ka sellest teemas üle vaadata.

Intervjuudes mainitakse näiteks raskusi abieluueelsete seksuaalsuhete vältimisega tänapäeva ühiskonnas, vabaabieluga, kiriku suhtumisega alkoholi tarbimisse, isegi tantsimisse. Üks keskealine informant metodisti kirikust näiteks juurdleb intervjuu käigus korduvalt selle üle, kas nende kirikus on lubatud klaasike veini ja õlut ning tantsimine ja lõpuks leiab, et selle keelamine oleks küll liigne. Samas on ka neid, kes nimetatud piiranguid igati tervitavad ja õigeks peavad. See tõestab veelkord, kuivõrd erinevate soovide ja arusaamadega võivad olla kogudustega liitujad.

Ka Hele Kulp toob adventkoguduse liikmete intervjuudest välja, et inimestel on tekkinud koguduses probleeme elustiili ja riidetuse tõttu, mis võivad põhjustada isegi kogudusest lahkumist.³⁵²

³⁵¹ Nii KKL2015 kui ka Eva Mõtte uuringust tuleb välja, kui oluline on liituja jaoks kuuluvuse ja vajalikkuse tunne ning eneseteostuse võimalused koguduses nt mõne väikese ameti või rollina. – vt Mõtte 2007, 137.

³⁵² Kulp 2013, 68.

6.5. Liitujate tüübid

Järgnevalt on esitatud kogudustega liitujate tüpoloogia, mis moodustus eelmises peatükis käsitletud liitumise motiivide võrdlemisel Loflandi ja Skonovdi pöördujate tüpoloogiaga. Nende gruppide puhul, mis on tuletatud Loflandi ja Skonovdi mudelist, on kasutatud „pöörduja“ mõistet, ülejäänud juhtudel „liituja“ või „otsija“ mõistet. Põhiliselt on liitujate tüübid vastavuses vastavate liitumise motiivide kategooriatega, v.a identiteedi ja kuuluvuse kategooria, mis sai lisatud „afektiivse pöörduja“ tüübile ja „mõtestatuse otsija“, mis sai lisatud „intellektuaalse pöörduja“ tüübile. Liitujad tüpiseeriti domineeriva liitumise motiivi alusel.

Tabel 10. Liitujate tüübid EEU2015 ja KKL2015 võrdluse alusel.

		Motiivid EEU2015 alusel % nendest, kes kuuluvad kogudustesse (N = 207)	KKL2015 motiivid 60 süvaintervjuud antud kogudusega viie aasta jooksul liitunutega
Põhi-grupid	(1) Intel-lektuaalne pöörduja	Meeldib õpetus, kultuur (32%) Meeldib vaimulaad (27%) Vastused küsimustele, juhatus elus, abi hingemures (19%)	(18 informanti) – pikaajalised intellektuaalsed otsingud, huvi filosoofia, psühholoogia, ajaloo, vaimsete õpetuste ja religioonide vastu – soov leida vastuseid eksistentsiaalsetele ja mõtestatuse küsimustele, selgust väärtuste, moraali ja eetikaga seotud küsimustes – soov tuua oma ellu „midagi enamat“: „kõrgemaid väärtusi ja eesmärke“, pühaduse dimensiooni – meeldis selle konfessiooni ajalugu, traditsioonid, sakramendid, palved, õpetus, kultuur, vaimulaad, esteetilised küljed, atmosfäär
	(2) Afektiivne pöörduja	Soojad ja lähedased inimeste vahelised suhted (25%) Kutsus sõber, pereliige või muidu meeldiv inimene (19%)	(25 informanti) – meeldis koguduses valitsev soe, kodune ja sõbralik õhkkond, teineteise toetamine ja lähedased inimeste vahelised suhted – kogudusse mindi sõbra, tuttava, sugulase, pereliikme, meeldiva inimese kutsel ja õhutusel, soovist tema eeskuju järgida ja tema moodi olla

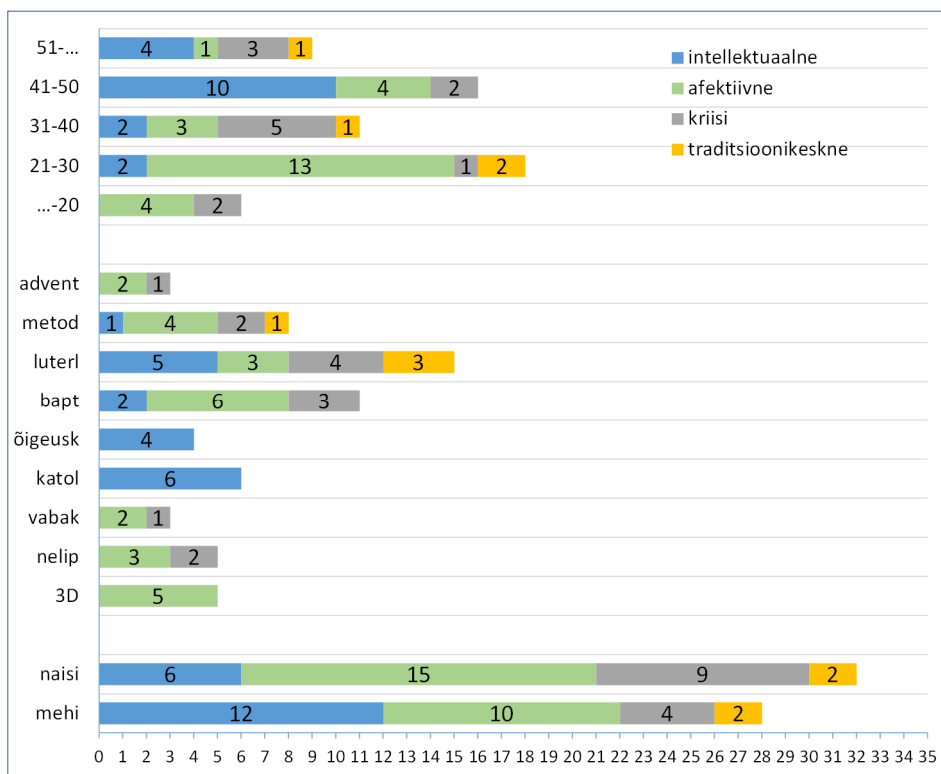
	(3) Kriisi tulemusena pöörduja	Vastused küsimustele, juhatus elu, abi hingemuredes (19%) Abi rasketes eluprobleemides (7%)	(13 informanti) – usulistele otsingutele viis raske õnnetus, nt pankrot, raske haigus, kodu põlemine, lahutus, emotsionaalne kokkuvarisemine, kuritegelik minevik, alkoholism – konkreetne moraalne või materiaalne abi kristlastelt ja koguduselt, mis liigutas, pani järele mõtlema, oli eeskujuks vms
	(4) Traditsioonikeskne liituja	See on esivanemate kogudus, mis on seotud meie rahvuskultuuriga (34%) Sattusin sinna lapsena peretraditsiooni tõttu (36%)	(4 informanti) – meeldisid vanad traditsioonid ja ajalooline pärand, vastav konfessioon oli seotud rahvuslike, piirkondlike, perekondlike traditsioonide ja identiteediga – soov saada osa kiriklikest talitustest, mis lisavad elusündmustele pidulikkust ja sügavust, pühaduse dimensiooni, annavad kaitstuse tunde. – ristimine ja/või leer/katehees toimus vanemate, vanavanemate, lähisugulaste mõjul ja eeskujul
Segagrupid	(5) Usklikust kodust pärit liituja ³⁵³	Küsimus puudus	– usklikus lapsepõlvkodus saadud usuline kasvatus ja tõekspidamised
	(6) Uue vaimsuse kogemusega liituja	Küsimus puudus	– uue vaimsuse keskkonnast tulnud liitujad, kes pettusid nendest õpetustes ja praktikates ning polnud sealt abi saanud oma probleemidele
	(7) Karismaatilise otsija	Küsimus puudus	– koguduste vahel liikujad, kes otsisid üha karismaatilisemaid jumalateenistuse viise
	(8) Müstiline pöörduja	See oli Püha Vaimu tahe ja juhtimine (11%) ³⁵⁴	– müstilised pöördujad, kelle usulistes otsingutes ja liitumises mängis suurt rolli ebatavaline usuline kogemus ³⁵⁵

³⁵³ Täpselt sellise sõnastusega küsimust EEU2015 ei olnud, sellised inimesed sattusid ilmselt motiivi „sattusid sinna lapsena peretraditsiooni tõttu“ alla.

³⁵⁴ EEU2015 vastuse tähendusväli ei pruugi täpselt kattuda KKL2015 vastava motiiviga, kuid on huvitav et protsentuaalselt nende kahe motiivi välja toojate hulk kahes valmis kattub.

³⁵⁵ See grupp ei sisalda evangelikaalsete (ja osa karismaatiliste) koguduste pöördumissündmust.

Kuidas aga jagunevad liitujate tüübid vanuserühmade, soo ja konfessioonide järgi?

Joonis 3. Liitujate tüüpide jagunemine vanuserühmade, soo ja konfessionaalse kuuluvuse järgi. KKL2015 informantide arv; täisarvudes; domineeriva liitumise motiivi alusel.

1) Intellektuaalne pöördujatüüp iseloomustas enam mehi, vanemaid vastajaid (40 ja enam eluaastat) ja pigem traditsiooniliste kirikutega (roomakatoliku, õigeusu ja luterliku) liitujaid. On tähelepanuväärne, et kõik õigeusklikest ja katoliiklastest informandid liigitusidki domineeriva motiivi alusel intellektuaalse pöörduja tüüpi. Pikad usulised otsingud, antud konfessiooni kultuuri ja vaimulaadi meeldivus, mõtestatuse küsimused, aeglane kasv ja arenemine usus tõsteti nende intervjuudes olulisemale kohale kui näiteks kriis või müstiline elamus, mis iseenesest indiviidi emotsionaalselt vapustasid. Pikaajaliste otsingute ja usulise arengu motiivi toetab tõenäoliselt nii sellesse tüüpi liigitunud informantide vanus kui ka nende kirikute pöördumise diskursus, mis väärtustab ja tõstab esile usuliste otsingute, kasvamise ja arenemise motiivi.

2) Afektiivne pöördujatüüp seevastu on iseloomulikum naistele ja vanuserühmale 21–30 ning andis tooni pigem uemate kirikutega liitunud puhul. Nemad väärtustasid ühistegevust ja sotsiaalseid suhteid. Kogudusse viis kontakt kristlasega

ja liitumist soodustas koguduses valitsenud soe ja sõbralik ning ka mitteformaalne atmosfäär. Viimase osas vastanduti traditsiooniliste kirikute atmosfäärile ja jumalateenistuse laadile, mida peeti vanamoodsaks ja formaalseks. Sotsiaalsete suhete tähtsust liitumisel toetas nende konfessioonide, millega liituti, koguduste väiksus. Sellistes kogudustes on lähedased, mitteformaalsed inimestevahelised suhted, tuntakse ennast ühise perena ja tähelepanu jagub kõigile. Oluliseks teguriks antud pöördujate tüübi puhul on ka naissugu³⁵⁶ ja vanus: elukogemus on veel vähene, kui usulisi otsinguid on, siis toimuvad need kaaskristlaste, vaimulike ja mentorite vahendusel.

3) Kriisi tulemusena liitujate puhul ei ilmne muid iseloomulikke ühiseid tunnuseid, kui et see paistab olevat olulisem motiiv naissoost liitujatele. Nende konfessioonidega liitujate puhul, mille pöördumise diskursus sisaldab pöördumisele eelneva kriisimomendi esiletõstmist, ei mänginud kriis siiski nii olulist rolli kui oleks võinud eeldada. Need juhtumid, millest räägiti, olidki üldjuhul rasked ning põhjustanud informantidele kannatusi ja pingeid. Kriisi tulemusena liitumine võis toimuda kiiresti, mõnel juhul isegi usulise kogemuse järel, kuid kriis võis vallandada ka usulised otsingud.

4) Traditsioonikeskseid liitujaid polnud KKL2015 valimis palju, kuid nagu näitas EUU2015, on nende esinemissagedus elanikkonna üldpopulatsioonis üsna suur, mistõttu vajab see grupp eraldi käsitlemist. Vaatamata sellele, et liitumise niioelda domineeriva motiivina nimetati koguduse seotust rahvuskultuuri ja pere-traditsioonidega KKL2015 informantide poolt harva, tuli see intervjuudes siiski sageli jutuks kontekstina, taustategurina. Nagu juba eespool öeldud, algasid jutustused sageli lapsepõlve esimestest kokkupuudetest usuga ning siis räägiti ka vanadest traditsioonidest nende kandjatest peredes, kelleks enamasti oli olnud vanaema.

Luterlaste puhul on hoomatavad teatud rahvakiriklikud tendentsid: kui oma elu pöördupunktidele tahetakse lisada pühalikkust, väärikust ja ilu, siis mõeldakse esmalt luterlikule kirikule. Õigeusklike ja roomakatoliiklaste intervjuudest kerkib aga esile imetus nende kirikute väga vanade traditsioonide ja pika ajaloo vastu: neid nähakse autentsetena ja järjepidevuse kandjatena. Peretraditsioonide järgimisest ja soovist kiriklike talituste järele oli juttu peamiselt luterlaste intervjuudes, erandiks mõned metodistid, kes olid soovinud saada ristitud „ilusa kombe pärast“ just selles kirikus.

Järgmises tabelis on aga esitatud nende informantide sugu, konfessionaalne kuuluvus ja vanuserühm, kes liigitusid lisaks põhigrupile ka mõnda segagruppi. Nagu tabelist nähtub, on segagrupi puhul raske välja tuua mingeid selgeid seoseid taustatunnuste vahel. Võimalik, et ka segagruppidesse jagunevate informantide arv oli selleks liiga vähene.

³⁵⁶ Vt Kilemit, Nõmmik, 2004, 10–36.

Tabel 11. Segagrupidesse kuuluvate informantide taustatunnused ja kaks olulisemat liitumise motiivi.

sugu	konfessioon	vanus	põhigrupp	segagrupp
m	metodist	... –20	kriisi mõjul	uue vaimsuse
n	metodist	31–40	kriisi mõjul	uue vaimsuse
n	Vineyard	21–30	afektiivne	karismaatiline otsija
m	baptist	21–30	kriisi mõjul	müstiline
n	nelipühilane	... –20	afektiivne	uue vaimsuse
m	katoliiklane	51– ...	intellektuaalne	uue vaimsuse
n	baptist	41–50	afektiivne	kristlik kasvatus
n	baptist	51– ...	kriisi mõjul	kristlik kasvatus
n	baptist	31–40	afektiivne	uue vaimsuse
n	nelipühilane	41–50	kriisi mõjul	uue vaimsuse
m	metodist	41–50	afektiivne	kristlik kasvatus
m	luterlane	31–40	intellektuaalne	uue vaimsuse
n	baptist	...–20	afektiivne	kristlik kasvatus
n	vabakogudus	41–50	kriisi mõjul	müstiline
n	baptist	...–20	afektiivne	kristlik kasvatus
n	nelipühilane	41–50	afektiivne	karismaatiline otsija
m	õigeusklik	41–50	intellektuaalne	kristlik kasvatus
n	luterlane	31–40	kriisi mõjul	müstiline
m	katoliiklane	41–50	intellektuaalne	müstiline
n	katoliiklane	41–50	intellektuaalne	kristlik kasvatus

5) Müstiliste pöördujate hulka on loetud need informandid, kelle pöördumisloos on olulisel kohal järsk, ootamatu kogemus, mis väitekirja autori arvates ei sobinud nende informantide konfessioonide pöördumislugude diskursiivsesse mustrisse. Mõnikord hakati oma usulisele kogemusele esmalt tõlgendusi otsima isegi uue vaimsuse kontekstist. Tegemist on seega nii-öelda religioonide ülese või -vahelise fenomeniga, millele konstrueeritakse tõlgendus vastavalt sellele usulisele miljöole, kus ise parasjagu liigutakse. Siia gruppi ei ole arvestatud arvukaid evangelikaalsete ja karismaatiliste koguduste liikmeid, kelle pöördumislugudes on sageli „murdepunkt“, mida kirjeldati mõne erilise meeleolu, emotsiooni, looduskogemuse, selguse momendina vms. Autor soovis teiste konfessioonide müstilised pöördujad eraldi välja tuua.

6) Kristliku kasvatus saanute grupp oli arviliselt üsna väike. Kuna usuliselt sotsialiseeritust on pikemalt juttu pkt 6.4.1, ei ole selle grupi karakteristikutel siinkohal enam pikemalt peatunud.

7) Kuigi uue vaimsuse mõjudega liituja segatüüp on eelnevas tabelis esmapilgul küll arvuliselt vähe esindatud, võib KKL2015 intervjuude põhjal järeldada, et kokkupuuteid uue vaimsuse õpetuste ja praktikatega on olnud märksa enamatel informantidel. Kuna need kokkupuuted aga ei mänginud enamasti rolli liitumise motiividenä, said need kirjeldatud lihtsalt kui antud informantide taustatunnused. Käesolevasse segatüüpi on arvatud inimesed, kelle otsingud algasid selgelt uue vaimsuse kontekstis ja see moodustab osa nende narratiivist.

Lea Altnurme on oma doktoritöös täheldanud, et tähele võib panna kolme gruppi usuvaldkonnas tegutsejaid. On nii neid, kes liiguvad ringi üksnes kristlikus miljöös, neid, kes vaid kultuslikus (ehk uue vaimsuse – autori märkus) miljöös, kui ka neid, kes liiguvad mõlemas korraga.³⁵⁷ Seega märkis Altnurme juba enam kui 10 aastat tagasi, et liikumine kristlusest uue vaimsuse poole ei ole ühesuunaline tee. Tõenäoliselt on see nähtus nüüdseks omandanud veelgi laiemad mõõtmed.

Uue vaimsuse keskkonnast tulijatel paistab olevat tõmme emotsionaalsema, müstilisema usulise kogemuse järele ning mitmedki neist olid liitunud karismaatiliste kogudustega.

Uue vaimsuse seisukohtade mõju ei avaldunud mitte ainult vastavast kontekstist tulijate intervjuudes. Just luterlaste intervjuudes oli neid mõjusid kõige enam märgata: oli näiteks nii suhtlemist inglitega kui ka arusaama, mille kohaselt tänu kirikuga liitumisele olid informandi „kanalid läinud lahti“. Need on vaid mõned näited. Luterlaste hulgas levivatele uue vaimsuse ja sünkretistlikele mõjutustele viitab ka Hele Kulp uuring.³⁵⁸

8) Karismaatilise otsija segatüüp.

Karismaatilisi otsijad iseloomustas korduv konfessioonide ja koguduste vahetamine eesmärgiga leida kogudus, kus on võimalik enam kogeda karismaatilisi ande, prohveteerimist, „keeltes rääkimist“, tunnetada Püha Vaimu tööd ja kohalolu. Neile oli oluline, et koguduses „vaim liiguks“, kui see tunne kippus kaduma, siis vahetati kogudust. Sellist koguduste vahetamist põhjendati enda usulise kasvamisega ja arenemisega, seda peeti enda elu enesestmõistetavaks osaks ning leiti, et kui praegune kogudus ennast usulises mõttes ammendab, liigutakse kindlasti edasi ka tulevikus. Osade selle segagrupi informantide teekond oli saanud alguse traditsioonilistes kirikutes, millele nüüd vastandutakse. Peamise põhjusena toodi välja, et lapse- või noorepõlvkirik oli osutunud lihtsalt liiga „lahjaks“: jumalateenistused vanamoodsad, igavad, raskesti mõistetavad, formaalsed, emotsioonitud ja liialt sõnakesksed.

³⁵⁷ Altnurme 2006, 234.

³⁵⁸ Kulp 2013, 30.

6.6. Faktoranalüüsi tulemused

Faktoranalüüsi ülesandeks oli kontrollida, kas sarnaseid liitumise põhjuste komplekte nagu kvalitatiivuuringu põhjal esile tuli, on võimalik tuvastada ka EEU2015 andmestiku põhjal. Järgmine tabel kajastab faktoranalüüsi lahendeid. Kasutatud on peakomponentide meetodit ja varimaks pööramist, iteratsioonide ehk lahendustsüklite arv oli 8 ning faktorlaadungid suuremad kui 0,3. Faktorite nimed on pandud uurimistöö autori poolt, need on mõneti tinglikud.

Tabel 12. EEU2015 liitumise põhjuste küsimuse faktoranalüüsi lahend. Faktorite arv kuus, iteratsioonide arv kaheksa, peakomponentide meetod, faktorite kirjeldusvõime 47,5%.

	Faktorid					
	1	2	3	4	5	6
Õpetus	.647					
Kodu lähedal	-.628					
Kultuur ja vaimulaad	.609					.300
Peretraditsioon	-.552			-.472		
Abi hingemuredes		.744				
Abi eluprobleemides		.741				
Traditsioonikindlus			-.688			
Seotud rahvuskultuuriga		-.332	-.557			
Soojad suhted			.557			
Meeldiv muusika			.343			
Sõber kutsus				.766		
Juhuslikult sattus				.429		.321
Eristub teistest				-.307		
Muu põhjus						
Jumala tahe					.789	
Huvitavad tegevused					.744	
Käib ajaga kaasas						-.691
Koguduse vaimulik						.533

Faktorpilt annab tunnistust, et kolm põhilist liitujatüüpi – intellektuaalne, kriisi mõjul pöörduja ja afektiivne pöörduja – on tuvastatavad ka EEU2015 andmestiku põhjal.

Esimest faktorit võib tinglikult nimetada „intellektuaalseks faktoriks“, kuna seal on esindatud motiivid nagu „õpetus“ ning „kultuur ja vaimulaad“. Nende motiividega ei seonu motiivid nagu „kodu lähedal“ ja „peretraditsioon“. Viimati nimetatud motiivid jäid omavahel seotuks erinevate faktorite arvuga lahendite

korral, mistõttu võib väita, et ka need motiivid on omavahel seotud. Tõenäoliselt on tegemist luterliku kirikuga liitunudega.

Teist faktorit võib nimetada „kriisi faktoriks“, kuna siin tulevad selgelt esile omavahel seotud motiivid nagu „abi hingemures“ ja „abi eluprobleemides“. Nendega motiividega ei olnud seotud selline tunnus nagu „seotus rahvuskultuuriga“. Kolmandat faktorit võib nimetada „meeldiva miljöö“ faktoriks, sest omavahel seostuvad sellised motiivid nagu „soojad suhted“ ja „meeldiv muusika“. Tuginedes uurimistöö eelnevatele etappidele võib eeldada, et tegemist võib olla evangelikaalse või karismaatilise (väike-)kogudusega, kus on vaba ja noortepärane mitteformaalne miljöö ning koguduseliikmete vahel lähedased ja head suhted. Sellele faktorile vastanduvad motiivid nagu „traditsioonikindlus“ ja „seotus rahvuskultuuriga“. Ka need motiivid jäid erinevate faktorite arvuga lahendite korral omavahel seotuks. Kuna neid motiive pidasid EEU2015 põhjal oluliseks mitte-estlastest vastajad, võib oletada, et siin on tegemist venekeelsete õigeusklikega, kes hindavad kõrgelt õigeuskiriku konservatiivsust ning seostavad seda oma rahvuskultuuri ja -identiteediga.

Neljandat faktorit võib „afektiivseks“ faktoriks, kuna seal seostusid motiivid nagu „sõber kutsus“ ja „juhuslikult sattus“. KKL2015 intervjuudele tuginedes on tegemist enamasti noorte evangelikaalsete ja karismaatiliste kogudustega liitunudega, kes väga sageli olid läinud kogudustesse just sõprade ja tuttavate kutsel ning see oli toimunud üsna planeerimatult ja kiiresti. Nendele motiividele vastanduvad tunnused nagu „peretraditsioon“ (mis veelgi kinnitab, et tegemist polnud traditsiooniliste kirikutega liitunute vastustega) ning „see kogudus eristus teistest“.

Viies faktor koosneb motiividest nagu „Jumala tahe“ ja „huvitavad tegevused“. Tõenäoliselt on siingi tegemist evangelikaalsete ja karismaatiliste kogudustega liitunudega, kuna nendes konfessioonides on väiksemad kogudused, kus liikmed on tegevustesse aktiivselt kaasatud ning kõigile jagub rolle ja ülesandeid. Samuti, tuginedes KKL2015 diskursusanalüüsi järeldustele, võib nende koguduste liitujate poolt olla sagedamini nimetatud motiiv „Jumala tahe“. Selle faktori nimeks olen tinglikult nimetanud „väikekoguduslik“.

Viimane, kuues faktor, koosneb motiividest nagu „koguduse vaimulik“, „juhuslikult sattus“ ning „kultuur ja vaimulaad“. Vastupidise seosega on aga motiiv „käib ajaga kaasas“. Tõenäoline on, et tegemist võib olla luterliku kogudusega liitunudega, kuna intervjuude käigus selgus, et luterlaste puhul mängib vaimuliku isik üsna suurt rolli. Et tegemist peab olema traditsioonilise kirikuga liitujatega, tõestab vastupidise seosega motiiv „see kogudus käib ajaga kaasas“. Kuuendat faktorit võib tinglikult nimetada „vaimuliku mõju“ faktoriks.

7. LIITUMISE TEEKONNAD

7.1. Sissejuhatavad märkused

Nagu väitekirja teoreetilises osas peatükk 2 juttu oli, tõi Lewis R. Rambo välja kuus pöördumise etappi: 1) kontekst, 2) kriis, 3) otsing, 4) kohtumine, 5) pühendumine ja 6) tulemused. Need etapid on kumulatiivsed, kuid ei pruugi olla järjekorras, vaid võivad toimuda ka teistsuguses järjekorras, samal ajal või osa etappe vahele jättes.³⁵⁹ Väitekirja autor analüüsis kvalitatiivse sisuanalüüsi käigus muuhulgas ka KKL2015 informantide kogudusega liitumise teekondi, lähtudes Rambo usulise pöördumise mudelist. Selles peatükis analüüsib autor juhtumianalüüsi vormis viie erinevasse liitujatüüpi kuuluva informandi teekondi kogudusse. Analüüsi eesmärk oli avada eelmises peatükis tekkinud liitujatüüpide sisu ilmekamate ja tüüpilisemate juhtumite kaudu.

Liitumise teekondade kirjeldamisel lähtuvad informandid konfessionaalsest pöördumise diskursusest enamgi, kui nad tegid seda motiividest rääkides. Lood järgivad kindlat raamistikku, sündmuste järjestust, millele luuakse oma originaalne, isikupärane sisu. Traditsiooniliste kirikute esindajate lood ei järgi küll nii selgelt konfessionaalse diskursuse raamistikku kui näiteks evangelikaalsete liitujate jutustused, kuid elemente konfessionaalsest diskursusest esineb ka nende lugudes.³⁶⁰ Lisaks liitumise teekonna üldisele raamistikule huvitas väitekirja autorit analüüsimisel ka liitumismotiivide (erinev) mõju teekonna eri etappidel ning kanoonilise diskursuse elementide kasutamine informantide poolt.

Juhtumiuuringu puhul on informantide anonüümsuse säilitamise küsimus eriti keeruline. Paraku just seetõttu ei olnud võimalik kasutada selleks kõiki intervjuusid, mida oleksin soovinud. Olemasolevatest intervjuudest tuli aga palju materjali välja jätta, muudetud on ka informantide nimed.

7.2. Juhtumianalüüs

7.2.1. Anna teekond

Anna oli intervjuu tegemise ajal väga noor, alla 20 aasta vana ja liitunud nelipühi kogudusega. Anna on üsna tüüpiline afektiivne pöörduja: noor naine, kes liitus sõbrannade mõjul, soovides nendega sarnaneda, ühist aega veeta ja kogeda sama, mida nemadki. Ta pole läbinud erilisi intellektuaalseid ega usulisi otsinguid, on elamuste, mitte kirjasõna keskne ega too välja suuri kriise oma elus.

Mul oli kaks parimat sõbrannat, kes teenisid kaasa X koguduste noorteteenistustel. Kui meil oli vaba aega, siis nad rääkisid mulle, mis seal toimub ja et Jumal on lahe. Siis ma tundsin et praegu ei ole veel minu jaoks õige aeg. Siis käisime ühes

³⁵⁹ Rambo, 1993.

³⁶⁰ Vrd Eek 2017, 41–43.

kodugrupis, mida juhtis M. See oli minu jaoks mugavustsoonist väljatulek. [---] Pärast seda läks veel aega mööda ja ma ikka veel veetsin aega oma sõpradega. Nad ikka rääkisid mulle sellest [usust], kuid ei lükanud seda mulle peale, mis oli väga vaba.

Järgmisena läks Anna koos sõbrannadega kogudusse kristlikule kontserdile.

Rääkisin sõbrannadega ja tundsin, et täna on see päev, kui pean sinna minema. Ma olin varasemalt ka tundnud huvi selliste asjade vastu, noh, ... inglitega ja sellise veits paranormaalse värgiga. Kui see õige päev tuli, siis ma olin täiega eelil. Üks mu sõbranna korraldas seal väikest sketši, et näidata, miks Jeesus on hea.

Kohe sellel ajal kontserdil sai Anna ülesande, mis oli enne tema hobi, mida ta nautis ning milles tundis ennast kindlalt. Järgmisest lõigust nähtub, et Anna kasutab kaks ja pool aastat peale liitumist nii usulist keelt kui ka valitsevat omistamisskeemi.

Jumal pani mulle siis kohe südamele, et see on see asi, mida Sina tegema hakkad. See õhkkond seal oli mega vaba. Ma otseselt kohe inimestega suhtlema ei hakand aga põnev oli. Siis ma olin seal, kuulsin sõna Jumalast ja ma tõesti tundsin, et see kõnetas mind nagu hetkel. Ma ei mäleta, mis see teema oli aga ma tundsin, et see oli tol hetkel minu jaoks.

Pärast seda hakkas Anna koos sõbrannadega iga nädal koguduse jumalateenistustel käima. Kuna ta oli loomupäraselt väga tagasihoidlik ja uje, mängis tema jaoks väga olulist rolli julgustamine ning soe, positiivne suhe inimeste vahel. Kui sõbrannasid kohal ei olnud, määrati talle keegi väga seltsiv inimene sõbraks ja julgustajaks.

See oli ka siuke huvitav kogemus. Ma ei kujutanud ettegi, et ma lihtsalt läheksin ja olen osa milleski sellisest suurest asjast. [---] See oli parim otsus, mis ma sain tol hetkel teha. Sellest hetkest kui ma läksin, olen ma väga palju arenenud igal viisil. [---] Läbi Jumala ma olen nagu muutunud palju julgemaks ja teinud asju, mida ma varem ei oleks julgenud teha. Esialgu läks kaks kuud aega enne kui ma julgesin seal kellegagi suhelda.

Mida Anna ise arvab, miks temast sai kristlane?

Ma ütleks, et [huvi kristluse vastu] oli seotud Jumala endaga. Sõbrannade eeskujul, tahtsin ka sellist kogemust. Läksin sõbrannade kutse peale. Nad olid suht minu-sugused. Või noh, nende puhul ei olnud midagi sellist, et nad on ... [ironiliselt] nii siuksed. Ma olin ise samasugune, kuigi ma sel hetkel olin ilma Jumalata. [---] Ma klappisin nendega hästi. Muud nagu väga otseselt ei olnud midagi.

Miks Sa läksid sõbrannadega kogudusse kaasa?

Suht sisetunne või nagu ... ma arvatavasti uurisin ka sellel ajal ka mingil määral, et kes see Jeesus on, mis ta tegi. Aasta enne seda, kui ma sõbrannadega suhtlesin,

tundsin et mingi hetk see on, kui ma lähen sinna aga mis hetk see on ... Et Jumal nagu kaugelt kõnetas, et „mine ja vaata“. Ma nautisin seda aega, mis ma nagu seal olin.

Millest tekkis Sul huvi inglite vastu?

Ütleks nii, et kunagi ma vaatasin hästi palju sellistel teemadel sarju [naerab]. Ja siis ma hakkasin uurima, et mis siis päriselt on olemas. Et on inglid ja aurad ja särgid ja värgid. Aga et need ei ole nii kindlad asjad.

Mis hetkel Sinust sai kristlane ja mida see Sulle tähendas?

Minust sai kristlane umbes 2,5 aastat tagasi. [---] Umbes kaks kuud pärast seda, kui hakkasin X koguduses käima. Esialgu oli pigem nagu otsuse tegemine ja isikliku suhte ehitamine Jumalaga. Ja siis nagu tuli kogukond, et ma saan nendega hängida ja aega veeta ja jumalasõna õppida tundma koos nendega.

Minu jaoks tähendas see arvatavasti seda, et ma saan oma murekoormat nagu vähemaks. Et kõik mis on teoreetiliselt halba minu elus, ma saan anda Jumalale ja teda usaldada ja siis tema tegeleb sellega ja mina usaldan Jumalat ja saan hakkama kõigega mis elus võib ette tulla.

Nagu sellest lõigus näha, on üks Anna põhilootusi see, et Jumal tegeleb tema muredega ning aitab murekoormat vähemaks saada.

Mis Sinu elus muutus ja kas see muutus tuli kiiresti?

Ma muutusin vabamaks. Enne ma olin väga halb suhtleja aga Jumal arendas mind tõesti igal viisi. Ta andis mulle juhtimisanni. Kõik muud asjad, mida oli võimalik kirikus teha. [---] Ja nüüd on vaja inimesi jüngerdama hakata.

Suurt sisemist murrangut võrreldes „vana minaga“ Anna ei näe. Samuti ei esitanud ta ise mingit pöördumismomenti või erilist elamust. Usu vastuvõtt on läinud nii-öelda valutult: ta on selles küsimuses usaldanud oma sõpru, kuna nad on tema moodi. Usu on ta vastu võtnud tasapisi sõpradelt õppides, kuni on isiklikult üle võetud. Siiski, Anna ise arvab, et muutus, mis temaga on toimunud, on olnud kiire.

Annal on nüüd koguduses palju toimetamist, vahel oma sõnul liigagi palju.

Sisemiselt ma mingit hullult suurt muutust nüüd ei tundunud. Ma hakkasin nägema päev päeva järel, et mingi muutus oli ja ma nägin, kuidas Jumal minu kaudu töötab ja kasutab mind heal viisil.

Kuidas aga lähedased ja sõbrad tema muutmisse suhtuvad?

Ma seletama [oma liitumist kogudusega] ei pidanud. Inimesed teavad mind kui suht rõõmsa inimesena kogu aeg. Aga sellest hetkest alates, kui hakkasin Jumalaga seda suhet arendama, tegelikult muutusin ma veelgi positiivsemaks. Sest mul enam ei olnud neid muresid mis võisid olla. Ja olin veel vabam ja rõõmsameelsem kui võimalik. Sõbrad ära ei ehmatanud.

[Kristlaseks olemine tähendab tema jaoks, et] ... noh, põhiline on see, et ma reaalselt tegelen Jumalaga, ma õpin teda tundma, õpin Piiblit tundma, elan välja seda elu, mida Jumal on minu jaoks planeerinud. Otsin erinevaid võimalusi, kuidas Jumalat teenida. Kuigi ma kipun vahel üle võlli ka minema sellega [naerab].

[Muutuse kiiruse kohta] Enamikud inimesed on minu kohta vähemalt öelnud, et oli väga kiire. See oli suht kohene. Pigem oli suur, järsk muutus, jah. See oli suur järsk otsus ja ma teadsin, et ma tahan selle otsuse teha. Ja siis tuli X koguduses eestpalve aeg ja see oli õige aeg ja siis tuli see otsus.

Ma olen mittekristlikust perekonnast [---] Ütleks niimoodi, et vanemad ja vana-vanemad mõtlesid, et peaasi, et mingit peapesu ei tehta raha suhtes [Anna mõtleb „peapesu“ all ilmselt „ajupesu“. Vanematel oli hirm, et temalt koguduses raha välja ei peteta]. Mõtlesid, et kindlasti kasutatakse ära raha mõttes. Aga nad ei näe, mis praegalt on.

Kuna Anna elab kodus ja on suhteliselt noor, peab ta vanematele ütleva, kui jõuab koju väga hilja.

Reedeti ma olen kaheteistkümmeni kodust ära ja siis ema päris ja ma pidin siis natuke aru andma, kus käisin.

Peres sellest [usust] kellegagi rääkida ei saa. Kuigi vanaema, tundub vahel, et nagu usuks aga samas ei näita ta seda välja ka.

[Pere], ma arvan et nad väga ei arvandki eriti midagi. OK. [Sõbrad], ka OK. [naerab]. Kristlastega ma suhtlesin küll rohkem aga ma ütleks, et pinget [pere ja sõpradega] nagu ei olnud.

Anna on leidnud huvitava mehhanismi, otsustamiseks, kas rääkida mittekristlastega Jumalast või mitte – ta küsib Jumalalt nõu.

Ma suhteliselt algusest peale usaldasin Jumalaga sellega, et „kui Sa tahad, et ma räägin kellegagi midagi, siis ma räägin ja kui mitte, siis mitte“. Vabalt ükskõik kellega rääkisin, kui neil oli mingeid küsimusi või ... Mul on tõesti vedanud sellega, et mul on hullult hästi kõik.

Kui palju Sinu elu muutus? Anna vastab, et vana elu jäi temaga kaasa.

See muutus esialgu ei tulnud mega pressiga. See muutus oli sisemine. Minust sai kristlane, kuna mul oli huvi Jumala ja Kristuse vastu ja ma tahtsin tõesti kogeda seda ülekülvavat armastust, mis Jumalal on meie kõigi vastu. Ma võib-olla oleks uurinud aga ma millegipärast kahtlen, et ma oleks mõne teise usundi poole pöördunud.

Anna lähedaste ja sõprade poolt ei olnud vastuseisu ega halvakspanu, mis ei ole teiste sarnaste informantidega võrreldes sugugi mitte tavapärane.

Ta näeb oma tulevikku koguduses veelgi aktiivsema kaasalööjana, näeb oma missiooni. Selle kohta on talle ka prohveteeritud. Talle on väga oluline kaasa lüüa, mitte olla koguduses passiivne pealtvaataja. Ta ei oska vastata mis on „õpetuslikud seisukohad“. Koguduses valitsev üldine arusaam Jeesusest ja Jumalast

tundub talle õige ja ta jagab seda. Teda ei sega erinevad arusaamad koguduses, sest igapähele võib olla oma arvamus ja alati ei peagi kõigile küsimustele vastuseid saama.

Anna teekonna põhiskeem on seega üsna lihtne: selles domineerib sõpruskonna sotsiaalne mõju, liitumise (perekondlik) kontekst on neutraalne. Liitumine on toimunud suhteliselt kiiresti ja tagasilöökideta. Kogudus on pakkunud rolle ja kaasamist, samuti mentorit ja positiivseid inimeste vahelisi suhteid.

7.2.2. Roberti teekond

Robert³⁶¹ on poolteist aastat õigeusu koguduse liige. Ta on 51-aastane ja tema lugu on iseloomulik intellektuaalsete pöördujate tüübile. Ise ta ennast intellektuaalseks otsijaks ehk „raamatutarkust taga ajavaks tüübiks“ ei soovinud nimetada, kuid enamik sellele grupile omaseid karakteristikuid on tema loos siiski olemas.

Roberti lapsepõlvkodu ei olnud kristlik ja usu teemadest seal ei räägitud. 12-aastasena luges ta vanas gooti kirjas Piiblit, mis tundus talle igav. Alles noore täiskasvanuna puutus ta kokku esimeste usklikega, kes tundusid talle meeldivad. Nende eeskujul käis Robert isegi mõned kuud Oleviste kirikus, kuid edasi jäi sellest kõrvale. Kuna ta soovis nõukogude ajal sõjaväest pääseda, sattus tudengipõlves „karvaste“ hulka, kelle jaoks oli üks protestivorme kirikusse kuulumine. Kuid „karvaste“ luterlikus kirikus käimine tundus temale võlts.

See oli rohkem nagu kultuurkristlus.

Siiski esimesed kokkupuuted kristlastega ja teatud nõukogudevastase protesti vaim mõjutasid teda edasi otsima ja ringi vaatama. Järgmisena tundis ta huvi katoliikluse vastu. Kuid siis tulid pere, lapsed ja hovid ning tema kokkupuude religiooniga jäi soiku paljudeks aastateks. Ühegi kiriku liikmeks polnud ta ka astunud.

Nüüd, aastaid hiljem, hakkasid nad koos abikaasaga taas huvi tundma kirikute vastu. Nad käisid erinevates kirikutes nii Eestis kui ka oma arvukatel välisreisidel. Sellel ajal, kui hakkas tekkima huvi õigeusu kirikute vastu, sattus Robert palju just õigeusu maadesse, kus kirik avaldas talle väga suurt muljet. Eriti liturgia, kuna

[---] katoliku ja luteri kiriku omad on kuivad ja igavad.

Poolteist aastat tagasi Robert ristiti. Tal oli intervjuu tegemise ajal väga hea meel, et ta varem ühegi kirikuga ei olnud liitunud:

³⁶¹ See informant palus oma intervjuud mitte salvestada. Kuna intervjuu on üles tähendatud märkmetena, on informandi tsitaate kahjuks vähe.

[---] suutsin selle õige ja oma ära oodata.

Kohe peale ristimist anti talle iseseisvalt läbilugemiseks kiriku põhitõdesid selgitav raamat „Õigeusu tee“.

Seda raamatut lugedes kogesin, et see tundus hetkega nii õige ja loogiline. Eriti võrreldes sellega, mis ma oli 30 aastat tagasi [usust] mõelnud. Ka see kirik hakkas mulle kohe kohutavalt meeldima. Äratundmine. Kojujõudmise tunne.

Mis on õigeusu juures oluline?

Kaanon, traditsioonid, see et vaimulik on Jumala ees ja teenib seda, kogudus on kaasateenijad. Liturgiline korrastatus.

Kristlaseks saamise hetkeks pidas informant ristimist. Mis oli enne seda?

Enne oli adra seadmine.

Ta ise ei pea ennast väga „juurdlejaks ja raamatutarkustest tõde otsivaks tüübiks“. Pigem leiab, et kõik see, mida inimene on tuhande aasta jooksul neist asjust kirjutanud, viib meid tõest kaugemale. Seega hindab Robert õigeusu kiriku vanust ja autentsust, mida uuemad tõlgendused võivad vaid rikkuda. Olles selgelt küll juurdleja ja intellektuaalne otsija, ei pea ta ennast nendeks seetõttu, et ei loe usukirjandust. Siinkohal toob ta näite tuttavast, keda lugemine ja uurimine oli usust kaugemale viinud, kuni see inimene usust lõplikult lahti ütles.

Ortodoksid ei loe Piiblit, vaid suudlevad Piiblit.

Tunnen huvi, kas ta ei ole huvitunud mõnedest teistest vaimsetest õpetustest?

Ei, üksikud fenomenid nagu prohvetlus, on mind huvitanud, kuid maailmavaadet või süsteemi nendest pole tekkinud.

Järsk pöördumiskogemus Robertit enda sõnul kindlasti ei iseloomusta, pigem on see kõik olnud pikk kasvamine ja areng. Ta on selliseid pöördumisi näinud, kuid ei pidanud neid siirasteks ega usu neisse.

Pigem arvan, et see on pealiskaudne, sotsiaalse surve tulemus. Kuna keegi ei julge öelda, et kuningas on alasti). Selle mõju on ka lühiajaline, kuna see pole sügavalt läbitunnetatud. Sellised pöördumised on võimalikud, kuid ilmselt väga harvad.

Suhtlus kristlastega tekkis alles koguduses, seega teiste inimeste sotsiaalne mõju tema liitumisele oli vähene, kui muidugi abikaasa välja arvata. Koguduses on väga toredad inimesed, kokkuhoidev seltskond, ei ole mingeid eraldi grupe. Kõik on kaasatud, ka temal on oma amet. Ta tundis, et teda võeti koguduses väga hästi vastu ning oma üllatuseks nägi ta seal ka vanu tuttavaid.

Robert ei pea ennast eriliseks suhtlejaks. Talle meeldib asjade kohta raamatutest järele vaadata. Nii on ta lugenud nii õigeusu põhimõtete kui ka liturgia kohta ja on endale just nii asjad selgeks teinud.

Eriti oluline oli ikkagi see, et sai raamatust lugeda liturgia kohta, siis sai paljutki, mida enne olin näinud, selgemaks.

Roberti loo põhiskeemis on olulisel kohal usulised otsingud: erinevate kirikute külastamine ja nende õpetuste, liturgia ja konfessionaalse kultuuri võrdlemine. Õigeusk tundub vana ja autentne, meeldib selle õpetus, palved, liturgia korras-tatus. Roberti pikaajalistes otsingutes on katkestusi, pärast mida on otsingud liikunud edasi uue hooga. Teiste kristlaste mõju tema kirikuga liitumisele on olnud vähene, kui välja arvata abikaasa mõju, kellega koos on otsitud. Sõbralik suhtlus ja oma väike amet koguduses on talle tähtsad. Seega on Robert sarnane Liina Eeki viidatud „tähenduse-otsijatele“.³⁶²

Ühtegi kriisi, mis oleks teda usulistele otsingutele tõuganud, ta oma loos välja ei too. Samuti ei kerki esile ühtegi muud liitumismotiivi. Oma usulist arengut ja pöördumist näeb ta aeglase, järkjärgulise protsessina. Robert ei kasuta oma loos usulist keelt ega valitsevat omistamiskeemi.

7.2.3. Mareki teekond

Marek on intervjuu läbiviimise ajal viiendat kuud luterliku koguduse liige. Ta on 40-aastane. Tema teekond kogudusse sai alguse soovist last ristida. Kuna sellisel puhul peab vähemalt üks vanematest olema käinud leerikoolis, tuli ka Marekil see teekond ette võtta. Mareki lugu on iseloomulik „traditsioonikeskse liituja“ grupile. Traditsioonikeskne liituja soovib järgida esivanemate traditsioone, tuua oma elu pöördemomentidesse pühadust ja ülevust, saada ise pühitsetud ja loota kaitset lapsele ning seetõttu soovib ta saada osa kiriklikest talitustest. Seda isegi juhul, kui varasem side religiooniga on olnud „õhuke“.

Meil sündis poeg ja tahtsime teda ristida. Tingimus, et üks vanem peab olema leerikoolis käinud ja ristitud. Mu naisel on see suur soov. [---] Talle meeldiks, et oleksid kõik lapsed ristitud. Mul selle vastu midagi ei olnud. Ega see midagi paha ei tee. Jäin nõusse. Mulle ka meeldis see mõte. Võiks mõelda, et Jumal kaitseb teda. [---] Teine põhjus see, et sooviks kiriklikku laulatust. Tundub meeldivam ja igas mõttes parem. Tundub, et on püham. Siduvam. Suursugusem ja uhkem. Mõte ka juures. Muidu oleks kabinetiregistreerimine. Muidugi abieluga tuleb ise vaeva näha, aga pigem just see, et tundub suursugusem ja uhkem.

Miks mitte varem?

Nagu ikka, ei mõtle selliste asjade peale. Ei puutu kokku ja elad oma elu.

Mida ristimine Mareki jaoks tähendab?

Algselt mõeldud, et see on rituaal, et saaks teha neid asju (lapse ristimist ja laulatust). Usun, et sellel on oma tähendus ka, kui mind ära ristitakse. Sellega

³⁶² Eek 2017, 41–43.

hakkan kristlaseks ja võtan Jumala vastu. Ega ma päris täpselt pole aru saanud. Ma suhtun sellesse tõsiselt. Arvan, et pole mõtet mingit kasu oodata ristimisest. Võibolla sellist kasu, et aitab mingit suhtumist muuta. Kui, siis kindlasti paremuse poole.

Marek usub, et see võiks olla nagu uuestisünd. Midagi peaks muutuma ja ka ise peaks vastavalt muutma, et püüda olla selle vääriline. Peab hakkama rohkem vastutust võtma, püüda olla parem inimene. Hingerahu võib tulla. Mareki arvates ei pea selleks olema nii tõsine usklik, et lasta end kirikus laulatada. Lihtsalt tore ja pidulikum.

Varasemat kokkupuudet usuga tal eriti pole olnud: „korra jõulude ajal käinud ja niimoodi“. Usk talle vastumeelne ei ole olnud, samuti pole ta olnud usuvastane. Pole ka halbu kogemusi usuga, sest kogemusi on lihtsalt niivõrd vähe. Samas on mingil määral huvi usu vastu olnud ka varem, vähemalt ateistiks ei lase Marek ennast nimetada.

Vanematekodus usu teemadest ei räägitud.

Mitte et ei meeldiks, aga kuidagi nii see oli ja kõik. Vanemad ei olnud koguduses.

Teatud positiivset suhtumist usuasjade vastu peegeldavad asjaolud, et Marek on mingil ajal natuke Piiblit lugenud, samuti mõnda usuteemalist artiklit. Poolkogemata on autos juhtunud ka Pereraadiot kuulama.

Mis peale ristimist tema jaoks muutus?

Ei ütleks, et midagi väga teistmoodi oleks. Kõik on hästi ja tegelikult oli enne ka hästi kõik. Suurt muutust ei ole. Igal inimesel võib see erinev ka olla.

Kas ta tunneb, et kuulub kogudusse?

Seda kindlasti. Sellel on oma tähendus. Pean ennast N. koguduse liikmeks ja nii palju kui võimalik, üritan käia vähemalt pühapäeval kirikus. Seda ei ole iga pühapäev ja seda ma ka ei arvanud, et ma hakkam hästi tihedalt seal käima. Võtsin selles mõttes vabalt, et käin tunde järgi ja kui mõnikord jääb käimata, pole ka midagi katki.

Kuidas on suhtlus kogudusekaaslastega?

Ei ole. Olen pereelule keskendunud, meil on väike laps. Kuna kõike teeme koos, väikese lapsega igale poole ei lähe, lapsehoidjat ei ole. Sellist läbikäimist ei ole. Kõik oleks võimalik, aga kuna ise ei ole osa võtnud kirikuelust nii palju, siis paratamatult oledki eemal.

Koguduses käiakse koos abikaasaga. Mõlemad arvavad, et võiks seal sagedamini käia.

Luteri kirik sai valitud, sest naine oli seal. Mina ei oleks osanud vahet teha, kas luterlik või mingi muu. Peaasi, et oleks kristlik kogudus. [---] Luterlus on mõjutatud sellest ka, kus elan, tundub kõige realistlikum ja lihtsamini omaks võetav. Kuigi ma ei ole teiste uskudega tutvust teinud.

Mareki lugu peegeldab hästi traditsioonikeskse liituja mõttemustreid. Enamasti on selle tüübi liitunu luterlane, kellele see kirik tundub lähedane, kõige lihtsamini omaks võetav, meie rahvusele läbi aegade omane. Kui soovitakse enda elu olulistele pöördemomentidele pühitsust, siis pööratakse enamasti just luterliku kiriku poole, mis on ka füüsiliselt kõige lähemal. Seda, et luterlikku kirikut tajutakse endiselt vähesel määral kultuuri osana, peegeldab Mareki arvamus selle kohta, et kiriklikest talitustest, nagu ristimine, leer, laulatus, osasaamiseks ei pea tingimata usklik olema.

Iseloomulik on ka Mareki ebamäärane usk sellesse, et laps võiks saada peale ristimist Jumala kaitse. Ise aga üritab ta olla peale ristimist parem inimene, võtta rohkem vastutust.

Mareki jutus on tajutav ebakindlus usutemaatikast rääkimisel, ta justkui ei leia õigeid termineid ja väljendeid. Samas on leeris räägitu talle olnud põhiosas arusaadav ja ka aktsepteeritav.

Mareki suhe kiriku ja usuga on Eesti üldpopulatsiooni hulgas üsna levinud, nagu näitas EEU2015. Vaatamata praegusele üsna nõrgale seotusele kirikuga võib Mareki usuline käitumine ja hoiakud muutuda intensiivsemaks elu nendel etappidel, mil lapsed on suuremaks kasvanud ja enda jaoks rohkem aega. Praegu takistab tema pere kirikuskäike igapäevaelu probleemidest tulenev ajapuudus.

7.2.4. Ada teekond

Ada oli intervjuu ajal 53-aastane, liitunud adventkogudusega. Tema teekonnal sai tähiseks kriisi läbielamine.

Kõik see minu elu, kõik see oli nagu ... ma sain aru, et kõik on valesti minu elus, pereelu ei läinud, tööl oli kohustusi, ühiskondlike kohustusi oli ka palju, kõik need viimased päevad ... tundsin, et karikas hakkab täis saama.

Kolm aastat enne liitumist oli Ada kohtunud ühe adventistiga.

See oli Jumala juhtimine, ütlen ma nüüd, nii kui ma selle inimesega kokku sain, mul tuli südamesse selline tunne, et ma tahan ka sellist rahulikku elu nagu sellel inimesel.

Ada plaanis just suuri ümberkorraldusi oma elu, kuid siis juhtus, et sai autoroolis olles insuldi. Ta sõitis autoga ja tundis, et tervisega on midagi väga valesti:

See mis juhtus seal auto peal oli mu esimene kõnelus Jumalaga; Jumal, ära jäta mind siia, ma ei taha veel surra, mul on kaks last ma tahan neid veel näha, palun anna mulle andeks, mis ma olen valesti teinud.

Haiglas oli tal aega elu üle järele mõelda.

Ma sain aru, et keegi armastab mind, et keegi nii armastab mind, et mul on kõik hästi, isegi see, mis on halvasti.

Kui Ada haiglasse viidi, võttis ta kaasa Uue Testamendi, mis tal varasemast kodus oli, ning hakkas lugema, saades sealt palju vastuseid oma küsimustele.

Ma loen ja saan vastuse, ma keeran lehte ja seal on jälle vastus. Peale seda mu elu nii muutus.

Kui informant läks haiglast koju, siis kodu koorem jäi, sest ta ei tahtnud lasta lahti endisest elust. Sõbrad helistasid ja kutsusid endi hulka, informant tundis aga, et kui ta nii jätkab, siis sureb. Ta palus koguni Jumalalt jõudu sellest kõigest lahti lasta. Siis hakkasid ka asjad muutuma: ta nägi ennast kõrvalt ja sai aru, mis ta oli valesti teinud. Mitu kuud käis ta kirikus nii, et lootis, et keegi teda seal ei kõneta. Peale seda, kui Ada hakkas kirikus käima, hakkas ta tundma, et vanad hobid ja meelelahutused ei kõitnud teda enam. Ta lasi end ristida.

Ada abikaasa tema kirikus käimist ei mõista. Suhted olid halvad juba enne seda. Lastega saab ta usust rääkida, kuigi nad ise on sellest väga kaugel. Ümbritsevatele inimestele, kolleegidele, esialgu oma liitumisest ei rääkinud, edasi on aga suhtumine olnud positiivne.

Sotsiaalsed suhted on Adale olulised ja need on koguduses väga toetavad ja head. Koguduse pastorid on olnud eeskujuks oma pühendumuse ja tähelepanelikkusega. Ta ise on koguduses aktiivne. Kõige olulisem on informandi jaoks siiski isiklik suhe Jumalaga, seejärel teiste inimestega. Ada arvab, et see tuleb sellest, et on elu jooksul olnud ja teinud väga palju asju üksi: „Nüüd ma ei ole üksi, nüüd mul on Jumal.”

Ada loos oli keskne kriisikogemus, mille ajal meenus talle kunagi kohatud ja sügavat muljet avaldanud kristlane. Muud motiivid ei ole tema loos kuigivõrd olulised. Pöördumisloos keskpunkt on oma küsimustele vastuste leidmine Uuest Testamendist. Ka teatud „vastupanu“ motiiv on jutus olemas – Ada käib mitu kuud kirikus nii, et ei suhtle seal kellegagi. Informant kasutab oma kõnes vähesel määral usulist keelt ning ka valitsevat omistamisskeemi.

7.2.5. Linda teekond

Linda on 42-aastane evangelikaalse koguduse liige. Ta oli esimest korda liitunud üheksa aastat enne intervjuud, pärast seda aga korduvalt konfessioone ja kogudusi vahetanud. Kuigi Linda lugu on küll valitud iseloomustama müstilise pöörduja grupp, mängivad tema pöördumise puhul suurt rolli ka sellised motivaatorid nagu kriis ja üha karismaatilisema kogemuse otsingud.

Linda lapsepõlvekodus Jumalast ei räägitud, pigem tehti huumorit, et vana-taadike pilve peal. Nüüd usub Linda, et päästmine on Jumala töö: kui Jumal on inimese ära märkinud, siis temast saab kristlane.

Mind puudutas Jumal läbi ravimatu haiguse, kus arstid ei saanud enam aidata. Minu perekond otsis abi ka sensitiividelt. Käisid pildiga kusagil. Ka nemad ütlesid, et ei saa aidata. Ma olin sellises olukorras, kus ma mõistsin, et kui keegi mind üldse saab aidata, siis Jumal, keda ma ei tunne. Ja südames ma hüüdsin tema

poole ... et palusin, et kui ta on, eks, olemas, et siis ta teeks mind terveks ja siis ma elan ülejäänud elu temale. Praegu ma mõistan, mis siis toimus. Praegu ma oskan öelda, et mulle tuli siis patutunnetus. Et ma olin oma senise elu elanud täiesti valesti, et need ambitsioonid, et kõik see materiaalse elu elamine, ei ole number üks elu eesmärk. Ja mul oli väga kurb enda pärast ja väga kahju, et ma ei saa enam midagi muuta ja ei saa enam ümber pöörata surivoodil.

Linda sõnul olid siis kõik olukorrad väga otseselt tema vastu, tal ei olnud ühtegi väljavaadet ja arstid olid loobunud teda ravimast. Selles lootusetuses hakkas ta aga ühtäkki nägema, et asjad hakkasid lahenema. Ta sai välismaale ravile. Aasta pärast tundis ta, et on jälle inimene, kes jõudis enda eest hoolitseda.

Aastaga Jumal näitas, et on elav ja saab muuta ja tervendada inimeste südameid ja elusid. Ja umbes aastaga sain ma oma endise füüsilise elu tagasi ja tervise. Ja veel selle vahe sees oli ka selline samm, kus ma usun et Jumal oli mind enne ette valmistanud, et ta saatis ühe venna minu juurde. Ma olin siis teises riigis. Ja ma andsin oma elu Jeesusesele. Ja järgmisel päeval tehti mulle operatsioon ja see ebaõnnestus ja ma käisin sellest reaalsusest väljaspool. Ja kuidagi ma seda teadsin, et see koht, kus ma olen, et siin pole aega. Ja see koht, nii nagu ma ennast tunnen, ma mõtlesin ja tundsin, ma olin olemas, kuigi mu keha oli surnud. Ning see elustamine lõpuks lõppes hästi, nii et ma olen praeguseks juba 10 aastat saanud pikendust.

Nii et tegelikult Jumal tervendas mind füüsiliselt ja siis hakkas mu hinge tervenemine. See intensiivne periood kestis umbes aasta. See polnud sugugi kergem kui see füüsiline tervenemine. Jumal kasvatab mind ka praegu edasi aga see tegelikult toimus selle läbi, et ma hakkasin kirjutama oma valu välja ja ma sain kõik oma läbi elamata traumad välja kirjutada. Ja siis ma nutsin. [---] Ma nutsin selle valu endast välja. Ja samaaegselt ma käisin koguduses kuulamas jumalasõna ja Jumal hakkas minu prioriteete ümber sättima. Ja ma hakkasin elama teisiti. Ma hakkasin täitma Jumalale antud töötust.

Mis selle kogemusega Linda jaoks muutus?

Mingi periood mul ei olnud sõpru. Vanad ei tahtnud mu Jumala jutte kuulata ja uusi veel ei olnud. Jumal tahtis mind tervendada, et ma pean esmalt iseendaga sõbraks saama. Ma ei peagi kogu aeg otsima kedagi. Et ma ise saan endaga hästi läbi.

Kas Lindal oli ka varem olnud kokkupuuteid usuga?

Jumal on oma vaimu läbi minu sees. Eks ta mind enne seda haigust ka kutsus, aga ma ei saanud sellest aru. Püha Vaim on mulle isegi näidanud, kus mu elu on olnud ohus. Ta on mu ellu sekkunud, kus on olnud mingi õnnetus vms. Jumal on nii armastav isa ja ta omab kõige üle kontrolli ja nüüd ma tahan käia tema soosingus ja see on nii hea. See on parim, mis saab mulle juhtuda.

Kuidas aga suhtusid toimunud muutustesse lähedased ja sõbrad?

Lähedasi, vanemaid tal ei ole ja kaugemad sugulased, kes on näinud tema muutumist, on suhtunud positiivselt. Alguses olid nad nii kardinaalsest pöördumisest ehmunud ja püüdsid Lindat sellest „päästa“, kuid nüüd näevad seda pigem positiivse nurga alt.

Linda lapsepõlvkodus ei räägitud midagi Jumalast, see oli pigem huumori-objektiks: tehti igasugu huumorit Jumalaga, et vanataadike seal pilve peal. Mina ei mäleta midagi (religiooni kohta) lapsepõlvest. Ei arvatud meil Jumalast midagi.

Linda usu juurde kuulub tähtsa osana osadus teiste kristlastega, „Jumala perekond“. Talle ei meeldi sõna konfessioon, ta otsib ükskõik millisest kogudusest Jumala ligiolu. „Vaimulikku toitu“ saab vaid koguduse kaudu. Koguduse elus on kõige tähtsamad inimeste vahelised head suhted: „Kui kogudus on perekond ja pole peresuhteid, siis ei olda viljakad.“

Samuti on Lindale koguduses oluline, et Püha Vaim liiguks. Ta on vahetanud kogudust, kui on kogenud, et kogudus „kardab Püha Vaimu“. Viimane väljendub Linda arvates nii, et kõik on paika pandud ja piiritletud. Püha Vaim tahab liikuda seal, kus on armastus ja üksmeel. Linda tahaks näha kogudustes rohkem „elu“, et inimesed saaksid raputatud Püha Vaimu poolt. Praegu ta aga ei näe seda. Püha Vaim liigub koguduses piiritletult. Tema jaoks sobib elavam ülistus, kuna ta on karismaatilisem.

Linda teekond kogudus(te)sse hõlmab motiividena nii müstilist kogemust, mitut kriisi (raske haigus ja minevikuprobleemide läbitöötamine), karismaatilisi otsinguid kui ka sotsiaalseid suhteid. Linda lugu näitab, kuivõrd läbipõimunud ja kohati raskesti eristatavad võivad olla liitumise motiivid. Samuti saab Linda puhul rääkida mitte liitumisest, vaid, tuginedes Henri Gooreni teooriale, pöördumise karjäärist. Linda ei soovi ennast konfessionaalselt eristuda ega tee erinevates kogudustes käimisest probleemi. Ta läheb sinna, kus seltskond ja jumalateenistuse laad sobivad kõige paremini tema hetkesoovide ja vajadustega. Ta otsib kogudust, kus oleks rahuldavad inimsuhted ja tunda Püha Vaimu tööd, ning kui seda pole piisaval määral, liigub ta edasi järgmise koguduse juurde.

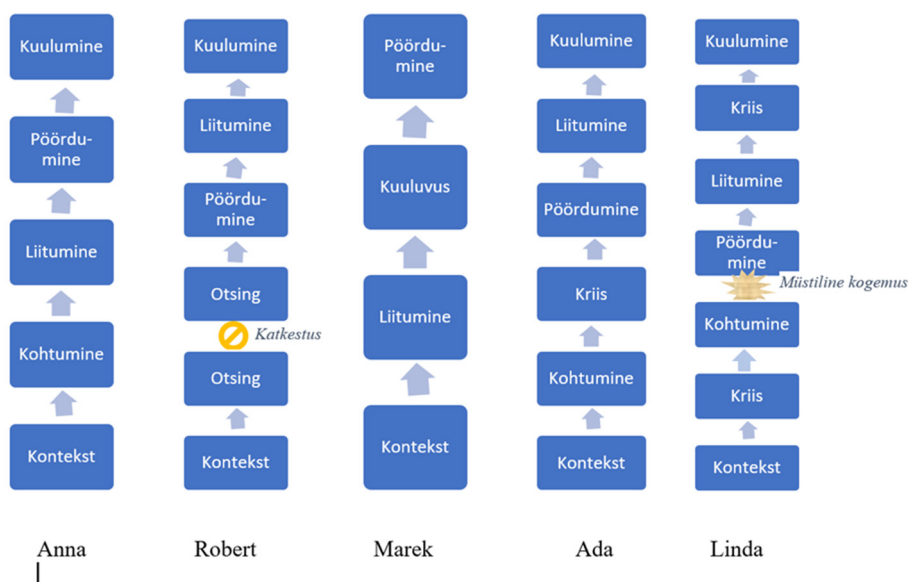
Linda on hea näide ka Rambo seisukohale, mille järgi kriis ei pruugi aset leida enne otsinguid, kohtumist ja liitumist. Linda elab enne läbi kohtumise kristlastega, usulise pöördumise ja liitumise ning siis järgneb teine kriis, mille käigus ta asub oma möödaniku traumaatilisi kogemusi läbi töötama. Enda sõnul pole teine kriis sugugi mitte kergem esimesest.

Informant kasutab oma kõnes ohtralt usulist keelt ning valitsevat omistamiskeemi. Peaaegu kõike toimunut selgitab ta Jumala tegude ja tahte kaudu.

7.3. Juhtumianalüüsi kokkuvõte

Juhtumianalüüsi käigus käsitles väitekirja autor üksikasjalikult viie kogudusega liitunu teekondi kogudusse. Analüüsitavad olid valitud põhimõttel, et nende lood oleksid antud liitujatüübile võimalikult iseloomulikud. Muidugi ei iseloomusta

need kõiki antud tüüpi kuuluvate informantide lugusid, kuid võimaldavad siiski mõista, kui erinevad võivad tänapäeva Eestis olla inimeste teekonnad kogudustesse. Autor püüdis analüüsitavaid juhtumid paigutada Lewis R. Rambo usulise pöördumise mudelisse. Kui Anna, Ada ja Linda tõid oma jutustustes välja selge pöördumissündmuse olemasolu, siis traditsioonilistesse kirikutesse kuuluvate Roberti ja Mareki lugudes sellises pöördemomendist rääkida ei saa. „Kristlaseks saamine“ oli nende jaoks pikk kasvamine ja areng ning antud mudelis on „pöördumise“ lahter seetõttu tinglik ning tähistab pigem olukorda, mille kohta võib öelda, et antud persoon oli selleks ajaks omandanud kristliku maailmavaate ja antud koguduse või konfessiooni liikme identiteedi.

Joonis 4. Viie KKL2015 informandi teekonnad kogudusse võrrelduna L. R. Rambo pöördumise etappide mudeliga.

Kõige pikem on Linda teekond kogudusse. Kui tema teekonnal oleks tähistatud ka erinevad konfessioonid ja kogudused, kuhu ta on kuulunud, oleks see teekond veelgi mitmekesisem ega mahukski joonisele. Linda puhul võib rääkida Henri Gooreni „pöördumise karjääri“ tüüpi liitujast: ta on avatud jätkuvatele usulistele otsingutele ning on tõenäoline, et aastate pärast on tema teekonnale lisandunud veel etappe. Linda teekonna oluliseks sündmuseks on müstiline kogemus, mis on osaks saanud vähestele KKL2015 käigus uuritud pöördujatele. Kokkupuude kristlusega oli tal siiski olemas juba varem, mistõttu ta oma ebatavalist kogemust tõlgendab kristlikus kontekstis.

Ada on üsna tüüpiline kriisi tulemusena pöörduja. Rahulolematuse senise elustiiliga oli olemas juba enne kriisi. Füüsiline kokkuvarisemine aga tõi ta senisest

eluviisist järsult välja ja pani elu üle järele mõtlema. Ka Ada „konteksti“ iseloomustas varasem kokkupuude kristlusega. Täna peab Ada seda „kultuurikristluseks“, millel oli tema jaoks tähendus vaid kogukonna traditsioonide edasikandjana. „Tõeline“ usklikkus algab pöördumisega, millele järgneb liitumine.

Anna on üsna tüüpiline afektiivne pöörduja. Sellesse tüüpi kuulus põhiosa evangelikaalsete ja karismaatiliste koguduste noortest liitujatest. Anna teekonda mõjutasid enim sõbrannad. Ta ei too välja kriisielamust ega rõhuta eelneva elu mõttetust ja tühisust. Viimane tunnus pole nende konfessioonidega liitunutele siiski kuigi omane. Võib olla on see, et minevikust pole välja tuua negatiivseid kogemusi, seotud ka Anna noorusega. Tema mõtted on suunatud tulevikku: „kui midagi peaks teoreetiliselt halba juhtuma, siis saan ma loota, et Jumal võtab minu mured enda kanda“.

Traditsioonilistesse kogudustesse kuuluvate Roberti ja Mareki teekonnad on üsna erinevad. Robertile on iseloomulikud pikaajalised intellektuaalsed otsingud. Otsingutes on täheldatav katkestus, mis tuleb (samuti mõneti tüüpiliselt) pereloomise eas. Mõne aja pärast muutuvad aga otsingud taas aktiivseks ning otsitakse koos abikaasaga. Usuline maailmapilt on mingil kujul olemas juba ammu ning see „vormistatakse“ õigeusu kirikuga liitudes.

Mareki teekond luterlikku kogudusse algab nagu tõenäoliselt üsna paljudel luterlastel – soovist last ristida. Sellest tulenevalt on vaja läbida leerikursus. Kirikus räägitav hakkab aga Marekit huvitama ning haakub mingil määral ka tema olemasoleva elutunnetusega. Esmalt tulevad liitumine ja kuuluvus, usulise maailmavaate „uurimine“ ja omaksvõtt toimub tasapisi ja teatud ettevaatusega. Mareki kuuluvus on uuritud etapil veel habras. Tihedamat seotust koguduseeluga takistab tööst ja pereelust tingitud ajapuudus, kuid kui Mareki seotus kogudusega säilib ja ta ei pettu, avaneb ehk selleks võimalus edaspidi.

ARUTELU

Käesoleva uurimistöö põhjal oleks liigselt ambitsioonikas pakkuda konkreetseid soovitusi kirikutele, mida teha selleks, et oma sõnumit kaasaja inimesele mõistetavaks ja oluliseks teha ning ehk isegi uusi liikmeid juurde võita. Küll aga toob see välja mõningaid olulisi aspekte, mis täiendava uurimise ja debateerimise järel võiksid tulevikus sellises plaanis viljakaks osutada.

Ühiskondlikus mõõtmes on kindlasti kõnekas fakt, et üsna suur hulk eestimaalastest näeb kristlikel kirikutel olulist rolli erinevates ühiskonnaelu valdkondades. See on omane ka neile inimestele, kes ise kogudustesse ei kuulu ja ennast usklikuks ei pea. Põhiliselt nähakse kirikutel rolli traditsiooniliste väärtuste, moraali ja kommete alalhoidjana, kuid ka näiteks sotsiaalvaldkonnas raskustesse sattunud inimeste abistajana. Mõnedest KKL2015 intervjuudest selgus näiteks EELK maakoguduste olulisus kohaliku kogukonna keskmene. Iseäranis oluline tundub see olevat piirkondades, kust enamik riigiinstitutsioone on lahkunud ning külaltselt ja kirik ainsana kohale jäänud. Kogukonna liikmete positiivsed hoiakud kohaliku koguduse kaasamise osas antud piirkonna avalikku ellu ja ühistegevustesse loovad kirikule soodsad võimalused sotsiaalse kapitali juurde loomiseks ja oma sõnumi levitamiseks. Selle eelduseks on, et kirik säilitab teatud avatuse ühiskonna suhtes: räägib kaasa erinevates probleemides, osaleb kogukonna ettevõtmistes, loob osalemisvõimalusi ka nendele inimestele, kes kogudustesse ei kuulu jne. Sissepoole suunatus toob paratamatult kaasa selle, et niigi kristlusest kaugenenud inimesed võõrduvad sellest veelgi enam. Antud näide on küll esitatud EELK maakoguduste varal, kuid võib sama hästi kehtida ka teiste kristlike konfessioonide kohta.

Erinevad Ida-Euroopas läbiviidud uuringud (sealhulgas ka väitekirjas viidatud Pew Research Center'i uuring) on näidanud, et religioon on osutunud tugevamaks nendes riikides, kus see on olnud seotud rahvusliku identiteediga. Eestis pole see mitmetel ajaloolistel põhjustel nii läinud. Samas põhjendasid näiteks käesoleva uurimistöö raames intervjueeritud luterlased oma konfessioonivalikut asjaoluga, et tegemist on kirikuga, mis on meile, eestlastele, traditsiooniline, psühholoogiliselt sobiv, seotud meie ajaloo, rahvuslike-, suguvõsa- ja peretraditsioonidega. See näitab, et teatud seos rahvusliku identiteedi ja luterluse vahel inimeste teadvuses siiski eksisteerib. EEU2015 küsitluses oli neid eestlasi, kelle arvates kirik soodustab rahvuskultuuri säilimist ja võiks olla rohkem rahvuskultuuriga seotud rohkem kui neid, kes kuuluvad mõnda kogudusse ja ennast kristlaseks peavad. Kas siin võiks peituda teatud potentsiaal siduda kristlust ja rahvuslikku identiteeti senisest enam? On selge, et kaasaegses globaliseerivas maailmas ja Euroopas, kus kohtuvad üha enamad etnilised ja religioossed identiteetid ja väheneb rahvusriikide roll, võib ka meil tekkida tulevikus soov end senisest teisiti määratleda ning „luterlike juurtega eestlase“ identiteet vähemalt mingilgi määral taas „pinnale kerkida“.

Jätkates EELK kui suurima ja traditsioonilisima eestlaste kiriku teemal, tuleb täheldada siiski ka teatud ohumärke. Kui keskealised ja vanemad liitunud oli

esmased teadmised kristlusest saanud oma vanavanematelt (eriti vanaemalt), siis nooremate intervjueeritute lugudest selline „usklik vanaema“ puudus. Põhiosa luterliku kirikuga liitujatest tuleb praegu nende seast, kelle jaoks see kirik on vähemalt mingil määral „oma kirik“ – seotud rahvuslike- ja peretraditsioonidega. Kui peretraditsioon täielikult unustatakse ja luterlikku kirikut ei õnnestu siduda rahvusliku identiteediga, on tulevikus üha raskem inimesi selle konfessiooni juurde tuua. Paljud vanad traditsioonid ja kombes on viimastel aastakümnetel hakanud vajuma unustusehõlma. Paraku näitasid nii küsitlus kui intervjuud ka seda, et luterlased ei soovi oma lapsi usuliselt sotsialiseerida. Kui oma religioossed juured kaotanud inimene hakkab kord kristluse vastu huvi tundma, võib ta (sõltuvalt vagaduslaadist) pöörduda aga hoopis õigeusu, roomakatoliku kiriku või vabakirikute poole, mis tähendab aga luterlikule kirikule jätkuvat kiiret liikmeskonna kahanemist. Mingil määral võib seda olukorda tasakaalustada luterliku kiriku tugevam positsioon ühiskonnas, mis tuleneb paljuski tema suuremast nähtavusest meedias, hariduslikest, sotsiaalsetest ja kogukondlikest ettevõtmistest jne. See muudab luterliku kiriku „lävepakku“ madalamaks nende inimeste jaoks, kelle teadmised religioonist on vähesed, kuid kellel teatud eluetapil siiski usulised küsimused ja huvi tekivad. Tõenäoliselt on suuremal osal inimestest siiski lihtsam tulla kirikusse, mis ei ole ümbritseva ühiskonnaga liiga suures kontrastis. Samas on ühiskonnas alati piisavalt ka neid inimesi, kelle jaoks suur ja suhteliselt avatud kirik on „selle maailmaga kompromissile minek“ ja „leige usk“ ning kes soovivadki usus näha suuremat lahtimurret ümbritsevast ühiskonnast, sotsiaalsetest suhetest ja elustiilist. Sellised inimesed liituvad tõenäolisemalt jätkuvalt väiksemate kogudustega, kus inimeste vahelised suhted on tihedad ja usuline aktiivsus suur.

Individuaalsel tasandil tuli uuringus esile usu roll mõtestatuse, identiteedi pakujana, selgete väärtuste, moraali, eesmärkide ja elusihide pakujana, aidates vastanduda kaasaegsele elustiilile, mis tundus paljude intervjueeritute jaoks kaootiline, konsumeristlik, ebastabiilne, egoistlik, moraalitu ja väärtusvaba. Lisaks mõtestatusele otsitakse usust abi ja tuge kõige laiemas mõttes. Need, kes kogudustega liitunud, on eelnimetatud aspektides kirikust toetust leidnud. Kuid intervjuudest võib hoomata ka seda, et mitte alati pole see olnud kerge tee. Kristliku sõnumi mõistmine ja enda jaoks lahtimõtestamine on olnud kohati keeruline isegi vaimuliku abiga, kuidas aga peaks sellest aru saama inimene, kellel selline tugi puudub? Seega võib mõneti mõista, et keskmise usust võõrandunud ratsionaalselt mõtleva inimese jaoks tundub „usujutt“ arusaamatu ning ajast ja arust. Ta otsib oma probleemidele lahendusi pigem uue vaimsuse õpetustest ja praktikatest, mida ta ei taju religioosena ning mida tal on lihtsam mõista, saamata kunagi teada, et tegelikult on üsna palju sellest, mis teda aidata võiks, olemas ka kristluses. Seega on üks suuremaid väljakutseid kaasaegsetele kirikutele kristliku sõnumi „tõlkimine“ kaasaegsele inimesele kõnetavaks ja arusaadavaks.

Loomulikult ei ole kristliku sõnumi „tõlkimine“ üksi garantiiks, et inimesed ka tegelikult kirikutega liituvad. See asi on palju keerulisem. Muidu ju poleks intervjueeritute hulgas olnud neid, kes hakkasid käima mõne koguduse juures eelnevalt midagi kristlusest teadmata. Väga olulist rolli enamike liitumiste puhul

mängis siiski kogudus, millega liituti – selle vaimulikud, töötajad, koguduse-liikmed. Pole kerge pakkuda tegevusi, mis oleksid ühtviisi paeluvad ja kaasa-haaravad kõigile inimestele. Kuid just dialoogilisus, kaasatus ja tihedad sotsiaalsed sidemed koguduse liikmete vahel mängivad peamist rolli selles, et inimene mitte ainult ei liituks kogudusega, vaid osaleks selle tegevuses aktiivselt pikema aja jooksul. Vaieldamatult on (suuremate) kirikute jaoks väljakutseks, kas ja millisel määral lubada mitmekesisust enda sees, näiteks erinevate koguduste, vagadus-laadide, võrgustike (nt väikegrupid), ühistegevuste jne lõikes. Intervjuude põhjal võib öelda, et tegemist on inimeste jaoks kohati üsna pingelise küsimusega: nimelt on kaasaegne mobiilne inimene võrdlemisi varmas kogudust ja isegi kon-fessiooni vahetama, kui kodukoguduses toimuv talle enam ei meeldi ega sobi. Halvemal juhul jääb ta aga usuelust üldse kõrvale.

KOKKUVÕTE

Uurimistöö taust ja eesmärgid. Käesoleva väitekirja eesmärgiks oli selgitada, miks liituvad inimesed tänapäeva Eestis kristlike kogudustega. Varem on meil kogudustega liitumise põhjusi uurides keskendunud üksikutele konfessioonidele või kogudustele või on uuritud kogudustega liitumise põhjusi muude uurimisülesannete seas. Käesolev väitekirj võttis aga vaatluse alla kõik Eesti suuremad kristlikud konfessioonid, et nendega liitumise asjaolusid omavahel võrrelda ning ühtlasi saada üldpilti sellest miks ja kuidas tänapäeva Eestis inimestest üldse saavad kristlased.

Mitmed religioonisotsioloogilised uuringud on näidanud, et Eesti on üks vähemkristlikumaid maid Euroopas. Enamike kristlike konfessioonide liikmeskondade arvud on langustrendis. Samal ajal on üsna populaarsed uue vaimsuse õpetused ja praktikad ning individuaalse religioossuse ilmingud. Nõukogude aegne ateistlik surve on toonud ulatusliku katkestuse kristlike traditsioonide edasikandumisse ja religioossesse sotsialiseerimisse perekondades. Perekonda on aga Lääne-Euroopas nimetatud traditsioonilise kristluse viimaseks kantsiks. Eelöeldu tõstatab küsimusi kristlike konfessioonide tulevikust ja ühtlasi teeb vajalikuks uurida, miks osa inimesi vaatamata ühiskondlikult ebasoodsatele eeldustele ikka veel liitub kristlike kogudustega.

Lisaks põhieesmärgile – selgitada kogudustega liitumise põhjusi – oli uurimistööl ka kaks kõrvaleesmärki: a) uurida liitujate teekondi kogudustesse ning b) selgitada, kas erinevate konfessioonidega liitujate jutustusi liitumise teekonnast ja põhjustest võis mõjutada konfessionaalsest kultuurist tulenev arusaam usulisest pöördumisest ning milline see arusaam on.

Uurimistöö teoreetilised lähtekohad. Väitekirjas on kristlike kogudustega liitumise teema uurimisel kasutatud peamiselt religioonisotsioloogia lähenemisviisi ja meetodeid. Liitumise põhjusi on analüüsitud Ameerika Ühendriikides ja Lääne-Euroopas enamasti 1960.–1980. arendatud usulise pöördumise teooriate valguses. Kuigi need teooriad on töötatud välja peamiselt uusreligioossetesse liikumistesse pöördujate uurimisel, on need põhiosas kasutatavad ka Eesti traditsiooniliste kirikutega liitujate uurimisel. Põhjuseks on see, et meie olukorras on perekondlik religioosne sotsialiseerimine üsna harva esinev. Kristliku kogudusega liitumine ei ole enamasti tingitud juhuslikest ega kultuurilistest teguritest, vaid eeldab indiviidilt selget muutust tema maailmavaates. Juhul kui sellist maailmavaatelist murrangut ei toimu, jääb inimene peatselt koguduse tegevusest uuesti kõrvale. Arvestades ühiskonnas levinud teadmatust ja eelarvamusi kristlaste suhtes, võib liituja riskida koguni kaasinimeste poolse mittemõistmisega. Kõike seda arvesse võttes on kristlike kogudustega liitumine mõneti sarnane uusreligioossete liikumistega liitumisele Lääne-Euroopas: see on sageli pikaajaliste individuaalsete usuliste otsingute tulemus, põhjalikult kaalutletud ja mõtestatud ning sellega riskitakse minna vastuollu ümbritsevate inimeste arusaamadega. Siiski tuli Läänes

välja töötatud teooriaid rakendada käesolevas väitekirjas ettevaatusega ning meie oludele sobivaks kohandades.

Sotsiaalkonstruksionistliku vaateviisi mõjul tõstatus pöördumise uuringutes küsimus, kuivõrd „usaldusväärne“ on usku pöördunu jutustus oma liitumise põhjuste kohta. Paljud uurijad on nimelt täheldanud, et osadele konfessioonidele, eriti aga näiteks evangelikaalsetele kogudustele, on omane teatud arusaam usulisest pöördumisest ehk pöördumise diskursus. See arusaam omandatakse pöörduja poolt siis, kui ta kuulab oma värskete kogudusekaaslaste tunnistusi nende pöördumisest. Edaspidi mõjutab see aga pöörduja enda loo jutustamise viisi. Sellisele diskursusele on näiteks iseloomulik autobiograafiline rekonstruktsioon, milles vastandatakse pöördumise eelset ja järgset elu ning pöördumise eelsest elust tõstetakse rõhutatult esile mõningaid sündmusi ja asjaolusid.

Tulenevalt eeltoodud problemaatikast osutus esmalt vajalikuks selgitada, kas konfessionaalsest pöördumise diskursusest pärit mustreid liitunute jutustustes esineb, mida need endast kujutavad ning millisel määral võivad mõjutada liitumise põhjustest rääkimist. Ilma pöördumise diskursuse mõju arvestamata ei ole võimalik adekvaatselt hinnata liitumise põhjusi.

Uurimistöö läbiviimisel toetus autor seega kolme tüüpi teooriatele: 1) teooriad, mis seletasid erinevaid diskursiivseid mustreid ja tunnuseid liitunute kõnes, 2) teooriad, mis selgitasid usulise pöördumise põhjusi, 3) teooriad, mis selgitasid usulise pöördumise protsessi. Diskursiivsete mustrite ja tunnuste tuvastamisel kasutas väitekirja autor mõningaid elemente D.A. Snow ja R. Machalek'i pöördumise indikaatorite teoriast, usulise pöördumise põhjuste ja liitujatüüpide selgitamisel tugines mõningatele elementidele J. Loflandi ja N. Skonovdi pöördumise tüüpide mudelist ning liitumise teekonda analüüsis Lewis R. Rambo sõnastatud usulise pöördumise etappide kontekstis. Nagu juba eelnevalt öeldud, polnud eelnimetatud teooriad meie kontekstis täiel määral rakendatavad.

Uurimistöö läbiviimise käik. Väitekirja tugines kahele religioonisotsioloogilisele uuringule. Neist esimese puhul on tegemist ulatusliku elanikkonna religioossuse monitooringuga, mille läbiviimist korraldab Eesti Kirikute Nõukogu³⁶³ iga viie aasta tagant. Väitekirjas on kasutatud selle monitooringu kahe viimase, 2010. ja 2015. aasta andmestikke. Need küsitlused viiakse läbi näost näkku intervjuudena vastajate kodudes. Respondendid on vanuses 15–74 eluaastat ning valimi suurus veidi üle 1000 (2010 N = 1009 ja 2015 N = 1002). Nendele respondentidele, kes olid eelnevalt vastanud, et kuuluvad mõnda kogudusse või usuliikumisse, esitati 2015. aasta küsitluses esmakordselt küsimus: „Miks Te liitusite just selle koguduse või usuliikumisega?“ Vastajale anti võimalus rea võimalike liitumise motiivide hulgast valida kolm talle kõige olulisemat ning vajaduse korral loetletud motiive omalt poolt sobivate vastusevariantidega täiendada. Väitekirja autor osales ekspertide töörühmas, kes need uuringud ette valmistas ning hiljem tulemusi

³⁶³ Eesti Kirikute Nõukogu on Eesti territooriumil tegutsevaid kristlikke kirikuid ja koguduste liite koondav sõltumatu ja vabatahtlik mittetulundusühendus.

analüüsis ja interpreteeris. Küsitlustöö läbiviijaks olid uuringufirma professionaalsed küsitlajad.

Teine väitekirja aluseks olev uuring viidi läbi samuti 2015. aastal. Tegemist oli kvalitatiivuuringuga, mille käigus tehti 60 intervjuud erinevate kristlike konfessioonidega hiljuti liitunud inimesega. Intervjueeriti luterlasi, roomakatoliiklasi, õigeusklikke, baptiste, metodiste, adventiste, nelipühilasi ja teiste vabakoguduste, sealhulgas ka 3D koguduse ja Vineyardi koguduse liikmeid. Intervjuud viidi läbi kuueliikmelise uurimisgrupi poolt, mida juhtis käesoleva väitekirja autor. Intervjuud algasid narratiivse üldküsimisega, kuna üheks eesmärgiks oli, et intervjueeritavad jutustaksid kõigepealt oma sõnadega ära, milline on olnud nende teekond kogudusse ja kuidas neist said kristlased. Küsimus kõlas: „palun mõelge ennast nüüd ajas tagasi ja meenutage järgemööda neid sündmusi ja olukordi, mille tulemusena sai teist kiriku ja selle konkreetse koguduse liige. Palun rääkige mulle sellest päris algusest peale“. Sellele järgnes intervjuu struktureeritud osa, mille käigus intervjueerijad esitasid lisaküsimusi nende aspektide kohta, millest intervjueeritavad omal initsiatiivil ei olnud rääkinud. Lisaküsimuste sõnastamisel tugineti teoreetilistele allikatele.

Intervjuude ja ankeetküsitluse tulemusi analüüsis autor (vastavalt uurimistöö põhi- ja lisaeesmärkidele) järgneval viisil:

1. Kvantitatiivsete analüüsimeetoditega. Küsitlusuuringu käigus kogutud materjali analüüsis autor statistilise andmetöötlusprogrammiga SPSS, et tuvastada peamised põhjused, miks vastajad olid liitunud just selle kogudusega, kuhu nad praegu kuuluvad. Kuna kogudustesse kuuluvate inimeste osa elanikkonna üldvalimi hulgas ei ole Eesti olukorras kuigi suur (N=207), oli võimalik teha järeldusi vaid suuremate sihtgruppide nagu naised ja mehed ning eestlased (kellest valdav osa olid luterlased) ja mitte-eestlased (kellest valdav osa olid õigeusklikud venelased) lõikes.
Uurimistöö lõpuosas (pärast uuringu kvalitatiivseid etappe, mida on kirjeldatud järgmise punkti all) pöördus autor taas tagasi kvantitatiivsete meetodite juurde. Selleks, et selgitada, kas intervjuude tulemusena selgunud liitujate tüübid on tuvastatavad ka elanikkonna üldvalimis, analüüsis autor küsitlusuuringu tulemusi faktoranalüüsi abil.
2. Kvalitatiivsete analüüsimeetoditega.
 - a) Kvalitatiivne sisuanalüüs. Selle analüüsisammu käigus said kindlaks määratud informandi trajektoor kogudusse ja liitumise motiivid. Fikseeritud said ka liitumist mõjutanud olulised taustategurid. Selle analüüsiastme eesmärkideks oli luua peamistest liitumise motiividest lähtudes kogudustega liitujate tüpoloogia ning võrrelda omavahel liitujate trajektoore kogudusse. On oluline märkida, et kvalitatiivse analüüsi käigus võrdles töö autor saadud tulemusi pidevalt küsitlusuuringu tulemustega. Trajektoore detailsemaks käsitlemiseks kasutas autor juhtumiuuringut, mille käigus võrdles erinevate liitujatüüpide liitumise trajektoore.
 - b) Diskursusanalüüsi abil selgitas autor 1. kas intervjueeritu kasutas intervjuus oma konfessioonile omast usulist keelt, 2. kas intervjueeritu kasutas

oma liitumise teekonna kirjeldamisel enda konfessioonile omast mõtestamismustrit (kas teekond oli pikk või lühike, kas liitumisele eelnes kriis või otsingud jms.), 3) kas intervjueeritu kõnes esineb märke autobiograafilisest rekonstruktsioonist, kus on kujutatud selget pöördemomenti ja eelnenud elu kujutatakse patuse ja läbikukkununa, 4) kas intervjueeritu kõnes peegeldab valitseva omistamisskeemi omaksvõtt (Jumala mõju enda otsustele ja tegudele). Intervjueeritutele esitati eelnimetatud aspektide kohta täpsustavad küsimused: „Millal Teist sai kristlane? Mida see Teie jaoks tähendab?“ Kas kristlaseks saamine tuli järsku või on see olnud pikaajaline areng?“ Mõned loetletud aspektidest on tuletatud D.A. Snow ja R. Machalek'i pöördumise indikaatorite teooriast, kus need olid välja toodud kui tõendid inimese usulise pöördumise kohta. Need aspektid peegeldavad aga käesoleva töö kontekstis ka seda, kas inimene on võtnud omaks konfessiooni pöördumise diskursuse, sest vastavad tõlgendus- ja seletusmustrid omandatakse konfessionaalses kontekstis.

Uurimistöö tulemused. Peamised põhjused, miks tänapäeva Eestis kristlike kogudustega liitutakse, on järgmised:

1. Püüe oma kogemusi ja maailmas toimuvat religiooni abil struktureerida, seletada ja mõtestada ning leida seeläbi hingerahu. Soov oma elu kindlate ja terviklike seisukohtade ning väärtuste abil eesmärgistada, tuua oma ellu sakraalset dimensiooni – argisest erinevat, püha, „midagi teistsugust“.
2. Abikaasa, sõprade, pereliikmete, tuttavate, vaimuliku, misjonäri või sümpaatsete inimeste, kes juba on kristlased, eeskuju ja mõju. Olulised on ka soojad ja lähedased inimestevahelised suhted koguduses ning koguduseliikme kuuluvustunne ja identiteet.
3. Õnnetused, mured ja psühholoogilised kriisid, millele lahendust otsides võivad inimesed muu hulgas pöörduda ka kristluse poole. Kirikust otsitakse vastuseid oma elu tähtsatele küsimustele, abi, mõistmist ja toetust. Kristlikust sõnumist otsitakse lootust ja juhatust oma muredega toimetulekuks.
4. Antud konfessiooni seotus liituja rahvuskultuuri või peretraditsioonidega, mis tuli süvaintervjuudes esile eelkõige luterlastest liitujate puhul. Seniste uuringute põhjal on järeldatud, et religioon (õigeusk) seostub rahvusliku identiteediga eelkõige siinsetel venelastel. Käesoleva uurimistöö tulemusena võib aga väita, et ka luterliku kirikuga liitunud eestlased seostavad seda konfessiooni meie rahvuskultuuri ja -traditsioonidega. Luterlust pidasid selle kirikuga liitunud omaseks, harjumuspäraseks, sobivaks eestlase psüühilise laadiga ning seotuks meie rahvuslike kommete ja ajalooa. Kuigi Nõukogude okupatsioonitõi kaasa katkestuse usulises sotsialiseerumises ja vastavate traditsioonide edasikandumises, on osa keskealiste liitunute teadvuses mingil määral säilinud mälestus kristlike uskumuste ja tavade austamisest suguvõsas. See mälestus on edasi kandunud üle põlvkonna ehk vanavanemate (peamiselt vanaemade) vahendusel.

5. Antud konfessiooni õpetuse, vaimulaadi, kultuuri meeldivus, samuti palvete, sakramentide, jumalateenistuse laadi, muusika ja esteetiliste külgede meeldivus. See põhjus ilmnis kõige sagedamini roomakatoliku ja õigeusu kirikuga liitunute puhul, keda iseloomustasid pikaajalised usulised otsingud ja konfessiooni valik.
6. Soov saada osa kiriklikest talitustest (nt ristimine, õnnistamine, laulatus) seoses elu pöördeliste sündmustega. Enim tuli see esile luterliku kirikuga liitunute puhul. Vaatamata esmapilgul formaalsele põhjusele, ei tasu sellesse liitujate gruppi kindlasti suhtuda pealiskaudselt. Soovis saada kiriklikku õnnistust endale või oma lapsele oli tihti midagi enam. Tegemist oli mõneti hajusa, maagilise ja raskesti seletatava usutundega, mida ei osatud sõnadesse vormida vähese kokkupuute tõttu kristlusega, mistõttu puudus lihtsalt sõnavaara oma tunnete kirjeldamiseks. Sageli tuli selliste informantide intervjuudes jutuks ka soov saada kord kiriklikult maetud.
7. Uskliku lapsepõlvekodu, vanemate, vanavanemate mõju. Olgugi et „usuline sotsialiseerimine peres“ on autori poolt esitatud väitekirjas eraldi motiivina, kohtab seda tänapäeva Eesti liitunute hulgas siiski üsna harva. Intervjuude põhjal selgus, et ka usklikus peres kasvanud ei võta tänapäeval vanematelt usku üle nii-öelda automaatselt: teismeeas mõtestatakse see enda jaoks individuaalselt lahti. Isikliku mõtestamis- ja otsustusprotsessi tõsidust näitab sage hilisem konfessioonivahetus usuliselt sotsialiseeritute hulgas.
8. Usulise, müstilise kogemuse mõju. Valimisse sattus inimesi, kelle usulised otsingud olid alanud või kelle liitumise protsessis oli suurt rolli mänginud mingi erakordne sündmus või elamus, mida hakati tõlgendama usulisena. Mõnel juhul, kui puudus varasem kokkupuude kristlusega, hakati oma kogemusele esmalt seletust otsima uue vaimsuse kontekstist ja jõuti alles hiljem kristluse juurde. Usulist, müstilist kogemust esines erinevate konfessioonide liikmetel, sh ka nendel, kelle konfessiooni arusaam usulisest pöördumisest seda ei rõhuta.

Kogudusega liitumise põhjuste esiletoomine ning liitumise protsessi kirjeldamine olid seotud inimese konfessionaalse kuuluvusega. Kõige enam esines konfessionaalse pöördumise diskursuse mõju evangelikaalsete, karismaatiliste ja adventkogudustega liitunute jutustustes. Kõige rohkem variatiivsust oli luterlaste jutustustes, kus pöördumise diskursust polnud peaaegu üldse märgata, küll aga esines sarnaseid metafoore ja kujundeid, mille allikaks võis olla mõni populaarne raamat, meediakanal või vaimulik. Traditsiooniliste kirikutega (roomakatoliku, õigeusu, luteri) liitunud kirjeldasid oma teekonda kogudusse sageli pikkade usuliste otsingute, kasvamise ja arenemise tulemusena. Uuemate konfessioonidega (evangelikaalsed, karismaatilised ja adventkogudused) liitujate teekond aga algas sageli kokkupuutega kristlaste ja kristlusega, misjärel mõisteti, kuivõrd sisutu, eesmärgitu ja tühine on olnud senine elu. Sellises murdepunktis on jätud seljataha „vana mina“ ning alustatud kasvamist ja arenemist uues, kristlikus elus.

Mingil määral mõjutab liitumise motiive ja teekondi ka inimeste vanus. Noortele osutus liitumise motiivina olulisemaks sotsiaalsete suhete mõju: nad on

eakaaslaste poolt enam mõjutatavad ning eeldavat ka koguduselt sõbralikku ja vähem formaalset keskkonda. Samas kannatavad nad kogudusega liitumisel enam mitte kristlastest eakaaslaste ja lähikondsete halvaks panu tõttu, mis võib nende kuuluvust negatiivses suunas mõjutada. Keskealised ja vanemad inimesed liituvad aga enam individuaalsete usuliste otsingute tulemusena, kuhu sageli tõukavad elukogemused või kriisid. Naised olid enam liitunud sotsiaalsete suhete ning ka kriiside mõjul, mehi oli aga rohkem nende liitunute hulgas, kelle teekond kogudusse oli kulgenud läbi pikemate individuaalsete usuliste otsingute.

Liitumise põhjuste hulgas esines motiive, mis peegeldavad teatud postmodernistlikke tendentse: usulised tõekspidamised nopitakse usutavuse ja isikliku meeldivuse alusel, liitunute jutustustes ja arusaamades esineb sünkretistlikke ja uuest vaimsusest pärit elemente (eriti luterlaste puhul), kristlikku elulaadi vaadatakse kui üht erilist elustiili, mis peab sobima (või vähemalt ei tohi olla tülikas), püüeldakse suuremate usuliste emotsioonide ja elamuslikkuse poole. Rohkem on tähelepanu suunatud sellele, mida on kirikul pakkuda siinpoolses maailmas.

Käesolevas uurimuses leidis kinnitust Lea Altnurme doktoritöös tehtud tähelepanek, et usuliste otsingute periood võib olla tänapäeval üsna pikk. Lisaks ilmnes ka avatud suhtumine koguduse või konfessiooni vahetusse. Eriti tuli see ilmsiks mõnede karismaatiliste kogudustega liitunute hulgas. Kristlike koguduste vahel liikumist nähakse vahel lausa enda usulise arengu loomuliku osana: kui leitakse, et praegune kogudus ei soodusta enam inimese usulist arengut, liigutakse edasi järgmisse kogudusse või isegi konfessiooni.

Mõnede informantide puhul oli täheldatav soov suurema karismaatilisuse järele. Liigutakse erinevate koguduste vahet, et kogeda üha enam usulisi, müstilisi, ekstaatilisi elamusi, näiteks olla tunnistajaks prohveteerimistele, keeltes rääkimisele, tervendamistele, Püha Vaimuga täitmisele jne. Vastandutakse „kirjasõna kesksusele“ ehk siis eelistatakse emotsionaalset jumalateenistust Piibli lugemisele või jutlusele. On huvitav ja edasi uurimist vääriv, et osa sellistest elamustele orienteeritud liitunutest olid tulnud uue vaimsuse keskkonnast.

Üllatavalt suur hulk intervjuuerituid oli oma usuliste otsingute jooksul puutunud kokku või ise tegelenud uue vaimsuse õpetuste ja praktikatega. Nad olid selles aga erinevatel põhjustel pettunud ning pöördunud kristluse poole. Seega kinnitas käesolev uurimistöö varem Lea Altnurme täheldatut, et inimesed võivad tänapäeval olla usuliselt otsivad nii kristlikus kui uue vaimsuse miljöös. On üsna tõenäoline, et sellist tüüpi usulised otsingud levivad tulevikus veelgi.

KKL2015 intervjuueritute hulgas kohtas informante, kelle jaoks religioon on tähtis identiteedi konstrueerimise allikana. Selliseid liitujaid pole tõenäoliselt arvuliselt siiski palju ja pigem on nad nooremad inimesed. Kuuluvus ei ole neile tähtis ainult osaduse ja ühistegevuse mõttes (kuigi ka need olid olulised), vaid seda seletatakse ja põhjendatakse sellistes kategooriates nagu subkultuur, elustiil ja kogukondlikkus. Mõnel juhul oli identiteedi allikaks ka perekonnalugu, kus kristlikud kombad ja traditsioonid olid aukohal. Kogukondlikkus aga seostus mõnel juhul kas külakogukonnaga või kristliku kooliga.

2015. aastal ei tulnud intervjuudes ilmsiks kristluse seostamine liberaalsete või konservatiivsete hoiakutega kui identiteeti, kuuluvust või liitumist mõjutav

tegur. Kuigi intervjueeritud vastavatest teemadest siiski spontaanselt ja omal algatusel juttu tegid, ei seostanud keegi seda liitumise põhjusega. Kuna peamiselt intervjueeriti inimesi, kes olid kogudusega liitunud vahemikus 2010–2015, polnud need teemad ilmselt olnud veel piisavalt kaua päevakorral. Tähelepanuväärne on aga asjaolu, et nii mõnedki noored põhjendasid oma huvi usu vastu muu hulgas vastandumisega väärtusrelativismile, seksuaalmoraali allakäigule, konsumeristlikule eluhoiakule.

Teatud erinevused ilmnevad ka põlvkondade kaupa. Kui eespool oli juttu, et paljud keskealised liitujad puutusid esimest korda usuga kokku vanavanemate, eriti vanaemade vahendusel, siis noorema põlvkonna liitunute intervjuudest selline „usklik vanaema“ puudub. Noortel puudub ka isiklik mälestus nõukogudeaegsest ateistlikust survest. Nende vanemad on ise liitunud kirikuga usubuumi ajal ning viinud ka oma lapsi kristlikku kooli, lastelaagrisse või pühapäevakooli. Seega oli intervjueeritute hulgas mitme põlvkonna inimesi, kelle kasvamine ja areng on toimunud usulises mõttes erinevates ühiskondlikes oludes.

KASUTATUD ALLIKMATERJALID JA KIRJANDUS

Andmekogud

Elust, usust ja usuelust 2010 andmestik. SPSS andmefail väitekirja autori valduses.

Elust, usust ja usuelust 2015 andmestik. SPSS andmefail väitekirja autori valduses.

Internetiallikad

Eesti Evangeeliumi Kristlaste ja Baptistide Liidu veebileht. Usk ja ristimine. (i.a). Kasutatud 12.02.2019 <http://ekklesia.ee/vana/elu/pm.htm#3>

Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku liikmeskonnastatistika. EELK majandusaasta aruanded. (i.a). Kasutatud 26.04.2018 <https://www.eelk.ee>

Eesti Statistikaameti 2011. aasta rahva ja eluruumide loenduse juhendmaterjal. (i.a). Kasutatud 29.03.2018. <https://www.stat.ee/metoodika>

Eesti Statistikaameti andmebaas. (i.a). Kasutatud 28.02.2019. <http://pub.stat.ee>

Kalmus, V. (2015). *Diskursusanalüüs. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.* (Toim K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, T. Vihalemm). Kasutatud 08.02.2019 <http://samm.ut.ee/diskursusanalyyis>

Kalmus, V., Masso, A., Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.* (Toim K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm). Kasutatud 12.02.2019 <http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyyis>

Kilemit, L. (2013). *Mida näitavad viimase rahvaloenduse andmed eestimaalaste usust? Veebiajakiri Kirik ja Teoloogia.* Kasutatud 26.04.2018 <http://kjt.ee/2013/05/mida-naitavad-viimase-rahvaloenduse-andmed-eestimaalaste-usust>

Sahgal, N., Cooperman, A. (2017). *Religious Belief and National Belonging in Central and Eastern Europe. Pew Research Center.* Kasutatud 28.11.2019 <https://www.pewforum.org/2017/05/10/religious-belief-and-national-belonging-in-central-and-eastern-europe/>.

Tiit, E.-M. (2013). *Eesti elanike suhtumisest usku. Ajaleht Eesti Kirik.* Kasutatud 26.04.2018 <http://www.eestikirik.ee/uploads/2013/09/Eesti-elanike-suhtumine-usku.pdf>

Tooding, L.-M. (2014). *Faktoranalüüs. Sotsiaalse analüüsi meetodite ja metodoloogia õpibaas.* (Toim K. Rootalu, V. Kalmus, A. Masso, ja T. Vihalemm). Kasutatud 12.02.2019 <http://samm.ut.ee/faktoranalyyis>

Käsitkirjalised allikad

Kikerpill, K. (2011). *Usu osatähtsus noorte elus ja nende kogudusest lahkumise põhjused Tartu Kristliku Risttee Koguduse näitel.* Lõputöö. Tartu Teoloogia Akadeemia.

Kulp, H. (2013). *Kogudusest eemale jäämise põhjused EELK Tallinna Toompea Kaarli Koguduse ja Seitsmenda Päeva Adventistide Tallinna I Koguduse liikmete kogemusjutustuste näitel.* Magistritöö. Tartu Ülikool.

Laasi, L., Rentel, A. (1995). *Kirikutega liitumise põhjustest. Tartus 1994–1995 läbiviidud küsitluse põhjal.* Lõputöö. Tartu Ülikool.

Loonet, T. (2010). *Gooti subkultuuri representatsioon.* Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Orro, I.-L. (2015). *Kristlusesisese konfessioonivahetuse põhjustest ning mõjuritest intervjuude näitel Eesti kodanikega.* Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Schulz, S. (1998). *Pöördumise põhjustest religiooni uutesse vormidesse.* Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Publitseeritud allikad

- Altnurme, L. (2006). *Kristlusest oma usuni: uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Altnurme, L. (2010). Religiooni uurimise probleemidest sotsiaalkonstruksionistlikus perspektiivis. *Usuteaduslik ajakiri*, 60 (1), 4–22.
- Altnurme, L. (2012). Mida võiks kirik teada eestimaalase individuaalsest religioossusest. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (toim E. Jöks). 193–212. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Bainbridge, W. S. (1992). The Sociology of conversion. *Handbook of religious conversion* (toim H.N. Malony ja S. Southard). 178–191. Birmingham.
- Baumeister, R. F. (1991). *Meanings of life*. Guilford Press.
- Bayer, K. (2004). *Religiöse Sprache: Thesen zur Einführung* (Vol 2). Münster: LIT Verlag.
- Beckford, J. (1978). Accounting for Conversion. *The British Journal of Sociology*, 29 (2), 249–262.
- Berger, P. L. (1967). *The sacred canopy: Elements of a sociology theory of religion*. Doubleday.
- Berger, P., L., Luckmann, Th. (2018). *Tegelikkuse sotsiaalne ülesehitus. Teadmussotsioloogiline uurimus*. Tartu: Ilmamaa.
- Borbieva, N. O. N. (2012). Foreign faiths and national renewal: Christian conversion among Kyrgyz youth. *Culture and Religion*, 13 (1), 41–63.
- Bowen, P. D. (2010). Early US Latina/o – African – American Muslim Connections: Paths to Conversion. *The Muslim World*, 100 (4), 390–413.
- Buxant, C., Saroglou, V., Tesser, M. (2010). Free-lance spiritual seekers: Self-growth or compensatory motives? *Mental Health, Religion & Culture*, 13 (2), 209–222.
- Cornwall, M. (1987). The Social Bases of Religion: A Study of Factors Influencing Religious Belief and Commitment. – *Review of Religious Research*, 29 (1), 44–56.
- Eek, L. (2017). *Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest*. Doktori-dissertatsioon. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Fowler, J. W. (1991). *Stufen des Glaubens. Die Psychologie der menschlichen Entwicklung und die Suche nach Sinn*. Gütersloh 2000.
- Franz, B. (2007). Europe's Muslim youth: An inquiry into the politics of discrimination, relative deprivation, and identity formation. *Mediterranean Quarterly*, 18 (1), 89–112.
- Friedrich, E., Hartmann, K., Pollack, D. (1998). Kircheneintritte in einer ostdeutschen Großstadt–betrachtet aus der Perspektive der Konversionsforschung. *Kircheneintritt und Konversion* (toim H. Knoblauch, V. Krech, M. Wohlrab-Sahr). 91–122. Konstanz: Univ.-Verlag.
- Gillespie, V. B. (1991). *The dynamics of religious conversion*. Birmingham: Religious Education Press.
- Glock, C. (1973). On the Origin and Evolution of Religious Groups. Essays in the empirical study of religion. *Religion in Sociological Perspective* (toim C. Glock). New York: Wadsworth.
- Coleman, S. (2003). Continuous conversion? The rhetoric, practice, and rhetorical practice of Charismatic Protestant conversion. *The anthropology of religious conversion*, 15–27.
- Gooren, H. (2006). The religious market model and conversion: Towards a new approach. *Exchange*, 35 (1), 39–60.
- Gooren, H. (2007). Reassessing conventional approaches to conversion: Toward a new synthesis. *Journal for the Scientific study of Religion*, 46 (3), 337–353.

- Gooren, H. (2014). Anthropology of religious conversion. *The Oxford handbook of religious conversion* (toim L. R. Rambo, C. E. Farhadian). 84–116. Oxford Handbooks.
- Greil, A. L. (1977). Previous dispositions and conversion to perspectives of social and religious movements. *Sociological Analysis*, 38 (2), 115–125.
- Gunton, L. (2011). Religious information literacy: Using information to learn in church community. *The Australian Library Journal*, 60 (2), 155–164.
- Guzik, E. (2013). The search for meaning: information seeking and religious conversion. *Advances in the Study of Information and Religion*, 3 (1), 5, 205–218.
- Hansen, H. (2002). *Luterlased, õigeusklikud ja teised*. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Heirich, M. (1977). Change of heart: A test of some widely held theories about religious conversion. *American Journal of Sociology*, 83 (3), 653–680.
- Hirsjärvi, S., Remes, P., Sajavaara, P. (2005). *Uuri ja kirjuta*. Tallinn: Medicina.
- Jaanus, E.-L., Unt, M. (2012). Eestimaalaste religioosus Euroopa taustal. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (toim E. Jõks). 213–229. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Jindra, I. W. (2005). *Konversion und Stufentransformation: ein kompliziertes Verhältnis*. Waxmann Verlag.
- Jindra, I. W. (2014). *A new model of religious conversion: beyond network theory and social constructivism*. Brill.
- Kallenberg, B. J. (1995). Conversion Converted: A Postmodern Formulation of the Doctrine of Conversion. *Evangelical Quarterly*, 67/4, 335–364.
- Kalmus, V., Vihalemm, T. (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. *Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse „Mina, maailm, meedia“ tulemustest* (toim V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt). 31–44. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kalmus, V., Vihalemm, T. (2017). Väärtused ja identiteedid. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas. Uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused* (toim P. Vihalemm, M. Lauristin, V. Kalmus, T. Vihalemm). 111–138. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kari, J., Hartel, J. (2007). Information and higher things in life: Addressing the pleasurable and the profound in information science. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 58 (8), 1131–1147.
- Karo, V. K. (2007). Rahvuslikud narratiivid ja religioon. *Mitut usku Eesti II: valik usundiloolisi uurimusi. Kristluse eri* (toim L. Altnurme). 13–46. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kask, K. (2016). Takistused kogudusega liitumisel. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana* (toim Eerik Jõks). 111–119. Tallinn: Eesti kirikute Nõukogu.
- Keller, M., Kiisel, M. (2017). Igapäevaelu praktikad. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused* (toim P. Vihalemm, M. Lauristin, V. Kalmus, T. Vihalemm). 299–342. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kilbourne, B., Richardson, J. T. (1989). Paradigm Conflict, Types of Conversion and Conversion Theories. *Sociology of Religion*, Volume 50 (1), 1–21.
- Kilemit, L., Nõmmik, U. (2002). Über Religion im heutigen Estland. *Trames*, 6 (56/51), 4, 297–321.
- Kilemit, L., Nõmmik, U. (2004). Eesti elanike suhtumisest religiooni. *Mitut usku Eesti. Valik usundiloolisi uurimusi* (toim L. Altnurme). 10–36. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kilemit, L. (2016). Kiriku/kogudusega liitumise põhjustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks). 89–110. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

- Kilemit, L. (2017). Sotsiaalsete suhete mõju kogudusega liitumisel. *EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame* (toim R. Saard). 96–116. Tallinn: Usuteaduse Instituut.
- Kilp, A. (2012). Kiriku võim ühiskonnas, kultuuris ja poliitikas peale kommunismi. Tartu Ülikooli doktoritöö. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Kurg, I. (2010). *Oikumeenilise evangelisatsiooni perspektiiv nüüdisaja Euroopas: missioloogiline ja religioonisotsioloogiline uurimus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Laherand, M.-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Infotrükk.
- Lehtsaar, T. (2013). Sissejuhatus religioonipsühholoogiasse. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus.
- Lofland, J., Skonovd, N. (1981). Conversion motifs. *Journal For The Scientific Study of Religion*, 20 (4), 373–385.
- Lofland, J., Stark, R. (1965). Becoming a World-Saver: A Theory of Conversion to a Deviant Perspective. *American Sociological Review*, 20, 862–874.
- Long, T. E., Hadden, J. K. (1983). Religious conversion and the concept of socialization: Integrating the brainwashing and drift models. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 1–14.
- Merton, R. K. (1938). Social Structure and Anomie. *American Sociological Review*, 3(5), 672–682.
- Murken, S., Namini, S. (2004). Selbst gewählte Mitgliedschaft in religiösen Gemeinschaften: ein Versuch der Lebensbewältigung? *Religiosität: Messverfahren und Studien zu Gesundheit und Lebensbewältigung. Neue Beiträge zur Religionspsychologie* (toim C. Zwingmann, H. Moosbrugger). 299–316. Münster: Waxmann.
- Mõtte, E. (2007). Tudengite usulised otsingud kristlikus miljöös. *Mitut usku Eesti II: valik usundiloolisi uurimusi. Kristluse eri* (toim L. Altnurme). 127–149. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Paloutzian, R. F. (2005). Religious Conversion and Spiritual Transformation: A Meaning-System Analysis. *Handbook of the psychology of religion and spirituality* (toim R. F. Paloutzian, C. L. Park). 331–347. New York: Guilford Press.
- Paloutzian, R. F. (2014). Psychology of religious conversion and spiritual transformation. In *The Oxford handbook of religious conversion* (toim L. R. Rambo, C. E. Farhadian). 216–239. Oxford Handbooks.
- Pargament, K. I. (1997). *The psychology of religion and coping: Theory, research, practice*. New York: Guilford Press.
- Pargament, K., Feuille, M., & Burdzy, D. (2011). The Brief RCOPE: Current psychometric status of a short measure of religious coping. *Religions*, 2 (1).
- Park, C. L., & Folkman, S. (1997). Meaning in the context of stress and coping. *Review of General Psychology*, 1 (2), 115–144.
- Pickel, G., Sammet, K. (2014). *Einführung in die Methoden der sozialwissenschaftlichen Religionsforschung*. Springer-Verlag.
- Popp-Baier, U. (2001). Narrating embodied aims. Self-transformation in conversion narratives – A psychological analysis. *Forum Qualitative Sozialforschung/Forum: Qualitative Social Research*, 2 (3).
- Popp-Baier, U. (2002). Conversion as a social construction: A narrative approach to conversion research. *Social constructionism and theology*, 41–61.
- Rambo, L. R. (1993). *Understanding Religious Conversion*. Yale: Yale University.
- Rambo, L. R., Farhadian, C. E. (2014). Introduction. *The Oxford handbook of religious conversion* (toim L. R. Rambo, C. E. Farhadian). 1–24. Oxford Handbooks.

- Rommel, A. Altnurme, R. (2018). Religioon, riik ja ateism. *Eesti kiriku- ja religioonilugu* (toim R. Altnurme). 210–224. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Roberts, K. A., Yamane, D. (2004). *Religion in Sociological Perspective*. SAGE Publications.
- Rogozen-Soltar, M. (2012). Managing muslim visibility: Conversion, immigration, and Spanish imaginaries of Islam. *American Anthropologist*, 114 (4), 611–623.
- Roots, A., Lilleoja, L., Beilmann, M. (2016). Võrguühiskond kui missioloogiline võimalus. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 321–336. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Savage, S. (2000). A psychology of conversion – from all angles. *Previous convictions: An Anatomy of Religious Conversion* (toim M. Percy). 1–18. SPCK Publishing.
- Schihalejev, O. (2008). Kohtumine endast erinevaga – õpilaste arusaam. *Töid religiooni-pedagoogikast I* (toim P. Valk). 123–156. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Snow, D. A., Machalek, R. (1984). The sociology of conversion. *Annual review of sociology*, 10 (1), 167–190.
- Soom, K. (2012). Eestimaalaste kuvand ristiust, kirikust ja kristlastest. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (toim E. Jõks). 249–270. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Soom, K. (2007). Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrateegia koostamine. Doktoridissertatsioon. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Soom, K., Jõks, E. (2016). Eestimaa ristiustu süda – kristlaste analüüs EEU 2015 põhjal. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks). 69–88. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Sremac, S. (2014). Conversion as testimony: Reliability, objectivity and other methodological challenges. *Facta Universitatis: Series Philosophy, Sociology, Psychology and History* (toim T. Dragan). 65–76. Nis: University of Nis.
- Staples, C. L., Mauss, A. L. (1987). Conversion or commitment? A reassessment of the Snow and Machalek approach to the study of conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 26 (2), 133–147.
- Stark, R., Glock, C. Y. (1968). *American piety: The nature of religious commitment* (Vol. 1). California: University of California Press.
- Stolz, J. (2018). Theorie rationalen Handelns und erklärende Soziologie. *Handbuch Religionssoziologie* (toim D. Pollack, V. Krech, O. Müller, M. Hero). 97–121. Wiesbaden: Springer.
- Strömpl, J. (2001). Sotsiaaltöö uurimisest: konstruktsionistlik lähenemine. *Sotsiaaltöö*, 1/2001. 10–12.
- Suchman, M. C. (1992). Analyzing the determinants of everyday conversion. *Sociological analysis*, S15–S33.
- Sutherland, E. H., Schuessler, K. (1973). On analyzing crime. Chicago: University of Chicago Press.
- Švedko, T., Kurg, I. (2016). Kogudusse integreerumisest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks). 120–130. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Telpt, E. (2016). Kokkuvõtte uuringu „Elust, usust ja usuelust 2015“ tulemustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (toim E. Jõks), 35–68. Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Thomas W. I., Thomas D. S. (1928). *The child in America: Behavior problems and programs*. New York: A. A. Knopf.
- Tighe, S. (2015). Born again, again: Conversion in Christian families as a process punctuated by grace. *Christian Education Journal*, 12 (1), 58–80.

- Ullman, C. (1988). Psychological well-being among converts in traditional and non-traditional religious groups. *Psychiatry*, 51/3, 312–322.
- Ulmer, B. (1988). Konversionserzählungen als rekonstruktive Gattung. *Zeitschrift für Soziologie*, 17 (1), 19–33.
- Undusk, J. (2000). Ideetud eestlased. Eesti sõjakirjandust lugedes. *Vikerkaar* 8–9, 105–115.
- Viftrup, D. T. (2014). *Personal Crisis, Religious Coping and Transformations. A Qualitative Study on Pentecostal Danes' Experiences of Religious Beliefs and Practises while facing a Crisis.* [PhD]. Denmark: University of Southern Denmark.
- Lauristin, M., Vihalemm, P. (2017). Hinnangud muutustele ja maailmavaatelised hoia-kud. *Eesti ühiskond kiirenevas ajas: uuringu „Mina. Maailm. Meedia“ 2002–2014 tulemused* (toim P. Vihalemm, M. Lauristin, V. Kalmus, T. Vihalemm). 139–153. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.
- Vihuri, V. (2012). Eestlane ja ristiusk kirikutegelaste pilgu läbi. *Astu alla rahva hulka. Artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (toim E. Jõks). 24–48. Tartu: Eesti Kirikute Nõukogu.
- Wiesberger, F. (1990). *Bausteine zu einer soziologischen Theorie der Konversion. Sozio-kulturelle, interaktive und biographische Determinanten religiöser Konversionsprozesse. Band 19: Sozialwissenschaftliche Abhandlungen der Görres-Gesellschaft.* Berlin: Duncker & Humblot GmbH

ZUSAMMENFASSUNG

ZUSAMMENFASSUNG DER DISSERTATION „ZU DEN GRÜNDEN DES BEITRITTS ZU CHRISTLICHEN GEMEINDEN“

1. Hintergrund der Forschungsarbeit

Ziel der vorliegenden Dissertation war zu erklären, warum Menschen im heutigen Estland christlichen Gemeinden beitreten. Diverse religionssoziologische Studien haben gezeigt, dass Estland eines der am wenigsten christlichen Ländern Europas ist. Die Zahlen der Mitglieder der meisten christlichen Konfessionen liegen im Abwärtstrend. Gleichzeitig erfreuen sich Glaubensrichtungen, die aus dem Umfeld eines neuen Geistes kommen, sowie Praktiken und Überzeugungen, die aus einem individuellen religiösen Bereich stammen, an Beliebtheit. Diese Tendenz wird von einer weiten Verbreitung der entsprechenden Ideen in populären Medien verbreitet. So auch die wenigen, aber an Unterstützungen gewinnenden neopaganistischen Gemeinschaften in den letzten Jahrzehnten.

Es gibt einige Gründe, weswegen die Situation für das Christentum im heutigen Estland nicht sonderlich günstig ist. Ein bedeutender Faktor ist die antiklerikale Aktivität der sowjetischen Besatzungsmacht, die einen solchen Druck auf christliche Kirchen und Gemeindemitglieder ausgeübt hat, dass die Angst vor Sanktionen und Stigmatisierungen die Menschen nach und nach von der Kirche fernhielt. Dies brachte einen weitläufigen Bruch in der Vermittlung von christlichen Traditionen und Erziehung für nächsten Generationen, weswegen solche aufwuchsen, die von der Kirche entfremdet wurden, und denen elementare Kontakte zur Kirche und dem Glauben fehlen. Letzteres wurde durch die mangelnden Kenntnisse und der negativen Vorurteile gegenüber dem Christentum begünstigt. Der zweite wichtige Grund liege in dem nationalen Narrativ der Esten, in dem sich der Mythos über den jahrhundertelangen Widerstand der Esten gegen das Christentum, das während der Christianisierung mit Gewalt von fremden Mächten gebracht wurde, hartnäckig hält. Verschiedene historisch-kulturelle Entwicklungen haben eine begünstigende Grundlage für die Aufrechterhaltung dieses Mythos geschaffen, weswegen eine Verknüpfung der evangelischen Kirche mit der nationalen Identität nicht recht gelang. Die genannten Faktoren bieten dem Christentum in Estland keine günstige Grundlage. Die negativen Mitgliedschaftstrends bereiten den Kirchen Sorgen, weswegen eine Untersuchung dieser Prozesse von Aktualität ist.

2. Aufgaben der Forschungsarbeit

Unter Berücksichtigung der in der Gesellschaft verbreiteten Haltung zum Christentum und den Christen, stellt sich die Frage, warum die Menschen, die Gemeinden trotz alledem beitreten, dies tun. Es war das Hauptziel dieser Arbeit, die Antwort auf diese Fragestellung zu finden. Weitere Ziele waren: a) die Wege der Konvertiten in die Gemeinde zu untersuchen und b) zu klären, ob die

Erzählungen von Konvertiten verschiedener Konfessionen über ihren Weg und ihre Gründe von einer Erkenntnis, die sich aus der konfessionellen Kultur ergibt, beeinflusst sein könnten, und um was für eine Erkenntnis es sich hierbei handelt.

3. Theoretische Ausgangspunkte Forschungsarbeit

Zur Untersuchung des Themas des Gemeindebeitritts wurden in der Dissertation religionssozialistische Herangehensweisen und Methoden verwendet. Die Beitrittsgründe wurden in den Vereinigten Staaten und in Westeuropa vor allem anhand der Theorien zum Glaubensbekenntnis von 1960–1980 analysiert. Obwohl diese Theorien hauptsächlich bei der Untersuchung von Konvertiten von Neureligionen entstanden sind, können sie im Wesentlichen auch zur Untersuchung von Konvertiten traditioneller Kirchen in Estland verwendet werden. Der Grund hierfür ist, dass eine familiäre religiöse Sozialisierung in unserer Situation bzw. in Estland nur selten vorkommt. Der Beitritt zu einer christlichen Gemeinde hängt in der Regel nicht von zufälligen oder kulturellen Faktoren ab, sondern setzt eine klare Änderung in der Weltanschauung eines Individuums voraus. Wenn ein solcher Umbruch der Weltanschauung nicht stattfindet, bleibt eine Person von den Aktivitäten der Gemeinde ausgeschlossen. In Anbetracht der mangelnden Kenntnisse und der negativen Vorurteile dem Christentum gegenüber geht der Konvertit sogar das Risiko ein, auf Unverständnis bei seinen Mitmenschen zu stoßen. Unter Berücksichtigung dieser Punkte ist der Beitritt zu einer christlichen Gemeinde mit dem Beitritt zu neureligiösen Bewegungen in Westeuropa vergleichbar.

Angesichts der sozialkonstruktivistischen Anschauung kam in den Untersuchungen die Frage auf, wie „vertrauenswürdig“ die Erzählungen des Konvertiten bezüglich der Gründe seines Beitritts sind. Viele Forscher haben festgestellt, dass es zum Beispiel für evangelische Gemeinden einen typischen Beitrittsdiskurs gibt, den der Konvertit beim Zuhören von Aussagen anderer Gemeindemitglieder erwirbt. Charakteristisch für einen solchen Diskurs sind autobiographische Rekonstruktionen, in denen das Leben vor und nach der Konversion gegenübergestellt wird und einige Ereignisse und Umstände aus dem Leben vor der Konversion unter dem Einfluss des kanonischen Diskurses besonders hervorgehoben werden. Aus dem Vorstehenden ergibt sich, dass der Autor dieser Dissertation es für nötig hielt, zuerst das Vorhandensein möglicher Muster, die sich aus den Beitrittsdiskursen ergeben, zu erklären. Danach wurden die Gründe für den Beitritt zu Gemeinden bereits im Kontext ihrer konfessionellen Diskurse untersucht.

4. Durchführung der Forschungsarbeit

Die Dissertation stützt sich auf zwei religionssozialistischen Untersuchungen. Bei der ersten handelt es sich um eine Untersuchung der Religiosität einer umfangreichen Bevölkerung, die alle fünf Jahre vom estnischen Rat der Kirchen

(est. *Eesti Kirikute Nõukogu*)³⁶⁴ durchgeführt wird. In der Dissertation wurden die zwei letzten Berichte dieser Untersuchung, die aus dem Jahr 2010 und die von 2015, verwendet. Die Umfragen werden von den Befragten in Form eines persönlichen Interviews bei ihnen zu Hause durchgeführt. Die Befragten sind zwischen 15 und 74 Jahre alt und die Stichprobengröße liegt bei etwas über 1000 (2010 N = 1009 und 2015 N = 1002). Die Befragten, die bereits früher geantwortet hatten, dass sie einer Gemeinde oder Glaubensrichtung angehören, wurden in der Umfrage von 2015 gefragt: „Warum sind Sie ausgerechnet dieser Gemeinde oder Glaubensrichtung beigetreten?“ Dem Befragten wurde die Möglichkeit gegeben, aus einer Reihe an möglichen Beitrittsmotiven die drei für ihn wichtigsten auszuwählen und die aufgelisteten Motive bei Bedarf mit eigenen Antwortmöglichkeiten zu ergänzen. Der Autor der vorliegenden Dissertation hat an einer Arbeitsgruppe von Experten teilgenommen, die die Studien vorbereitet und die Ergebnisse später analysiert und interpretiert haben. Die Personen, die die Befragung durchgeführt haben, waren professionelle Befrager eines Befragungsunternehmens.

Die zweite Studie, die als Grundlage der Dissertation dient, wurde ebenfalls 2015 durchgeführt. Hierbei handelte es sich um eine Qualitativstudie, bei der 60 Interviews mit Menschen durchgeführt worden, die kürzlich einer christlichen Konfession beigetreten sind. Befragt wurden Lutheraner, Katholiken, Orthodoxen, Baptisten, Methodisten, Adventisten, Mitglieder der Pfingstbewegung und anderer Bewegungen, darunter die 3D Religion und die Vineyard-Bewegung. Die Interviews wurden von einer Studiengruppe von sechs Personen durchgeführt, die vom Autor der vorliegenden Dissertation geleitet wurde. Die Interviews begannen mit einer allgemeinen narrativen Frage, da eines der Ziele war, die Befragten zuerst in ihren eigenen Worten erzählen zu lassen, wie ihr Weg zur Gemeinde ausgesehen hat und wie aus ihnen Christen wurden. Die Frage klang wie folgt: „denken Sie sich jetzt bitte in der Zeit zurück und erinnern Sie sich an die Ereignisse und Situationen, die zur Folge hatten, dass aus Ihnen ein Mitglied einer Kirche und Ihrer konkreten Gemeinde wurde. Erzählen Sie mir bitte von Anfang an davon“. Darauf folgte der strukturierte Teil des Interviews, bei dem Zusatzfragen zu den Aspekten gestellt wurden, über die die Befragten von sich aus nichts erzählt hatten. Bei der Formulierung der Zusatzfragen bezog man sich auf theoretische Quellen.

Die Ergebnisse der Interviews und der Umfrage wurden auf folgende Weise analysiert (entsprechend den Haupt- und Zusatzzielen der Forschungsarbeit):

1. Mit quantitativen Analysemethoden. Das Material, das im Laufe der Fragebogenerhebung gesammelt wurde, wurde mit dem statistischen Dateibearbeitungsprogramm SPSS analysiert, um die Hauptgründe festzulegen, warum die Befragten ausgerechnet der Gemeinde beigetreten sind, der sie derzeit angehören. Da der Anteil an Personen, die Gemeinden angehören, unter den

³⁶⁴ Der estnische Rat der Kirchen ist eine unabhängige und freiwillige gemeinnützige Einrichtung der aktiven christlichen Kirchen in Estland und der Gemeindemitglieder.

Personen der Stichprobe in Anbetracht der estnischen Gesamtsituation nicht sehr groß ist (N=207), war es lediglich möglich, Schlussfolgerungen anhand größerer Zielgruppen wie Frauen und Männer und Esten (überwiegend Lutheraner) und nicht-Esten (überwiegend orthodoxe Russen) zu ziehen.

Im Schlussteil der Forschungsarbeit (nach den qualitativen Etappen der Untersuchung, die im nächsten Punkt beschrieben werden), kam der Autor der vorliegenden Dissertation auf die quantitative Methode zurück. Um festzustellen, ob die Beitrittstypen, die sich aus den Ergebnissen der Interviews ergeben, auch die Stichprobe der Bevölkerung wiedergeben, hat der Autor die Ergebnisse der Fragebogenerhebung anhand einer Faktorenanalyse analysiert.

2. Mit qualitativen Analysemethoden.

a) Die qualitative Inhaltsanalyse. Im Laufe dieses Analyseschrittes wurden der Weg des Befragten in die Gemeinde und die Beitrittsmotive festgelegt. Fixiert wurden auch die wesentlichen Kontextfaktoren, die den Beitritt beeinflusst haben. Die Ziele dieser Analysestufe waren, anhand der Beitrittsmotive eine Typologie der Konvertiten zu schaffen, und ihren Weg bis in die Gemeinde zu vergleichen. Es ist wichtig anzumerken, dass die erhaltenen Ergebnisse im Laufe der qualitativen Analyse laufend mit den Ergebnissen der Fragebogenerhebung verglichen wurden. Um die Wege bzw. Laufbahnen detaillierter zu behandeln, hat der Autor Fallstudien verwendet, bei denen die Beitrittslaufbahnen verschiedener Beitrittstypen verglichen wurden.

b) Anhand der Diskursanalyse erklärt der Autor, ob 1) der Befragte während des Interviews eine für seine Konfession typische religiöse Sprache gebraucht hat, 2) der Befragte zur Beschreibung seines Weges zum Beitritt für seine Konfession typisch verständige Muster verwendet hat (ob sein Weg lang oder kurz war, ob vor dem Beitritt eine Krise oder Suchen stattgefunden haben o. ä.), 3) es in den Erzählungen des Befragten Anzeichen für autobiographische Rekonstruktionen gibt, in denen sich ein klarer Konversionsmoment ergeben hat und das vorherige Leben als Sünde und Missglück angesehen wurde, 4) sich in den Erzählungen des Befragten die Anerkennung des herrschenden Zuteilungsschemas widerspiegelt (der Einfluss Gottes auf die eigenen Entscheidungen und Handlungen). Den Befragten wurden ergänzende Fragen zu den zuvor genannten Aspekten gestellt: „Wann wurde aus Ihnen ein Christ? Was bedeutet das für Sie?“ „Kam die Wandlung zum Christen plötzlich oder war es ein langwieriger Prozess?“ Einige aufgeführte Aspekte stammen aus der Theorie der Konversionsindikatoren von D. A. Snow und R. Machalek, wo sie als Beweise für die religiöse Konversion eines Menschen angegeben wurden. Im Kontext der vorliegenden Arbeit widerspiegeln diese Aspekte jedoch, ob eine Person den Konversionsdiskurs zu einer Konfession angenommen

hat, da die entsprechenden Interpretations- und Erklärungsmuster in einem konfessionellen Kontext erworben werden.³⁶⁵

5. Ergebnisse der Forschungsarbeit.

a) Das Vorhandensein eines Konversionsdiskurses und der Einfluss auf die Erzählungen der Befragten. Stark verallgemeinert teilen sich die untersuchten Konfessionen in drei Gruppen auf: in die erste Gruppe ordnen sich Evangelikaler, Charismatiker und Adventisten ein, in deren Erzählungen die Mehrheit an Elementen auftraten, die im Laufe der Diskursanalyse untersucht wurden: sie verwendeten eine für ihre Konfession typische religiöse Sprache, die Konversion zum Christentum passierte vergleichsweise schnell (lange religiöse Suchen wurden selten beschrieben), oft wurde eine der Konversion vorhergehende Krise, Verwirrung, Desorientierung o. ä. geschildert, ein besonderes Ereignis hat den Konversionsmoment gekennzeichnet, das Leben vor dem Beitritt und das danach wurden als ausreichend verschieden angesehen und die Lebensereignisse wurden als Eingriff und Einfluss von Gott interpretiert. Am häufigsten traten diese Elemente bei den Konvertiten evangelistischer Gemeinden auf, allerdings nicht bei allen Befragten.

Die Personen der zweiten Gruppe bzw. die Konvertiten traditioneller Kirchen (katholisch, evangelisch und orthodox) haben in ihren Erzählungen fast keine religiöse Sprache gebraucht. Die Befragten, die eine solche verwendeten, waren mit Konfessionen in Kontakt gekommen, in denen der Gebrauch einer religiösen Sprache verbreitet ist. Einige religiöse Metaphern oder Redewendungen, die während des Interviews benutzt wurden, waren entweder in ihren Gemeinden verbreitete Redewendungen (die aus dem Geiste der Gemeinde stammen) oder haben sich in bekannten Fernsehserien oder Büchern durchgesetzt. Das „Christ werden“ wurde insgesamt als langwieriger Prozess, Wachsen oder Entwicklung beschrieben. Katholiken wurden im Laufe von religiösen Suchen teilweise mit dem Motiv einer „zentralen Frage“ konfrontiert: dabei handelte es sich um eine oder mehrere Fragen, auf die vor dem Beitritt lange in verschiedenen Quellen nach einer Antwort gesucht wurde, die bei einem „Moment des Erwachens“ eintraf. Einige Befragte erwähnten ein Grübeln über existenzielle Fragen, moralische Dilemmata, oder einen Wertekonflikt mit der sie umgebenden Gesellschaft. Diese Interviews ähnelten dem Typologietyp³⁶⁶ „intellektuelle Konversion“ von J. Lofland und N. Skonovd. Auf die Fragen wurden in der Literatur, in der Philosophie und in verschiedenen Religionen nach Antworten gesucht, Erlebnisse von Reisen hatten einen Einfluss.

³⁶⁵ S. Snow, D. A., Machalek, R. (1984). The sociology of conversion. *Annual review of sociology*, 10(1), 167–190

³⁶⁶ Lofland, J., Skonovd, N. (1981). Conversion motifs. *Journal For The Scientific Study of Religion*, 20 (4), 373–385.

Das Motiv der Suchen tritt auch in den Erzählungen der Orthodoxen auf: in der Religion wird „ein Sinn gesucht“, es wird versucht, „die eigene Gedankenwelt zu ordnen“. Eine besondere Rolle spielten auch bekannte Bücher mit orthodoxen Themen oder christlicher Philosophie, in denen die Antwort auf diese Fragen gefunden wurde und die den „Moment des Erwachens“ hervorgerufen haben. Weiterhin gab es in den Erzählungen der Orthodoxen einen festen Platz für die Annehmlichkeit und Bedeutung der kirchlichen Liturgie und Gebete, gleichzeitig auch für einen mystischeren und emotionaleren Gottesdienst. Auch sie merken in ihren Erzählungen den Einfluss von Reisen auf die Auswahl ihrer Konfession an.

Die Beschreibung der Lutheraner über ihren Beitrittsprozess hatte eine leichte Ähnlichkeit mit dem der Mitglieder anderer traditioneller Kirchen: der Beitritt zur Gemeinde wurde als „Bestätigung“ der bereits früher vorhandenen religiösen Gefühle angesehen, die wiederum von einer „intellektuellen Anpassung“ der bisherigen Gedanken und Haltungen begleitet wurden. Wiederholt wird die Metapher der Heirat benutzt: „ich habe mich lange in diese Richtung bewegt, der Glaube kam langsam zu mir und jetzt gehe ich diese Beziehung ein“. Als Beitrittsmotiv nennen sie, häufiger als die anderen, den Wunsch, neue Kenntnisse zu erlangen, ihren Horizont zu erweitern, wofür der Konfirmandenunterricht hervorragende Möglichkeiten bot. Die evangelische Kirche verbindet sich auch mehr als die anderen mit Familien- und Kulturtraditionen, mit einer Heimatidentität, weswegen sie sowohl geistig als auch physisch näher und zugänglicher erscheint als die anderen Kirchen. Der Beitritt zu dieser Kirche hat noch ein auf den ersten Blick überraschendes Motiv, das bei anderen Konfessionen nicht so oft auftritt – es handelt sich um den Wunsch, vor dem Tod getauft und später christlich beerdigt zu werden. Im Allgemeinen ist die Rhetorik der Lutheraner die variabelste – man begegnet auch solchen Informanten, deren Wortschatz Elemente aus einem neuen geistlichen Kontext aufweist.

Abseits der zuvor beschriebenen zwei größeren Gruppen bleiben die Methodisten. Unter ihnen waren solche Interviews, für die der Prozess, um „Christ zu werden“, sowohl von der Länger her als auch förmlich eher dem Prozess der Adventisten, Evangelisten oder Charismatiker ähnelte, aber auch solche, deren Beitrittsprozess mehr dem der Lutheraner ähnelte. Zum Beispiel war einer der Informanten der Stichprobe, der vorher nicht sonderlich mit Religion in Kontakt gekommen war, der methodistischen Kirche aus dem Wunsch beigetreten, getraut und später getauft zu werden. Ein solcher Grund ist in Estland außerhalb der evangelischen Kirche ziemlich überraschend. Unter den anderen Christen sprachen vor allem Methodisten von Zugehörigkeit, Gemeinschaftsgefühlen und netten Gemeindemitgliedern. Die soziale Seite scheint für sie sehr wichtig zu sein – aus welchen Gründen auch immer sie zur Kirche gehen, die Beziehungen innerhalb der Gemeinde haben in ihren Erzählungen eine große Rolle.

Die Diskursanalyse kann wie folgt zusammengefasst werden: während in den Erzählungen der Mitglieder traditionellen Kirchen eher lange religiöse Suchen, ein Wachsen, eine Endphase und ein Ziel der Entwicklung vermerkt werden, fängt das religiöse Wachsen und die Entwicklung bei den neuen Konfessionen

erst an. Gleichzeitig sollte bedacht werden, dass unter den Konvertisten neuer Kirchen mehr jüngere Leute sind. Die eigene Konversionsgeschichte wird oft auch im Kontext einer weiteren geistigen Selbstentfaltung betrachtet und die offene Einstellung gegenüber der Zukunft war teils überraschend: „ich schaue und forsche (in der Gemeinde), und bei Bedarf suche ich weiter“. Das gilt für Informanten aller drei Gruppen.

b) Ergebnisse der Fragebogenerhebung. Für die Befragten waren die wichtigsten Motive, warum sie christlichen Gemeinden beigetreten sind, die Bindung zu den Traditionen ihrer Familie und der eigenen nationalen Kultur (laut 35 und 34 Prozent der Befragten). Diese zwei Motive waren sowohl für Esten als auch für nicht-Esten gleichermaßen wichtig³⁶⁷. Es handelt sich hierbei um eine bemerkenswerte Beobachtung, da die Orthodoxie bei Russen mit der nationalen Kultur und Identität verbunden wird, wogegen (wie vorher bereits geschrieben) die Verbindung zwischen dem Luthertum und der nationalen Kultur bei Esten nicht als sonderlich stark angesehen wird. Die Qualitativstudie hat dabei geholfen, diese Beobachtung zu bestätigen: eine Verbindung der evangelischen Kirche mit Familien- und nationalen Traditionen gibt es auch für Esten.

Die folgenden zwei Motive – die Annehmlichkeit der Lehre, der Kultur und der inneren Verfassung – traten viel deutlicher in der Gruppe der nicht-Esten auf, von denen der Großteil orthodoxe Russen sind. Warme und nahe zwischenmenschliche Beziehungen und der Beitritt unter dem Einfluss eines Freundes, Familienmitglieds, netten Menschen kommen unter den nicht-Esten leicht häufiger vor, wobei sie sich auch unter den Motiven der Gemeindebeitritte der Esten finden. Allerdings sind die folgenden zwei Motive für nicht-Esten wichtiger. Erstens: „die Gemeinde hat Antworten auf die Fragen der Menschen, Leitung im Leben und Hilfe bei Seelsorge gegeben“ und zweitens: „mir hat diese kirchliche Traditionssicherheit gefallen“. Esten hatten eher das Motiv „diese Gemeinde war nah an meinem Zuhause“, was sich wahrscheinlich durch den Anteil an Antworten von Mitgliedern evangelischer ländlicher Kirchen erklären lässt. Unter den Esten war auch das Motiv „es war der Wille und die Leitung des Heiligen Geistes“ häufiger vertreten. Nicht-Esten haben von der Kirche mehr konkrete Hilfe bekommen, beispielsweise Sozialhilfe oder Unterstützung bei der Bewältigung von Alkoholproblemen. Während nicht-Esten die Traditionssicherheit ihrer Gemeinde sehr schätzten, schätzen Esten mehr als nicht-Esten, dass ihre Gemeinde mit der Zeit geht und heutige Menschen anspricht. Esten haben auch öfter als Motiv genannt, dass ein Geistlicher, ein Arbeiter oder ein Missionär sie in die Gemeinde eingeladen oder diese sympathisch gemacht hatte. Die übrigen Motive waren weniger vertreten.

Bei der Quantitativstudie ist zu beachten, dass der Großteil der Befragten bereits vor knapp 30 Jahren einer Gemeinde beigetreten war, als die Befreiung

³⁶⁷ Die Fragebogenerhebung schloss auch Menschen anderer Nationalitäten ein, die in Estland wohnen, von denen die meisten Russen sind. Die Interviews wurden allerdings auf Estnisch durchgeführt.

von dem Druck der sowjetischen Besatzung stattfand und Familientraditionen sowie Themen, die mit nationalen Traditionen und der Identität verbunden sind im Vordergrund der Gesellschaft standen.

c) Beitrittsmotive in Tiefeinterviews.

Obwohl die Methoden und Stichproben der Fragebogenerhebung und der Interviews sich um einiges unterschieden, war die Übereinstimmung bei den Ergebnissen bezüglich der Motive ziemlich groß. Die Verbindung vom Christentum (in unserem Fall vor allem das Luthertum) mit nationalen und Familientraditionen tritt auch in Tiefeinterviews auf, allerdings weniger als in der Umfrage. Obwohl die Atheismuspolitik der Besatzungsmächte tiefe Spuren in der Denkweise der Esten gegenüber dem Christentum hinterlassen hat, erinnerte man sich in den Interviews sehr oft an die ersten Kontakte mit dem Glauben, die größtenteils über die vorletzte Generation bzw. die Großeltern passierten. Eine besonders große Rolle im Glauben und der damit verbundenen Erhaltung der Traditionen spielten die Großmütter. Das Luthertum wird als etwas angesehen, das uns [Esten] durch mehrere Generationen erreicht hat, gewöhnlich, ruhig, einfach und verständlich ist und zum Charakter und der psychischen Art der Esten passt. Weiterhin ist die evangelische Kirche in vielen ländlichen Regionen Estlands die einzige Kirche – für die Konvertiten ist sie auch im physischen Sinne näher. Die bereits beschriebenen Konvertiten wurden in meiner Dissertation als „traditionszentrische Konvertiten“ bezeichnet und im Wesentlichen handelte es sich bei ihnen um Lutheraner.

Die übrigen Befragten teilten sich je nach den vorherrschenden Beitrittsmotiven in vier größere Gruppen ein. Zwei davon können mit dem intellektuellen oder affektiven Konversionstypen von J. Lofland und N. Skonovd verglichen werden. Anstelle von Loflands und Skonovds Typ der „experimentellen Konversion“ schlägt der Autor dieser Arbeit den Typ „Beitritt als Ergebnis einer Krise“ vor. In diese Kategorie ordnen sich die Befragten ein, deren religiöse Suchen ihren Anfang in einem schweren Unglück fanden, darunter schwere Krankheiten, der Verlust von Nahestehenden oder Freunden, Scheidungen, Bankrott u. ä. Neben den bereits erwähnten vier Gruppen entstanden auch Mischgruppen, in die sich dieselben Befragten aufgrund anderer wichtiger Beitrittsmotive einordnen. Im Folgenden werden die hauptsächlichen Motive für einen Beitritt zu einer christlichen Gemeinde nach Typen genannt:

Haupttypen.

- a) der intellektuelle Konvertit – charakteristische langwierige (intellektuelle) Suchen, Interesse für Philosophie, Geschichte, Spiritualität und Religionen, Wunsch, Antworten auf existenzielle und umsichtige Fragen zu finden, Klarheit in Bezug auf Fragen zu Werten, Moral und Ethik, Wunsch, „mehr“ in sein Leben zu bringen: „die höchsten Werte und Ziele“, die Dimension der Heiligkeit, ihnen gefielen die Geschichte, die Traditionen, die Sakramente, die Gebete, die Lehre, die Kultur, das Gemüt, die ästhetischen Seiten, die Atmosphäre dieser Konfession.

- b) der affektive Konvertit – ihm gefiel die herrschende Wärme, die häusliche und freundliche Atmosphäre, die gegenseitige Unterstützung und die nahen zwischenmenschlichen Beziehungen, dieser Typ ist der Gemeinde häufig durch eine Einladung und Aufforderung eines Freundes, Bekannten, Verwandten, Familienmitglieds, netten Menschen beigetreten, mit dem Wunsch ihrem Vorbild zu folgen.
- c) der Konvertit als Ergebnis einer Krise – ein schweres Unglück, Bankrott, eine schwere Krankheit, ein Wohnungsbrand, eine Trennung, ein emotionaler Zusammenbruch, eine kriminelle Vergangenheit, Alkoholismus haben zur religiösen Suche geführt; Konvertiten dieses Typs haben moralische oder materielle Hilfe von einem Christen bekommen, die ihn bewegt hat, ihn dazu animiert hat, über sein Leben nachzudenken, für ihn ein Beispiel von gutem Menschen war o. ä.
- d) der traditionszentrische Konvertit – die alten Traditionen und das historische Erbe der Konfession haben ihm gefallen, die entsprechende Konfession war mit nationalen, regionalen, familiären Traditionen und der Identität verbunden, oft hatten Konvertiten dieses Typs den Wunsch, Teil kirchlicher Zeremonien zu werden, die Lebensereignissen Feierlichkeit und Tiefe sowie eine heilige Dimension verleihen, ein Gefühl von Schutz liefern, die Taufe, die Konfirmation oder der Katechismus fanden nach Vorbild der Eltern, Großeltern oder Verwandten statt.

Zusatztypen.

- e) der Konvertit aus frommer Familie – wurde zu Hause religiös sozialisiert.
- f) der Konvertit mit neuer geistlicher Erfahrung – Konvertiten, die aus einer neuen geistlichen Gesellschaft kommen, die von deren Lehren und Praktiken enttäuscht wurden und dort keine Hilfe für ihre Probleme fanden.
- g) der charismatische Sucher – Menschen, die die Gemeinden wechseln und stets nach charismatischsten Arten des Gottesdienstes suchen.
- h) die mystischen Konvertiten – Befragte, deren religiöse Suchen unter Einfluss einer mystischen Erfahrung begannen. Sie gehörten verschiedenen Kirchen an und manche von ihnen hatten vor ihrem Beitritt zur Gemeinde ein besonderes Erlebnis erlebt.

Der Typ des traditionellen Konvertiten war typischer für Männer, ältere Befragte und Mitglieder traditioneller Kirchen. Der affektive Typ hingegen für Frauen, in der Altersgruppe der 21– bis 30-jährigen und neueren Konfessionen. Konvertiten als Ergebnis einer Krise sind vor allem weiblich, wobei eine Angehörigkeit zu einer bestimmten Konfession oder Altersgruppe sich nicht feststellen lässt. Die traditionszentrischen Konvertiten sind größtenteils Lutheraner, bei denen sich einige volksgemeinschaftliche Tendenzen abzeichnen.

Die Konvertiten werden durch postmoderne Tendenzen charakterisiert: religiöse Überzeugungen werden auf der Basis von Glaubwürdigkeit und persönlicher Beliebtheit aufgegriffen, die christliche Lebensweise wird als ein besonderer Lebensstil angesehen, der geeignet (oder wenigstens nicht lästig) sein

muss, es wird nach einem Ereignisreicheren Leben gestrebt. Die Aufmerksamkeit richtet sich mehr auf das, was die Kirche in der diesseitigen Welt zu bieten hat.

Neben Beitrittsmotiven wurde bei der Analysetappe auch der Hintergrund der Konvertiten untersucht: zum Beispiel wie Eltern und Freunde damit umgegangen sind und wie die Einstellung zu Hause im Bezug auf die Kirche und den Glauben war. Die Motive, die sich im Laufe der Qualitativstudie ergeben haben, wurden während der gesamten Analyse mit den Ergebnissen der Quantitativstudie verglichen. Im letzten Teil der Forschungsarbeit hat der Autor dieser Dissertation eine Faktorenanalyse durchgeführt, um zu kontrollieren, ob es auch aufgrund der Stichprobe der Fragebogenerhebung möglich ist, ähnliche Motivtypen des Beitritts zu erkennen, die verschiedene Konvertit-Typen charakterisieren. Die Faktorenanalyse hat die Existenz der Typen intellektuelle und affektive Konvertiten, Konvertiten als Ergebnis einer Krise und traditionszentrische Konvertiten bestätigt.

d) zuletzt wurden die Wege der Konvertiten untersucht. Der Autor der Dissertation hat anhand der Methode der Fallstudie sechs verschiedene Wege der Befragten in Gemeinden behandelt. Die Fälle wurden nach dem Prinzip ausgewählt, dass sie charakteristisch und typisch für ihren Typ sind. Die Etappen auf dem Weg ihres Beitritts wurden mit den Konversionsetappen von Lewis R. Rambo³⁶⁸ verglichen, um Unterschiede und Gemeinsamkeiten der Konvertiten hervorzuheben.

³⁶⁸ Lewis R. Rambo, *Understanding Religious Conversion*. Yale: Yale University, 1993.

LISAD

Lisa 1. Kirikute ja koguduste arvulised muutused kahe rahvaloenduse andmete põhjal.

	2000	2011	Muutus	2000	2011	Muutus	2000	2011	Muutus
	Eestlased	Eestlased		Venelased	Venelased		Muud rahvused	Muud rahvused	
..luterlane	145 718	104 691	-41 027	1 689	862	-827	4 830	2 960	-1 870
..õigeusklik	18 517	20 585	2 068	104 698	134 268	29 570	20 339	21 920	1 581
..baptist	4 705	3 648	-1 057	822	515	-307	482	344	-138
..katoliiklane	1 736	1 314	-422	713	560	-153	3 296	2 627	-669
..nelipühilane	1 742	1 086	-656	600	512	-88	306	255	-51
..vanausuline	91	194	103	2 390	2 368	-22	34	43	9
..adventist	1 212	936	-276	242	182	-60	107	76	-31
..metodist	998	732	-266	289	266	-23	168	100	-68
..eristamata kristlane	747	1 149	402	342	519	177	177	231	54
..Elu Sõna kogudused	194	*		59	*		19	*	
..kristlikud vabakogudused	193	1 622	1 429	21	377	356	9	190	181
..täisevangeelsed kogudused	114	*		49	*		27	*	
..evangeelne kristlane	38	*		92	*		26	*	
..karismaatiline episkopaalkirik	48	46		11	*		2	*	
..vene katoliku õigeusu kirik	71								
..armeenia apostlik kirik	1	7		0	*		56	*	
..kristlaste osaduse kirik		173							
..karismaatiline osaduskirik		71							
..Uue Elu kogudused	30	*		7	*		2	*	
..ukraina kreeka-katoliku kirik	0	21		1	*		11	*	
..anglikaan	7	9		0	*		4	*	
..kalvinist	0	8		2	*		8	*	
muu usk	84	2 759	2 675	15	687	672	0	925	925

* andmed puuduvad

Intervjuu juhend

Kursiivis – intervjuueerijale mõeldud juhendav tekst, mida ei loeta ette.

Rasvases kirjas – tekst, mis esitatakse intervjuueeritavale.

Lühike uuringut tutvustav sissejuhatus:

Oleme Eesti Kirikute Nõukogu palvel läbi viimas uuringut selgitamaks, kuidas inimesest saab kiriku ja koguduse liige ning mis on nende jaoks kogudusse kuulumise juures kõige olulisem. Palume Teie kaasabi ja osalust uuringus käesoleva intervjuu näol. Selliseid intervjuusid viiakse erinevates konfessioonides läbi suurel hulgal. Intervjuude andjad jäävad täiesti anonüümseks, Palun Teilt luba intervjuu salvestamiseks (*kui ei luba, siis tehta märkmeid*). Uuringu tulemused edastatakse Eesti Kirikute Nõukogule.

Palun mõelge ennast nüüd ajas tagasi ja meenutage järgemööda neid sündmusi ja olukordi, mille tulemusena sai teist kiriku ja selle konkreetse koguduse liige. Palun rääkige mulle sellest päris algusest peale ...

NB! Intervjuu jooksul tuleb paluda informandil kirjeldada, kuidas ta mõtles nendele asjadele siis, mitte nüüd, kui ta on juba mõnda aega olnud koguduse liige. Mida ta SIIS tundis? Kuidas ta siis nendest asjadest aru sai?

Nii-öelda toetavad küsimused, mida intervjuueerija võib täpsustamiseks esitada:

Palun meenutage, miks ja millal te hakkasite suuremat huvi tundma igavikuliste, vaimsete või usu ja Jumalaga seotud teemade vastu? Palun rääkige sellest natuke pikemalt, mis Teie elus siis toimus?

Kas see huvi oli seotud mingi konkreetse sündmuse või inimesega? **Huvi asemel võis olla ka mingi muu põhjus – nt. ristivanemaks saamine – seega tuleb siin lähtuda eelnevalt räägitust.**

Mida see Teie jaoks tähendas? Mis Teie elus siis muutus? Kuidas Te seda muutust siis endale ja teistele seletasite? Kas huvi usuliste teemade vastu tekkis Teil enne või peale kiriku/kogudusega liitumist? Millal sai teist kristlane? Mida kristlaseks olemine Teie jaoks tähendab? Kas kristlaseks saamine tuli järsku või on see olnud pikaajaline areng?

Kuidas suhtuti nendesse teemadesse teie lapsepõlvkodus? Kas te saite nendel teemadel kellegagi rääkida? Milline oli lähedaste ja sõprade suhtumine Teie liitumisse kiriku/kogudusega?

Mis Te arvate, miks Teist sai just kristlane? Miks oli Teie jaoks oluline liituda kirikuga? Mida tookord tähendas Teie jaoks saada kristlaseks ja koguduse liikmeks? Kas see arusaam on aja jooksul muutunud?

Kuidas ja miks Te sattusite just sellesse konfessiooni, kuhu praegu kuulute? Miks on see konfessioon Teile oluline? Kas olete kuulunud varem kuhugi mujale? Miks Te konfessiooni vahetasite? Kuidas Te sattusite just sellesse kogudusse, kuhu praegu kuulute? Mis teeb selle koguduse Teie jaoks oluliseks?

Milliseks Te hindate oma praegusi suhteid kogudusekaaslastega ja vaimulikuga? Milline on olnud nende roll Teie arengus koguduse liikmena? Milline see võiks olla? Mis on Teile koguduse liikmeks olemise juures kõige olulisem? Palun rääkige sellest lähemalt.

Kuidas Te tunnete, kas teie konfessiooni õpetus ja need põhimõtted, millest räägitakse, on teile arusaadavad ja selged ning kõnetavad Teid? Kas nende omaksvõtt on läinud kergelt? Kas on seisukohti ja põhimõtteid, mille omaksvõtt ei ole olnud lihtne? Kas on midagi, mis on teis tekitanud kahtlusi ja küsimusi? Kas olete neile küsimustele saanud vastuse?

Kas Teil on tuttavaid või sõpru teistest kirikutest? Kas Te olete osalenud teiste kirikute jumalateenistusel? Milles Te näete sarnasusi ja erisusi?

Lisa 3. Valimi sotsiaaldemograafilisi tunnuseid kajastav tabel

Jrk nr	Informandi kood	Konfessioon/kogudus	Vanus	Sugu	Asula tüüp
1	Informant L1	Katol	51	M	maa
2	Informant L5	Katol	43	M	Tallinn
3	Informant L8	Katol	27	N	Tallinn
4	Informant L10	Katol	46	M	maa
5	Informant L4	Õigeusu	51	M	Tallinn
6	Informant L2	Bapt	41	N	Tallinn
7	Informant L3	Bapt	u. 50	N	Tallinn
8	Informant L7	Bapt	27	N	Tallinn
9	Informant L9	Bapt	36	N	Tallinn
10	Informant T6	Met	24	M	Tallinn
11	Informant T8	Met	26	N	Tallinn
12	Informant T7	Met	54	M	Tallinn
13	Informant S1	Met	18	M	Tallinn
14	Informant S2	Vabakiriklik	32	N	Tallinn
15	Informant K1	Met	25	N	Tallinn
16	Informant K2	Met	40	M	Tallinn
17	Informant I3	Bapt	52	M	maa
18	Informant I4	Bapt	54	N	maa
19	Informant T4	3D	23	N	Tallinn
20	Informant T1	3D	24	M	Tartu
21	Informant S3	Vineyard	29	N	Tallinn
22	Informant S4	Nel	38	M	Tallinn
23	Informant S5	Nel	27	M	Tallinn
24	Informant S6	Bapt	27	M	Tallinn
25	Informant S7	Nel	20	N	Tallinn
26	Informant K11	NEL	41	N	maa
27	Informant M8	Õigeusu	45	M	Tallinn
28	Informant K3	Õigeusu	52	N	Tallinn
29	Informant K5	Õigeusu	47	M	Tallinn/Haapsalu
30	Informant S10	Vabakiriklik	29	M	Tallinn
31	Informant S8	3D	21	M	Tallinn
32	Informant M1	Lut	37	M	Tartu
33	Informant M2	Lut	38	N	Tartu
34	Informant M3	Lut	50	N	Tartu
35	Informant M4	Lut	40	M	Tartu
36	Informant M5	Lut	63	N	maa
37	Informant M6	Lut	35	N	Tartu
38	Informant M7	Lut	22	N	maa
39	Informant K4	Adv	29	N	Tartu

Jrk nr	Informandi kood	Konfessioon/kogudus	Vanus	Sugu	Asula tüüp
40	Informant K10	Adv	24	N	Pärnu
41	Informant K7	Adv	53	N	maa
42	Informant T3	Bapt	18	N	Tartu
43	Informant T9	Bapt	17	N	Tartu
44	Informant S9	3D	24	M	Tallinn
45	Informant I1	Katol	45	M	Tallinn
46	Informant I2	Katol	43	N	Tallinn
47	Informant K8	Bapt	22	M	Pärnu
48	Informant L6	3D	20	M	Tallinn
49	Informant K9	Bapt	48	M	Pärnu
50	Informant M9	Lut	37	N	Tartu
51	Informant K6	Lut	33	N	maa
52	Informant T2	Lut	36	M	maa
53	Informant T11	Lut	28	M	Tartu
54	Informant T10	Elu Sõna	41	N	Tartu
55	Informant T12	Lut	52	N	Tartu
56	Informant T5	Evangeelne kogudus	42	N	Tartu
57	Informant K12	Met	44	M	Tartu
58	Informant M10	Lut	18	N	Tartu
59	Informant M11	Lut	42	N	Tartu
60	Informant K13	Lut	u.50	M	Tallinn

Lisa 4. Väitekirja tabelite ja jooniste loetelu

- Tabel 1. Loflandi ja Skonovdi pöördumise motiivid.
- Tabel 2. Ristimiste ja leeritamiste arv EELK-s 2013–2017.
- Tabel 3. Konfessioonidesse kuulumine rahvusgruppide kaupa.
- Tabel 4. Koguduse või usuliikumisega liitumise aeg EEU2015 põhjal.
- Tabel 5. Kvalitatiivse sisuanalüüsi tulemusel moodustunud kategooriad.
- Tabel 6. KKL2015 informantide jaotumine vanuse järgi.
- Tabel 7. Usuliste teadmiste saamine lapsepõlves EEU2015 andmetel.
- Tabel 8. Lapsepõlves saadud usuliste teadmiste allikas EEU2015 andmetel.
- Tabel 9. Informandi kodu suhtumine kristlusesse.
- Tabel 10. Liitujate tüübid EEU2015 ja KKL2015 võrdluse alusel.
- Tabel 11. Segagruppidesse kuuluvate informantide taustatunnused ja kaks olulisemat liitumise motiivi.
- Tabel 12. EEU2015 liitumise põhjuste küsimuse faktoranalüüsi lahend.
-
- Joonis 1. Konfessioonide jaotumine gruppidesse usulise keele kasutamise ja olulisemate pöördumise diskursuse elementide lõikes.
- Joonis 2. Koguduse või usuliikumisega liitumise põhjused EEU2015 alusel.
- Joonis 3. Liitujate tüüpide jagunemine vanuserühmade, soo ja konfessionaalse kuuluvuse järgi.
- Joonis 4. Viie KKL2015 informandi teekonnad kogudusse võrrelduna L. R. Rambo pöördumise etappide mudeliga.

CURRICULUM VITAE

Nimi: Liina Kilemit
Sünniaeg: 21.03.1972, Eesti
Kodakondsus: Eesti
Aadress: Sihi 88, Tallinn 11621
E-post: Liinaet@yahoo.de

Hariduskäik

2000 Tartu Ülikooli sotsiaalteaduskond, sotsioloogiamagister
1995 Tartu Ülikooli filosoofiateaduskond, sotsiologia bakalaureus

Lõpu- ja magistritöö olid religioonisotsioloogia valdkonnast

Teenistuskäik

2013– ... EELK Usuteaduse Instituudi religioonisotsioloogia lektor
2013 EELK Usuteaduse Instituudi erakorraline teadur
2002– ... erinevatel ametikohtadel kohalikus omavalitsuses Tallinnas
2000–2002 sotsiaal- ja turundusuuringute firma Ariko Marketing projektijuht-analüütik
1995– 2013 Tartu Teoloogia Akadeemia religioonisotsioloogia lektor

Peamine uurimishuvi on eestlaste religioossus ning kristlikud kogukonnad Eestis

Väitekirja temaga seotud publikatsioonid

Kilemit, Liina (2016). „Sain Jumala lapseks ...“. Usulise pöördumise diskursus kogudustega liitunute kogemusjutustustes. Usuteaduslik Ajakiri (artikli on Usuteadusliku Ajakirja toimetuse avaldamiseks vastu võtnud).

Kilemit, Liina (2016). Sotsiaalsete suhete ja võrgustike mõju kirikute ja kogudustega liitumisel. *EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame*. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut (toim R. Saard). (EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, XXIII).

Kilemit, Liina (2016). Kiriku ja kogudusega liitumise põhjustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (89–110) (toim E. Jõks). Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

Kilemit, Liina (2013). Mida näitavad viimase rahvaloenduse andmed eestimaalaste usust? Kirik ja Teoloogia.

Kilemit, Liina; Rentel, Anu (2010). Eestimaalaste ootused kirikule. *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (143–165) (toim E. Jõks). Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

Kilemit, L.; Nõmmik, U. (2004). *Eesti elanike suhtumisest religiooni. Mitut usku Eesti. Valik usundiloolisi uurimusi* (10–36) (toim L. Altnurme). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus

Nõmmik, U.; Kilemit, L. (2003). Konfessionslosigkeit in Estland. *Die gegenwärtige Situation: Ein Kreuzungspunkt der Geschichte Atheismus und religiöse Indifferenz* (215–227) (toim C. Gärtner; D. Pollack; Wohlrab-Sahr, M.). Opladen: Leske & Budrich.

Kilemit, L.; Nõmmik, U. (2002). Über Religion im heutigen Estland. *Zu den Ergebnissen einer religionssoziologischen Umfrage. Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 6 (56/51) (4), 297–321.

Teadusorganisatsiooniline tegevus

2016–... Akadeemilise Teoloogia Selts

2003– ... Eesti Sotsioloogide Liit

1995– 2016 Saksa Sotsioloogide Liidu religioonisotsioloogia sektsioon

CURRICULUM VITAE

Name: Liina Kilemit
Date of birth: 21.03.1972 Estonia
Citizenship: Estonian
Address: Sihi 88, Tallinn 11621
E-mail: Liinaet@yahoo.de

Education

2000 University of Tartu, Faculty of Social Sciences, Master of Sociology
1995 University of Tartu, Faculty of Philosophy, Bachelor of Sociology

Both final and master theses were in the field of religious sociology

Career

2013 – ... Lecturer of Religious Sociology at the Institute of Theology of the Estonian Evangelical Lutheran Church (EELC)
2013 Visiting Research Fellow, Institute of Theology of the EELC
2002 – ... on different positions in local government in Tallinn
2000–2002 project manager-analyst at Ariko Marketing, a social and marketing research firm
1995–2013 Religious sociology lecturer at Tartu Theology Academy

The main research interest is the religiosity of Estonians and Christian congregations in Estonia

Publications related to the topic of the dissertation

Kilemit, Liina (2016). „Sain Jumala lapseks ...“. Usulise pöördumise diskursus kogudustega liitunute kogemusjutustustes. *Usuteaduslik Ajakiri* (artikli on Usuteadusliku Ajakirja toimetus avaldamiseks vastu võtnud).

Kilemit, Liina (2016). Sotsiaalsete suhete ja võrgustike mõju kirikute ja kogudustega liitumisel. *EELK Usuteaduse Instituut 70. Palvetame. Õpime. Kuulutame*. Tallinn: EELK Usuteaduse Instituut (toim R. Saard). (EELK Usuteaduse Instituudi toimetised, XXIII).

Kilemit, Liina (2016). Kiriku ja kogudusega liitumise põhjustest. *Kuhu lähed, Maarjamaa? Quo vadis Terra Mariana?* (89–110) (toim E. Jõks). Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

Kilemit, Liina (2013). Mida näitavad viimase rahvaloenduse andmed eestimaalaste usust? Kirik ja Teoloogia.

Kilemit, Liina; Rentel, Anu (2010). Eestimaalaste ootused kirikule. *Astu alla rahva hulka: artikleid ja arutlusi Eesti elanikkonna vaimulaadist* (143–165) (toim E. Jõks). Tallinn: Eesti Kirikute Nõukogu.

- Kilemit, L.; Nõmmik, U. (2004). *Eesti elanike suhtumisest religiooni. Mitut usku Eesti. Valik usundiloolisi uurimusi* (10–36) (toim L. Altnurme). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus
- Nõmmik, U.; Kilemit, L. (2003). Konfessionslosigkeit in Estland. *Die gegenwärtige Situation: Ein Kreuzungspunkt der Geschichte Atheismus und religiöse Indifferenz* (215–227) (toim C. Gärtner; D. Pollack; Wohrab-Sahr, M.). Opladen: Leske & Budrich.
- Kilemit, L.; Nõmmik, U. (2002). Über Religion im heutigen Estland. *Zu den Ergebnissen einer religionssoziologischen Umfrage. Trames: Journal of the Humanities and Social Sciences*, 6 (56/51) (4), 297–321.

Scientific-organisational activities

- 2016 – ... The Society of Academic Theology
- 2003– ... The Estonian Society of Sociologists
- 1995– 2016 Section of Religious Sociology of the German Society of Sociologists

DISSERTATIONES THEOLOGIAE UNIVERSITATIS TARTUENSIS

1. **Tarmo Kulmar.** Die Theologie der Kraft-, Götter- und Seelenvorstellungen der ältesten Schicht der estnischen Urreligion. Tartu, 1994, Autorreferat, 45 S.
2. **Toomas Paul.** Die Geschichte der estnischen Bibelübersetzung, I Teil (XVI–XIX Jahrhundert). Tartu, 1994, Autorreferat, 27 S.
3. **Kalle Kasemaa.** Semitistik ja poeetikat. Tartu, 1997, 131 lk.
4. **Arne Hiob.** Uku Masingu religioonifilosoofia põhijooned. Tartu, 2000, 186 lk.
5. **Riho Altnurme.** Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944–1949. Tartu, 2000, 326 lk.
6. **Pille Valk.** Eesti kooli religiooniõpetuse kontseptsioon. Tartu, 2003, 209 lk.
7. **Peeter Roosimaa.** Uue Testamendi eestikeelsetest tõlgetest ja tõlkimist toetavast eksegeesist. Tartu, 2004, 242 lk.
8. **Einike Pilli.** Terviklik elukestva õppe kontseptsioon Eesti protestantlike koguduste kontekstis. Tartu, 2005, 265 lk.
9. **Lea Altnurme.** Kristlusest oma usuni. Uurimus muutustest eestlaste religioossuses 20. sajandi II poolel. Tartu, 2005, 329 lk.
10. **Aira Võsa.** Johann Georg Gichtel – teosoofilise idee kandja varauusaegses Euroopas. Tartu, 2006, 311 lk.
11. **Veiko Vihuri.** Hugo Bernhard Rahamägi, Eesti Evangeelse Luterliku Kiriku teine piiskop 1934–1939. Tartu, 2007, 364 lk.
12. **Kaido Soom.** Täiskasvanute leeritöö Eesti Evangeelses Luterlikus Kirikus ja selle arengustrateegia koostamine. Tartu, 2007, 242 lk.
13. **Meelis Friedenthal.** Tallinna Linnaarhiivi *Tractatus moralis de oculo*. Tartu, 2008, 206 lk.
14. **Andrei Sõtšov.** Eesti Õigeusu Piiskopkond Nõukogude religioonipoliitika mõjuväljas 1954–1964. Tartu, 2008, 208 lk.
15. **Jaan Lahe.** Gnosis und Judentum. Alttestamentliche und jüdische Motive in der gnostischen Literatur und das Ursprungsproblem der Gnosis. Tartu, 2009, 412 S.
16. **Roland Karo.** Eros & Mysticism. Are Mystical States of Consciousness Evolutionary Byproducts of Sexual Response? Tartu, 2009, 237 p.
17. **Olga Schihalejev.** Estonian young people, religion and religious diversity: personal views and the role of the school. Tartu, 2009, 256 p.
18. **Ingmar Kurg.** Oikumeenilise evangelisatsiooni perspektiiv Euroopa kontekstis: missioloogiline ja religioonisotsioloogiline uurimus. Tartu, 2010, 354 lk.
19. **Peeter Espak.** The God Enki in Sumerian Royal Ideology and Mythology. Tartu, 2010, 284 p.

20. **Piret Lotman.** Heinrich Stahli pastoraalne tegevus Rootsi Läänemere provintsidel 17. sajandi esimesel poolel. Tartu, 2011, 180 lk.
21. **Kaarina Rein.** Arstiteadus rootsiaegses Tartu gümnaasiumis ja ülikoolis aastatel 1630–1656. Meditsiinialased disputatsioonid ja oratsioonid ning nende autorid. Tartu, 2011, 198 lk.
22. **Ain Riistan.** Ajalooline Jeesus: teaduse probleem religiooni kontekstis. Tartu, 2011, 301 lk.
23. **Ringo Ringvee.** Riik ja religioon nõukogudejärgses Eestis 1991–2008. Tartu, 2011, 234 lk.
24. **Atko Remmel.** Religioonivastane võitlus Eesti NSV-s aastail 1957–1990. Tähtsamad institutsioonid ja nende tegevus. Tartu, 2011, 324 lk.
25. **Anu Põldsam.** Lazar Gulkowitsch – eine vergessene Stimme der Wissenschaft des Judentums. Tartu, 2011, 293 S.
26. **Priit Rohtmets.** Teoloogilised voolud Eesti evangeeliumi Luteri usu kirikus aastatel 1917–1934. Tartu, 2012, 488 lk.
27. **Maire Latvala.** Kogoduslik hingehoid Eesti nelja konfessiooni näitel. Tartu, 2012, 309 lk.
28. **Raul Tiganik.** Sotsiaalne kontroll ja religioon. Tartu, 2013, 232 lk.
29. **Elo Süld.** Muhammad, der Gesandte Gottes, und Paulus, der Gesandte Christi. Ein Vergleich der Berufungs- und offenbarungsgeschichtlichen Vorstellungen mit Bezug auf die islamische sowie die biblische Tradition. Tartu, 2014, 301 S.
30. **Mart Jaanson.** Nikaia-Konstantinoopoli usutunnistuse ladinakeelse normteksti grammatiline, teoloogiline ja muusikaline liigendamine. Tartu, 2014, 371 lk.
31. **Erki Lind.** The Concept of the Body in Chinese and Indian Bodily Practices: Transformation, Perspective, and Ethics. Tartu, 2015, 371 p.
32. **Marko Uibu.** Religiosity as Cultural Toolbox: A Study of Estonian New Spirituality. Tartu, 2016, 258 p.
33. **Liina Eek.** Tänapäeva eestikeelsete õigeusklike kateheesist ja uskumustest. Tartu, 2017, 246 lk.
34. **Marju Lepajõe.** Pastorid ja kirjakultuur: kristliku humanismi variatsioonidest Eesti- ja Liivimaal XVII sajandi esimesel poolel. Tartu, 2017, 330 lk.
35. **Liidia Meel.** Interdisciplinary team based pastoral care model for Estonian healthcare institutions. Tartu, 2018, 192 p.
36. **Ege Lepa.** Eesti islamikogukonna dünaamika pärast taasiseseisvumist. Tartu, 2019, 207 lk.
37. **Andreas Johandi.** The god Asar/Asalluḫi in the early Mesopotamian pantheon. Tartu, 2019, 277 p.
38. **Indrek Peedu.** Positioning the Scholar: Issues of Epistemology and Methodology in the Evolutionary Study of Religion. Tartu, 2019, 247 p.